4-343

Val
938
RAC
z
D12870

GRADSKA
KNJIŽNICA I
ČITAONICA
METEL OŽEGOVIĆ
VARAŽDIN

ŽIVOT STARIH GRKA.

SASTAVIO

KOLOMAN RAC.

SA 66 SLIKA U SLOGU.

U ZAGREBU.
IZDANJE »MATICE HRVATSKE«.
1902.

~~435/54~~ Inv. 441

ČITAONICA I KNJIŽNICA
sindik. podruž.
„VARTEKS" - Varaždin

A-343
D128
/1970

GRADSKA KNJIŽNICA
I
VARAŽDIN

938

Budući da po revnom nastojanju „Matice Hrvatske“ izlaze najznamenitiji stari pisci grčki i rimski u prijevodu, držao sam, da će onomu, koji ih čita, a nije stručnjak, dobro doći knjiga, u kojoj se bar najkrupnijim crtama crta javni i privatni život Grka i Rimljana; jer ovako će mu mrtvo slovo, rekao bih, oživjeti, a mnoga tamna strana sinuti u jasnom svjetlu. Prijevodima dodat je, istina, obilan tumač, ali on, tumačeći samo najpotrebitije, ne može da poda cjelovite, pregledne slike, što je za valjano razumijevanje pisaca od prijeke potrebe.

U ovoj je knjizi prikazan život starih Grka. Kod izradjivanja koristio sam se ponajviše ovim djelima: A. Baumeister: Denkmäler des klas. Altertums 3. Bd., München u. Leipzig 1889.; J. Beloch, Griech. Gesch., 2. Bd., Strassburg 1893.—1897.; W. Dörpfeld u. E. Reisch, Das griech. Theater, Athen 1896.; G. Gilbert, Handbuch der griech. Staatsalterthümer, I. Bd. (2. Aufl.) Leipzig 1893., II. Bd. (1. Aufl.) Leipzig 1885.; Guhl-Koner-Engelmann, Das Leben der Griehen und Römer, (6. Aufl.) Berlin 1893.; W. Helbig, Das hom. Epos aus den Denkmälern erläutert, Leipzig 1884.; K. F. Hermann, Lehrbuch der griech. Antiquitäten, 4 Bd. Freiburg und Tübingen 1882.—1889.; G. Kaibel-U. de Wilamovitz-Moellendorff, Aristotelis Πολιτεία Ἀθηναίων, Berolini 1891.; W. Kopp-V. Thumser, Griech. Staatsaltertümer für höhere Lehranstalten u. zum Selbststudium, 2. Aufl. Berlin 1893. Fr. Lübker-dr. M. Erler, Reallexicon des klas. Altertums, 7. Aufl.

Leipzig 1891.; E. Meyer, Geschichte des Altertums, II. Bd. Stuttgart 1893., III. Bd. Stuttgart 1901.; dr. I. v. Müller, Handbuch der klas. Altertumswissenschaft, III. Bd. 4. Abt. (2. Aufl.) München 1896., IV. Bd. 1. Abt. (2. Auff.) München 1892., V. Bd. 3. Abt. (1. Aufl.) München 1890.; W. Reichel, Ueber hom. Waffen archäologische Untersuchungen mit 55 Abbildungen im Texte (Abhandlung. des archäolog.-epigr. Seminares der Universität Wien, Hft. XI. 1894.; W. Rüstow-dr. H. Köchly: Geschichte des griech. Kriegswesens von den ältesten Zeiten bis auf Pyrrhos, Aarau 1852.; H. W. Stoll: Bilder aus dem altgriechischen Leben, (2. Aufl.) Leipzig 1875.; G. F. Schoemann-J. H. Lipsius: Griechische Altertümer, I. Bd. Berlin 1897.; Fr. Studniczka: Beiträge zur Geschichte der altgriechischen Tracht (Abhandlung. des arch.-epigr. Seminares der Universität Wien, Heft VI. 1. 1896.); J. L. Ussing: Erziehung und Jugendunterricht bei den Griechen und Römern, Berlin 1885.; C. Wachsmuth: Die Stadt Athen im Altertum, 2 Bd., Leipzig 1874.—1890.

Slike su osim dvije tri uzete iz Guhl-Konera i Müllera.

I.

Razvitak ustavnoga života grčkoga.

1. Dolazak Grka na Balkan i kulturni napredak njihov.

Indoevropljani. — Grci u Grčkoj. — Rod, pleme i župa. — Mikenska kultura. — Naseljavanje po otocima i u Aziji.

Grci pripadaju po jeziku istoj grani, kao što Indijci, Persijanci, Slaveni, Germani, Kelti, Itali i drugi narodi, što ih jednim imenom krstimo Indoevropljanima. Pradjedovi svih tih naroda živjeli su nekad zajedno i govorili jednim jezikom, u kojem je moglo biti razlikâ nalik na narječja. Za domovinu teško je reći, gdje im je bila. Ako uzmemo na um, da su — a to potvrdjuju jezična istraživanja — provodili život pastirski, onda im kolijevke ne ćemo iskati u šumovitoj i gorovitoj zapadnoj i južnoj Evropi, već negdje na beskrajnim ravnicama, što se na sjeveru Crnoga i Kaspičkoga mora pa Aralskoga jezera steru južnom Ruskom do u Turan. Ali oni — ta bili su nomadi ili polunomadi — nijesu u jednom kraju mirovali. Kad im je zemlja, u kojoj su prebivali, bila već za mnoštvo naroda pretijesna, kretali su dalje i tražili za svoja brojna stada novu pašu.* Tako se pomicahu od mjesta do mjesta, a onaj vez srodstva, što ih

* Neki pomišljaju, da je nekad na hunsku ili mongolsku postojala golema vlast, koja je velik dio Evrope i Azije zapremala. Ta se vlast raspala, a iz rasula su njezina izišle razne grane potonjih indoevropskih naroda.

je vezao, kidaše se po malo. U jeziku i običajima stadoše se javljati sve veće razlike, dok najposlije u njih ne iščeznu svaki spomen na negdašnju zajednicu.

Jedan se ogranak spusti niz Balkan i, čini se ustavi u tesalskoj ravnici. To bijahu Grci. Iz Tesalije uzmu prodirati na zapad i jug, dok nijesu zapremili svu zemlju, što se po njima prozva Grčkom; na sjever nijesu mogli od drugih srodnih naroda, Ilirana i Tračana, što su se za njima natisli.* Starosioce — a bilo ih je valjada ovdje, kao što po ostalim stranama evropskim — istrijebili su; pa ako ih je što ostalo, taj se ostatak pretočio u Grke, te mu se svaki trag zameo

U novoj su postojbini Grci, sva je prilika, i dalje živjeli nekako na nomadsku. Putem, i to prije, nego su koračili u Grčku, naučili su, istina, obdjelavati polje, ali su za to još dugo i dugo vremena slabo marili. Goveda, ovce i koze bijahu im sve blago i zanimanje. Istom onda, kad se narod umnožao, a zemlja bila tijesna, od nevolje prionuše većma uz grudu i poljski rad. Život se pastirski i skitalački po malo gubio, a ratarstvo pridizalo. Kao što su se na putovanjima rod po rod držali na okupu, tako su se sada počeli i stalno naseljavati. Rod stvori za se neku — ako to smijemo ovako zvati — državu. Potomstvo je brojem raslo, a što je bivalo veće, to se je rodbinska sveza, što je porodice vezala, više slabila, te se rod stao u više rodova granati.

Do mala ponestajaše njivâ oko selâ. Tko nije imao zemlje, krenu dalje, iskrči šumu — sva je Grčka u drevno doba bila zarasla prašumom, u kojoj se pored mnoštva vukovâ, jelenâ, divokozâ banio vepar, bivol, medvjed i lav — i osnova dom; blizu staroga sela osvanu novo. I tako je išlo dalje. Mladja se naselja ne odcijepe od otaca svojih. Zajednica se očuva. No po malo su seljani svakoga sela stali osjećati, da su jedan drugomu bliže, nego što su im braća po drugim selima; pa premda su i na dalje ostali vjerni cjelokupnoj zajednici — zvat ćemo je župom — ipak su se počeli, svako selo za se, držati posebnim dijelovima državne cjeline. Tako nastajahu file, koje su po više rodova obuhvatale. Bit će, te je u župu kad što stupilo i koje tudje selo u blizini, ili je župa kakvoj četi došljakâ dopustila, da u njezinu kraju zaokupi ona mjesta, koja još nijesu bila poorana ni usijana; na taj se način broj domaćih fila uvećao.

Sela se množala, šume se sjekle. Ali to nije moglo dovijek trajati — po gotovo u zemlji, koja opseže neko 70.000 do

* Makedonci su, nema sumje, bili pravi Grci.

75.000□ km., a sva je silnim gorama poispresijecana, te ima dosta malo mjestâ, koja su za ratara prikladna. Šireći se morali su ljudi jednoga dana nabasati na susjede, što su ih do sada šume i gore krile i dijelile. Očajan se zametnu boj. Grk je Grka za grudu zemlje ubijao. Nadvladala je redovno stranka brojem jača; a to bijaše narod, koji je po većim i plodnijim dolinama nastavao. Pobjednik je obično zatr'o pobijedjenoga, a zemlju njegovu medju se podijelio. No što je osvajanje dalje napredovalo, to je više zajednici osvajačevoj prijetilo rasulo. Raspu je mnogo doprinijela priroda. Svaka brdima zatvorena dolina i dolinica, — a ima ih sijaset, — svaka vispoljana prometnu se polako samostalnom župom.*

Stara srodnost novih župa ipak ne ode netragom. Spomen na nekadašnje jedinstvo čuvao se i dalje. Župljani iz srodnih župa sastajali bi se kod svoje zajedničke svetinje, da skupa proslave praznik i da se posavjetuju o koječemu, što se ticalo bogoštovlja. To je svetkovanje u njih podržavalo svijest, da su jedna krv, te je amo tamo dovodilo do toga, da su se okrstili jednim imenom. Do političkih saveza nije došlo pred 9. v. pr. Is **

Grci dodju u istočnom primorju u dodir s naprednijim narodom, koji se iz Male Azije pružio preko otokâ do na zapadne obale Egejskoga mora.*** Njegova je kultura u zapadnom primorju Male Azije sama nikla; na nju nije utjecao ni Egipat, ni Babilon. Ostaci su joj se sačuvali. U najdonjim naslagama ruševina trojanskih, pa u najstarijem naselju na Tirinsu u Argolidi našle su se sjekire, pile, strjelice i češlji — sve od kamena i kosti, za tim igle, noževi i prstenje od bakra, pa nezgrapno sudje od neke proste, crne zemlje. Kameno je doba prelazilo u bakreno.† Grci se okoristiše novom tečevinom i uzeše samostalno dalje raditi i napredovati. U to se upoznaše i s kulturom babilonskom i egipatskom. Najprije su je, čini se, ravno morem donosili Feničani, a poslije je Grcima dolazila preko Sirije i

* Arkadija, Ahaja i Etolija još su u historijsko doba bile u ovako malene samostalne općine pocijepane.

** Tako se drži, da su se n. pr. svi Grci, koji su se sakupljali na Kopajskom jezeru kod Onhesta u svetom gaju Posidonovu, prozvali Beoćanima.

*** Pominju se Lelezi i Karani.

† Tu kulturu, iza koje je slijedila mikenska, zovu trojanskom, jer se najviše stvari njezinih otkopalo u Troji kod današnjega Hisarlika u Maloj Aziji. Tu se našlo devet slojeva: u drugom, pod kojim leži najstarije naselje, vide se ostaci starodrevne utvrdjene palače i tragovi požara; osmi pripada makedonskomu doba, a deveti rimskomu. Slojevi su nastali po tom, što naseljenici nijesu ruševina uklonili, nego ih samo poravnali i dalje gradili. Na Tirinsu je preko najstarijega naselja sagradjen kraljevski dvor.

*

Male Azije. Tudja se roba dovozila, domaće se sirovine izvozile. Po malo se Grk stao povoditi za istočnim rukotvorinama. Novo procvate doba, što ga zovu mikensko, jer se najviše ostataka sačuvalo u razvalinama argolskoga grada Mikene.* Silne kraljevske tvrdjave i palače, velike, okrugle, podzemske grobnice sa svodom poput stoga bitni su svjedoci kulture mikenske (v. sl. 1, 2). Tragove joj nalazimo svuda po istočnoj Grčkoj. Ističu se osobito Tirins, Mikena, Vafijo kod Amikle, akropola atenska, atičko selo Menidi, Orhomen i ruševine na otoku u Kopajskom jezeru. Oružje i orudje gradilo se u to doba od tuča, a čist se bakar upotrebljavao samo za sudje. Nakit je od zlata, srebra, bakra, bjelokosti, cakline, prozirca i jantara. Zemljane su posude od fine, blijedožute ilovače i uljanom bojom islikane. Lončarsko je kolo sasvim u običaju, dok se prije redovno bez njega radilo.

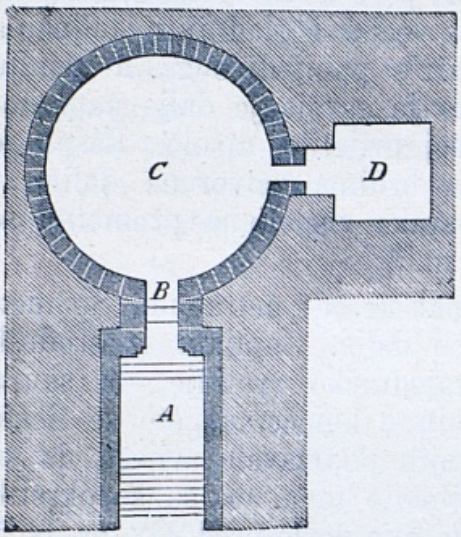

Sl. 1. Tloris grobnice mikenske.
A. Hodnik odozgo otvoren.— *B*. Ulaz. — *C*. Kube. — *D*. Klijet u kamen usječena.

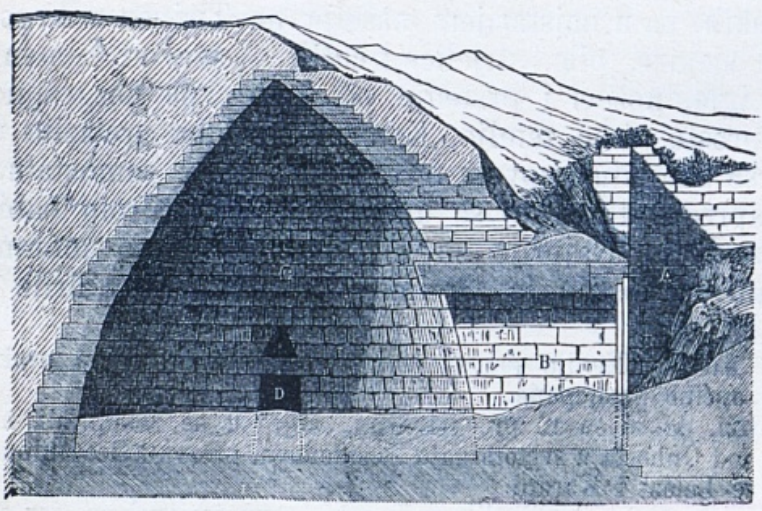

Sl. 2. Prijerez grobnice mikenske.

Ali čija je to ruka ponačinila? One tvrdjave, dvore i grobnice ne će biti radnja ni fenička, ni karska, nego grčka. Ta što dalje na istok, to više nestaje ovakih spomenika; u

* U Mikeni se našlo predmeta s imenom egipatskoga vladara Amenhotepa III., koji je vladao negdje god. 1440.—1400. Po tom je, čini se, oko g. 1500. bila mikenska kultura u cvijetu.

Aziji se samo Troja može s Mikenom i Tirinsom isporediti; a grobnicama, kako ih nalazimo duž cijeloga istočnog primorja grčkoga, nema tu ni traga. Druge rukotvorine osim zemljanoga sudja i nekih sitnica, koje su, čini se, samostalan posao domaći, ili su dospjele s istoka, ili su radjene po uzoru egipatskom i babilonskom.

Grk je lijepo napredovao. Po malo se rad njegov izvozio na istok. Crepovlja mikenskoga nalazimo na Kreti, Rodu, Kipru i u samom Egiptu. Kultura se grčka širila i u Malu Aziju. Troja je gradjena na mikensku; pored prostih domaćih radnja — narod je po otocima i na zapadnoj obali Male Azije, premda je isprva bio prosvjetljeniji od Grka, daleko zaostao za učenicima svojim — i pored nekih stvari, koje su od istoka donesene u grad, otkopalo se u ruševinama trojanskim nakita na mikensku izradjena.

S kulturom napredovaše u istočnoj Grčkoj i državni život. Stara se župa polako pretvaraše u uredjenu državu, a od poglavice plemenskoga bude kralj, koji sebi diže utvrdjene dvore. Ostaci golemih gradnja svjedoče nam o snazi nove vlasti. Oko kraljevskoga se dvora naseljavao narod, a tim se zametao grad. Razlika izmedju bogata i siromašna rasla je sve više. Stalež se plemićki razvijao. Rat je tomu mnogo doprinesao. Boj se bio na istočnjačku s bojnih kola. Samo je bogataš mogao skupu bojnu opremu da nabavi, dok je siromah morao u boj kao pješak. A kako je do bojnika na kolima stajala pobjeda, nije čudo, što su oni i u miru odličnije mjesto zapremali i veći ugled uživali.

Ljudstvo se množalo, a gorovita Grčka s nevelikim ravnicama i tijesnim kotlinama nije mogla mnoštvo naroda da prehrani. More, što nebrojenim dragama i dražicama zadire u kopno, pa pogled na obližnje razasuto otočje namami Grka, te se pučinom otisnu da traži novo naselje. Nije to bila seoba naroda; nijedna se čitava fila ne iseli, nego je samo mladji naraštaj polazio u svijet.

Peloponežani segnu ća na Kipar i u plodnu ravnicu na južnoj obali Male Azije — u Pamfiliju. Tu se još u poznije vrijeme govorilo na arkadsku. No po jeziku ne treba suditi, da su naseljenici bili Arkadjani; ta Arkadija je gorama sasvim od mora odijeljena, pa je teško pomisliti, da se odavde narod selio. Bit će, te su se na Kipar i u Pamfiliju doselili primorci iz istočnih strana peloponeskih i to u vrijeme prije dorske seobe, kad se u cijelom Peloponezu govorilo jednim istim narječjem, koje se poslije u nepristupnoj Arkadiji još održalo.

METELWIN Digital LIBRARY

Tesalski i beotski naseoci pomicahu se prema sjevernom dijelu zapadne obale Male Azije. Oni okupe Lezbos, a odavde prijedju u Aziju, posjednu visine na obali i utvrde ih; za tim uzmu prodirati u dolinu rječice Kajika i Herma do podno gore Sipila, gdje osnuju Smirnu, koja je gospodovala svom ravnicom i putem, što je vodio u grad Sarde. Teško je kazati, jesu li oni i Troju zauzeli, ili ju je razorila Mikena, koja je gospodovala Argolidom, a možda cijelim Peloponezom i jednim dijelom srednje Grčke. Da su ti naseoci zaisto stigli iz Tesalije i Beotije, to potvrdjuje jezik njihov, koji je zanosio na tesalsku i beotsku; osim toga nas brdo Olimp na Lezbu, pa gradovi Larisa, Magnezija i Aulida u Aziji predobro sjećaju beotske luke Aulide, tesalskih gradova Larise i Magnezije, pa tesalskoga brda Olimpa, na kom stolovahu bogovi grčki. Došljaci su se zvali E o l j a n i. Jesu li to ime iz Evrope ponijeli, ili su ga sebi istom u Aziji nadjenuli, ne da se stalno osjeći.

Eoljanima na jug nastavahu u Aziji J o n j a n i I za njih, kao što za Eoljane, drže neki, da im je ime istom u Aziji niklo, a odavde je s vremenom prešlo na suplemenike po otocima i u Atici. Ni o jonskim naseobinama ne može biti sumnje, odakle su potekle, kad uzmemo na um, da su se u Miletu, Efezu, Teju i na Samu sačuvala imena starih atičkih fila.*

Egejsko more bude grčkim. Još trguju ovdje Feničani, ali ono gospodstvo njihovo u trgovini oslabi; njihova trgovačka naselja — tvrdih gradova nijesu imali — po malo prelaze, većinom bez boja, u ruke grčke. To se dogadja negdje g. 1300. do 1000. pr. Is. S tim se svršuje mikenski vijek.

Pošto sam ovako u kratko ocrtao došašće Grka na Balkanski poluotok i naseljavanje njihovo po otocima i primorju Male Azije, prijeći ću da prikažem staro državno uredjenje grčko, kako ga nahodimo u Ilijadi i Odiseji.

2. Država u Homera.

Kralj, vijeće, skupština. — Demos i grad. — Gradjani, doseljenici i robovi.

Homerske pjesme pjevaju o dogadjajima iz mikenskoga doba, ali nam u mnogom rišu prilike, kakve su bile u vrijeme njihova postanja (od 10.—7. v. pr. Is.).

* To su: γελέοντες, ἀργαδεῖς, αἰγικορεῖς, ὅπλητες. Po maloazijskim jonskim gradovima ima i drugih fila, a to će biti Eoljani ili domaći narod, što su ga Jonjani primili u svoju zajednicu.

Vlast u državi drži kralj. Kralj je, kaže Homer, čedo božje; on potječe od samoga Zeusa, ili od kojega drugog boga. Zeus mu je zaštitnik, on se za njega brine; od Zeusa je primio žezlo,* znak časti i vlasti kraljevske; za to ono i redovno prelazi od oca na sina. Ako kralj ima više sinova, najstariji sjeda na prijestô; a ostane li bez muškoga odvjetka, preko kćeri bude vladar zet, pa bio on i tudjin. I brat brata kad i kad naslijedi. No mimo kraljevića zavladati narodom — to je preko reda i običaja, a polazi za rukom samo ondje, gdje je kraljević slab, ili ga narod mrzi a bogovi kojekakvim znamenjima odavaju, da im on nije u volji. Za to pita Nestor, kad se mladi Telemah, sin Odisejev, tuži na obijest prosaca, koji mu hoće kuću da raspu: „Reci mi, pokoravaš li se rad, ili te mrzi narod božanskim glasom napućen“. Kralja svoga, ako ga resi snaga i vrlina, štuje svijet kao boga; s toga se on, čim osjeti, da mu je starost sile skršila, odriče vlasti. Tako je stari Laert predao žezlo snažnomu sinu Odiseju i na selo otišao; na prijestô nije se vratio ni onda, kad je Odisej krenuo pod Troju i kod kuće ostavio ženu samu s nejakim sinom. Rijetki su sretni, kao što starina Nestor, koga i u stare dane jednako štuje i sluša narod.

Kralj je bogat. Osim svojih posebnih dobara ima i narodnu baštinu (τέμενος). To je općinska zemlja, koju je narod od iskona dao svojim vladarima, a prelazila je od kralja na kralja i ni na koga drugoga Pored toga mu narod nosi još darova (δῶρα, δωτῖναι) i daje neki danak (θέμιστες); od ratnoga plijena, ako i nije bio u boju, dobija osobit dio (γέρας), a kod javnih gozba sjeda u pročelje, i časte ga boljim zalogajima i punijim vrčima. Narod mora kralju naknaditi, ako je on kakoga stranca ugostio i po običaju gostinskim ga darima darovao; narod podmiruje i ratni trošak.

Kralj je narodu svomu, što otac porodici; on ga zastupa pred bogovima i ljudma. Kad treba prinijeti žrtvu za državu, kralj je sam glavom prinosi; kad strani poklisari stignu po kakvom javnom poslu, kralj ih prima, pa s njima raspravlja i ugovara. U ratu je vodja.

Kraljevska se vlast, ako i nije zakonom vezana, ne gubi u pustu samovolju. Strah božji i pravda temelj su vladi. Kralj ne radi gotovo ništa, što zasijeca u javni život, na prečac, sam po svojoj glavi, nego prije pita vijeće (βουλή), u kojem sjede

* Žezlo ili skeptar (σκῆπτρον) jest štap dug kao koplje, a zlatom okovan. To je jedini znak, kojim se kralj od drugih odlikuje. On ga svuda nosi, pa i u polju, kad nadgleda težake. Krune nema. Skeptar nose takodjer glasnici i vrači, ali za cijelo drukčiji, nego je kraljevski.

METELWIN Digital LIBRARY

najuglednija gospoda. Vijećnici (γέροντες) obično su stariji, iskusniji ljudi, ali mogu biti i mladji. Kad je na redu kaki znamenitiji javni posao, redovno ih kralj pozove k sebi na gozbu i tu se raspravlja. No oni se sastaju i na trgu, ili na kojem drugom mjestu. Savjet njihov rado prihvaća kralj, ako i nije dužan slijepo pokoriti se volji vijeća Osobito su mu na ruku vijećnici u službi sudačkoj.

Pravdu kroje kralj i vijećnici javno pred svijetom na trgu. Krvnih parnica nije bilo, jer ubojicâ ne progoni državni sud; ubistvo još nije, kao što u poznije vrijeme, za čitavu zemlju teško prokletstvo, koje treba država da okaje. S ubojicom obračuna rod ubijenoga. Krivac se ili s rodom nagodi i krvarinu plati, ili, ako se nikako ne može izmiriti, mora, ubio on hotimice ili nehotice, bježati od kuće pa, nasmije li mu se sreća te živu iznese glavu, u tudjini tražiti zaklon Strah od osvete, makar bilo i malo osvetnika, jest silan, jer uz osvetnika stoji narod.

Kako se na sudu postupalo, teško je stalno reći, jer nam je iz onoga vremena poznat samo jedan jediti slučaj, gdje se radi o dugu. Zavadila se dvojica zaradi krvarine: jedan tvrdi, da je platio, a drugi, da nije ništa primio. I tako podju na sud. Vijećnici se iskupili na trgu i posjedali u krugu na tesanom kamenju. Oko njih nagrnu sila svijeta. U srijedi leže dva zlatna talenta — valjada predmet spora t. j. krvarina, koju je položio tuženik, a dobit će je natrag, ako održi pravo; izgubi li parnicu, pripast će tužiocu. Tužilac i tuženik uzmu razlagati stvar i žele, da im presudi sudac obranik (ἴστωρ, Schiedsrichter), a to je valjada sam kralj. Narod se podijeli: jedni su za ovoga, a drugi za onoga. Glasnici mire narod, a vijećnici se redom dižu da izreku mišljenje svoje; k svakomu, čim ustane da govori, pristupa glasnik i predaje mu skeptar, znak vlasti službene. Na osnovu mnijenja vijećnika presudit će obranik.

Sud u ono vrieme nije sudio po pisanom zakonu, nego po pravu, što ga je stvorio običaj. To je pravo pod okriljem božjim. Sami se bogovi. kaže pjesnik, znadu prometnuti tudjincima i obilaziti gradovima, da vide ljudsku opakost i pravdu. Tko navalice krivo pravdu kroji, na njega se rasrdi Zeus i nevoljom ga bije; za to grješnik, kad ga stigne bijeda, skrušeno priznaje, da je to kazan božja za onu krivicu, što ju je počinio. Gdje se pravedno sudi, tu je blagoslova božjega: narod se množi, a zemlja svakim dobrom rodi.

Osim vijeća nalazimo u Homera i narodnu skupštinu (ἀγορά). Saziva je kralj, a u prijekoj potrebi i tko drugi. Kad kuga pritisne grčku vojsku pod Trojom i silan narod pogiba,

Ahilej sve bez pitanja vrhovnoga vodje Agamemnona zove narod u skupštinu, ne bi li kako našao lijek nevolji; a za to ga Agamemnon nigdje nijednom riječju ne prekorava, što je tobože prisvojio sebi pravo, koje ga ne ide. Narod pozivaju glasnici. Na poziv njihov grne ljudstvo u skupštinu.* Na srijedi u „svetom krugu“ posjedaju na tesanom kamenju kralj i gospoda. Za red i mir brinu se glasnici. Tko hoće da govori, digne se, primi skeptar od glasnika i uzme govoriti. Budući da govornice nije bilo, ostao je govornik na svome mjestu, ili je stao onamo, odakle je mislio, da će ga narod najbolje čuti. Obično govore samo ugledni plemići. „Pučanina“, veli Homer na usta Odisejeva, „ne pobraja nitko ni u ratu, ni u vijeću“. Pa ako je prost čovjek i smio kazati koju pred sakupljenim narodom, za cijelo je morao biti jako na oprezu. da ne uvrijedi kralja ni gospode, jer mu se inače moglo dogoditi, kao što Tersitu, koga je zaradi grdnjâ nemilice izbio Odisej. Narod ne glasuje, nego na prosto vikom izrazuje svoje mnijenje. Volja naroda, čini se, nije vezala kralja; jer kad je svećenik Hrizes došao u tabor grčki i zamolio, da mu za otkupe vrate kćer, što su je zarobili i Agamemnonu dali, vojska je pristala na to, ali se Agamemnon odrešito opr'o i bijesan zaprijetio svećeniku, da mu više ne dolazi na oči. Narod se, možemo reći, više sastaje, da čuje riječ kralja svoga, ili odluku vijeća, nego li da o čemu odluči; a raspravlja se pred njim, da se uvjeri, da je potrebno i dobro ono, što je kralj sam, ili s vijećem zajedno odredio; jer je za cijelo vladaru bilo stalo do toga, da mu rad bude s voljom naroda u skladu.

I narod i zemlja, što pripada jednoj državici, zove se demos. Središte demu jest grad, u kojem prebiva kralj, plemstvo i nešto puka, osobito rukotvorci. Puk većinom nastava izvan grada; jer gdje je komu posjed, tu on i živi. Osim kuće u gradu imadu plemići još vani na svom imanju zgradâ, što ih trebaju za gospodarstvo i za stan. Ovamo se znadu i sasvim preseliti pa provoditi starost, kao što otac Odisejev Laert. Gradjanskoga i seljačkoga staleža još nema; ta jedni i drugi, osim ono malo rukotvoraca, bave se istim poslom — gospodarstvom. Ljudi se samo rodom i bogatstvom razlikuju. Najsiromašniji i najkukavniji jest onaj svijet, koji nema svoje zemlje, nego mora kao težak drugima za plaću raditi. To su teti (θῆτες).

Pored plemstva i puka ima u državi doseljenikâ i robova. Doseljenici (μετανάσται) jesu slobodni, ali ne uživaju nikakva

* Trojanci se sastaju kod dvora kraljevskoga, grčka vojska blizu šatora Agamemnonova, a Feačani u luci.

MeteLWN Digital LIBRARY

prava; izvrgnuti su, čini se, prijeziru i uvredama. Robom (δμώς, οἰκεύς, δοῦλος) postaje, koga zarobe u ratu ili ukradu i prodadu. Tako je svinjar Odisejev Eumej bio roda kraljevskoga; ukrali su ga još malena trgovci Feničani i prodali u ropstvo. Rob je imovina gospodarova; on prelazi kao baština od oca na sina. No makar je gospodar smio s njim postupati po svojoj volji, što više — prodati ga i ubiti, ipak je vladala u opće čovječnost. Kad i kad su mu pače dali, da osnuje sebi kućanstvo i steče imutka. Pomenuti je Eumej svojom privredom kupio sebi roba Mezaulija od hajdukâ Tafljanâ.

Robova bijaše malo. Što ih ima, ima ih u gospode. Plemić treba slugâ i sluškinja u kući, radnika u polju i pastira kod stada, dok prost čovjek, kako mu je posjed malen, a potrebe nevelike, sam dospijeva obaviti sve poslove. No ni gospoda ne štede ruku svojih; oni tešu, kopaju u vrtu i rade druge poslove, a gospodje, pa bile kraljice, predu i tkaju; dâ, kraljevna Nauzikaja pere s robinjama rublje. Rukom raditi ne bijaše sramota ni za najuglednijega čovjeka. Budući da su ljudi sami sebi pravili odijelo i većinom sve drugo, što je trebalo za kuću, nije se mogao stalež zanatnički razviti. Ima, istina, po gradovima rukotvoraca: kovača, kožara, lončara, kolara, zidara, tesara i drugih, ali tako malo, da o kakom staležu ne može biti govora.

3. Prijelaz od kraljevstva na razne vlade.

Propadanje kraljevstva i vlada plemstva. — Oligarhija. — Esimneti i stara tiranida. — Demokratija. — Pozniji tirani.

Već u Homera vidimo, da su plemstvo i puk dva odijeljena staleža. Plemić osjeća, da je od pučanina viši i rodom i umom; za to je on savjetnik kraljev i samo se njegova sluša u narodnoj skupštini. I u ratu se ističe; prost narod služi kao pješak, a plemić se bije s bojnih kola. No plemstvo se nije samo dijelilo od puka, nego je gledalo, da i prema kralju osili. Kraljevstvo, koje bijaše u mikenskom vijeku u naponu snage, smalaksa. Samo je snažna desnica mogla držati vlast kraljevsku; a kad je ona od starosti klonula, trebalo je krepke zamjene, jer je inače plemstvo vrijedjalo kralja i o vlast se njegovu otimalo. Dok se Odisej borio pod Trojom, pa poslije godine i godine tumarao svijetom, digoše se gospoda i htjedoše jednoga izmedju sebe učiniti kraljem itačkim, premda je po pravu jedino Odisejeva sina Telemaha

— a to su sami priznavali — išlo žezlo kraljevsko; dà, oni su snovali strašan zločin — mislili su ubiti Telemaha, jer im je samo on još smetao, te nijesu mogli doći do željene svrhe, t. j. dobiti mater njegovu za ženu a s njom i prijestô kraljevski. Istom je Odisej, kad je prispio kući, vratio stari red. Na feačkom otoku Sheriji nalazimo uz kralja Alkinoja dvanaestoricu gospode, što vladaju narodom i zovu se, kao što Alkinoj, kraljevima; što više, — oni sami na svoju ruku sazivaju vijeće, a Alkinoj se pozivu njihovu odaziva. Alkinoj je samo prvi medju jednakima.

U takim prilikama, gdje je plemstvo toliko osililo i sam naslov kraljevski sebi usvojilo, zaisto se kraljevstvo lako moglo pretočiti u novu vladu — vladu plemstva (ἀριστοκρατία). Taj se pokret počeo u 8. v., a u glavnom svršio tijekom 7. v.; samo u nekim zemljama, kao n. pr. u Etoliji, Epiru, Makedoniji, pa u Sparti, održalo se kraljevstvo i poslije. Prvi napadaji, koliko razabiramo, bijahu napereni samo protiv kraljevske porodice, a ne u opće protiv kraljevstva Išlo se za tim, da tko drugi od plemstva sjedne na prijesto. Ako je taki naum pošao za rukom, zadobila je kraljevska vlast smrtni udarac; nova se vlada nije više mogla ponositi starinom, pa ni tim, da je zakonita — od Zeusa. Većinom je kraljevstvo bilo s mirom, bez proljeva krvi dokinuto. Neki su poslovi po malo prelazili na vijeće, koje je sve više jačalo, a neki — s toga, što su se države u 8. i 7. v. razvile, pa kralj nije više na sve dospijevao — na posebne činovnike Kralju je s vremenom ostao pusti naslov i neka služba svećenička. Napokon nestaje kralja, a ime se „kralj“ amo tamo prenosi na kojega činovnika.* Gdje je kraljev rod brojem i bogatstvom natkriljivao ostalo plemstvo, tu je on stao na vladu, kao što n. pr. Bakhijade u Korintu, Pentelide u Mitileni, Bazilide u Efezu. U takom bi slučaju kraljevski rod svake godine izmedju sebe birao po jednoga glavara (pritana) na godinu dana; a da ne dodju do vlasti druga gospoda, ženili bi se samo medju sobom. Ovakvu su vladu Grci zvali dinastijom (δυναστεία).

Obično, kad je palo kraljevstvo, prešla je državna vlast u ruke čitavoga plemstva. Sad se štošta izmijenilo. Kralj je nekad branio i štitio sav narod; dà, od kako je moć plemstva stala pretezati, oslanjao se više na puk. Plemstvo je nasuprot, kad se dokopalo vlade, radilo samo na korist svoga staleža.

* U Ateni susretamo činovnika, koji se zove kralj (βασιλεύς). Njemu odgovara u Rimu rex sacrificulus.

MeteLink Digital Library

Skupština izgubi i ono ugleda, što ga je još imala Kruto osjeti narod, da su plemići suci. Pravo je služilo željama i težnjama gospode. Tražilo se i primalo mito. Tužiti plemića bijaše pučaninu jalov posao. I u gospodarstvu se nemilo istakla premoć plemstva. U većini država bijaše sinovima dopušteno, da po smrti očevoj podijele baštinu. Tako se seljački posjed, i onako nevelik, s vremenom rasuo u male komade. Za rodne bi se godine ljudi nekako prehranili; ali kad bi navalila nerodica, snašla bi ih krajnja bijeda. Nije bilo druge, nego uteći se bogatu gospodinu. On je, istina, pomogao sirotinji, ali je iskao, da mu vrati s nekom naknadom — kamatama. Osim toga je dužnik morao za dug jamčiti zemljom pa, ako nije dostajala, slobodom svojom i svoje porodice. Ovaki je dug pučanina često uništio, po gotovo, kad je sav sud bio u rukama plemićkim. Mnogi je dužnik izgubio zemlju, postao zakupnik, težak, kmet, ili je pače bio prodan u roblje. Još drugi udarac stigne pučanina. Početkom 7. v. bude iznadjen novac.* Koliko bijaše taj izum za veliku trgovinu potreban i koristan, toliko se, kad je u mali domaći promet prodr'o, pokazao poguban za gospodara, komu su polja i stada jedini imutak. Za sve, što je tko htio početi, ili nabaviti, trebalo je — ta stare je razmjene nestalo — gotova novca; a jer ga nije imao, morao je za velike kamate pozajmiti i u dugove se zakopati.** Plemstvo se, čim se trgovina stala dizati, dalo na veliku trgovinu, te se nije samo od propasti očuvalo, nego je lijep novac prigrnulo. Ali teško prostomu gospodaru! On se morao, kad mu je zatrebalo novca, a nije ga imao, predati na milost i nemilost u ruke bogatašu, koji ga je često bez duše gulio i plijenio. Gospoda su po tom još više skučila puk. Ali ni ovako im se vlast ne održa.

Trgovina se grčka od dan do dan sve ljepše razvijala, a s njom su se promijenile prilike društvene i gospodarske.

* U Homera se trguje na razmjenu, a govedo je obična mjera, po kojoj se odredjuje cijena robi. Skupocjen tronog n. pr. vrijedi 12, dojilja Eurikleja stoji 20 goveda. Grci pod Trojom daju za vino Lemnjanima mjed, željezo, kože, goveda, zarobljenike. I zlato se upotrebljavalo u trgovini. Kovina bijaše isprva bez odredjena oblika, a poslije dodjoše u običaj tanke šipke. Ni to ne bijaše novac. Još je uvijek trgovac šipke, što ih je od kupca primio, metao na tezulju, da se uvjeri, teži li, koliko treba; dà, morao je paziti, jesu li od čiste kovine. To je smetalo trgovini, a popravilo se istom onda, kad je država, ili tko drugi, komu je svijet vjerovao, na kovinu udario svoj pečat i tim jamčio za težinu i čistoću njezinu. Tako je nastao pravi novac početkom 7. v. pr. Is. negdje u zapadnoj Maloj Aziji, u Lidiji, ili Joniji; odavde prijedje u Evropu.

** Novca bijaše malo, pa se s toga još u vrijeme Solonovo, kad je tko 18% tražio, držalo, da malo traži.

Gradovi, koji su se dali na trgovinu, nastojali su, da osim vina, ulja, smokava, meda, vune i željeza namaknu još svakojakih rukotvorina, što će ih izvoziti. Sad se onaj mali broj zanatnikâ, što smo ga u Homera našli, stao množati, jer nije samo potrebe svoga kraja i mjesta trebalo podmiriti, nego i za trgovinu robe nasmoći. Ali kako se trgovina razmahala, nijesu joj dostajali mali obrtnici; zato se našlo ljudi, koji su tvornice dizali i za njih kupovali radnike — robove.

Trgovina digne obrt i stvori stalež trgovački i obrtnički.* Mnogi se gradjanin marljivošću i radom obogati, te nije ni bogatstvom ni naobrazbom zaostajao za plemićem. Pored toga nasta velika promjena u vojsci i vojevanju. Od kako je s napretkom obrta pojeftinilo oružje, te ga je mogao sebi nabaviti i seljak i gradjanin, stale su države mjesto lake pješadije uvoditi tešku. Boj se nije više, kao u Homera, bio rasijano, već u čvrstom, stalnom bojnom redu. Bojna kola, s kojih su se do sada borili plemići, nijesu bila za takvu bitku, te ih je nestajalo; zamijeniše ih konjanici. Ali i konjaništvo se u gorskim krajevima slabo moglo upotrebljavati. Tako izgube plemići svoju nekadašnju premoć; ta spas države nije više stajao do njih, nego do pješaka — gradjana i seljaka. Napokon s procvatom trgovine i obrta rastao je broj gradjanstva. Mnogi je domaći seljak ostavio plug i motiku, pa se preselio u grad, da tu nadje bolju sreću. Rasijanim seljaštvom, koje je od nekad bilo vično slušati gospodu, bijaše lako gospodovati, ali gradjanstvo, što se desilo na okupu, i sve više dolazilo do samosvijesti, nije se dalo ugnjetavati. Mnoštvo, ogorčeno s nepravde i nasilja, što ga je trpjelo, počelo se složno dizati i tražiti, da se običajno pravo stavi na pismo, e da bi po tom mogao svatko proučiti zakone i njima se protiv samovolje i pristranosti sudačke ograditi. Dužnici su nastojali, da im se dugovi obale, a bogati su gradjani tražili, da budu pravom ravni plemstvu. Ako su gospoda popustila, bio je izabran čovjek, koga su obje stranke štovale i u nj se uzdale. On bi dobio vanrednu vlast, da preuredi ustav, ili samo na pismo stavi običajno pravo. Ovakvi su se ljudi zvali esimneti (αἰσυμνήτης, sudija). Birali su se na neko vrijeme, ili samo za neki posao; čim je rok izminuo, ili posao bio gotov, prestala je i njihova vlast; samo rijetko kad ostali su u službi do smrti. Esimneti bijahu Zaleuk u Lokrima, Haronda u Katani, Pitak u Mitileni, pa Drakon i Solon u Ateni. Ovakvom bi

* Tako su se ljudi gradski po zanimanju svojem odvojili od puka na selu; nastala su dva staleža: gradjanski i seljački.

se zgodom u mnogim gradovima znali bogati gradjani dokopati prava, što ih je uživalo samo plemstvo

Počeo se rušiti zid, što je dijelio plemstvo i prosti svijet. Mnogi se plemić, koji je osiromašio, ženio s bogatom kćeri gradjanskom, a bogat gradjanin sa siromašnom plemkinjom. Tako se razvio stalež, kojemu je glavni znak bilo bogatstvo. „Χρήματα, χρήματ' ἀνήρ" (novac čini čovjeka) govorilo se u to doba. Isprva su, istina, imali u tom staležu veći ugled bogati plemići, ali po malo je nestalo i te razlike, te se nije više pitalo za rod, nego jedino za imutak. Samo su bogati dijelili vlast, a siromah, pa bio on i plemenita roda, nije smio pristati u to kolo. Tako zamijeni plemićku vladu o l i g a r h i j a t. j. vlada nekolicine imućnih ljudi.

Taj se pokret nije svuda svršio bez otpora i okršaja; pa i ondje, gdje se plemstvo s pukom nagodilo, dolazilo je do novih razmirica. Siromašan narod, koji bijaše u velikoj većini, tražio je politička prava, dok su gospoda vrebala priliku, da mu oduzmu i ono, što je sebi s teškom mukom izvojštio. K tomu je došla i nesloga u samom staležu, koji je vladao. Slabija je stranka tražila oslona u narodu. Došlo je do boja; ubijalo se, gonilo iz otadžbine; oduzimala se dobra, ništili dugovi, dijelile zemlje; ustanak planuo za ustankom. Budući, da narod još nije bio zreo, da sam sobom vlada, a bojao se, da se ne vrati omraženo gospodstvo nekolicine bogataša, često se njegov vodja — a bio to obično vodja koje oligarhijske stranke, ili koji siromašan plemić, koji nije mogao doći do službe i časti — dokopao vlade. Novoga su vladara zvali t i r a n i n o m, ali ne smijemo pomisliti, da je to ime odmah u početku imalo ono mrsko znamenovanje, što ga ima danas. Tiranin je značilo, koliko monarh (samodržac).

Sad su stradali oligarsi; oni su morali od kuće bježati, gubili imutak, a često puta i glavu. Na bogate su tirani udarali teške poreze, dok je ostali puk, osobito seljaštvo živjelo u opće bolje, nego za oligarhije. Staleških je prednosti nestalo: ugledan i prost, bogat i siromašan bijahu pred oblašću jednaki. Tirani su vladali po svojoj volji; kad i kad su — tako n. p. Pizistrat — zadržali uredjenje, što su ga našli, kad su stupili na vlast. Makar su u prvom redu imali na pameti svoju sigurnost i svoje dobro, opet im je bila na srcu prosvjeta i napredak. Gradili su krasne zgrade, ceste, kanale i vodovode; dizali obrt i trgovinu, pomagali gospodarstvo, gajili umjetnost i pjesništvo. Na dvoru njihovu nalazimo najveće pjesnike grčke. Ali pored svega spoljašnjeg sjaja krila se u tiranide nezdrava klica. Tiranin, kako je vječno strepio od ubojničke ruke, opkolio se jakom stražom

i tajnim uhodama, koje bijahu strah i trepet mnogome poštenomu gradjaninu. Osim toga su se oko njega jatili podli laskavci, koji su ga slatkim riječima zasljepljivali i ne dali mu, da okom bistro pronikne u prilike. Jednoga slijepo slušati i njegove hire podnositi — brzo dodija narodu. Tiranida se rijetko kad dugo održala. Kao što se silom digla, tako se silom i srušila; ili se gospoda s narodom pobunila, ili je tko skovao urotu i smakao tiranina, ili je od druguda došla pomoć, pa ga svrgla. Tako su Lakedemonjani priskočili Atenjanima i protjerali sina Pizistratova.

Poslije tiranide, koju susretamo u 8. i 7. v pr Is., slijedila je opet oligarhija, i to umjerenija, u kojoj je većina puka došla do prava, ili demokratija. U demokratiji su svi državljani pred zakonom ravni, te po tom vrijedi u državi ono, što odluči većina, — puk. Ne vlada više volja jednoga, ili nekolicine, nego zakon bude gospodar. Narod upravlja sam sobom preko svojih činovnika, koji se većinom postavljaju ždrijebom. i to na godinu dana; kad godina izmine, odstupaju i odgovaraju narodu za djelovanje svoje. Budući da od početka činovnici nijesu dobijali plaće, preuzimali su službe samo imućniji ljudi; dà, ni za skupštinu nije mario siromašan svijet, jer svoga posla nije smio pustiti, ako je htio da zaradi, koliko mu treba preko dan za kuću. Istom, kad je država stala činovnike, osim najviših, i porotnike plaćati, a skupštinarima davati naknadu za gubitak vremena, dospio je i siromah do raznih službа, pa bez brige mogao polaziti svaku skupštinu. Sad su zanatnici, trgovčići, nadničari, mornari i ribari u državi preoteli mah. U takom se slučaju javi krajnja demokratija, ohlokratija (ὄχλος, prosta svjetina). Narodna skupština gotovo o svemu odlučuje; zaključak skupštinski, ili drugim riječima volja svjetine, a ne zakon, jedini je gospodar.

Prvi korak k demokratiji učini Atena, pošto je uz pomoć lakedemonsku istjerala tiranina Hipiju i prihvatila reforme Klistenove. Kad se Atena prodičila u persijskim bojevima i dovinula velikomu ugledu, gledaše, da se demokratski ustav uvede i po drugim gradovima. Sparta je naprotiv bila branik oligarhije. Kad je medju Spartom i Atenom planuo peloponeski rat (g. 431.—404.), bjesnjele su i po gradovima grčkim ljute stranačke borbe, te su sad demokrati, sad opet oligarsi prevladali. Taj razdor gradjanski, pa najamnička vojska, što je mjesto domaćih četa ulazila sve više u običaj, urodi novom tiranidom, koja je nastala početkom 4. v. pr. Is., a iščezla istom onda, kad su Rimljani zagospodovali Grčkom. Većinom su ti tirani bili časnici,

METELWIN Digital LIBRARY

koji su neslogu gradjana a odanost svojih najamnika upotrebili na svoju korist i zavladali gradom. Pa i ondje, gdje se gradjanin, i to glava koje stranke, dokopao prijestola tiranskoga, malo kad se to izvelo bez najamničkih četa, ili bez pomoći koje tudje vlasti; ta obično su ti tirani bili u službi Makedonije, ili Persije. Stara je tiranida radila mnogo oko prosvjete i napretka, dok potonja nije za to ni malo marila. Ona je bila strogo vojnička.

II.

Sparta.

1. Dorani u Peloponezu.

Dolazak Doranâ u Peleponez. — Osnutak spartanske države i razvitak ustava njezina.

Sa sjevera, negdje od gore Pinda, spustili su se Dorani oko g. 1000. pr. Is. i prešli — ne zna se, je li na jedanput ili na mahove — u Peloponez. Toga došašća svoga živo su se poslije sjećali Peloponežani. „Sam Kronov sin Zeus“, pjeva spartanski pjevač Tirtej u prvoj polovici 7. v., „dade Heraklidama ovaj grad (Spartu); s njima smo zajedno ostavili vjetroviti Erinej* i stigli u široki Peloponez.“ Osvajači prodru u Argolidu, Lakoniju i Meseniju. Nešto domaćega naroda — bili su to Grci, koji su govorili jezikom, što je bio nalik na poznije narječje arkadsko — istrijebe mačem, nešto podvrgnu, a nešto potisnu u gore arkadske i na more. Domaći je narod izgubio i jezik i narodnost; pretočio se u Dorane. Kulture mikenske nijesu napadači zatrli; ta ni najgroznija provala ne može prosvjete jednim mahom uništiti, što više — malo kad će osvajači, ako su manje prosvijetljeni, sasvim prezreti kulturne tekovine pokorenoga naroda, nego će se njima, koliko mogu, okoristiti. Mikenska

* Erinej, Kitinijon i Bojon tri su općine u maloj krajini Doridi podno gore Ete. Ta se Dorida svagda dičila, da je kolijevka peloponeskih Dorana. No ne smijemo pomisliti, da je sve dorsko pleme došlo iz te krajinice. Ovdje se samo održao ostatak jakoga plemena, koje se nekad daleko naokolo širilo.

je kultura za cijelo i dalje pod gospodstvom dorskim trajala; a ginula je po malo ne samo u krajevima, kud su Dorani doprli, nego i u Atici i drugdje, gdje nema traga življu dorskomu, po svoj prilici za to, jer je već preživjela vijek svoj, kao što rimska u doba seobe narodâ.

Jedna grana dorska zadje u Lakoniju. Kao što svuda, tako su, čini se, i u Lakoniji bili u velikom broju i činili jezgru naroda. Na taj se način dâ najlakše protumačiti, kako se mogao svaki trag i narodnosti i jeziku pokorenoga naroda zamesti. S vremenom, pošto su se došljaci, nema sumnje, po najljepšim krajevima lakonskim nastanili, počela se, kao što svagdje, gdje se narod stalno naselio, po malo pomilati razlika u imutku, koja je sve više rasla ratom i nerodicom. U primitivnoj državi, gdje svakoga svoja snaga i ugled brani, a ne državno pravo, mora se siromah zatjecati pod okrilje mogućnikâ: tim žrtvuje prava svoja i najposlije se sasvim predaje u vlast zaštitniku svomu. Tako je, može biti, mnogi rodjeni Doranin postao kmet.

Protekle godine, brat zaboravio brata — Doranin stao režati na Doranina zaradi grude zemlje. Sparta pridiže glavu i grabi oko sebe, da namakne zemlje svomu gradjanstvu. Zavlada cijelom dolinom rijeke Eurote. Bilo je i ljuta boja Grad se Helos opr'o i zato platio slobodom svojom. I primorje se pokori; izgubi, istina, politička prava, ali zadrži imutak i slobodu. Spartanci prodiru dalje. Podvrgnu arkadske župe Egitis i Skiritis, zametnu boj s Tegejom. Argivljanima hoće da otmu kinursku obalu, strmi obronak Parnona i otok Kiteru. Prijedju Tajget i nasrnu na Meseniju. Ona padne iza krvavih bojeva; što je bilo doline, podijele pobjednici medju se, a narod učine kmetom svojim. Primorskim gradovima ostave slobodu.

Isprva, dok su Spartanci prema množini kmetova i podanika bili brojem dosta jaki, živjeli su, nema sumnje, puno slobodnije, nego poslije, kad im se vlast raširila. Što su više osvajajući napredovali, to su se jače gubili u mnoštvu podvrgnutoga naroda. Da se uzmognu održati, trebalo je, da budu uvijek na okupu i da u njih vlada stroga vojnička stega i velika opreznost. Sloboda se pojedincu sad sapinje. Nijedan Spartanac ne smije više po svojoj volji uživati na imanju, ni bez osobita razloga izostajati od zajedničkoga ručka.* Svi bez razlike, ako hoće gradjani da ostanu, moraju provoditi jednako priprost život, pun pregaranja. Momka već od malenih nogu uči država vojničkomu životu, strogomu redu i slijepoj poslušnosti. Sparta bude

* Još u 7. v. pr. Is. bilo je, čini se, Spartancima dopušteno, da živu na svom imanju izvan grada.

tabor, a gradjani vojska, spravna svaki čas na zapovijed krenuti. Vojno se uredjenje usavršuje. Konjaništva, jer se pokazalo, da nije doraslo bojnomu redu pješaka oklopnika, nestaje, a s njim svaki trag plemstvu*; svi gradjani jednako služe u pješadiji, koja ne poznaje staleških razlika. Ime „vitezovi (ἱππεῖς)“ prijedje na četu od 300 po izbor mladih pješaka. Konje hrane i dalje bogati, ali samo za utrku na igrama. Kmetove, od kojih im je prijetila pogibao, prionu oštro nadzirati i nemilo s njima postupati. Videći, da se drugdje u političkom životu po Grčkoj javlja nova struja, koja potkapa i obara stari ustav, trsili su se živo, da se ograde i odijele od tudjine. Da se po trgovini ne bi gradjani družili s tudjim svijetom i usisali nove misli, zabrani im se trgovati; stranoga zlatnog i srebrnog novca nijesu puštali k sebi, a za se — za mali promet — kovali su nekaki novac od domaćega gvoždja. Stari su se običaji vjerno čuvali, a svakomu se sjaju i raskoši odlučno stajalo na put. Sparta je život svojih gradjana pomno nadzirala; ona se polako pretvarala u policajnu državu, u kojoj su efori sve više jačali, dok se nijesu digli nad kraljeve i vijeće.

Tako se malo po malo — a bilo je zbog toga u 8. i 7. v. političke borbe — izgradila zgrada spartanskoga ustava, koji je gradjane kruto stezao u veze tijesnoga jedinstva.**

2. Žiteljstvo u državi spartanskoj.

Ocrt grada Sparte. — Kmetovi, podanici i gradjani.

Ispod krajnjih obronaka gore Tajgeta, na desnoj obali rijeke Eurote pružilo se — jedno do drugoga — četiri do pet otvorenih, neutvrdjenih sela. To je bila slavna Sparta. Na sjevernoj se strani gradskoj propeo brežuljak, na kojem stajaše hram Atenin. Brežuljku na jug širio se trg s različnim zgradama. Tu bijaše vijećnica, ured eforski, kazalište, više svetinja, pa persijski trijem, koji je bio osobit ures gradu, a podigli su ga Spartanci od plijena persijskoga; tu bijaše dalje i mjesto, na kojem je mladež o svetkovinama igrala kolo u slavu božju. Pred kazalištem

* Sparta u historijsko doba ne poznaje plemstva.

** Prije se općenito držalo, da je ustav spartanski — zovu ga κόσμος (red) — djelo jednoga zakonoše Likurga; danas je preotelo mah mišljenje, da je to plod postepenoga političkog razvitka cijeloga naroda. O Likurgu se tvrdi, da nije nikad živio. Drže ga za heroja, koga su u Sparti štovali; s njegovim se, kažu, imenom stopila priča o tobožnjem davanju zakona.

*

dizao se spomenik Leonidin i Pauzanijin, pa stup s imenima junakâ, što su pali u klancu termopilskom. Na jednom putu, što je vodio s trga, desila se „Skias“, koja je u 2. v. posl. Is. služila za narodne skupštine. Blizu Eurote steraše se trkalište, a malo niže isticaše se otočić, obrasao platanama, medju koje su se amo tamo stisli kipovi herojâ. Pridodamo li još grobnice kraljevskih porodica, iscrpli smo znamenitosti toga priprostog grada, koji bijaše srce Lakonije, a glava Peloponeza i neko vrijeme gospodar grčkoga naroda.

U Lakoniji susretamo kmetove, podanike i gradjane; kupljenih robova ima veoma malo, a strancima u opće nije bilo dopušteno, da se ondje nastane.

Seljaci, što su prebivali u dolini eurotskoj, bili su kmetovi ili heloti (εἵλωτες). Broj se njihov silno uvećao, kad su Spartanci poda se skučili Meseniju; ta tom je zgodom sav narod mesenski, osim nekih primorskih gradova, izgubio slobodu. Kmetovi su živjeli na dobru svoga gospodara i na svoju ruku vodili cijelo gospodarstvo. Bili su dužni od godišnjega priroda davati gospodaru 70, a gospodarici 12 medimna (eginski medimnos = 727 lit.) žita, a prema tomu još vina i ulja; no preko odredjene mjere tražiti od kmeta branio je zakon. Ostatak priroda pripadao je kmetu; tim bi se on prehranio, a kad i kad sebi nešto privrijedio. U ratu su kmetovi pratili svoga gospodara, ili drugoga kojeg Spartanca; bili su mu štitonoše, nosili prtljagu, dobavljali hranu, kopali opkope i vršili druge proste poslove; kad se boj bio, uklanjali su ranjene i mrtve. Služili su takodjer kao veslači i laki pješaci; što više — u peloponeskom su ratu često puta stali u bojni red kao oklopnici (hopliti).

Kmet se kinio i mučio, a gospodar ga je kojekako gnjeo i gazio. Helot je, nije čudo, iz dna duše mrzio na tlačitelja svoga i gledao da strese jaram ropstva. To su Spartanci dobro znali, pa su s toga i držali helote za krvne neprijatelje svoje. Pazili su im — ta bilo je tih nevoljnika kud i kamo više, nego svih drugih žitelja lakonskih — svaki kret i ne štedjeli glava njihovih, ako su ma samo posumnjali, da snuju bunu. Slali bi mladiće, da krišom obadju svu zemlju i razvide, što rade heloti. To se uhadjanje zvalo kriptija (κρύπτειν = kriti), a služilo je takodjer za to, da se mladež u ratnoj službi vježba i otvrdne. Mlad bi Spartanac dobio mač i hrane, pa zaputio. Preko dan bi se krio, a ob noć se šuljao i osluškivao. Krivca, pa i sumnjivca s mjesta bi bez ikakoga pitanja i suda sastavio sa zemljom.

Kmet nije za pravo bio svojina gospodarova, nego

je pripadao državi; za to ga i nije smio prodati, ni pustiti na slobodu. Samo ga je država mogla osloboditi, a to je činila, ako se kmet u ratu odlikovao, ili kako drukčije za nju stekao zaslugâ. Takvi su se oslobodjenici zvali neodamodi (νεοδαμώδεις od νέος = nov i δᾶμος = puk). Jesu li oni imali prava, i kakva su to prava bila, to se ne da odrediti; ali toliko je stalno, da su morali na vojsku. Druga vrsta slobodnjaka jesu motaci (μόθακες), koji su kad što znali dobiti potpuno gradjansko pravo. Motakom je postalo kmetsko dijete, ako ga je gospodar uzeo u kuću i poslije dao odgojiti onako, kako su se zakoniti sinovi spartanski uzgajali. Često je motaku bila samo mati od roda kmetskoga, a otac Spartanac. Pored motaka pominju se motoni (μόθωνες,) ali bit će, te su oni isto, što motaci, premda neki hoće, da su motoni djeca kućnih robova.

Bolje nego kmetu, bilo je podanicima. Zvali su ih perijeci (περίοικοι, stanari okolnih mjesta). To bijaše narod, koji je nastavao po gradovima lakonskim i nekim primorskim mjestima u Meseniji. Podanici su očuvali slobodu i imutak. I gradska im je uprava ostala, samo što su je spartanski činovnici, harmosti, nadzirali. Na Kiteru je svake godine u tom poslu išao poseban činovnik, po imenu kiterodik (κυθηροδίκης.)

Gradovi su podanički, istina, zadržali slobodu, imutak i svoju upravu, ali pravo na državne časti i službe, jednom riječju gradjansko pravo spartansko morali su pregorjeti. To je Sparta sebi pridržala, a podaniku je samo dužnosti i kojekakve terete nametnula. Podanik je na zapovijest išao kao oklopnik u rat i, čini se, u potrebi plaćao ratni porez.* Preko toga bijaše dužan Sparti davati godišnji danak, a kraljevima, ako su u njegovu kraju imali imanja i on zemlju njihovu sebi obradjivao, neku desetinu (βασιλικὸς φόρος.) Za sve te žrtve mogao je u vojsci postati tek nižim časnikom; a za cijelo se veoma rijetko desilo, te se dokopao koji više časti vojničke.

Podanici su se u glavnom bavili trgovinom i obrtom, te su tim stekli i glasa i bogatstva; a bili su, nema sumnje, i ratari, gdje im je to kraj dopuštao. Od njih su Spartanci kupovali oružje i drugu robu, koja im je trebala, jer sami nijesu smjeli nikakoga zanata raditi. Podanici su isprva, čini se, bili dosta zadovoljni i u teške dane, što su Spartu stizali, vjerno pristajali uz gospodaricu svoju; ali kasnije, kad su ih sve to više gonili u vojsku i stali tlačiti, radjalo se u njih nezadovoljstvo

* Taj se porez, ako ga je u opće bilo, jako rijetko raspisao, a plaćali su ga i gradjani i podanici.

MeteLWNDigitalLIBRARY

i mržnja, te su više puta, kad im se zgoda nadala, gledali da stresu jaram spartanski.

Treća vrsta lakonskih stanara jesu gradjani, koji su zemljom gospodovali, a zvali se po tom, što su na okupu u Sparti živjeli, Spartanci (Σπαρτιᾶται). Tako su se krstili za razliku od podanikâ, dok su prema drugim državama upotrebljavali ime „Lakedemonjani“ (οἱ Λακεδαιμόνιοι), pod kojim treba da razumijevamo i gradjane i podanike, jer su oboji zajedno činili državu. Da bude tko potpun gradjanin, nije bilo dosta, da po ocu i materi potječe od prave krvi gradjanske i da se onako, kako je to zakon zahtijevao, othrani, nego je pored toga morao, koliko je bilo odredjeno, prinositi za zajednički ručak (ἀνδρεῖα, φιδίτια)* i dolaziti na nj. Tko ne bi ispunjao tih dužnosti, gubio bi politička prava, a zadržao valjada samo privatna. To su, čini se, t. zv. ὑπομείονες (manje vrijedni), dok su se ostali gradjani, koji su uživali potpuno gradjansko pravo, nazivali ὅμοιοι (jednaki), jer su pred zakonom u istinu bili jedan drugomu ravni; ta ni u pravu, ni u jelu, ni u odijelu nijesu su se medju sobom razlikovali. Jednakost je kvarilo samo to, što su neki bili bogatiji i ugledniji.

Dolina rijeke Eurote osim okoline podaničkih gradova — a i ovdje su kraljevi imali dobara — bijaše od nekad po mogućnosti jednako razdijeljena medju gospodare Spartance. Dio (κλᾶρος, ždrijeb) izračunavaju, da je iznosio neko 35 jutara. K tim starim dijelovima pridošli su poslije s daljim osvajanjem novi, osobito od kako je Mesenija pala pod vlast spartansku. Premda su gradjani po tom imali prilično jednak posjed, ipak se po malo stala pokazivati razlika u imutku, jer niti se svuda jednako gospodarilo, niti su svakoga oca obasula djeca.

Zemlja bijaše dobro državno, a gradjanin ju je samo uživao. Po tom on svoga dijela (κλᾶρος) nije smio pokloniti ni oporukom** komu ostaviti, a još manje prodati. Oca je po zakonu naslijedio najstariji sin, a mladja su braća s njim zajedno živjela. Ako je tko umr'o bez muškoga potomka, prešla je očevina na kćer; ali ona se nije po svojoj volji udavala, već je kralj odredio, za koga će poći. A kad bi koja porodica izumrla, pripalo bi dobro državi, a ona bi ga, sva je prilika, podala kojemu siromašnomu Spartancu. Siromaštvu bi se amo tamo doskočilo i tim,

* Svaki Spartanac prinosi na mjesec 1 eginski medimnos ječmena brašna (72.7 lit.), 8 hoa vina (36.5 lit.), 5 mina sira (3 kg.), $2^1/_2$ mine (1.5 kg.) smokava i 10 eginskih obola (neko 1.80 kr.). Za novac su se kupovale svinje, što su ih trebali za crnu kiselu juhu.

** Zakon spartanski do Epitadeja nije poznavao oporuke.

što bi se momci iz ubogih a velikih obitelji po odluci kraljevskoj priženili u kuću, gdje je ostala djevojka sama, bez braće.

To se izmijenilo za efora Epitadeja. On je zakonom dopustio gradjanima, da svoj dio dadu, ili namru, komu ih je god volja. Djevojka baštinica (ἐπίκληρος), koju je, jer nije imala braće, dopao sav imutak očev, polazila je sad, za koga je htjela; dà, gradjanin je mogao imovinu i prodati. No da ne bude bruke — ta prodavati imanje bješe sramota — on je zemlju svoju pred svijetom na oko kupcu darovao, ili oporukom ostavio. Tako je polako zemlja dolazila u ruke bogatima, koji su se sve većemu raskošju stali podavati. Ako uzmemo još na um, da je Spartancu bilo strogo zabranjeno baviti se zanatom, onda nije čudo, što su mnogi gradjani spali na prosjački štap i morali se odreći političkih prava svojih; ta od siromaštva nijesu mogli namirivati troškova za odgoj djece svoje ni za zajednički ručak. Sredinom 3. v. pr. Is. vidimo još jedno 100 Spartanaca, koji imadu zemlje, te su potpuni gradjani.

Kao u Argolidi, na Kreti, Rodu, Kosu i drugim dorskim krajevima, tako su, nema sumnje, i u Sparti, ako se izrijekom i ne pominje, postojala tri plemena: Hileji (Ὑλλεῖς), Dimani (Δυμᾶνες) i Pamfili (Πάμφυλοι). Osim toga dijelila se Sparta na pet gradskih kotara. To su: Pitana, Mezoa, Limne, Kinozura i Dima. Kotari su bili podijeljeni u o b e.

3. Državna vlast.

Kraljevi, starješinsko vijeće i narodna skupština. — Efori i drugi činovnici.

Državi spartanskoj stoje na čelu dva k r a l j a (ἀρχαγέται).* Od početka su za cijelo, kao kraljevi u Homera, bili vrhovni

* Kralju Aristodemu — priča se — rodili su se dvojci, Euristen i Proklo; pa da im ne bude krivo, naslijedila su oca obadvojica. Euristen rodi sina Agisa, po kom su se nasljednici prozvali „A g i j a d i“, dok je druga kuća kraljevska po Proklovu potomku Euripontu dobila ime „E u r i p o n t i d e“. Danas se ne vjeruje toj priči. Neki drže, da je jedna porodica d o r s k a, a druga pripada d o m a ć e m u narodu, s kojim su se došljaci Dorani stopili. Vjerojatnije je mišljenje onih, koji sude, da su se dvije d o r s k e kneževske porodice, što su iznajprije svaka svojom općinom samostalno gospodovale, sjedinile, stvorile jednu državu i od sada zajednički vladale. No dvostruko je kraljevstvo moglo nastati i na taj način, da je plemsvo osililo, te je došlo do nagodbe: kralj iz kuće Agijadà morao je pristati, da će čast i vlast dijeliti s glavom druge plemićke porodice, s Euripontidama.

METELWIN Digital LIBRARY

svećenici, vrhovne vojskovodje i vrhovni suci, ali su s vremenom izgubili mnogo od vlasti svoje.

Najbolje su očuvali pravo, što ih je išlo kao vrhovne svećenike. Prikazivali su žrtve za državu, a tu su službu osobito vršili u ratu. Životinje im je za žrtvovanje davala država. U svećeničku je službu njihovu spadalo i to, što je svaki sebi birao po dva činovnika, pitija (Πύθιοι), koje su, ako je ustrebalo, slali u Delfe, da pitaju proročište.

Najveću su vlast imali kao vojskovodje. Oni su u starije vrijeme odlučivali o miru i ratu; zavojštili bi, na koga bi htjeli, a teško bi se ogriješio onaj, koji bi im to branio. Ali za čitavo djelo svoje bijahu odgovorni, te se više puta, kad su se s bojišta vratili, dogadjalo, da su — po gotovo, ako ih je loša sreća poslužila — morali na sud i bili odsudjeni; za to su se sve više čuvali i žacali na svoju ruku započinjati rat, dok se najposlije bez dopuštenja efora i narodne skupštine nijesu ni s kim usudili zaratiti. Na vojsku su do 5. v. polazila obojica, ali budući da je medju njima znala pući nesloga i zavrći se razmirice, što su silno smetale i škodile u ratu, išao je od g. 506. naprijed samo jedan kralj u boj. Na vojni je sve moralo pokorno slušati zapovijedi kraljeve. On je imao vlast nad životom i smrću. Slobodu su mu poslije stezala dva efora, što su ga u boj pratili i pazili, što radi, pa pribirali gradje, da ga do zgode tuže. Vojvodstvu je kraljevu zadala država udarac i tim, što je, osnovavši mornaricu, mimoišla kraljeve i birala posebnoga zapovjednika.

Sudačka im je vlast bila najmanja. Kriminalne je parnice od vajkada rješavalo vijeće, a privatne su prešle na efore. Kraljevi su odlučivali samo u porodičnim stvarima, osobito kad se radilo o udaji djevojke baštinice, i kad je tko koga želio posiniti. Osim toga su sudili u prepirkama, koje su se ticale cesta; ta zaradi medje, što je privatnu zemlju dijelila od državnoga puta, moglo je lako doći do spora i tužbe.

Kraljevima se iskazivahu mnoge počasti, od kojih su neke bile unosne. Štovahu ih kao heroje, i velik bijaše grijeh staviti ruku na njih. Pred njima su svi osim efora ustajali, a o svetkovinama kod igara pripadalo im je prvo mjesto. Hranili su se na državni trošak. Ako bi došli na zajednički ručak, davali bi im jedanput toliko, koliko drugima; ako bi pak — ta isprva nijesu bili dužni s ostalim gradjanima ručati, nego su ih istom poslije efori na to prisilili — ostali kod kuće, slali bi im odredjenu mjeru brašna ječmenoga i vina. Od ratnoga bi plijena dobili trećinu, od žrtvovanih životinja kožu, a u ratu osim kože

hrbat; od svake krmače, kad bi iskotila, zapao bi im po odojak. Tko bi prikazao javnu žrtvu, pozvao bi u prvom redu kraljeve i tom ih zgodom počastio dvostrukim dijelom. Kraljevi bijahu imućni. Osobit im je dohodak bila desetina, što su je od dobara svojih pobirali (v. str. 21.).

Kad je umr'o koji kralj, svu su Lakoniju obašli konjanici i oglasili smrt njegovu. Spartanke su oblazile gradom i udarale u mjedene kotlove. Sad je u svakoj kući spartanskoj moralo dvoje slobodnih ljudi, muškarac i ženska, navući crninu. U Spartu su odasvud grnuli podanici i kmetovi, da kod ukopa žale. Ako je kralj pao u boju, sahranili su ga na bojnom polju, a kod kuće su u sprovodu na kićenim nosilima nosili načinjen lik njegov, te ga položili u kraljevsku grobnicu. Žalost je trajala deset dana, i svi su javni poslovi mirovali. Poslije toga je nasljednik svečano stupio na prijestô i dužnicima oprostio sav dug, što su ga pokojniku i državi dugovali.

Kralja je naslijedio najstariji sin. Ako je u kralja bilo sinova prije, nego se je zakraljio, a rodilo mu se muške djece i poslije, onda je žezlo prelazilo na onoga sina, koji mu se rodio prvi, od kako je sio na prijestô Ako je nasljednik bio malodoban, vladao je za njega i bio mu skrbnik najbliži rodjak po krvi. Isti je rodjak postao kralj, ako je vladar preminuo bez muškoga potomka, ili ako sinovi zaradi tjelesnih mana nijesu bili za vladu. Spor o nasljedstvu rješavalo je vijeće s narodnom skupštinom.

Uz kraljeve nalazimo vijeće ili geruziju (γερουσία od γέρων = starac). U vijeću sjedi 28 vijećnika — zovu se geronti — i dva kralja, a u poznije vrijeme još efori. Vijeće se sastaje u vijećnici na trgu, a predsjedaju mu kraljevi, dok im poslije nijesu efori preoteli stolicu predsjedničku.

Vijećnicima je trajala čast do smrti i nijesu za svoj rad bili nikomu odgovorni. Kad bi se koji vijećnik s ovoga svijeta prestavio, narodna bi skupština popunila njegovo mjesto. Natjecati se mogao svaki Spartanac, koji je 60. godinu prevalio, a bio potpun (ἐπίτιμος) gradjanin; no obično su se starješinstva dostali samo ugledniji. Biralo se ovako. Na dan izbora skupio bi se narod, a kandidati bi, svaki napose, kroz skupštinu prolazili onim redom, kako se ždrijebom odredilo. Svaki put bi oni izbornici, koji su bili za kandidata, što je ončas prolazio, digli viku. Da bi se znalo, tko je izabran, bijaše nedaleko birališta zgrada, do koje su poklici jasno dopirali, ali se odonud nije vidjelo u skupštinu. U zgradi su se desili ljudi, koji su na viku pazili i morali po duši kazati, kada je bila najjača. Onaj kandidat, komu se najburnije klicalo, iznesao je

pobjedu. Izabrani je pošao u hramove, a pratili su ga i pjesmom slavili mladi ljudi i mnogo ženskinja. Prijatelji su ga dočekivali i gostili. Na posljetku je otišao u sisitiju,* gdje je dobio dvostruki zalogaj; polovinu je dao — ženske su stajale pred vratima sisitije — onoj rodjakinji, koju je osobito štovao.

Vijeće, pa kraljevi, a poslije i efori — to bijaše najviša oblast, vlada. Vijeće je utjecalo na sve zamašnije poslove državne. Prije nego će se koji predmet iznijeti pred narodnu skupštinu, uzelo ga je u pretres vijeće u sjednici i stvorilo prijedlog, što će ga skupština prihvatiti, ili zabaciti; u kasnije je vrijeme smjelo ono dapače dokinuti nepoćudnu odluku skupštinsku. Vijeće bijaše takodjer vrhovno kriminalno sudište; sudilo je i kraljevima, ako se protiv njih digla kakva tužba.

Svaki mjesec o uštapu — tako je zakon nalagao — skupili bi se Spartanci po srijedi izmedju mosta Babike i potoka Knakijona u skupštinu (ἀπέλλα). U skupštini je narod sjedio, a smio je u nju dolaziti svaki potpuni gradjanin, koji je 30 godina navršio. Sazivali su je i predsjedali joj iznajprije kraljevi, a poslije, već u 5. v., efori. Predsjednik je iznosio prijedloge vijeća, a narod je vikom riješio, prihvaća li, ili ne. Ako je predsjednik bio u sumnji, da li je prijedlog prodr'o, onda je zaiskao, neka oni, koji su za nj, stupe na jednu, a ostali na drugu stranu. Narod nije smio mijenjati prijedloga, a još manje sam štogod predložiti; on je jedino imao pravo potvrditi, ili odbiti ono, što mu se predlagalo. Pitati narod ili, govoriti mu — govori su bili veoma kratki — smjeli su samo kraljevi, vijećnici, efori i još neki činovnici, a samo u vanrednim slučajevima drugi koji gradjanin, ako mu je predsjednik dopustio. Narod je riječ govornikovu na prosto odobrio, ili zabacio. Rasprave nije bilo. Budući da je, čini se, više puta skupština prekoračila granice svoga prava i na svoju ruku štogod odlučila, za to je kralj Teopomp dao zakon, da se kraljevi i vijeće ovakve odluke ne trebaju držati.

Skupština rješava pitanja o miru i o ratu, o savezima, o ugovorima i drugim izvanjskim poslovima; bira vijećnike, efore i neke druge činovnike; odredjuje, koji će kralj na vojsku, i šalje pored kralja druge samostalne vodje u rat; sudi, kad se zaradi ispražnjena prijestola rodi prepirka; potvrdjuje nove zakone i pušta kmetove na slobodu.

Pominje se još mala skupština; no je li to bila na prosto sjednica vijećnika, kraljeva i efora, ili u istinu neka

* Koliba, u kojoj je neko 15 gradjana zajedno blagovalo.

skupština, u koju su osim kraljeva, vijećnika i efora dolazili samo po izbor ugledni i bogati gradjani, teško je kazati.

Od činovništva bijahu najznamenitiji efori (ἔφοροι od ἐφοράω, nadzirati). Misli se, da kraljevi, čestim vojevanjem zabavljeni, nijesu dospijevali da obave sve druge poslove, pa su s toga pouzdane prijatelje uzeli u pomoć i u ruke im predali sudstvo u privatnim parnicama i neko pravo redarstvenoga nadziranja. Tako je nastala nova oblast, efori. Prvi ih je, čini se, uveo kralj Teopomp. S vremenom su veoma osilili, a ta im se moć u glavnom razvila na osnovu redarstvene vlasti, što su je imali; njoj su korak po korak razmicali granice, dok nijesu poda se skučili sve: kmeta, podanika, gradjanina, činovnika i samoga kralja. Tomu je mnogo pomogla mržnja i nesloga medju kraljevima; jer kad bi se oni u kojem javnom poslu zavadili i ne bi došlo do sporazumka, umiješali bi se efori; a što se to češće — poslije smrti Kleomena I. i ne prestaje više svadja — dogadjalo, to je ugled kraljevima više padao, a rastao eforima, koji su ovakve razmirice rješavali svojim glasom. Još teži bi udarci snalazili kraljevsku čast i vlast, kad bi koji kralj zaradi kakve krivnje bio predan sudu, što više — dopao tamnice, ili pobjegao: tim bi se ovamo grdna sramota nanosila dostojanstvu kraljevskomu, a onamo se eforima pružala prilika, da tuženoga kralja, dok se stvar ne riješi, u svemu zamjenjuju. Ovako su se efori sve više isticali i kraljeve potiskivali.

Efora bijaše pet na broj. Od početka su ih imenovali sami kraljevi, a kasnije ih je birala narodna skupština. Eforom je mogao postati bez razlike svaki Spartanac, koji je bio potpun gradjanin, a dosegao odredjeni broj godina. Nastupili su službu jeseni o ekvinokciji i pri tom izdavali gradjanima zapovijed, da briju brk i zakonima se pokoravaju. Ured im bijaše na trgu. Tu su zajedno i jeli. Jedan im je efor predsjedao Po njemu se zvala i brojila ona godina.* U eforskim je sjednicama odlučivala volja većine. Službovali su samo godinu dana; a kad su odstupali, odgovarali su nasljednicima svojim za sve, što su preko godine uradili.

Efori su, u naponu vlasti svoje, bili suci, predsjednici vijeća i narodne skupštine, vršioci odluka, što ih je stvorilo vijeće i narod, i napokon vrhovni državni nadzornici. Sudili su u parnicama privatnim i to svaki sam za se, ne svi skupa. Poslije, kad su postali članovi i predsjednici vijeća, vrhovnoga

* U grčkim su se državama po jednom činovniku nazivale godine i datirale državne isprave, kao što u Rimu po konsulima. Taki se činovnik zvao ἐπώνυμος.

METELWIN Digital LIBRARY

kriminalnog suda, vrijedila je njihova i u kriminalnoj parnici; oni su je otpočinjali, sudili zajedno s ostalim vijećnicima i brinuli se, da se izrečena osuda ovrši.

Kao predsjednici sazivali su vijeće i skupštinu, pa odluke njihove izvršivali. Kad bi radili o kakvom novom zakonu, ili o drugom znamenitom poslu, koji je spadao na unutrašnje prilike državne, posavjetovali bi se najprije s vijećem i gledali, da vijeće stvori o tom prijedlog, što će ga oni skupštini na odobrenje podastrijeti. U izvanjskim se poslovima nasuprot gotovo nikad ne pominje vijeće, a malo kad narodna skupština A zašto? Zar efori sve, pa i najzamašnije odredbe i zapovijedi, što ih u takim slučajevima izdaju, na svoju ruku izdaju? Teško je pomisliti, da su oni, ne obaziruć se na vijeće, dä — ni na skupštinu, sami sklapali ugovore, naredjivali vojne i imenovali vojvode. Bit će, te je redovno i tu, ako se i ne kaže izrijekom, vijeće izradilo prijedlog, skupština ga prihvatila, a efori izvršili. Upravo za to, što su oni izvršivali odluke skupštinske, mnogo se toga, što je za pravo odlučila skupština, njima pripisivalo. No pored svega toga bili su efori u izvanjskim poslovima dosta slobodni. Strane su poklisare odmah na granici odbili, ili ih preda se pustili i s njima vodili pregovore; samo po njima su oni mogli pred narodnu skupštinu. Ako bi narod odlučio rat, efori bi oglasili, koja će godišta na vojsku; oni bi naredili, da se momčad naoruža i spremi za polazak; oni bi vojskovodji, koga je narod izabrao, naložili, kada će krenuti Dva su efora išla na bojište. Za rata su kao predsjednici vijeća i skupštine bili u neprestanom dodiru s vodjom; slali mu tajne poruke, naputke i naloge;* kad i kad su ga s bojnoga polja odazvali. Kad je vodja iz rata stigao, išao je najprije u ured eforski.

Kao nadzornici imali su najveću vlast. Kad bi jeseni počeli služiti, navijestili bi kmetovima očiti rat i slali mladiće spartanske na kriptiju. Podanike su smjeli dopremiti u Spartu i bez ikakoga suda pogubiti. Nadgledali su odgoj mladeži spartanske i budnim okom pratili vladanje svih gradjana; tko bi se ogriješio o stegu i običaj, njega bi kaznili. I činovnici bijahu pod paskom njihovom. Mogli su ih sa službe skinuti, u tamnicu baciti i tužiti ća na smrt Pred njima su činovnici, kad su se koncem godine sa službom rastajali, polagali račun o svom

* Ovaki se tajni dopis zvao σκυτάλη (štap). Efori bi oko štapa omotali remen, pa ga ispisali; za tim bi ispisani remen skinuli i predali glasniku, da ga nosi zapovjedniku, koji je — inače ne bi mogao pisma pročitati — imao jednako debeo štap. Zapovjednik bi remen na štap namotao i vidio, što mu se poručuje.

djelovanju. I sami kraljevi nijesu im se oteli. Efori su pazili na bračni život njihov; ako im je žena bila nerotkinja, nagonili su ih, da uzmu drugu ženu. Pozivali su kraljeve preda se, i oni su, kad su po treći put bili pozvani, morali osvanuti; efori su ih sjedeće dočekali. Slobodno im je bilo tužiti kralja, što više — zatvoriti, dok sud ne kaže svoju. Svakoga su se mjeseca kraljevi pred njima kleli, da će po zakonima vladati, a efori obricali, da će im, ako održe riječ, čuvati kraljevski prijestô. Svake devete godine motrili su za vedre, jasne noći nebo; ako je kakva krijesnica preletjela, držali su, da su se kraljevi o vjeru ogriješili, pa im nijesu dali, da vrše vlast, doklegod nije iz Delfa stigao povoljan glas. I na tudjince svraćali su pozornost svoju; da ne bude stranoga utjecaja, znali su strance bez pitanja otpraviti preko granice. Gradjanima opet bijaše strogo zabranjeno bez dopuštenja odilaziti u tudjinu; onomu, koji bi domovinu ostavio, da se drugdje naseli, prijetio je zakon smrću kao i vojnomu bjeguncu. Napokon su efori upravljali financijama i državnom blagajnom.

Ostali činovnici dijele se u gradjanske i vojničke; o potonjima bit će govora u odsjeku „Vojništvo“. Neke bira skupština, a neke imenuju kraljevi, ili efori. Od gradjanskoga činovništva postavljaju kraljevi proksene (πρόξενοι) i četiri pitija (πύθιοι) — svaki po dvojicu. Prokseni se staraju i zauzimaju za strance, koji po nekom poslu stignu u Spartu; a pitiji putuju u Delfe, da u ime kraljevâ pitaju proročište. Odgojem mladeži spartanske ravna pedonom (παιδονόμος), na život ženski pazi harmozin (ἁρμόσυνος), a trg i robu nadziru empelori (ἐμπέλωροι). U gradove podanika idu namjesnici harmoste (ἁρμοσταί), kojih ima 20, a na Kiteru kiterodik (κυθηροδίκης). U niže su se činovnike brojili glasnici, frulači i kuhači. Kuhači su prigotavljali zajednički ručak. Sve tri posljednje službe prelazile su u nekim porodicama od oca na sina.

4. Financije i sudstvo.

Novci. — Uprava financija. — Sud i kazan.

Sparta je kovala novac od željeza, što ga je u gori Tajgetu vadila. U početku su, čini se, bile u običaju šipke (ὀβελίσκοι, ražnjići), a poslije plosnati, okrugli komadi, koji su se zvali pelanor (πέλανορ, žrtveni kolač) Taj je novac težio jednu

eginsku minu (620 gr.), a vrijedio je isprva, koliko jedan eginski srebrni obol; poslije mu je vrijednost pala za polovicu. Budući da 600 obola ide na eginsku srebrnu minu, a pelanor u potonje vrijeme vrijedi samo $^1/_2$ obola, s toga 1.200 pelanora — a to teži naših 744 kgr. — čini istom jednu srebrnu minu, neko 108 kruna. Po tom se za cijelo, dok se god u Lakoniji nije javio tudji novac, kupovalo i prodavalo na razmjenu, a željezni je novac pri tom valjada služio samo za prid.

Dosta je rano, nema sumnje, po izvoznoj trgovini, kojom su se bavili podanici, doprlo srebro i zlato u Lakoniju. Ni sama Sparta nije ostala netaknuta. Od kako je segla preko granica svoje zemlje i zasnovala savez lakedemonski, pa u peloponeskom ratu srvala Atenu, unilazilo je u državnu blagajnu i srebra i zlata; a imali su ga mimo svu zabranu i gradjani, samo što su oni obično svoj novac otpremali izvan zemlje u arkadski grad Tegeju i tu ga davali u hram Atenin u pohranu. Istom pod konac 4. v. okanila se Sparta željeza i uvela srebrni novac.

Financijama, kako smo sprijed vidjeli, upravljahu efori. Državni dohodci bijahu: vanredni ratni porez, danak podanika, ratni plijen, prinos saveznika i potpore od tudjih vlasti, osobito od kralja persijskoga.

Sudačku službu vrši vijeće, kraljevi, efori i drugi gradjani. Vijeće je kriminalan sud; sudi ubojicama, zlotvorima, političkim krivcima, pa i kraljevima. Kazne su: smrt, izgon, gubitak gradjanskoga prava (ἀτιμία) i globa. Osude na tamnicu nema; u zatvoru borave ljudi samo dotle, dok ne pukne sud i smrtna se osuda ne ovrši. Ako je zločin velik, traje raspra više dana. Proglasi li sud optuženoga nevinim, stvar nije tim jedan put za uvijek riješena; ista se tužba može na novo podići. Tko bude na smrt odsudjen, njega ob noć zadave u zgradi „dehas“, ili ga strmoglave u ponor „kajadas“. Obično su ovamo bacali leševe već udavljenih. Kraljevi su krojili pravdu u porodičnim parnicama i u onim sporovima, koji su se na državne ceste spadali. Ostale privatne parnice rješavali su pojedini efori, ili su se stranke složile, pa izabrale kojega gradjanina, da im presudi.

5. Propadanje Sparte.

Podmitljivost i želja za mekoputnim životom. — Malen broj gradjana. — Nejednakost u imutku. — Kinadova urota. — Nezadovoljstvo podanika. — Agis IV. i Kleomen III. — Propast kraljevstva, tiranida. — Sparta pod rimskim gospodstvom.

Kad je Persijanac navalio, da u verige ropstva okuje slobodu Grčke, Sparta bijaše prvi grad grčki. No sjajne pobjede na Maratonu, kod Salamine, Plateje i Mikale prodiče Atenu. Silne persijske čete i brodovlje propadnu, a Grcima opet odlane. Za tu su sreću osobito hvalili hrabroj, požrtvovnoj i rodoljubnoj Ateni. Grci po otocima Egejskoga mora i na obali Male Azije ostave Spartu i okupe se oko Atene, da dalje boj biju s Persijancima. Atena, koja je do sada slušala zapovijedi admirala spartanskoga, bude glava savezu pomorskomu. Sparta uzme prijekim okom gledati suparnicu svoju. Potajna zavist i mržnja urodi krvavim bratskim ratom (g. 431.—404.), u kojem Sparta iskopa grob vlasti atenskoj. No tu je pobjedu skupo platila. Ona se, istina, opet za neko vrijeme stavi na čelo Grčkoj, ali u ratu usisa zlo, koje joj uze rastakati snagu.

Sparta je u peloponeskom ratu duboko pala Ona ište pomoć u kralja persijskoga i veže se s nekadašnjim krvnim neprijateljem svojim. Persijsko zlato prolazi rukama spartanskih zapovjednika i časnika; njim se oprema brodovlje protiv Atene. Spartanci borave daleko u tudjini i kvare se sve više. Bogat plijen i silni novci ulaze u Spartu, ali se s njima uvlači i nesretna podmitljivost i želja za mekoputnim životom. Još ima Spartanaca staroga kova, ali protiv nove struje ne mogu ništa opraviti. Kad je g. 404. pala Atena, a spartanski admiral Lizandar dovukao silu plijena i 470 talenata srebra, ustade nekolicina i zaište, da država ne primi toga novca, ali ne postiže mnogo. Samo običnim ljudma bude na novo strogo zabranjeno imati u kući srebra i zlata, dok su državi u tom ostale ruke slobodne. Ali i ta je zabrana slabo pomogla Bogataši su ga dalje zgrtali.

S Atenom pade Grčka pod Spartu. Brodovlje spartansko gospoduje sad morem Egejskim, pa onamo dalje do Kipra. Na toj se visini ne održa dugo. Nekadašnji saveznici atenski, koji su se u prvi mah poveselili, što su se oslobodili jarma atenskoga, i nadali, da će im pod Spartom biti bolje, brzo se po-

MeteLink Digital Library

kaju. I Sparta ubira od njih danak — do 1.000 talenata na godinu. Atena se bar brinula za veliku trgovinu, priredjivala sjajne svetkovine, radjala i raskriljenih ruku primala pjesnike i druge umnike. Sparta je samo uzimala, a davala nije ništa. U gradove je slala po jednoga harmostu s posadom, ukidala demokratiju, a podizala oligarhiju. Oligarsi navale osvećivati se demokratima. Gradovi ogreznu u krvi. Obijesni, lakomi i surovi harmosti brzo dodijaju onima, u kojih je još bilo truna ponosa i ljubavi k slobodi. Saveznike obuzme čeznuće za Atenom. Atena se opet pridigne i osnuje nov savez pomorski. God. 374. mora je sama Sparta priznati gospodaricom na moru.

Razmirice medju Spartom i Tebom dovedu g. 371. do bitke kod Leuktre. Teba pobijedi i učini kraj gospodstvu spartanskomu na kopnu. Spartu na kratko vrijeme zamijeni pobjednica Teba. Sa smrću Epaminondinom g. 362. nestaje i hegemonije tebanske Na sjeveru se već radja vlast — Makedonija, što će za koji desetak godina raskomadanoj Grčkoj oteti samostalnost.

Težak je bio udarac za Spartu, što je naglo padao broj gradjana. Potres g. 465. poruši grad — osta neko šest kuća — i pod ruševinama zakopa mnogo naroda Istom što se oporavila od te nesreće, zaplete se u rat s Atenom, a poslije s Tebom. Ovako opusti mnoga kuća Poslije bitke kod Leuktre spao je broj gradjana na neko 1.500. Osim rata ubijao je gradjane i neuredan život. Zakon je, istina, ovamo udarao kazni na neženje i na one, koji su se kasno ženili, ili nijesu prema sebi odabrali ženu, a onamo praštao oca, ako je imao tri sina, od vojne službe, a ako četiri, od svakoga tereta gradjanskoga. Ali sve uzalud! Polovicom 3. v. ima još samo 700 Spartanaca, a izmedju njih uživa jedna jedita stotina potpuno gradjansko pravo.

Ujedno je sve jače izbijala nejednakost u imutku. Kad je vodja tebanski Epaminonda g 369. hrupio u Peloponez, bude Mesenija samostalna. Taj gubitak ljuto ošinu Spartu. Gotovo polovica gradjana izgubi imanje, što ga je ondje imala, a s njim i politička prava, jer nije više mogla podmirivati troška za zajednički ručak. K tomu je došlo i drugo zlo. Efor Epitadej dade zakon, po kojem su gradjani zemlju, što su je od države dobili, mogli darovati, namrijeti, ili prodati; dà, kćeri baštinice udavale su se sada po svojoj volji, a ne po odredbi kraljevskoj. Muškarci su izumirali, broj se kćeri baštinica množio. U Aleksandrovo se doba nalaze $^2/_5$ zemlje u rukama ženskim. Tako je što prodajem, što udajom prelazio imutak u ruke nekolicine bogataša. Bogatstvo urodi raskošjem, kojemu se i muško i žensko odavalo. Kod zajedničkoga ručka ljudi sada malo mare za crnu

juhu; slasni su im zalogaji glavna i redovna hrana; dâ, pod kraj 4. v. dolaze na ručak, samo da se ondje pokažu, a kod kuće jedu i živu upravo na istočnjačku.

Sparta, u kojoj su nekad svi gradjani po pravu bili jednaki, zapada dan na dan sve jače u oligarhiju. Većina je gradjana bez imutka, bez prava. I prije je doduše bilo nesloge; kralj je mrzio na kralja, na kraljeve efori, na gradjanina kmet i podanik. Ali sad puče razdor medju samim gradjanstvom. U siromaha uskipi gnjev na gospodu. Nezadovoljnicima se pridruže i nezakonita djeca spartanska, slobodnjaci, podanici i kmetovi. Bilo je doba, da se tomu doskoči. Za Lizandra, slavnoga a dosta siromašnoga pobjednika Atene, kažu, da je snovao o preuredjenju ustava. No on se žacao započeti djelo, koje je bilo od prijeke potrebe. Što se nije Lizandar usudio zakonitim putem učiniti, to je neki siromašni mladić Kinadon htio silom postići. On skuje g. 399. urotu, da sruši mrsko gospodstvo nekolicine bogataša. No nadje se izdajnik, koji sve otkrije eforima. Urotnici budu pohvatani, Kinadon plati glavom.

I podanicima dogori do nokata. Od kako je Sparta Grčkom i morem zavladala, trebaše sve više vojne sile; pa kako je imala malo gradjana, uzimaše sve više podanika u vojsku. Nije dakle čudo, što su oni vrebali zgodu, da se oslobode vlasti spartanske. G. 369. prodre Epaminonda do pred Spartu. Sparta ugleda prvi put čete neprijateljske. Podanici i kmetovi ostave gospodare svoje; što više — do 200 Spartanaca, kažu, urotilo se i radilo o izdaji. Jedno 6.000 kmetova i nešto saveznika priskoči Sparti u pomoć. Neprijatelj se ne usudi u grad provaliti, nego se pustošeći vrati.

Sredinom 3. v. ne bijaše više Sparta Spartom, nego propao, pokvaren grad, u kojem se uz golotinju i glad kočila raskoš i rasipnost. Sva vlast i sva prava bijahu u rukama jedne jedite stotine bogatuna. Sad se podiže čovjek, kralj Agis IV., da iscijeli tu rak-ranu. Mladića — bilo mu je istom 19 godina — zanesu stara vremena, te zamisli vratiti nekadašnji život, ne bi li ovako državu trgao iz rasula. Trebalo je prije svega zatrpati jaz, koji je dijelio siromašna i bogata; trebalo je bijednicima, što su bez posla lunjali gradom, dati zemlje. Upravo je to dirnulo gospodu u živac. Na bogatašima bijaše red, da na korist svojih jadnih sugradjana žrtvuju dobra svoja; ali većinom ne htjedoše o tom ni čuti. Osim toga ih je, pa tako i gospodje, plašila pomisao, da će se morati za uvijek raskrstiti s dojakošnjim lagodnim životom i kukavno se odijevati i oskudno živjeti. Uz Agisa listom pristade siromašni svijet i oni odlični ljudi, u kojih još nije gadna sebičnost posljednju iskru prave

ljubavi k domovini utrnula. Kralj uzme priprosto provoditi život i daruje velik imutak svoj sirotinji, a za njim se povedu dvije najbogatije žene u gradu — mati i baba njegova. Vijeće se opre, ali Agisovoj stranci ipak podje za rukom skinuti s časti protivnike — kralja Leonidu i efore, pa svoje prijatelje namjestiti. Dužnici budu pušteni iz zatvora, a zadužnice spaljene. No dioba zemlje zape. Upravo s toga, čini se, opet ojača protivna stranka, te Agisa preda sudu, koji ga osudi na smrt. Tako bude kralj g. 241. u tamnici udavljen, a ista sudbina stiže mater i babu njegovu.

Stopama Agisovim podje Kleomen III. Sudbina Agisova nauči ga, da se milom ne da ništa postići. Zato upotrebi silu. Na čelu najamnikâ udari na efore i četvoricu pogubi; do 80 bogataša istjera. Eforat ukine, a vlast eforsku prenese na kraljeve. Razdijeli na novo zemlje, a broj gradjana uveća podanicima, te je sada bilo do 4.000 oružju doraslih gradjana. Vrati staru stegu i odgoj. Mjesto staroga vijeća uvede, čini se, vijeće patronoma. Na nesreću zarati se sa savezom ahejskim, koji pozove u pomoć makedonskoga kralja Antigona Dozona. Kleomen bude g. 221. kod Selazije poražen, te pobjegne u Spartu, a odavde u Aleksandriju, gdje g 219. zaglavi. Antigon uništi djelo Kleomenovo. Efori opet osvanu.

Kraljevstvo u Sparti zamijeni vlada nekolicine. To potraje do smrti Kleomenove. G. 219. budu Agezipol iz roda Agijada i — premda je bilo Euripontidâ — običan Spartanac Likurg izabrani za kraljeve. Likurg protjera druga, te ovako prestaju vladati dva kralja. Po smrti Likurgovoj g. 211. zagospoduje tiranin Mahanida, a Mahanidu naslijedi Nabis. Što je pravih Spartanaca još ostalo, to smaknu ili progna Nabis; podanici, oslobodjeni kmetovi i najamnici — to je sad gradjanstvo. Tit Kvinkcije Flaminin svlada Nabisa g. 195. i prinudi ga, da ustupi lakonske primorske gradove Ahejcima. G. 192. bude Nabis ubijen, a Sparta se pod silu pridruži savezu ahejskomu. Tri godine poslije odmetne se Sparta, a vodja je ahejski Filopemen za to kazni: nešto ljudi ubije, nešto preseli u Aheju, nešto proda; utvrde poruši, uredbe spartanske dokine, a mjesto njih uvede ahejske. Gradjanima, što ih bijaše izagnao Nabis, dade da se vrate u domovinu.

Kad je g. 146. Grčka postala pokrajinom rimskom, oživi opet stari ustav i potraje, ali s nekim promjenama, do 5. v. posl. Is. Kraljevstva dašto nema. Predsjednik patronomâ jest vrhovni činovnik; po njemu se zove i broji godina. Uz patronome, kojih je valjada bilo šest, nalazimo pet efora i druge razne činovnike. I geruziju susretamo, ali se članovi njezini biraju

na godinu dana. Vijećnikom može čovjek biti po više puta. Narodna se skupština sastajala u zgradi „Skijas“.

Gradovi, što ih je Flaminin ocijepio od Sparte, čine od g. 146. naprijed sami za se zajednicu, savez.

Savez lakedemonski.

Osnutak saveza. — Helenska zavjera protiv Persijanaca. — Rasap zavjere. — Saveznici prema Sparti.

Kad je Sparta osvojila Lakoniju, podvrgla Meseniju, Argivljanima na granici otela kraj Tireatis, baci se na Arkadiju. Žilav otpor grada Tegeje prisili je, te se okanila osvajačke politike svoje i sklopila oko g. 550. mir, po kojem se Tegeja obvezala, da će uskoke mesenske iz svoje zemlje istjerati i da se gradjanima, koji su u ratu uz Spartu pristajali, ne će osvećivati. Vidi se, da je Sparta po gradovima pomagala oligarsima, koji su joj bili odani, a oni se opet vezali sa Spartom, da osiguraju vlast svoju. Po malo stupi još u 6. v. Peloponez osim Arga i ahejskih gradova u savez sa Spartom i prizna prvijenstvo njezino.

Kad je Persijanac zaprijetio Grčkoj, sastadoše se izaslanici ne samo iz peloponeskih gradova, nego i od druguda — bijaše zastupana i Atena — na Istmu i vjerom se zavjeriše, da će složno odbijati neprijatelja. Vrhovno zapovjedništvo predadoše Sparti. Za rata je bojno vijeće, u kojem sjedjahu vodje iz zavjerenih gradova, odlučivalo o ratnim stvarima i drugim zajedničkim poslovima; ono je i primalo nove članove. Vijeću je predsjedao zapovjednik spartanski; on je izvršivao odluke vijeća, ali ih je mogao i mimoići.

Poslije prvih sjajnih pobjeda kod Salamine, Plateje i Mikale pridružiše se tomu savezu i otočani. No oholi i strogi zapovjednik spartanski Pauzanija ozlojedi Grke, te oni ponude zapovjedništvo Ateni. Atena osnuje svoj savez pomorski, a Sparti opet ostane samo Peloponez. Istom, kad je u peloponeskom ratu nadrvala Atenu, dokopa se prvijenstva na kopnu i na moru. Ali do mala se svojim bezobzirnim postupanjem svuda zamjeri, te izgubi sve, što je imala izvan Peloponeza; dà, bitka kod Leuktre g. 371., gdje je porazi Teba, potrese i savezom peloponeskim. Odmetne se od nje Arkadija, izgubi Meseniju i mnoge gradove.

Samo Peloponežani bijahu prema Sparti pravi saveznici, dok je ostalim Grcima, ako su se dali, ili ako su pali pod hegemoniju njezinu, slala svoga harmostu s posadom, ukidala demokratiju, uvodila

*

oligarhiju, jednom riječju — zapovijedala, a oni morali slušati. Peloponeski su gradovi, istina, priznali prvijenstvo Spartino, ali su bar na oko imali svoju autonomiju. I tu se dakako znala kad i kad Sparta ogriješiti, pa silom urediti pouzdanu vladu oligarhijsku.

Savez je peloponeskih gradova imao zadatak braniti Peloponez i pojedine saveznike od navale iz vana. Pojedini su saveznici smjeli na svoju ruku navijestiti rat kojemu gradu, koji nije savezu pripadao, ali su ga onda morali sami voditi. Ako su se rodile razmirice medju samim gradovima savezničkim, preporučalo im se, da se s dobra nagode; ako to ne bi pošlo za rukom, tražilo se, da zamole koji nepristrani savezнički grad, neka im sudi; no prosto im je bilo i zaratiti se, samo je rat morao prestati, čim je savez počeo kakvu vojnu. O zajedničkim prilikama — o ratu, miru, primirju, ugovorima — odlučivaše savezno vijeće, koje je od savezničkih zastupnika bilo sastavljeno, a sastajalo se u Sparti, najviše u proljeću. Prije nego će savezno vijeće što odrediti, skupili bi se Spartanci u svoju skupštinu i tu bi se, čini se, u prisuću zastupnika govorilo o poslu, poradi kojega su zastupnici došli u Spartu. Tako su se n. pr. u oči peloponeskoga rata u narodnoj skupštini tužili zastupnici na Atenu. Kad bi se stvar razložila, gradjani bi spartanski — zastupnici bi, čini se, medju tim izišli i pošli u vijećnicu — stvorili odluku i svoje ljude poslali u vijeće, da ondje prema narodnoj odluci glasuju. Svaka je savezna država, bila velika, ili mala, imala jedan glas. Volja većine vezala je sve saveznike, ako nije od bogova ili heroja bilo zapreke. Po ovom se dodatku mogao gdjekoji saveznik oteti odluci saveznoga vijeća; ali čini se, da je najviše išao Sparti u prilog, te se njim lako sigurala od nepoćudnih odluka većine. Odluku vijeća izvršivala je Sparta. Ona je i u ratu imala vrhovno zapovjedništvo i odredjivala, koliko će koji grad dati četa, ladja i drugoga, što treba za rat. U peloponeskom je ratu od svakoga saveznika tražila $^2/_3$ njegove vojske. Saveznik, u čijoj je zemlji bjesnio rat, morao je dići svu vojsku svoju. Osim četa bijahu saveznici u vrijeme ratno dužni prema bogatstvu grada svoga prinositi, da se podmire troškovi. Stalnoga, redovnoga danka ni poreza savezničkoga nije bilo. Ako je Sparta bez pitanja saveznikâ započela rat, nijesu doduše bili dužni poći u boj, ali ih je ipak u 4. v. sve bez odluke vijeća saveznoga znala pozvati, da s njom krenu. Savezna ratna blagajnica bijaše u Tegeji.

Od kako je Sparta uzimala najamnike, počeli su se saveznici od vojne dužnosti otkupljivati. Za svakoga bi pješaka, što bi ga morali slati u rat, na dan davali po 3 egin. obola, jedno 54 fil.

III.

Kreta.

1. Historijski prijegled.

Naseoci kretski. — Minos. — Najznamenitiji gradovi. — Nesloga gradova. — Sinkretizam.

Egejskim se morem prosulo nebrojeno otoka, a njima na jug pružila se Kreta kao most medju Azijom i Evropom. To je olakšalo — ta otok se niže do otoka, a vrhunci se gora gotovo nikad ne gube brodaru ispred očiju — prijelaz s kopna na kopno i vazda čovjeka vuklo, da pučinom krene u svijet. Nekad u davnoj davnini prekrilio je narod iz Azije otoke Egejskoga mora i dopr'o u Evropu — u potonju Grčku; a poslije su se opet Grci, dospjevši sa sjevera u novu domovinu, stali morem širiti u Aziju.

Na Kreti je, koliko možemo razabrati, bilo naroda iz Male Azije, pa Feničana i Grkâ — osim dorskih — iz istočnih strana peloponeskih. A kad je dorsko pleme prodrlo u Peloponez, uze i ono posezati za otocima. Sad ugleda Kreta — to je moglo biti negdje već svršetkom 11. v. pr. Is. — dorske čete. Kao što u Peloponezu, tako pretegne i ovdje njihova narodnost i jezik. Samo u Prezu i Polikni održa se maloazijski narod Eteokrećani. Na Kreti se jave društvene i političke prilike onakve, kao što u Sparti.*

* Uredjenje spartansko i uredjenje po kretskim gradovima nije naskroz djelo jednoga grada ni kraja, nego u glavnom baština cjelokupnoga plemena dorskoga; niti je Kreta — ta dolazili su ovamo i Dorani iz Argolide — primila ustava od same Sparte, niti je Sparta sebi za ugled uzela Kretu; dà, ustav je spartanski dosta mlad, dok je kretski starinu bolje očuvao.

METELWIN Digital LIBRARY

Kretu presijecaju visoke planine. Po plodnim dolinama i na krasnim vispoljanama razviše se mnogobrojne samostalne državice. Bilo je tu, sudeći po Homeru, nekad bogatstva i sreće, kao malo gdje u grčkom svijetu; Odiseja pominje 90, a Ilijada ravno stotinu gradova. Kreta nije radjala samo smjelih gusara, nego se ponosila takodjer obrtom i trgovinom. Negdašnja veličina njezina ogleda se u priči o kraljevstvu Minovu. Ako i ne možemo vjerovati, da je Minos bio čovjek i da je ikad živio i kraljevao u svojoj prijestolnici Knosu, a ono opet ne smijemo svu priču držati za puku izmišljotinu i neistinu; u njoj ima zrno istine, a to je starodrevna slava i moć kretska. Taj joj je sjaj s vremenom potamnio. U poznije doba ima na otoku nešto preko 40 gradova, a medju njima su najznamenitiji: Knos u bujnoj ravnici na sjevernoj obali, Gortin i Fest u južnom primorju u dolini rječice Leteja; na sjeverozapadu Kidonija, na jugoistoku Hijerapitna; u gorama Liktos.

Gradovi su živjeli u vječnoj svadji i neslozi, te se u bojevima krvarili. Liktos i Apolonija budu raskopani. Dolazilo je i do ugovora i saveza medju pojedinim mjestima; a kad bi im zaprijetila pogibao iz vana, složila bi se za onaj mah sva Kreta, da odbije zajedničkoga neprijatelja. Taki se savez zvao sinkretizam. God. 67. pr. Is. postade Kreta pokrajinom rimskom.

2. Žiteljstvo.

Podanici, kmetovi i robovi. — Gradjani, njihov odgoj i zajednički ručak.

Dorani su osnovali cijeli niz samostalnih državica. Nešto je zemlje raskomadano u dijelove (κλᾶροι) i medju gospodare podijeljeno, a ostalo u cjelini pripada općini Dorani se dijele u tri file: Hileje, Dimane i Pamfile. Pored gospodara susretamo kmeta i podanika.

Podanik je zadržao slobodu i imutak. Živi na selu, a bavi se ratarstvom, trgovinom i obrtom. Plaća po svoj prilici neki godišnji danak.

Kmetu ne osta ništa do život. On, bez slobode i zemlje, radi ili na općinskim imanjima, koliko nijesu paša, gdje pase blago gradjana, ili na dobru pojedinca gradjanina. Prva se vrsta zove mneti (μνωῖται,) a druga afamijoti ili klaroti (ἀφαμιῶται, κλαρῶται). Jedni davaju državi, a drugi svojim gospo-

darima stalnu mjeru od godišnjega priroda. Što je kmet preko toga sebi prigospodario, bilo je njegovo. Klarote krste u gradu Gortinu kućanima (Οἰκέες). Kućanin ima svoje porodično pravo, kao što slobodan čovjek. Otac je glava porodice, a po smrti njegovoj sinovi; oni se moraju, kad nestane oca, brinuti za sestre svoje, dok se ne udadu. Brak je kmetov pravno valjan; što više — on se smije ženiti ženom slobodnom. Ako se ovakva žena uda kmetu u kuću, djeca su kmetovi; ako pak se kmet priženi, slobodna su. Kućanin ima i svoga imutka. Kad poslije smrti gospodarove dodje do diobe, izuzme se i ne dijeli ono, što je kmetovo; dä, umre li gospodar bez roda i poroda, kućanin može, čini se, i baštiniti. Oružja ne smije imati, pa ni polaziti vježbališta.

Bilo je i robova. Njih su kupovali, da im služe u kući u gradu.

Gradjana bijaše kud i kamo manje, nego podanika i kmetova. Po tom su morali biti na oprezu, da ne postradaju od kakve bune. To ih je nagonilo, da živu na vojničku. Samo im desnica i mač sigurahu gospodstvo. To odaje pjesma, što ju je Krećanin pjevao za stolom: „Koplje, mač i štit, obrana ljudska, veliko su mi blago; ta njima orem, njima žanjem, njima tiještim slatko vino s lozice; po njima se zovem gospodarom kmetu. A oni, što nemaju srca dići koplja, ni mača, ni štita, obrane ljudske, — svi mi, savivši se do nogu mojih, ližu ruke i zovu me gospodinom i velikim kraljem.“ * U takim prilikama nije čudo, što je svrha svega odgoja bilo, da od dječaka bude valjan vojnik. Do 18. godine bijaše im učitelj pedonom (παιδονόμος). Učili su čitati i pisati, pa nešto glazbe; glavno im bijaše vježbanje tjelesno. Nosili su ljeti i zimi istu otrcanu kabanicu, a jeli su uz oce svoje na zajedničkom ručku. Kad bi navršili 17 godina, postali bi punoljetni, ostavili roditeljsku kuću, u kojoj su do sada boravili, i sjedinili se u čete (ἀγέλαι); najugledniji bi mladići, svaki za se, skupili oko sebe što više vršnjaka. Svakoj takvoj četi stavio bi se na čelo otac onoga mladića, koji bi četu sastavio. Čete su se hranile na državni trošak, a vodja ih je vježbao i vodio u lov; neposlušna bi kaznio. U odredjene je dane bilo natjecanja; čete bi se medju sobom ogledale u boju. Mladić, koji je imao pravo na kakvu djevojku baštinicu, čim je stupio u 18. godinu, morao se ženiti namah njom; inače se udala za drugoga. I drugi su se mladići sada ženili; ali žene nije nijedan vodio kući svojoj, nego je ostala u

* Pod velikim se kraljem razumijeva kralj persijski.

MeteLWNDigitalLIBRARY

domu oca, ili braće, ili rodbine svoje, dok joj je god muž živio u četi. Mlad čovjek, pošto je deset a možda i više godina preturio u četi, bude svoj i povede ženu k sebi. Sad je stupio u koju gradjansku družbu (ἑταιρεία). Družbe ručahu, svaka za se, za jednim stolom, a u vojsci — tako u gradu Dreru — bijahu vojni odjeli.

Zajednički je ručak na Kreti bio bolje uredjen, nego u Sparti. Sparta je tražila, da bez razlike svi gradjani jednaku mjeru prinose, te su s toga mnogi siromasi, kad već nijesu mogli da nasmažu, koliko je zakon iskao, gubili gradjansko pravo. Kod Krećana se tako što nije desilo, jer su gradjani nešto sami, i to svaki prema svomu imutku, davali, a ostalo je namirivala državna blagajnica. U gradu Liktu prinosile su družbe za ručak desetinu svoga priroda, a k tomu se trošila glavarina kmetova — svaki je kmet plaćao jedan eginski stater — i još neki prinos od države. Po gradovima nalazimo za javno ručanje po dvije zgrade: jednu (ἀνδρεῖον) za gradjane, a drugu (κοιμητήριον) za strane goste.

3. Ustav i pravo.

Kozmi, vijeće i narodna skupština. — Oporuka i nasljednici. — Sud. — Promjena ustava.

Na čelu države stoji oblast od deset glavara, koji se zovu kozmi (κόσμοι). Nekad su vladali kraljevi, ali ih je plemstvo svrglo. Glavari se biraju samo iz nekih uglednih porodica. Služba im valjada traje godinu dana, a spadaju na nju gotovo sve prilike i poslovi državni. U ratu vode vojsku. Za vrijeme službovanja njihova ne može ih nitko tužiti; istom, kad dosluže, odgovaraju za svoja djela. Pored sve vlasti svoje nijesu se ipak mogli oteti sili mogućnih porodica, koje su iz petnih žila nastojale, da se u državi njihova volja štuje i vrši; one su znale nepoćudne glavare — sad sve, sad opet samo neke — protjerati, ili prisiliti ih, da se sami odreku časti.

Uz poglavarstvo nalazimo vijeće i narodnu skupštinu. Vijećnici nijesu, kao ni u Sparti, odgovorni, a ostaju u časti do smrti. Biraju se izmedju onih glavara, koji su bez prigovora navršili službovanje svoje. Vijeće bijaše najviši sud.

Skupština, u koju dolaze svi gradjani, ne raspravlja ni o čemu, niti može štogod predložiti; ona jedino prijedloge vijeća i glavara potvrdjuje, ili zabacuje.

*

Oporuke nema. Posiniti koga i posinka razbaštiniti može gradjanin samo pred skupštinom. Otac namire baštinu djeci, unučadi i praunučadi.* Umre li bez potomka, naslijede ga braća i njihova djeca; nema li braće ni djece od braće, baštine sestre i njihovo potomstvo; ako ih nema, baštini rod, a ako nema ni roda, onda, čini se, kmetovi. Ostane li iza oca samo kći, sav imutak prelazi na nju, a najbliži rodjak — to je u prvom redu najstariji stric, ili njegov najstariji sin — ima pravo njom se ženiti. Ako je više kćerî, onda najstariju uzima najstariji stric, a druge njegovi sinovi, i to najstariji prvu iza najstarije, a mladji redom mladje. Ako djevojka baštinica nema roda, ili ne će — to joj stoji na volju — za rodjaka da se uda, polazi za koga iz iste file. U drugu filu ne smije prijeći. Odbije li rodjaka, te se uda za čovjeka, koji joj nije rod, mora odbijenu proscu dati neki dio baštine svoje. Kći baštinica po zakonu ne smije ostati neudata; pa ako obudovi, a nema djece, mora se jednako preudavati, dok ne rodi. Uda li se djevojka prije smrti očeve, a otac joj na smrti, jer nema druge djece, ostavi sav imutak, onda je, ako je bez djece, mogu rodjaci prinuditi, da ostavi muža i za koga od njih podje; ima li u nje poroda, gube svako pravo.

U privatnoj parnici sudi u Gortinu po jedan sudac. Parci dodju na sud sami, ili sa svjedocima. Osvanu li sami, presluša ih sudac, pa onda, zaklinjući se bogovima, otkroji pravdu po savjesti i pameti svojoj. Dovede li koja stranka sa sobom svjedoke, sudac se mora slijepo držati onoga, što svjedoci kažu; on ne sudi više po duši svojoj, nego po riječima svjedoka; zato se u takom slučaju i ne kune, prije nego će izreći sud.** Ako i tužilac i tuženik imadu svjedokâ, a svjedočanstva se njihova protive, onda, radi li se o čijoj slobodi, bude slobodan, a inače dolazi do prisege, ili se sudac sam zakune i riješi spor. Redovno prisiže tuženik, samo u nekim zgodama — n. pr. kod preljuba i nasilja — prisiže tužilac. Svjedok — a to može biti svaki, koji je navrsio 17 godina — ne polaže prisege. Kad i kad dovodi tužilac na sud ljude, koji nijesu bili kod čina; oni ne svjedoče, nego prisižu na prisegu tužiočevu. Oni su isto, što rotnici (Eidhelfer) u starih Germana, ili onaj narod u Homera, koji parcima vikom povladjuje.

Sav se sudbeni postupak obavlja naustice. Pismu nema traga. Tužilac zove sam glavom pred svjedocima krivca na sud,

* Kćeri, dok ima sinova, dobijaju, čini se, samo miraz.
** Prvi se postupak zove κρίνειν, a drugi δικάζειν.

METELWIN Digital LIBRARY

naustice tuži, naustice se osuda izriče. Usmena svjedočanstva i prisega sav su dokaz. Pismene se isprave nigdje ne pominju.

*

Stare se uredbe ne održaše. One su po malo propadale. Sredinom 3. v. pr. Is. pretegnu duh demokratski. Narodna skupština osili. Vijeće se bira samo na godinu dana Kozme susretamo i sada. Mijenjaju se za cijelo svake godine i predsjedaju narodnoj skupštini; izvršuju skupštinske zaključke, čuvaju državni pečat i obavljaju neku službu svećeničku i sudačku. Po prvom se kozmu zove i broji godina. Kozmom može, nema sumnje, u ovo doba postati svaki gradjanin.

IV.

Atena.

1. Postanje države atenske.

Pleme. — Župa. — Država sa sijelom u gradu. — Atika. — Ujedinjenje atičkih župa.

Od kako su se Grci u Grčkoj stalno nastanili, i plemena se, svako u svom kraju, smirila, počeše sve više na njih djelovati mjesne prilike i slabiti onaj vez, što je vezao jednu istu krv, jedno isto pleme. Silne gore razvrgnu plemena u mnogobrojne, sasvim samostalne župe, medju kojima je zaradi mjesta — oranica, paše, vrela, pa još koječega drugoga — dolazilo često i prečesto do zadjevica i krvoprolića. Sa svim tim ipak se nije čuvstvo srodstva dalo do kraja zatomiti; jedno ime i jedna vjera nagonila je suplemenike, te su se o svetkovinama svoga boga zaštitnika našli na okupu kod svetinje njegove, da zajedno prinesu žrtve i njemu na čast slave igre. Tako su se n. pr. župe arkadske, koje bijahu jedna prema drugoj potpuno samostalne, sastajale kod svetišta Zeusova na gori Likeju. Ti su sastanci bili vjerski, bez političkoga znamenovanja.

U župi i u plemenu, ako se još nije u župe pocijepalo, nastojaše gotovo svako selo, da bude svoja općina. Na taj se način u okviru jedne župe ili jednoga plemena razvilo mnoštvo seoskih općina sa svojom upravom. Ali jedinstvo se njihovo ipak ne ukide; sva sela, koja pripadaju zajednici, grnu, kad nadodje vrijeme, pod oružjem na odredjeno mjesto. Tu na osami

MeteLink Digital Library

— a stajali su na ovakvom mjestu kad i kad dvori kraljevski* — raspravlja se i vijeća o zajedničkim poslovima, pa presudjuju sporovi; drugo, što se tiče samo ove ili one općine, obavlja svaka sama po svojoj volji kod kuće. Za skupštine slavila se svetkovina i bio sajam. Čim je skupština i slava prestala, svijet se razišao, a mjesto opustjelo.

Ovakve su se prilike dugo održale u svoj zapadnoj Grčkoj, kamo je dosta kasno doprla kultura. U naprednim se krajevima istočnim živo osjećala prijeka potreba, da se pravo izdašnije brani i štiti, nego što može slabo uredjena župa i plemenska zajednica, gdje se svatko razmeće snagom svojom, nikad oružja ne odlaže, a svagda je gotov činiti nasilje i bezakonje. S toga i jača s prosvjetom državna vlast, a jedno se mjesto, gdje je sijelo vlade, diže nad ostala u istoj krajini. Radja se grad i prava država. Nastaje redovit javan život. Dan na dan sjede na trgu kralj i starješine od jutra do mraka i kroje pravdu; vijeće drži sjednicu za sjednicom. Stare župljanske i plemenske skupštine nestaje, a zamijeni je gradska narodna skupština, koja se kud i kamo češće sastaje; ovamo se, do u vanrednim prilikama, ne dolazi više s oružjem. Što se jače razvija vlast gradska, to više seli narod u grad.

No i sada vlada velika pocjepkanost. U jednom plemenu i u jednoj župi diže se po više gradova, od kojih nijedan ne će drugomu da se pokloni i svojom ga glavom prizna. Samo se Lakonija i Atika mogu ponositi, da im je političko ujedinjenje sasvim uspjelo. Lakoniju je ujedinila Sparta, a Atiku Atena.

Atika je poluotok. Drži se istočnoga dijela srednje Grčke i zaprema neko 2.527□ klm. Kraj je kršovit. Svud se propinju većinom gole, ali opet oblikom lijepe gore i brežuljci. Na sjeveru i prema zapadu, na granici beotskoj, pružaju se Parnes i Kiteron; Pentelik, u kom se lomio mramor za najznamenitije umjetnine staroga vijeka, za tim Himet, nekad na glasu sa svoga meda, pa Laurij, bogat rudama, i druga brda granaju se zemljom na sve strane. Obala je sva dragama isjeckana; do njih se od mora u kopno protiskuju doline, gdje su, ako i jest zemlja slaba a vode malo, uz blago podneblje a pod radinom rukom prilično uspijevali usjevi, povrće, loza, a ponajbolje maslina i smokva. Od svih se dolova mogu samo tri brojiti u oveće, a to su: ravnica eleuzinska, koja bijaše žitnica gradu Ateni, pa atenska i ona — zvali su je Mezogeja — oko mjesta Braurona u istočnom primorju atičkom.

* Tako je n. pr. u Olimpiji, gdje su se skupljali Pisaćani, bila kraljevska palača; inače je kralj prebivao u kojem ovećem selu, ili u tvrdjavi na stijeni.

Već ovo malo riječî pokazuje, da Atika, onako rascjepkana, nije po samoj prirodi bila stvorena za jednu jeditu državu. Sačuvalo se tragova, po kojima možemo suditi, da je tu nekad bilo više samostalnih župa, koje su se istom s vremenom sjedinile u jednu cjelinu. Tako se n. pr. sela Hagnus i Palene ne žene medju sobom, četiri mjesta u zatvorenoj dolini maratonskoj — a zvala su se Tetrapola — čine za se bogoštovnu zajednicu; Eleuzina, koju od ravnice atenske rastavlja planina Egaleos, kuje i u poznije vrijeme svoj novac, te je, čini se, sve do na početak 7. v. bila samostalna i nije priznavala vrhovne vlasti atenske. Osim toga su Atenjani slavili svetkovinu Sinekije (συνοίκια) na spomen državnoga ujedinjenja.* Tezej je — kaže povjesnik Tukidid — dokinuo po svim gradovima atičkim vijeća i vlade, pa u Ateni uredio za svu zemlju jednu vladu i jedno vijeće. Ako i ne možemo vjerovati, da je Tezej bio stvor ljudski i kralj atenski — ta on je heroj ili bog, sin morskoga boga Pozidona Egeja** — i da je on združio svu Atiku, a ono opet iz svega razbiremo, da je po narodnoj predaji nekad u Atici bilo samostalnih državica, što ih je po malo sebi prisvojila Atena.

U dolini, kojom teku potoci Kefis i Ilis, a odasvud je osim prema moru gorama zatvorena, stajahu na strmu, jedno 48 m. visoku brežuljku već u mikensko doba kraljevski utvrdjeni dvori — Kekropija, potonja akropola atenska. Vladari, koji su ovdje stolovali, nijesu bili zadovoljni s ravnicom, što je jedva 22 klm. duga, a samo 4·5 klm. široka, nego su polako posezali dalje, dok nijesu pod svoje žezlo spravili svu Atiku. Da je pri tom bilo i ljuta okršaja, tu slutnju potkrepljuje priča o bojevima atenskoga heroja Kekropa i Eumolpa od Eleuzine.

Zid tvrdjave porušili su Atenjani, kad su Pizistratovce istjerali. Grad, što je tijekom vremena pod akropolom nikao, bude istom poslije provala persijskih obzidan.

2. Najstarije uredjenje atensko.

Fila, bratstvo, rod. — Atičke file. — Kralj i činovnici. — Areopag. — Naukrarije.

Ujedinjenom državom atenskom vladaše kralj. Narod — bijahu to Jonjani — dijelio se u četiri file, a svaka fila u tri

* Ujedinjenje se zove συνοικισμός, a slavilo se 16. hekatombeona (oko 1. kolovoza).

** Od nadimka Pozidonova „Egej“ (Egejsko more) bude u priči posebno lice — kralj Egej, otac Tezejev. Tezeja, čini se, i nijesu isprva što-

METELWIN Digital LIBRARY

fratrije (bratstva). Što je fila, što li bratstvo? Pored porodice, u kojoj vlada otac, a sve ga slijepo sluša, ima u drevno doba druga krvna veza, što veže ljude po pravu ravne. To je bratstvo. Prastaro bratstvo nadopunja porodicu u krvnoj osveti, pravu nasljedstva, bogoštovlju. Ono osvećuje krv svojih, odlučuje o baštini, žrtvuje bogovima, zaštitnicima svojim. Bratstva, svako za se, blaguju zajedno. S napretkom prosvjete gube svoju znamenitost i stari oblik. Zadruge, što u Sparti i na Kreti zajedno ručaju, sjećaju nas starih bratstava.

Bratstva su sjedinjena u file, a više fila čini pleme. Pleme dorsko ima tri, a jonsko četiri file. Sve file jednoga plemena od uvijek su, čini se, jedna krvna cjelina; niti su to razna plemena, koja su isprva bila sasvim samostalna, a s vremenom se sjedinila, niti kaste, staleži — staleške su se razlike u Grkâ istom poslije po malo razvijale — niti lokalne zajednice. Da file nijesu lokalne skupine, vidi se odatle, što su, pocijepa li se koje pleme u samostalne općine, u svakoj pojedinoj općini zastupane sve file toga plemena. Što su bratstva u privatnom životu, to su file na polju političkom i vojnom. One su taj zadatak većinom i poslije očuvale. Ljudi jedne file čine u Ateni bogoštovnu zadrugu, imadu svoj imutak i činovnike; jedan su vojni odio, glasuju zajedno, pa makar prebivali po raznim mjestima, izmiješani s ljudma drugih fila.

Uz bratstvo i filu nalazimo još rod (γένος). Došao je do znamenitosti ovako. Gospodarstvo, baština, ženidba, djeca, nerodica, kužne bolesti, rat dovode do nejednakosti u imutku, a po tom do nejednakosti društvene i političke. Javljaju se veliki posjednici, a uz njih siromasi, što ih zemlja jedva hrani, a kamo li da im pruža, koliko im treba, da uzmognu bez brige vršiti općinske, po gotovo vojne dužnosti; dà, mnogi i nema više zemlje, spao je na težaka, ili zakupnika Oko dvorova bogataških niču kolibe ovakih nesretnika. Tako zaprijeti opasnost slobodi; jer ondje, gdje se društveni poredak osniva na ratarstvu, mora, tko hoće samostalan da bude, imati zemlje; čim je izgubi, gubi i samostalnost, te je kao težak ili zakupnik prisiljen pokoriti se tudjoj volji i živjeti o tudjoj milosti. Osim toga se ovakvi ljudi, a i oni seljaci, koji imadu premalo zemlje, da ispunjaju dužnosti prema općini, utječu pod okrilje mogućnih, jer se sami ne mogu braniti, a pravo državno još nije razvito, te bi se mogli nadati, da će ih sama općina u nevolji štititi. S toga moraju slijediti

vali u Ateni, nego u Tetrapoli; a istom, kad se Tetrapola združila s Atenom, donijela je sa sobom svoga boga Tezeja, koji je po malo postao kralj sjedinjene Atike.

onoga, koji im brani život i imutak. Često puta gube i ličnu slobodu. U ovakvim prilikama vladaju bogate porodice svojim bratstvima i filama. K tomu dolazi još vojništvo. Ono je za maloga posjednika velik teret; oružje je skupo, a poradi gospodarstva nema kada da se vježba. Bogati, kojima rade težaci, kmeti i robovi, krate sebi vrijeme lovom i oružjem, a pored toga se lako bave općinskim poslima. Oni su svijesni svoga položaja, te se sve više dijele od siromašnoga svijeta. Uz posjed namiru djeci ugled i moć svoju. Radja se stalež — plemstvo. Dok je samo lična snaga i vrlina vrijedila, cijenila se porodica, bratstvo i fila, t. j. veze, što vežu živa sa živim, jer samo živ može živu u ovakvim prilikama biti od koristi; no od kako su s razvitkom plemstva djeca po ocu osim imutka baštinila mnogu prednost, od onda se počeo isticati rod, koji veže potomke s pokojnim predjima, što su im prava stekli.

K staromu razdjeljenju narodnom, bratstvima i filama, pristupa rod, bitni znak plemstva. Bratstva, u kojima su nekad bili sjedinjeni ljudi sasvim ravnopravni, pretvaraju se pod gospodstvom plemstva u velike plemićke zadruge s podredjenom pratnjom — pučanima. Prije su se ljudi po svojoj volji u bratstva udruživali, a sada budu od stalnoga broja rodova uredjena velika bratstva, a od bratstava file. U Atici ima svaka od četiri file po tri bratstva, bratstvo — dašto samo u teoriji — 30 rodova, a rod po 30 ljudi.

S razvitkom ratarstva i privatnoga posjeda moralo je u većini grčkih država nestati redovnoga zajedničkog ručka. Trag staromu običaju sačuvao se u svetkovinama. Na čast bogovima, zaštitnicima svojim, sastaju se i u potonje vrijeme bratstva i file, prikazuju žrtve i k jednu se goste. Stari se zajednički ručak prometnu religioznom slavom.

*

Atičke se file zovu: γελέοντες, ἀργαδεῖς, αἰγικορεῖς, ὅπλητες.* One su ravnopravne. Svakoj stoji na čelu glavar (φυλοβασιλεύς); on upravlja njom i vodi je u ratu. Cijelom vojskom zapovijeda kralj. Četvorica glavara ureduju isprva u pritaneju na trgu, a poslije u bazileju blizu pritaneja. Oni su najviši upravni i sudbeni činovnici. Što se više razvijao državni život, to je teže kralj

* Te se file rado dovode u savez s nekom starom razdiobom Atike, a ime njihovo sa zanimanjem stanara njihovih. Γελέοντες (svijetli) bijahu, kažu, gospoda i svećenici u atenskoj ravnici, ἀργαδεῖς — ratari u dolini eleuzinskoj, αἰγικορεῖς — kozari u sjeveroistočnoj Atici; samo za ὅπλητες (vojnici) nijesu na čistu, kamo bi ih smjestili. Tumačenje imenâ je nesigurno.

METELWIN Digital LIBRARY

dospijevao, da obavi sam sve poslove svoje. Osobito mu je u pravosudju trebalo pomoći. Tako nastade šest novih činovnika, tezmoteta (θεσμοθέται), koji nas sjećaju efora u Sparti. I vrhovno vojvodstvo prijedje na činovnika, — polemarha. S vremenom osili vijeće, a kralju stane padati moć. Sredinom 8. v. kraljevahu kraljevi samo po 10 godina, ali kraljem bijaše još uvijek samo član stare kraljevske porodice Medontida. Istom za 40 god. kasnije vidimo, da može svaki plemić postati kraljem, a za neko 30 god. poslije toga (oko g. 682.) steže se kraljevska čast na godinu dana, a obuhvata samo sakralno pravo. Vrhovna politička uprava bude novomu činovniku, arhonu, predana u ruke. Arhon zaprema prvo mjesto, po njemu se zove godina. Ime njegovo prijedje na kralja, polemarha i tezmotete, te se svi skupa zovu zborom „devetorice arhona (οἱ ἐννέα ἄρχοντες)“. Po časti se vrstaju ovako: arhon eponymos, kralj, polemarh, tezmoteti.* Služe godinu dana. Ured je arhonov u pritaneju, kraljev u bukoleju, polemarhov u epilikeju, tezmotetski u tezmoteju. Svi se uredi osim polemarhova nahode na trgu. Epilikej je na potoku Ilisu izvan grada.

Plemstvo zavlada gradom. Uz arhone susretamo na brežuljku Areopagu vijeće areopag. Popunja se arhonima. Kad oni navrše službu svoju, prelaze, ako im nema prigovora, u areopag; dà, kažu, da je areopag birao arhone. Članovima areopaga ostaje vijećnička čast do smrti.

Što se više dizala pomorska trgovina — izvozilo se ulje i na glasu zemljano sudje, — to se jače osjećalo, da treba mornarice, koja će trgovinu štititi. Atika bude razdijeljena u 48 kotara, od kojih je svakoj fili pripadalo po 12. Kotarima, koji su se zvali naukrarije, ravnahu naukrari, svakim po jedan. Svaki kotar davaše jednu ladju i dva konjanika. Klisten prenese poslove naukrarija na općine (δῆμος), a Temistoklo ih dokinu.

3. Drakon i Solon.

Zapreke političkomu pokretu. — Kilon. — Izgon Alkmeonova roda. — Drakon. — Dalje nezadovoljstvo. — Solon i njegove uredbe.

S procvatom trgovine i obrta nastaju svuda staleške borbe. U Atici, gdje se trgovina dosta kasno razvila, izbijaju prvi

* Aristotel drži, da je kralj najprije u službi dobio polemarha, onda arhona, a najposlije tezmotete.

počeci političkomu pokretu istom u 2. polovici 7. v. Tomu je mnogo kriva zemlja. Kamenita je i suha, plodnija je samo dolina atenska i eleuzinska. Priroda za izvoz nije bilo, doklegod nije narod stao saditi maslinu. Toj je nevolji u neke doskočila vješta ruka lončara atičkih. Njihova se roba rano stala cijeniti i izvoziti. Napretku pomorske trgovine atičke stajala je na put i susjedna Egina; ona je njom vladala i njezin je novac kolao Atikom. Pored Egine smetala je Atici i Megara, jer je imala u vlasti otok Salaminu, koji zatvara dragu eleuzinsku. U 1. polovici 7. v. još su se za cijelo rijetko vidjevale domaće trgovačke ladje u luci Faleru. U takvim se prilikama samo polako spremao prevrat.

Prvi potrese vladom plemstva Kilon. On, mlad i bogat plemić, a zet tiranina megarskoga Teagena, posjedne s pristašama svojim i četama tastovim tvrdjavu. Plemstvo, na čelu mu arhon Megaklo od roda Alkmeonova, podiže se, a njemu priteče u pomoć seljaštvo iz vana. Kilon i brat mu pobjegnu, a pristaše se uteku žrtvenicima. Megaklo ih dade smaknuti. Tim okalja sebe i rod svoj, a na zemlju baci teško prokletstvo.

Buna se, istina, uguši, ali opreke, koje su tom zgodom prvi put izbile na javu, uzmu se zaoštravati. Svadjaju se porodice i stranke plemićke, a gradjanstvo se i seljaštvo osvješćuje. Krvna ljaga Alkmeonida búdî nezadovoljstvo, što je već dobrano uhvatilo klicu. Dok se god grijeh Megaklov ne okaje, nije bilo nade, da će bogovi zemlji dati sreću. Odatle se rode razmirice, što prinude vladu, te je napokon pristala, da se sastavi poseban sud, koji će suditi Megaklu i rodu njegovu. Alkmeonide budu na izgon osudjeni, a grobovi pokojnih raskopani i kosti preko granice otpremljene. Vlada gospode morala je žrtvovati svoga čovjeka, koji ju je od propasti izbavio.

Narod se ne primiri. U isto doba, ili malo kasnije uze iskati pisane zakone, koji će ga od samovolje i pristranosti gospode na sudu braniti. Plemstvo popušta po drugi put. Posao bude povjeren Drakonu. On poda običajnomu pravu, kako ga je našao, oblik zakona, a bit će za cijelo, te ga je donekle i upotpunio. Zakoni su veoma oštri. Za većinu prekršaja odredjena je smrt. Krvno pravo, kako ga je on uredio, održa se u glavnom i u poznije doba. Krvna je osveta stegnuta. Ubistvo više ne osvećuje rod ni bratstvo po svojoj volji. Osvetu preuzima država. Ubojici sudi areopag i efeti.

Krvno pravo Drakonovo pokazuje prema onomu, što smo u Homera vidjeli, velik napredak; ono se moglo samo tijekom vremena s postanjem novih etičkih i vjerskih nazora razviti. U Homera ubojica bježi samo za to, što se boji za svoju glavu;

METELWIN Digital LIBRARY

on ne osjeća na sebi ljage, grijeha. Istom se poslije radja misao, da krv kalja dušu i da ubojica ne smije k svetinjama, dok se ne očisti. Zločinac sad ne bježi u tudjinu samo poradi zaklona, nego i za to, da tamo s njega žrtvom i obredima operu grijeh. Čim se to ovrši, prosto mu je opet stupiti pred bogove. No i to se mijenja. Javlja se nov nazor: krv ne kalja samo lice, koje ju je prolilo, nego i mjesto, gdje je protekla. Bogovi se odvraćaju od onoga kraja i općine, što ju krv iz rane ubijenoga natopila. Sada progoni ubojicu država i ona gleda, da se očisti i s bogovima izmiri. Krvnoj je osveti stalo na put i napredovanje državnoga uredjenja. Želja za mirom i sigurnošću urodi odredbama, koje su strogo kratile nositi oružje u skupštini i u opće u gradu; trebalo je i krvnu osvetu obuzdati, jer je od nje prijetila velika pogibao miru; ta mogla je mnoge porodice zaplesti u vječni rat i proganjanje. Napokon je država bila prisiljena umiješati se, kad je nastao običaj, te su se ubojice utjecali pod okrilje domaćih svetinja.

Drakon, čini se, nije mijenjao ustava. Društvenih ni političkih opreka nije izgladio. U ustavu, što ga Aristotel pokazuje kao Drakonov, nahodimo novčanu procjenu i velike novčane globe, čega nije moglo u 7. v. biti, pa veliku vlast stratega (vojvodâ), kako su je istom u 5. v. imali. To dovodi na misao, da su taj ustav oligarsi od g. 411. naprijed izmislili i podmetnuli Drakonu, o čiji su se ugled rado oslanjali.

Nezadovoljstvo je raslo. Novac dopiraše u Atiku, a s njim nastajaše preokret u gospodarstvu. Na zemljištu seljačkom nicahu danomice kameni stupovi (ὅροι), — znak, da su na nj posudili novaca i pali u dug; zakupnik ne mogaše platiti zakupnine, a siromašan i slobodan svijet (ἑκτήμοροι), što je živio na gospodskom dobru i za to gospodaru davao $^1/_6$ priroda, teško prehranjivaše porodicu. Dužnici, koji nijesu imali imutka, da njim plate, plaćahu slobodom svojom. Rat s Megarom poradi Salamine uveća bijedu. Seljak se na vojni istrošio. Mnogi nije imao čim podmiriti duga, pa je kmetstva, što više — ropstva dopanuo: prodali ga preko granice, da izbiju novac, što su ga pozajmili. Dok je seljak propadao, gradjanin se trgovinom i obrtom bogatio i prema bogatstvu svomu tražio prava. Smutnju još više podjari nepravda, nasilje, okrutnost i lakomost gospode. Prijetio je gradjanski rat i tiranida. Sad ustade Solon, plemić veoma ugledna roda, ali ne baš bogat; on ocrta pjesmom tužne prilike i opomenu gospodu, da se dozovu pameti i bezakonja okane. Izaberu ga arhonom i predadu mu neograničenu vlast, da izmiri stranke i staleže. G. 594. dade se na teški posao.

Seljaštvu pomože tim, što je s polja uklonio one kobne stupove, t. j. oprostio ih svega duga (σεισάχθεια).* Isto tako riješi duga one, koji su za nj jamčili tijelom, ženom i djecom svojom, pa ujedno zabrani u buduće na ovakav način posudjivati. Kmet se dostane slobode, a robove iskupi država i vrati u domovinu. Da ne bi veliki posjednici gramzili uvijek za većim i većim posjedom, odredi veličinu, koje posjed ne smije prekoračiti. Odrešito se opre i puku, kad je tražio, da se zemlja bogatih razdijeli. Plemstvo zadrža velika imanja, a po tom i moć u državi.

Solon svrati pažnju i na prirod zemlje, obrt i trgovinu. Da ne bi narod stradao s nestašice hrane, zabrani svaki izvoz priroda osim ulja, kojega bijaše izobila. Digne obrt. Tudjin zanatnik, ako se s porodicom naseli u Ateni, može — tako odredi — dobiti gradjansko pravo. Otac, koji ne mari, da mu sin izuči kakav zanat, nema, kad ostari i onemogne, prava tražiti, da ga sin hrani. Solon uvede drugi novac i mjeru. Mjesto stare eginske mjere i vrednote prihvati eubejsku. To bijaše od velike koristi za trgovinu atičku; ona se sada privinu Halkidi i Korintu, pa skrši okove, kojima su je stezale neprijateljice Egina i Megara; udomi se u Trakiji, Siciliji i Italiji, gdje je god bilo halkidskih i korintskih naselja. Atena se po malo pretvara u grad trgovački i obrtnički.

Kao što su Solonu društvene i gospodarske prilike bile na srcu, tako ne pusti s vida ni političkih. Ukinu prava po rodu i obazre se samo na imutak. Tim ukinu bitnu razliku plemenita i neplemenita roda. On poruši i ogradu, što je dijelila grad i selo. Atičkoga seljaka, pa živio on u najzabitnijem mjestancu, učini gradjaninom atenskim. Siromašan puk, koji se do sada morao utjecati mogućnicima, ne treba više toga zakrilja i zastupanja gospodskoga; svatko se smije sam potužiti na nepravdu i na sudu iskati pravo svoje. No Solon nije išao predaleko. Vlasti nije sasvim predao u ruke puku, koji još nije bio politički zreo.

Solon je po imutku podijelio prava. Uzeo je četiri razreda prema vojnomu uredjenju, kako ga je našao. Na vojsku ići bijaše u ono vrijeme dužan samo onaj, koji je mogao sebi kupiti oružje i sam se hraniti. Nadničari i težaci (θῆτες) bijahu prosti od vojne službe; pa ako bi ih država uzela za lake pješake, ili veslače, skrbila bi za njih sama. Seljaci, koji su imali jaram

* Krivo je mnijenje, da je Solon obalio dug samo za 27%, pretvorivši 73 stare eginske drahme u 100 novih i narediv̌i, da se stari dug novim novcem plaća t. j. da kod otplaćivanja nova drahma vrijedi, koliko stara.

METELWIN Digital LIBRARY

volova (ζευγῖται), služili su u ratu kao oklopnici, a plemići, koji su mogli hraniti jahaćega konja, kao vitezovi (ἱππεῖς). Solon pocijepa vitezove u dvoje: u I. razred stavi najbogatije, što su na godinu dobivali preko 500 mjera žita, ili vina i ulja (πεντακοσιομέδιμνοι);* a u II. r. (ἱππεῖς) one, kojima je zemlja nosila bar 300 mjera. U III. r. (ζευγῖται) uvrsti ljude s najmanje 200 mjera, a u IV. r. (θῆτες) sve ostale.** Prvi je razred imao pravo na arhonsku čast i na službu rizničarsku, II. i III. r. na druga činovnička mjesta i na vijeće, a IV. r. na službu porotničku i polazak narodne skupštine.

Solonova je razdioba u koječemu zagonetna. Ta može li 200 mjera priroda biti granica medju III. i IV. r.? Zar su svi seljaci, kojima je zemlja nosila manje od 200 mjera, a imali će 50—60 jutara, bili pravom ravni siromašnomu gradjaninu, koji nije imao ni grude zemlje? Zar su bili i od vojništva prosti? Male li vojske oklopničke, kad pomislimo, da je ovakvih seljaka za cijelo kud i kamo više bilo, nego onih, koji su imali preko 200 mjera godišnjega priroda! Može biti, te se pomenuti brojevi tiču samo pobiranja poreza. Redovnoga poreza dakako u Ateni, kao što ni drugdje u slobodnim državama grčkim, nijesu gradjani plaćali, nego se samo u prijekoj potrebi, u vrijeme ratno, raspisivao.*** Za takve je zgode, čini se, Solon za prva tri razreda — četvrti je bio prost — okruglim brojevima 500, 300 i 200 odmjerio prihod, od kojega će plaćati porez. Prema tomu je I. r., makar su pojedinci imali više ili manje od 500 mjera priroda, plaćao od 500, II. r. od 300, a III. r. od 200 mjera. Okrugle su svote olakšavale računanje i pobiranje poreza, ali su tištale siromašnije, jer su morali plaćati, koliko bogatiji istoga razreda. Brojevi po tom nijesu granice pojedinih razreda, nego samo srednja mjera za porez.

Dalje se nameće pitanje: je li Solon samo posjednike zemalja razdijelio u prva tri razreda, a imućna trgovca i obrtnika ostavio medju težacima i nadničarima? Je li ratni porez navalio na seljaka, koji se i onako borio s gospodarskim neprilikama, a oprostio glavničara? Valjada je Solon i gradjane, koji nijesu imali zemlje, prema njihovu dohotku uvrstio u razrede; a kako je zemljišni posjed bio onda još od velikoga znamenovanja, iz-

* Mjera žita (μέδιμνος) = 52·53 litara, mjera za tekućine (μετρέτης) = 39·39 litara.

** Oni, koji vjeruju u Drakonov ustav, drže, da je već on tako narod razdijelio, samo što nije, kao što poslije njega Solon, procijenio gradjane po cjelokupnom godišnjem prirodu, nego samo po vrijednosti one zemlje, što je bila od duga prosta, i prema tomu im dao prava.

*** Porez bijaše znak apsolutne monarhije.

razio je svotu po prirodu zemlje, a ne po prihodu glavnice. Mjera žita vrijedila je onda na trgu 1 drahmu (79 filira). Istom u doba persijskih ratova, čini se, pretvorila se procjena po prirodu u novčanu.

Stare uprave i starih oblasti nije Solon dokinuo. Podjela u file i naukrarije — bratstva nemaju političkoga znamenovanja — ostaju i dalje. Bira se i glasuje po filama. Na izbor i glasovanje silno utječu veliki, mogući plemićki rodovi, koji se u svojoj cjelini nahode u pojedinim filama. Naukrarije su upravni kotari za financije i vojništvo. Naukrari su najimućniji ljudi; oni pobiraju ratni porez, ravnaju opremom ladja i kupe vojsku. I oblasti traju dalje. Arhonom, pa tako i rizničarom hrama Atenina na akropoli može postati samo član I. razreda. Arhoni se postavljaju ovako. Svaka fila imenuje po 10 kandidata, a od ovih 40 uzmu se desetorica; ne zna se stalno, da li ih bira narodna skupština, ili odlučuje ždrijeb. Od g 487/6. naprijed ždrebaju se. Atenin se rizničar postavlja ždrijebom izmedju kandidatâ, što ih imenuju file Za druge službe i za vijeće može se natjecati II. i III. razred Vijeće u pritaneju (βουλή) broji 400 članova.* Mijenja se svake godine. Uza nj postoji areopag, u koga je najveća vlast. U areopagu sjede samo plemići. Popunjuje se, kao što prije, samo arhonima, i oni ostaju u njemu do smrti. Ne sudi samo ubojicama i palikućama, nego takodjer političkim krivcima; pazi na ustav, zakone i red u državi; nadzire činovnike, njemu oni polažu račun; tko se ogriješi o red, njega smije po svojoj volji globiti i tjelesnom kaznom kazniti. Bdi i nad odlukama vijeća i narodne skupštine, može ih i mijenjati. Narodna skupština (ἐκκλησία) ima vlast potvrdjivati i zabacivati prijedloge vladine. U skupštinu smije svaki slobodni gradjanin. Samovolji sudaca činovnika doskoči Solon osnovavši porotu (ἡλιαία). Na nju se slobodno prizvao (ἔφεσις) gradjanin, koga su činovnici odsudili Porotnici su bili neporočni gradjani, koji su već 30. godinu navršili. Tu je službu, istina, smio vršiti i najsiromašniji gradjanin IV. r., ali su je za pravo obavljali samo imućniji; ta porotničke plaće još nije bilo, pa je s toga siromah morao ostati kod svoga posla, ako se htio prehraniti.

Solon vrati gradjansko pravo onim gradjanima, koji su ga izgubili; samo političkim krivcima i ubojicama, koje su krvni

* E. Meyer drži, da je vijeće pritansko ostatak kraljevskoga vijeća, a areopag je mladji i nastao istom za vlade plemstva, kad se stalo razvijati kriminalno sudstvo; pritansko su vijeće, kaže, sačinjavali naukrari i glavari fila, a Solon ga preuredio u vijeće od četiri stotine.

METELWIN Digital LIBRARY

sudovi (areopag, efeti, pritanej) osudili, uskrati tu blagodat i ne ukide izgona njihova; ostalim izgnanicima dopusti, da se vrate. Dalje izda zakon: tko u slučaju bune ne pristane ma uz koju stranku, neka gubi gradjansko pravo. Tako je sve gradjane gledao povući u struju političkoga života i primorati ih, da u potrebi priteku državi u pomoć. Što se krvnoga prava tiče, u neke — ne znamo, kako — preuredi areopag, dok za sudove efetske ostavi odredbe Drakonove. Za ocoubistvo ne naredi ni Solon kazni; ta ubiti oca prevelik je zločin, da bi ga ljudi mogli kazniti; ocoubilca progone Erinije, a na drugom ga svijetu čeka vječna kazan. U porodičnom pravu uvede novost — oporuku, ali samo za slučaj, ako tko nema djece; tko ostane bez potomka, ne mora više imutak ostaviti rodu, nego ga smije ostaviti, komugod hoće. Odredi dužnosti roditelja prema djeci i djece prema roditeljima. Ustade takodjer protiv sjaja i raskošja; stegnu rastrošnost kod ukopa, zabrani u žalosti za mrtvacem grepsti lice i nagrdjivati se; miraz umanji, a raspikući zaprijeti kaznom.

Zakoni Solonovi, koji su obuhvatali sav javni i privatni život, bijahu urezani u drvene stupove (ἄξονες, κύρβεις), koji su se dali okretati; stajahu u trijemu kraljevskom (στοὰ βασίλειος).

4. Pizistrat i Klisten.

Politička borba poslije Solona. — Damazija. — Nagodba god. 581. — Doljani, primorci, brdjani. — Vlada Pizistratova. — Hipijina tiranida pada. — Klisten.

Solon svrši posao, položi čast i ode na dulje vremena iz domovine, jer je držao, da će se ovako najlakše ukloniti, da ne mora slušati prigovora ni mijenjati uredaba svojih. Nezadovoljstva bijaše i sada. Siromasima se ne ispuni nada, da će se medju njih dijeliti imanja gospodska, a gospoda ne mogahu pregorjeti, što su morali dužnicima oprostiti dug i što se puk domogao političkih prava. Borba planu na novo, a ticala se isprva arhonske časti. Gradjanski i seljački stalež nastojaše, da plemstvu otme što više mjesta arhonskih U toj smutnji osta dva puta (g. 589. i g. 584.) mjesto prvoga arhona nepopunjeno; a poslije toga drznu se prvi arhon Damazija zadržati vlast preko dvije godine, dok ga nijesu silom svrgli. Sada dodje god. 581. do nagodbe: plemstvo (εὐπατρίδαι) zapremat će od sada — tako se složiše — po četiri, seljaci (ἀγροῖκοι) po tri, a gradski obrt-

nici (δημιουργοί) po dva arhonska mjesta. Kako dugo se to održalo, nije poznato.

Dalja borba, koju je još jače raspirivao razdor u samom plemstvu, pocijepa svu zemlju u tri stranke. Jedno su doljani (πεδιακοί) t. j. gospoda, što su većinu atenske doline imala u svojim rukama. Vodi ih Likurg. Drugo su primorci (παράλιοι); to će biti ponajviše brodari, trgovci i obrtnici iz grada i primorja. Ovamo su za cijelo pripadali i imućni seljaci, što ih je bilo u tom kraju. Ta stranka, o koju se u svoje vrijeme Solon oslonio, radila je o dobru srednjega staleža i o razvitku gradjanske demokratije. Vodja joj bio plemić — Alkmeonida Megaklo. Protiv obje stranke ustaju brdjani (διάκριοι), većinom siromašnije seljaštvo iz gorskih krajeva Parnesa i Brilesa i iz maratonske tetrapole. Ištu, da se razdijeli zemlja i ukinu staleške razlike. Njima se pridruži golotinja, koja se doduše po Solonu riješila duga, ali nije imala o čemu živjeti. I ovoj najradikalnijoj struji stoji na čelu čovjek plemenita roda — Pizistrat.

Medju tim se Solon — bio je u Egiptu, na Kipru i valjada u Lidiji — vratio. Vidio je, da će taj razdor uroditi tiranidom, pa opominjao narod; no ne zna se, je li se u te borbe upletao. Pizistrata jednom rane — kažu, da se sam izranio — protivnici, te on ishodi u narodnoj skupštini, da smije uza se imati tjelesnu stražu. Njom posjedne tvrdjavu (akropolu) i nametnu se oko g. 560. tiraninom. Solon pograbi štit i mač, pa zovnu u boj. Nitko se ne usudi, da ide s njim. Mnogi, ponajpače svijet na selu, s veseljem pozdraviše novu vladu. Pizistrat ostavi na miru starca Solona, koji je do mala umr'o.

Zlovolja obuzme srednji stalež i plemstvo. Ljuti nekad protivnici doljani i primorci sjedine se sada i do mala istjeraju nametnika. On zaputi najprije u Trakiju na imanje svoje, a odavde na Eubeju u Eretriju; skupi vojsku, s kojom se iskrca u kraju maratonskom, gdje je živjela jezgra njegove stranke. Brzo nalegne pristašâ, te on krene na grad. Pobije se na sjevernom obronku gore Himeta, pobijedi i udje u Atenu. Ugledni protivnici, poimence Megaklo i rod Alkmeonov, budu izgnani.

Može biti, te je Pizistrat već sada vlast svoju učvrstio i do smrti zadržao, a nije, kako predaja hoće, bio po drugi put protjeran. Dvor mu je bio na akropoli. Imao je jaku najmničku četu. Sad bijaše na njemu red, da se oduži stranci svojoj. Seljaštvu, istina, pomože, davajući sirotinji predujam, da uredi sebi gospodarstvo, ali na diobu, kako su je tražili njegovi brdjani, ne pomisli. Što je digao gospodarstvo, bilo je i njemu na korist; ta sad je smio uvesti porez — dvadesetinu (5%)

METELWIN Digital LIBRARY

od priroda, a seljaci se više nijesu morali od nevolje seliti u grad, da nadju posla i hrane. Taki mu je živalj u gradu mogao biti samo na nepriliku. Da bi seljaci što manje dolazili u grad i pustili s vida politiku, postavio je po selima suce za privatne parnice; a i sam je znao obilaziti zemljom, da kroji pravdu i sve razvidi. I radnicima pruži izdašne zasluzbe. Gradio je ceste, uredio na trgu velik zdenac, koji je u devet mlazova sipao vodu (ἐννεάκρουνος); digao hram Ateni, zaštitnici gradskoj (Polijas), na akropoli, Zeusu Olimpijskomu na potoku Ilisu i Dionizu na jugoistoku pod akropolom, uveo sjajne svetkovine: velike Panateneje i valjada velike Dionizije. Na dvoru njegovu kupe se pjesnici, kao što je poslije u vrijeme renesanse bivalo na dvorima talijanskih knezova. Trošak za dvor i vladu podmirivao je dohodcima od rudâ, suda i dvadesetine.

Izvanjskom politikom postiže mnogo. Očistivši od grobova Delos, gdje je bio hram Apolonov, zaduži sebi tu svetinju, oko koje su se već u 7. v. kupili svi Jonjani s ovu i s onu stranu Egejskoga mora. Na otoku Naksu postavi prijatelja Ligdama za vladara, Sigej u Maloj Aziji zadrža u boju s Mitilenom, ugnijezdi se na Strimonu u Trakiji, gdje se dokopa jednoga dijela pangejskih zlatnih ruda. Helespont, najznamenitiji morski put grčki, prelazi po malo u vlast atensku. Tim udari temelj potonjoj kolonijalnoj i trgovačkoj politici, pa gospodstvu atenskomu na moru. Dobro se pazi s Tebom, u savezu je s Tesalijom, prijateljuje s Argom.

Solonov je ustav ostao, samo što su se službe po volji Pizistratovoj popunjale. Narodna je skupština dakako izgubila svoje znamenovanje. „Gradjani“, kaže Pizistrat, „neka idu za svojim poslom, a brigu za državu neka puste meni“. Za to je i digao gospodarstvo, trgovinu i obrt, pa radnicima podao zasluzbe. Kod tolikoga napretka u blagostanju lako je siromašniji svijet pregorio gubitak političke slobode. Potomstvo se opominjalo Pizistratove vlade kao zlatnoga doba.

Poslije smrti Pizistratove oko g 527. sjede bez zapreke na prijestô sin mu Hipija. I on neko vrijeme vlada trijezno. No jednom uvrijedi brat njegov Hiparh mladoga Harmodija, a on skuje urotu protiv vlade. Ljeti g. 514. na Panateneje kod ophoda probodu Harmodije i Aristogiton Hiparha, a Hipije se izmakne. Tiranin trgne bjesnjeti, progoniti i prolijevati krv; gradjane razoruža. Plemstvo, što se bilo iselilo, silom pokuša svrgnuti Hipiju. Prijedju granicu, posjednu tvrdjavu Lipsidrij na južnom obronku Parnesa, ali ih tiranin svlada, — tvrdjava padne. Sad stane rod Alkmeonov, na čelu mu Klisten, raditi,

da oslobodi grad. Sparta pomogne. Spartanci se iskrcaju u Faleru, ali budu razbijeni. Tu sramotu opere spartanski kralj Kleomen. On opkoli Hipiju u tvrdjavi i prisili ga na predaju. Hipija otide g. 510. u Sigej, a zid oko tvrdjave bude raskopan.

Tiranida je ujedinila plemstvo i ono je, ne narod, srušilo Hipiju. Čim je nestalo tiranide, nestade i sloge. Većina plemstva — vodi ga Izagora — hoće nekadašnju staru vlast, ali tomu se opre sin Megaklov Klisten. On, vjeran politici svoga roda, stupi na čelo narodu i zasnuje promjenu ustava u smjeru demokratskom. Pridruži mu se i dosta plemićâ.

Prije svega trebalo je ukloniti dosadašnje razdjeljenje po krvi, na čemu se osnivala moć velikih plemićkih rodova; trebalo je uvesti novu političku podjelu po mjestu i tako poraskidati rodove, da ne utječu više na javni život onako, kao do sada. Klisten podijeli svu Atiku na troje: u grad Atenu s okolicom, u primorje (παραλία) i unutrašnju krajinu (ἡ μεσόγειος). Svaki dio rastavi u deset česti, što ih nazva tritije (τριτύες). Od svih 30 tritija sastavi 10 novih fila ovako. Iz svakoga od tri pomenuta dijela, u koje je Atiku pocijepao, ždrebao bi po jednu tritiju, pa ovakve tri tritije, bile jedna od druge kako mu drago daleko, sastavljao u jednu filu. Svaki dakle od tri dijela bude razdijeljen na svih 10 fila Svaka fila dobi heroja zaštitnika, po kojem se zvala.

Tritije ne imadu političkoga znamenovanja. U narodnoj se skupštini glasuje po filama. File su vojni odjeli. Do znamenitosti dodju općine (δῆμοι). Njih se po više nalazi u jednoj tritiji. Svaka općina ima načelnika. Načelnici preuzimaju poslove naukrarâ, a općine zamjenjuju naukrarije, koje su se još do Temistokla održale, a služile samo mornarici. Svaka općina ravna poslovima svojim; vodi popis gradjana, pa ako se posumnja o kom, je li gradjanin, odlučuje glasovanjem. hoće li ga izbaciti, ili ne. Upravo na tom, što tko pripada općini, osniva se njegovo gradjansko pravo. I gradove Atenu i Brauron raskomada Klisten u više općina, koje imadu, kao i sela, svoju upravu; tim doskoči, da ne bude od njih država u državi. On nije samo razvrgao i oslabio moćne plemićke rodove, nego je i sasvim poispremiješao žiteljstvo, te se više nijesu mogle radjati onako velike lokalne stranke, kao što su u svoje vrijeme bili doljani, primorci i brdjani. Ta sada n. pr glasuju zajedno i služe zajedno u vojsci i vijeću gradjani iz atenske luke Pireja s Eleuzinjanima i Azenijancima (kod Sunija), a gradjani opet iz luke Falera s Maratoncima, nekadašnjim protivnicima svojim brdjanima Prvo je fila Hipotonova, a drugo Ajasova.

METELWIN Digital LIBRARY

Gradjane je bez obzira na staro uredjenje uvrstio u onu filu, kojoj je pripalo ono selo, ili općina, gdje su u to vrijeme obitavali; no potomstvo je njihovo, makar se i preselilo drugamo, ostalo od sada u svojoj fili. Mnogim doseljenicima, što više — robovima dade, kažu, gradjansko pravo, čim ojača demokratski živalj. Novi su se gradjani udružili u bogoštovne zadruge (θίασοι, ὀργεῶνες), te su poput starih porodica štovale Zeusa, zaštitnika kućnoga (ἑρκεῖος) i očinskoga Apolona (πατρῷος). Stare krvne veze t. j. četiri file s glavarima njihovim, bratstva, rodove ostavi kao bogoštovne zajednice.

Vijeće uveća, te broji sada 500 članova, po 50 iz svake file. Svaka je općina zastupana prema veličini svojoj; manja ima manje, veća više zastupnika. To je u povjesti, može biti, prvi primjer, gdje zastupnici brojem odgovaraju mjestu, što ga zastupaju. Da bi stranke i porodice što manje utjecale na izbor vijeća, odredi Klisten, da se vijećnici ždrebaju izmedju onih, koji se za tu čast natječu. Vijeće razdijeli na 10 jednakih odsjeka, pritanija. Vijećnici svake file činili su jednu pritaniju i bez prekida obavljali poslove $^1/_{10}$ godine; hranili se za ovo vrijeme na državni trošak. Vijeće je po broju i sastavu svojem moglo biti ogledalo, u kojem će se sve struje političkoga života narodnog vjerno ogledati.

Oblasti ostavi Klisten u glavnom, kako ih je našao. Arhone bira narod glasovanjem u skupštini. On stvori novu vojnu oblast, deset stratega. Po Aristotelu bilo ih je već prije Pizistrata. Iz svake se file uzima po jedan. U njih je — to vidimo na bojištu maratonskom — vrhovno zapovjedništvo: svaki dan zapovijeda drugi vojskom. Polemarh predsjeda ratnomu vijeću i vodi desno krilo u boju, ali vrhovni je zapovjednik strateg

Da se predusretne tiranidi, uvede ostrakizam. Od sada se svakoga proljeća u glavnoj skupštini 6. pritanije ili, ako je godina prestupna, 7. pritanije pita narod, ima li opasnosti po ustav i slobodu. Ako narod glasujući odgovori, da ima, sazove se 8. pritanije (mjeseca travnja) druga skupština na trg; najmanje mora 6000 gradjana doći. Svaki gradjanin napiše na crijep (ὄστρακον) jedno ime i baci u žaru. Predsjednik broji glasove; pa ako ima 6000, vrijedi odluka narodna. Tko dobije najviše glasova, mora za deset dana ostaviti na 10 godina domovinu; imutak zadrži, pa isto tako dobije gradjanska prava natrag, kad se vrati. Ta se uredba poslije izvrgla, te su je vodje jače stranke upotrebljavale, da se na lak način riješe nepriličnih protivnika svojih.

Klisten provede misao Solonovu do kraja: u državnom

životu nestane razlike po rodu i obitavalištu. I najzabitnije je seoce ravno najuglednijoj općini gradskoj. Ima još, istina, opreke izmedju grada i sela, ali ona je samo prirodna i društvena. Premda se po svemu tome Klisten s pravom može zvati osnivačem demokratije, ipak nije ustav njegov ono, što se pô vijeka poslije krstilo demokratijom. Prednost ima još uvijek posjed. Do najviših časti mogu i smiju samo najodličniji.

Klistenov je ustav djelo od više godina. Ta istom g. 502. postavlja on strategе. Bilo je i boja. Odmah u početku opre mu se plemstvo. Izagora pozove u pomoć Spartu. Kralj spartanski Kleomen zaište, da se Alkmeonov rod, na kom je još prokletstvo, progna. Klisten ostavi dom.

Izagora zapremi g. 508. kao prvi arhon prvo mjesto u državi; uz pomoć spartansku izagna 700 porodica, pristaša Klistenovih, i namjesto demokratskoga vijeća postavi vladu od 300 plemića. Vijeće digne gradjane, podsjedne Izagoru i Kleomena u tvrdjavi, te ih prisili na predaju, ali im dade slobodan odlazak. Klisten se vrati i privede djelo kraju.

5. Temistoklo i Periklo.

Temistoklo hoće da osnuje mornaricu. — Miltijad. — Pad Miltijadov. — Nov izbor arhona. — Temistoklo izvodi svoju osnovu. — Osnutak saveza atenskoga. — Četvrti razred ima pristup u vijeće, a drugi dolazi do arhonske časti. — Kimon. — Efijalt i areopag. — Periklo: porotnička, vojnička, vijećnička plaća; darivanje žita, ulaznina za kazalište. — Periklo i konservativna stranka. — Periklo gospodar države.

Jonjani se u Maloj Aziji pobune protiv Persijanaca. Atena im pošalje 20 ladja u pomoć, ali uzalud. Milet pade god. 494. Persijska sila uguši bunu. Ateni zaprijeti osveta od kralja persijskoga. Mnogi Atenjanin zamrzi na Alkmeonide, koji su u to doba bili na vlasti i u neku ruku skrivili, što se Atena uplela u bunu i ovako navalila na se gnjev kralja persijskoga. Gradjani se atenski pocijepaju: jedni su za to, da se Atena izmiri s Persijom, a drugi sile na obranu. Potonjoj stranci stoji na čelu Likomida Temistoklo. On želi, da se stvori jaka mornarica, jer vidi, da Grčka na kopnu ne može dugo persijskoj sili da odoli. Za to predlaže, da se napusti stara nezaklonjena luka Faler i stvori nova ratna luka u Pireju.

No još jeseni g. 493. dodje gospodar tračkoga Hersoneza a glava bogatog atičkog plemićkoga roda, Miltijad, bježeći od

MeteLWNDigitalLIBRARY

Persijanaca, s pratnjom i velikim blagom u Atenu. Brzo se dokopa ugleda.On je svjetovao Atenu, da dočeka neprijatelja na kopnu. Savjet njegov rado prigrli imućno gradjanstvo; vidjelo je zamašne posljedice, kojima će uroditi osnova Temistoklova, ako se izvede. Ta protegneš li — a moraš, ako hoćeš da namakneš dosta momčadi za ladje — vojnu dužnost i na siromašno gradjanstvo, koje je do sada bilo prosto od vojne službe, onda jednaka dužnost ište i jednaka prava. Četvrti razred ne može više prema tri viša razreda ostati na dosadašnjim niskim granama; a pridigneš li ga, krenut će sav javni život drugim tokom, jer mnoštvo siromašnoga svijeta prijeti s političkoga poprišta potisnuti plemstvo i seljaštvo — ovo dvoje još uvijek vlada u Ateni —, pa ustaviti trgovački i obrtnički stalež na putu, kojim je razvijajući se koracao naprijed do sve veće znamenitosti u javnom životu.

Nije dakle čudo, što se imućnije gradjanstvo odvratilo od Temistokla i pristalo uz Miltijada. Radnja u Pireju zape.

Hipija ne zaboravi Atene, gdje je još uvijek imao pristaša, kojima su se sada, sva je prilika, pridružili Alkmeonide, kivni, što su izgubili svaku vlast. Hipija krene s vojskom persijskom, kad je polazila na Atenu, u misli, da će ovdje opet sebi podići prijestô. Nada ga iznevjeri. Miltijad razbije Persijance na Maratonu g. 490. i osujeti osnove Hipijine.

Poslije bitke maratonske htjede Miltijad otoke kikladske, što su se pokorili Persijancima, zauzeti, da Atika ne bude neposredno persijskoj sili na udaru. Osnovati jaku mornaricu nije mu bilo na pameti. Vojna ne uspije. Miltijad se vrati teško ranjen. Protivnici ga optuže, a skupština narodna osudi na 50 talenata globe. On umre od rane, a sin Kimon plati globu.

Borba stranačka plane. G. 487./6. mijenja se izborni red. Arhoni se postavljaju ždrijebom. Općine imenuju 500 kandidata, a od ovih 500 iždrebaju se devetorica.

Kad je buknuo rat s Eginom te ona, premda su je Atenjani pobijedili na kopnu jakim brodovljem opasala obalu atičku i zatirala trgovinu, upotrebi Temistoklo tu zgodu, da izvede svoju staru osnovu. Njemu, čini se, nije bilo toliko do Egine koliko do Persije, koja se spremala, da opet navali. Temistoklo predloži g. 483./2. narodu, neka se dohodci od srebrnih ruda laurijskih upotrebe za gradnju brodovlja. Aristida, koji se tomu opirao, stiže ostrakizam, a narod prihvati prijedlog. Atena je još početkom 5. v. imala samo 50 malih ratnih ladja s pedeset vesala, a sada sagradi 100 trijera t. j. veće ladje s tri reda vesala. G. 480.. kad su hrupili Persijanci, gotovo se nijedno grčko brodovlje osim sirakuskoga nije moglo mjeriti s atenskim.

U bitci kod Artemizija, Salamine i Mikale krasno se ponese mlada mornarica atenska. Otočani stupe sada u savez helenski, što ga je u oči navale Kserksove sklopila na Istmu većina Peloponežana, Atena, Plateja i drugi neki gradovi. I Jonjani u Maloj Aziji uteku se poslije poraza persijskoga savezu pod okrilje; ali kako ih Sparta, koja bijaše glava savezu, ne htjede primiti, zauze se za njih Atena. Po tom upre istočni svijet grčki oči u Atenu, odakle izgledaše spas svoj. Samo još jedanput g. 478/7. vodi svekoliko brodovlje grčko Spartanac Pauzanija. Strogost i oholost njegova ozlojedi Grke, i oni ponude zapovjedništvo Atenjanima. Sparta, istina, odazva omraženoga Pauzaniju i posla drugoga zapovjednika, ali uzalud. Nitko, osim Peloponežana, ne pokori mu se. Sparti ne osta drugo, nego peloponeske ladje, 20 na broj, pozvati kući. Atena osnuje savez sa sijelom na Delu, gdje bijaše stara svetinja svih Jonjana. Nov se savez brzo širio. Poslije bitke na ušću rijeke Eurimedona u Pamfiliji oko g. 467., gdje potuče Atenjanin Kimon Persijance isti dan na moru i na kopnu, pripadaju savezu atenskomu gotovi svi otoci Egejskoga mora, za tim svi gradovi grčki na južnoj obali tračkoj od Olimpa do Bospora, pa čitavo primorje azijsko od Bospora sve do Pamfilije.

Saveznici bijahu dužni davati ratnih ladja i momčadi. Male su se državice od toga otkupile prinosom (φόρος) u novcu. Svotu je odredio Aristid. Za tim su se državicama povodili i drugi saveznici, te je Atena morala graditi sve više ladja i narod svoj u sve većem broju uzimati u vojnike. Ali od kuda, ako ne od najnižih slojeva? Država je morala siromahu dati oklopničko oružje, opskrbu, što više — nova prava. Skoro iza pobjede kod Plateje, kaže se, zadobi IV. r. na prijedlog Aristidov pravo na vijećničku službu. U isto doba, ili možda već prije, dospije do arhonske časti II. r., a g. 457. i III. r.

Temistoklo je boravio kod kuće i živo radio, da se luka Pirej na novo utvrdi, a grad, u kojem se Kserksova vojska dva puta banila i sasvim ga raskopala, sagradi. Donji grad bude prvi put daleko u naokolo opasan zidom, da se narod za vrijeme pogibli ima kamo sa sela zakloniti. Na bojište, gdje je Kimon brao lovorike, nije dospio. Tako ga Kimon slavom nadvisi. Osim toga je bio Sparti trn u oku, jer je on zazorni joj savez pomorski zasnovao i preko njezine volje grad obzidao. Pletkama spartanskim i Kimonu, stupu konservativne stranke, koja je bila za slogu sa Spartom, ne odoli Temistoklo. Stiže ga negdje g. 471. ostrakizam. Sad stane Kimon na čelo državi, ali se na toj visini ne održa. Sparta zaište g. 462. protiv buntovnika kmetova, koji su se

METELWIN Digital LIBRARY

u tvrdu Itomu u Meseniji zatvorili, pomoć u Atene. Kimon uze zagovarati, a protivi se vodja naprednjakâ Efijalt. Kimon prodrije i podje s 4000 oklopnika pod Itomu. Ni opsjednička vještina atenska ne uzmože uzeti tvrdjave; za to posumnja Sparta na Atenu i otpravi Kimona kući. To poniženje sruši Kimona i stranku mu. Na mjesto njegovo stupi Efijalt. Svaka veza sa Spartom bude raskinuta.

Areopag, koji je, čini se, za Kserksove vojne još više osilio, bijaše oblast, što se duhu demokratskoga ustava protivila. On je imao silnu vlast, a bio neodgovoran. Efijalt se zadjene o taj oslon konservativne stranke i htjede politički djelokrug u glavnom prenijeti na vijeće, skupštinu i porotu. Kimon se odupre, ali plati ostrakizmom. Sad prodre prijedlog Efijaltov, u narodnoj skupštini g. 461. Protivnici doduše ubiju iz potaje Efijalta, ali uredba njegova ostane.

Državno kormilo uze u ruke Periklo, sin pobjednika kod Mikale — Ksantipa, a po materi rodjak velikoga Klistena. On je dakle Alkmeonida. Alkmeonide su naime pristajali uz Kimona, dok nijesu srušili protivnika Temistokla; a kad su ga srušili, gledali su samo, da se dokopaju gospodstva. Tako se Periklo združio s Efijaltom, vodjom Temistoklove stranke, i njega naslijedio. On podje tragom Efijaltovim. Stegnu još jače areopag, ne ostavi mu gotovo ništa do krvni sud. Da zakon, koji već od Solona naprijed dopušta i najsiromašnijemu narodu vršiti službu porotničku, ne bude mrtvo slovo — ta siromah ima preče brige, nego badava sjediti na sudu i pustiti posao, o kom živi — uvede Periklo plaću; ne zna se pravo, da li jedan, ili dva obola na dan. Porotnička je plaća po gotovo poslije bila od prijeke potrebe, kad su i saveznici morali na sud u Atenu. Dogodilo se to ovako. Čim je nestalo straha persijskoga, s kojega su se Grci s Atenom složili, poče i vez slabiti. Atena pritegne uzde. Porode se bune. Pokorenim buntovnicima uzima Atena ratne ladje, ruši zidove, navaljuje danak; otima zemlje i tu naseljava narod atički, da joj bude straža; oligarhiju, gdje je ima, ukida, a nameće demokratski ustav. No ona se plete i ondje, gdje bune nema. Ne može li saveznik platiti obećana prinosa, eto ovrhe; planu li stranke u kojem gradu, ili se zavadi grad s gradom, eto je opet, da im sudi; ta slabiji nju zaziva. Samostalnosti nekadašnje nestaje. Savez (συμμαχία) pretvara se s vremenom u vlast atensku (ἀρχή, Reich), saveznici u podanike, a prinos u danak. Mržnja na gospodaricu raste sve više. Teško li pristašama atenskim po gradovima, gdje protuatenska stranka vlada! Dovede li ih potreba na sud, svete im se suci protivnici.

S toga Atena malo po malo većini saveznika pooduzima kriminalno sudstvo — najprije se to dogodilo g. 446. Halkidi na Eubeji — i uzme ih siliti, da parnice iznose pred porotu atensku. Sada treba dan na dan do 6000 porotnika. Ako uzmemo na um mnoštvo vijećnika, činovnika i vojnika, što ih je trebala država, onda vidimo, da je Periklo, ako je htio onoliko porotnika namaknuti, morao i siromahe upotrebiti, a to je mogao samo tako, da im je gubitak vremena naknadio.

Vjerojatno je, da su se za Perikla dostali plaće i vijećnici. Periklo je takodjer više puta darivao puk žitom, dijelio mu zemlje izvan Atike, a čini se, davao i ulazninu za kazalište.* Mnogo je radnika zabavio raznim gradnjama. Božici Ateni sagradi na akropoli krasni Partenon, do njega, više na sjeveru, hram Erehtejev; ulaz u akropolu ukrasi propilejama (petora vrata, jedna do drugih u jednom zidu, bila su nakrita krovom, što je ležao na mramornim stupovima, koji su stajali pred vratima i iza njih; srednja su vrata bila najveća). Nedaleko Areopaga podigne silan hram, što se zove Tezejevim, a valjada je Hefestov. Periklo učini Atenu najljepšim gradom u Grčkoj. Utvrdi ga još jače. Tri „duga zida“ — dva su već prije Perikla bila — pružaju se od grada do Falera i Pireja i ovako spajaju luke s gradom.

Periklo se oslonio o najniži stalež i po njemu se digao. Gradska svjetina pretegne u javnom životu, u skupštini i na sudu, ali ona ipak ne zagospoduje državom. Periklo je umije obuzdavati i ne da, da se demokratija izvrgne u pusto gospodstvo prosta svijeta. Konservativna, Kimonova stranka vreba medju tim, da sruši Perikla i njegove uredbe. Kad je zimi g. 446/5. došlo do tridesetgodišnjega mira sa Spartom i Atena se morala odreći Megare, Trezena (u Argolidi) i pustiti savez s Ahajom, uhvati vodja konservativaca Tukidid tu priliku i digne se protiv Perikla, čiji je ugled bio uzdrman; no taj se napadaj izjalovi. Tukidida stigne ostrakizam g. 445., a stranka se raspe. Sad je Periklo pravi gospodar državi. Njegova riječ — bio je vanredno darovit i vješt govornik — gospoduje u skupštini. Narod ga bira od godine do godine u zbor stratega, koji su u ovo doba bili najugledniji i najmoćniji činovnici. Oni su zapovijedali vojskom na moru i na kopnu, u miru i u ratu; pa kako su se starali za sigurnost države, vlast im je zahvaćala duboko u financije i izvanjsku politiku.

Periklo je, istina, imao devet po časti ravnih drugova, ali ih je za cijelo ugledom i neodoljivom besjedom svojom umio pridobiti i vladati njima, kao što je vladao narodnom skupštinom.

* Aristotel drži, da je to učinio istom Kleofon oko g. 410.

METELWIN Digital LIBRARY

6. Atena za peloponeskoga rata.

Početak rata. — Pad Periklov. — Demagozi. — Nezadovoljstvo seljaka i posjednika; društva oligarhijska. — Sicilska vojna. — Desetorica savjetnika. — Osnova za oligarhijski ustav. — Vlada 400 oligarha. — Teramen. — Demokratija se vraća. — Atena se predaje Sparti. — Vlada tridesetorice i desetorice. — Revolucija i povratak demokratije.

Egejsko more bijaše u vlasti atenskoj. To smetaše trgovini gradova, koji su pripadali savezu lakedemonskomu. Za to gledaše Korint da trgovinu i moć svoju raširi na drugoj strani, na zapadu. Prilika se pruži. G. 435. zavade se Epidamnos i Korkira. Epidamnos pozove u pomoć Korint, a Korkira Atenu. Seljaci i posjednici atenski u strahu od velikoga rata — ta Korint je bio u savezu sa Spartom — usprotive se. No je li Atena, koja je još prije Temistokla segla u Italiju, a za Perikla i na Siciliju, mogla pustiti, da Korkira, tako znamenita točka u Jonskom moru. sa svojim jakim brodovljem, koje je brojilo nešto preko 100 ladja, padne u ruke Korintu? Zar se ne bi tim uzdrmao njezin trgovački i politički položaj na zapadu? Atena pomogne. Korint mora uzmaknuti. Za to se do mala osveti.

U južnom primorju tračkom bijaše korintsko naselje Potideja, koja je, istina, pripadala savezu atenskomu, ali je njom upravljao činovnik, što ga je od godine do godine slao Korint. Atena, već od prije sumnjajući na Potideju, naloži joj sada, da poruši zidove i da se ostavi činovnika korintskih. Potideja se ne pokori, a vojska je atenska podsjedne.

Sada, gdje je sve više prijetio rat s Peloponezom, dizahu se protivnici Periklovi. Išlo im je mnogo toga na ruku. Periklo se zamjerio puku, što je, gradeći na akropoli, bezobzirce uklanjao stare svetinje, koje su novoj gradnji smetale; a to je puku bilo svetogrdje. Družio se s prosvijetljenim ljudma, a njih je svijet držao za bezbošce; odvrgao ženu i živio s Milećankom Aspazijom. Bila je to žena veoma duhovita i obrazovana, ali narod nije u njoj vidio no prostu milosnicu. Napokon se, može biti, nekima činilo, da Periklo nije dosta demokrat. Svim tim koristili su se protivnici; uz njih pristajahu seljaci i posjednici, kojima je bilo do mira. Na samoga se Perikla još nitko ne usudi udariti. Za to uzmu prijatelje njegove povlačiti na sud i ovako mu ugled krnjiti. Tuže kipara Fidiju, da je, izradjujući kip Atenin za Partenon, pronevjerio zlata i bjelokosti. On izdahnu u tamnici, prije nego puče osuda. Filozof Anaksagora plaća poradi

tobožnjega bezboštva svoga globu, a Aspazija stoji pred sudom kao zavodnica, a brani je i obrani sam Periklo.

Zaradi Potideje potuži se Korint u Sparti. Sparta zaište od Atene medju inim, da se prodje Potideje i da progna Perikla, jer potječe od roda Alkmeonova, koji je teškim grijehom okaljan (v. str. 49.). Atena ne ispuni zahtjeva, te najposlije g. 431. bukne rat.

Narod se atički sa svime, što je mogao ponijeti, skloni za zidove gradske. Atikom hara i pali vojska peloponeska. Pored te nevolje bane g. 430. preko Lemna iz Azije kuga. Svijet, koga se do 200.000 duša natiskalo u grad, silno strada; u četiri godine (g. 430., 429., 427. i 426.) izgine preko jedne četvrtine oružju doraslih gradjana. Sad provali oluja, koja se već prije spremala na Perikla. Složi se sve — imućno i neimućno, ugledno i neugledno, grad i selo. Perikla optuže poradi pronevjerenja, osude ga na tešku globu i svrgnu s časti strateške, koju je bez prekida 15 godina nosio. No do skora se uvjere, da bez njega ne mogu biti. Bude opet strategom, ali ga za kratko vrijeme (g. 429.) srva kuga i u grob svali.

Gubitak bješe neprežaljen. Nije bilo više čovjeka, koji bi, kao što Periklo, bio i strateg i vodja narodni. To se dvoje počelo cijepati i sve jače kositi; stratezima osta vlast nad vojskom, a sa govornice na Pniksu, gdje se od Klistena naprijed držala narodna skupština, stanu vladati drugi — demagozi. Poslije Perikla ne stupa više narodu na čelo plemić, već veliki obrtnik, kožar Kleon. On bude čak strategom, što su do sada bili samo plemići.

Kleon pada g. 422. kao zapovjednik u boju pod Amfipolom u Trakiji. U Ateni prevlada umjerena stranka, stranka mira. Njoj je glava Nikija. Po njegovu nastojanju sklopi g. 421. Atena sa Spartom mir na 50 godina. Radikalna stranka, koja je za rat, a vodi je tvorničar Hiperbol i rodjak Periklov Alkibijad, ne miruje. Sad je jedna, sad druga jača. Da bi se tomu učinio kraj, odluči g. 417. narod upotrebiti ostrakizam. Hiperbol je držao, da će Nikija pasti; pa ako i ne padne, ne će protivnici izgnati njega, nego Alkibijada, koji je za pravo duša stranci. Prevari se. Alkibijad opazi za vremena pogibao, sjedini se s Nikijom, a Hiperbol mora od kuće. Od sada naprijed nema više traga ostrakizmu.

*

Ravnopravnost, ta zamamna riječ, obori u doba persijskih ratova stari državni red i dovede narod do vlasti. S vremenom

MeteLWNDigitalLIBRARY

se pokažu mane novoga uredjenja. Puk, koji puni skupštinu i čini većinu, još nije zreo ni dorastao zadatku, što mu ga je demokratski ustav namijenio; on sam okom svojim ne prozire u dubine izvanjske politike, niti svojom glavom shvaća zamršena pitanja, koja se tiču financija i uprave. Tako postaje slijepo orudje u ruci onoga, koji ga umije pridobiti. Odatle je zaprijetila opasnost, jer će državnik bez plemenita srca i jaka značaja ugadjati i preko mjere popuštati svjetini, samo da se uzmogne održati u vlasti. To se i dogodi iza smrti Periklove. Posljedice bijahu teške.

Rat opustoši Atiku, uništi seljaštvo i učini ga neprijateljem gradskomu puku, koji je bio za rat i služeći za plaću, na mornarici, od rata živio. Posjednici su isto tako bili ogorčeni; oni su nosili terete — plaćali ratni porez i na svoj trošak opremali ladje, a ne imali nikakve prednosti; što više — neprestano su strepili od suda. Vječna financijalna nevolja, koju je radjao rat, dovede naime do toga, te je država potrebe svoje podmirivala zapljenama. Vijeće je primalo potajne prijave, sudnice se orile političkim parnicama, imutak se osudjenih bogatih gradjana plijenio. To se zlo tako ukorijenilo, te nije više bilo neobično, ako je tužilac doviknuo poroti, neka osudi tuženika, jer joj inače država ne će moći plaću isplatiti. Uhadjanje i douškivanje procvate, ono je zanat. Mnogi je Atenjanin u takim prilikama upirao oči u Spartu. Bogata mladež gotovo luduje za njom. Kicoš atenski nosi dugu kosu, kratku kabanicu — sve na spartansku; zabava mu je, kao kakvomu Spartancu, šakanje, te se modrim, nateklim ušima ponosi. Ako i jest to djetinjarija, opet je odraz ozbiljnih težnja. Pored umjerene i radikalne demokratske stranke stala se naime pridizati nova, oligarhijska. Leglo tomu bijahu društva, što su ih bogati isprva zasnovali, da se brane od samovolje na sudu i da utječu na izbore.

Gospodstvo atensko na moru bijaše osnov, na kojem stajaše zgrada demokratije. Čim se ono srušilo, rušila se i demokratija. To se dogodi, kad se Atena digla na Sirakuzu. Sirakuza je u Siciliji sve više grabila oko sebe i prijetila Ateni, da će je tu istisnuti. Nikija je volio i tu žrtvu prinijeti, nego zaratiti se. No njegovoj se riječi oglušiše i same pristalice njegove, jer su vidjeli, da će gubitak Sicilije zadati težak udarac trgovini i velikomu obrtu njihovu. A gradski je puk po gotovo želio rat; ta držao je, da će se, pokori li se Sirakuza, znatno uvećati dohodci, te će mu po tom razna darivanja i plaće, što su mu tekle iz državne blagajne, biti kud i kamo sigurnije. Rat bude odlučen. God. 415. otisnu se brodovlje. Sparta pri-

skoči Sirakuzi u pomoć, što više — zauze znamenito tvrdo mjesto Dekeleju u Atici i stade odavde bez prestanka uznemirivati kraj atenski, priječiti dovoz hrane s kopna i siliti Atenjane, da uvijek straže. Mjeseca rujna g. 413. svrši se sicilska vojna sa strašnim porazom vojske atenske; brodovi propadnu, čete se predadu. Zapovjednici budu smaknuti, a momčad bačena u kamenolome i poslije u ropstvo prodana. Vojna i financijalna snaga atenska oslabi, ugled gradu silno padne. Skučeni se saveznici trgnu. Jonija otpadne, ustanak se stane širiti na sjever i na jug. Sparta se i na moru zarati s Atenom, a pomaže joj Sirakuza, što više — Persija. Oligarsi sad prionu da sruše demokratiju. Puk ne može da odoli; ta mnogo ga je u Siciliji izginulo, a mnogo je boravilo daleko od doma na brodovlju. Narodna skupština najposlije pristane, da se postave desetorica savjetnika (πρόβουλοι), koji će se savjetovati o svemu, što ištu prilike. Bili su to stariji ljudi. Tim je vlast vijeću stegnuta.

Oligarhijska društva ruju i dalje; siju sjeme nesloge i nepovjerenja medju demokratima; plaše, uckaju i varaju narod kojekako; ubijaju iz potaje glave pučke i na sva usta govore, da nema spasa, ne pomogne li kralj persijski, a on će, jer ne vjeruje demokratiji, pomoći samo onda, ako promijene ustav Tako postignu, te narodna skupština u proljeću g. 411. odabere k onoj desetorici još dvadeset ljudi, koji će za potrebne promjene iznijeti zakonske prijedloge, a pri tom se osvrnuti na ustav Klistenov. Ta tridesetorica (συγγραφῆς) — bilo im je preko 40 godina — predlože neposredno narodnoj skupštini na Kolonu, da pritani (vijećnici) moraju svaki prijedlog dati narodu na glasovanje, a predlagača ne smije nitko tužiti; tuži li ga tko, ili kazni, neka se taj uhvati i odvede pred strategе, koji će ga predati oblasti jedanaestorice, da ga smaknu; za vrijeme rata neka vrše politička prava samo gradjani, koji mogu služiti kao oklopnici o svom trošku; neka ih je najmanje 5.000, a popis njihov neka sastavi odbor od 100 lica, što će ga izabrati file, svaka po 10 izmedju ljudi preko 40 godina; svi će se dohodci upotrebiti za rat, samo pritani i arhoni dobivat će, dok traje rat, po 3 obola na dan, a ostali će činovnici biti bez plaće. Prijedlozi prodru. Kad je izabrani odbor zgotovio listinu, sastane se onih 5.000 u skupštinu i na prijedlog tridesetorice izaberu povjerenstvo od 100 ljudi, da izrade ustav. Povjerenstvo načini dvije osnove: jednu privremenu, dok se grad ne sporazumije s vojskom, koja se desila kod Sama; drugu stalnu, ako dodje do sporazuma.

Vrhovnu vlast — tako uredi povjerenstvo za sada — imat će vijeće od 400 članova. Vijećnici treba da su navršili 30 go-

*

dina, a služit će bez plaće. Pozvat će onih 5.000, da se naoružani skupe, pa ih pregledati i za tim izmedju njih odabrati 10 stratega; postavit će druge časnike i imenovati činovnike; skupštinu će sazivati po volji i vladati po novim zakonima, koji će se uvesti; činovnici, što će ih vijeće namjestiti, ne smiju se, osim stratega i samih vijećnika, po drugi put birati.

Druga stalna osnova i ne stupi u život. Evo je: Vijeće je vlada, a postavlja se ovako: Onih 400 privremenih vijećnika i najmanje 5.000 gradjana treba da se jedanput za uvijek ždrijebom podijeli na četvero. Uzet će se jedan od ta četiri dijela, pa iz njega s v i gradjani, kojima je preko 30 godina, uvrstiti u vijeće. Služit će godinu dana; a kad to mine, zamijenit će ih drugi dio. U četiri godine obredat će se sva četiri dijela. Vijeću će pripadati svi viši činovnici, a birat će se ovako: vijeće će iz sredine svoje imenovati više kandidata, pa onda izmedju njih iždrebati činovnike. Niže će se činovništvo ždrebati iz ostala tri dijela. Vijeće će se sastajati svakoga petog dana; ako ustreba, i češće. Bude li se radilo o kakom zamašnom poslu, dovest će sa sobom svaki vijećnik još po jednoga gradjanina iz drugoga kojeg dijela; i svaki ovaj gradjanin treba da ima preko 30 godina. Odbora, koji bi uvijek poput pritana bio na okupu, nema. Vijećnik je bez plaće; dà, tko ne dodje na sjednicu, plaća globu, drahmu svaki put. Narodne skupštine nema.

Narod prihvati osnove povjerenstva, te izabere privremeno vijeće od 400 članova. Početkom lipnja g. 411. bude staro vijeće od 500 članova dokinuto i raspušteno. Osam dana poslije nastupi novo. Imalo je upravo neograničenu vlast, pa je tako i počelo vladati. Vidimo ga, gdje progoni, zatvara, ubija demokrate; skupštine ne saziva ni onda, kad ugovara sa Spartom; stalnoga ustava, što ga je povjerenstvo izradilo, i ne misli uvesti Vojska pred Samom ne će ni da čuje o novoj vladi; kune se, da će ostati vjerna demokratiji. I umjereni se oligarsi, na čelu im Teramen, odbiju od drugova radikala. Radikali se upuštaju u dogovaranje sa Spartom, spravni su dapače samostalnost domovine svoje žrtvovati, samo da očuvaju vlast. Sve kipi protiv vlade. Na bojištu nema sreće. Otpao gotovo sav Helespont, buni se Trakija. U to stigne glas, da su Peloponežani razbili brodovlje atensko kod Eretrije i da se gotovo sva Eubeja odmetnula. Grad obuze veća strava, nego poslije poraza sicilskoga; misli, da će neprijatelj sad banuti u Pirej. Narod se skupi na Pniksu i svrgne vijeće, koje je jedno četiri mjeseca vladalo. Mnogi radikali pobjegnu u tabor spartanski u Dekeleju: oni, što su ostali, budu s izdajstva optuženi i smaknuti.

Po nastojanju Teramenovu bude uveden ustav, koji nije bio ni demokratija, ni čista oligarhija. Vlast dobi u ruke srednji stalež. Narodna skupština dodje opet do ugleda, ali je smiju polaziti samo gradjani, koji mogu o svom trošku služiti kao oklopnici. Službe se ne plaćaju. Ni taj se ustav ne održi dugo; ta puk, što je na ratnim ladjama lijevao krv svoju za otadžbinu, osta bez prava političkoga. Kad je ratna sreća na bolje krenula i atensko brodovlje kod Kizika pobijedilo, vrati se negdje g. 410/9. demokratija. I plaća se uspostavi.

Rat sa Spartom traje dalje. Najposlije satre g. 405. kod Egospotama Spartanac Lizandar atensku silu; brodovlje bude oteto, a momčad sasječena. Bijaše večer, kad je ladja stigla u Pirej i javila nesreću. Nitko ne mogaše spavati od brige, što će biti. Gospodstva atenskoga na moru nestade, jedino se otok Samos ne iznevjeri. Lizandar osvane pred Atenom; pritisne je s mora, a druge čete s kopna. Za pet mjeseci privoli se Atena na mir: ostaje joj od sve vlasti samo Atika i Salamina, utvrde u Pireju; „duge zidove“ mora rušiti, mornaricu osim 12 ladja predati, prognanike pozvati kući i obećati, da će Sparti davati četâ i živjeti po „ustavu otaca“. To se dogodi mjeseca travnja g. 404. Sparta bude glava svim Grcima.

Riječ „ustav otaca“ izazove smutnju. Demokrati razumijevaju pod njom demokratiju, Teramen i umjereni oligarsi misle na Solonov i Klistenov ustav, a radikali, koji su se opet kući vratili, rade oko stroge oligarhije. Oligarhijska društva odaberu poseban odbor, petoricu efora. Budući da se činilo, da će se demokrati silom oprijeti, pozovu oligarsi Lizandra sa Sama. On prispije. Narod se skupi na Kolonu. Iznese se prijedlog, neka bi se odabrala tridesetorica, koja će izraditi ustav i biti medju tim vlada. Demokrati se protive, ali se Lizandar zagrozi, ako ne umuknu, da će s gradom, jer još nije porušio zidova, a rok je već minuo, postupati kao sa svakim, koji krši ugovor. Narod pod silu prihvati prijedlog. Zidovi budu porušeni.

Tridesetorica izaberu 1.000 gradjana, a izmedju njih imenuju 500 vijećnika, sve same uzdanike; porotu ukinu i sudstvo predadu novomu vijeću. Isprva bijahu trijezni, ali do mala udare bjesnjeti. Trgovina i promet padne, dohodci presahnu; da namaknu novaca za državne potrebe, trgnu progoniti, ubijati, plijeniti gradjane. Mnogo ljudi pobjegne, osobito u Tebu Teramen opominje vladu, ali uzalud. On postigne samo to, da je ona osim one 1.000 uvrstila još 2.000 u popis potpunih gradjana. No strahotama ne bi kraja. Krvoloci se obaraju i na bogate doseljenike (meteke), što više — na umjerene oligarhe. Po želji

METELWIN Digital LIBRARY

njihovoj izda vijeće dva zakona: jedan, po kojem se tridesetorici daje vlast nad životom i smrću svih gradjana, koji nijesu u popisu; po drugom se iz popisa brišu svi oni, što su se nekad ma na koji način oduprli vladi one nekadašnje 400 vijećnika. Zakoni smjerahu i na Teramena. Njega izbrišu iz popisa, pograbe i smaknu kao izdajicu svoga. Gradjane osim onih 3.000 razoružaju, a najposlije otprave iz grada sve, što nije bilo u popisu. Istjerani se narod skloni na selo i u Pirej. Da bi se osigurali, izmole siledžije u Sparte posadu, te ovako dodje na akropolu 700 momaka.

U Ateni vlada grobna tišina, ali iz vana prijeti oligarsima pogibao. Trazibul skupi zimi g. 404/3. četicu u Tebi i zapremi na atičkoj granici tvrdju Filu; odbije navalu protivnika, pa onda, skupivši više pristalica, krene gradu. Kod Aharne održi pobjedu, te hrupi u sam Pirej i okupi brežuljak Munihij. Oligarsi navale, ali ih on suzbije; sama glava njihova, Kritija, zaglavi. Sada se onih 3.000 skupe, skinu tridesetoricu i postave mjesto njih desetoricu, da učine kraj ratu. No i nova vlada podje istim tragom; ne će da ugovara s demokratima u Pireju, nego nastavlja boj i zove u pomoć Spartu. To ozlojedi onih 3.000; pa kad su demokrati iz Pireja podsjeli Atenu, saberu se opet u skupštinu, svrgnu vladu i izaberu novu desetoricu, da izmire stranke. Demokratima medju tim svanu teški dani. Sparta se odazva pozivu prve desetorice, te posla brodovlje i u isti mah otpravi Lizandra za namjesnika u Atenu. Lizandar je kupio najamnike u Eleuzini, kamo su gotovo sva ona tridesetorica poslije svrgnuća svoga umakla.

Demokrati bi u Pireju propali, da ne bude nesloge spartanske. Od Lizandrove slave naime potamni ugled kraljeva, a s prevelike moći njegove poraste sumnja i strah od državnoga prevrata (v. str. 31.). To pomogne zavidniku i protivniku njegovu kralju Pauzaniji i on ishodi u efora, te su ga poslali sa savezničkom peloponeskom vojskom u Atenu. Njemu nije bilo ni na kraj pameti, da podupre oligarhiju, djelo Lizandrovo. On doduše potuče Trazibula, ali ne htjede mak na konac da tjera, nego gledaše, da se stranke nagode. I to mu podje za rukom. Uglave, neka se sve, što je bilo, zaboravi; za prošlo neka se ne povlači na sud nitko do tridesetorice, pa glavni pomagači njihovi i ona prva desetorica; Eleuzina neka je samostalna država i svaki se gradjanin do odredjenoga roka smije onamo preseliti. Stranka pirejska i gradska zakune se, da će se toga držati, a Pauzanija raspusti vojsku; posada spartanska otide s akropole. Demokrati udju mjeseca rujna g. 403. u grad.

Nastupi privremena vlada od 20 ljudi, 10 od pirejske, a 10 od gradske stranke. Vijeće, 500 na broj, bude iždrebano i redovni činovnici namješteni. Općine izaberu odbor od 500 zakonoša (νομοθέται). Vijeće i odbor urede nove zakone. U glavnom se vrati predjašnji demokratski ustav. Opet glasuju u skupštini svi gradjani, a čim su financije dopuštale, plaćale su se službe, plaćala narodu ulaznina za kazalište, što više — uvela se plaća za polazak skupštine.

Budući da su oligarsi u Eleuzini kupili najamnike, dignu se god. 401. Atenjani na njih, pogube glave njihove i ujedine opet Atiku.

7. Atena do godine 322.

Sparta ratuje s Persijom. — Atena se pridiže. — Bitka kod Leuktre i prvijenstvo tebansko. — Mantineja. — Atena: cvjetanje obrta, trgovine i novčarstva; težnja za mirom, skupoća i promjene financijalne; ratna vještina i najamnici; društvena opreka bogatih i siromašnih. — Filip. — Personalna unija Grčke i Makedonije. — Aleksandar ruši Tebu i polazi na istok.

Rat i revolucija učiniše od Atike većinom pustoš; trgovina i obrt klonuše, gubitak zemalja, gdje se nekad mnogi narod atički naselio, a sad poslije rata morao vratiti u Atiku, spravi tisuće ljudi na prosjački štap. Dohodci presušiše, blagajna se isprazni; osta samo dug, što ga je Atena učinila, pozajmivši u nevolji novaca od hramova. U javnom se životu, istina, primiriše stranke, ali samo na oko; još dugo, doklegod nije porastao nov naraštaj, gledaše prijekim okom pirejska stranka gradsku t. j. onih 3000. Plemstva gotovo sasvim nestade s kormila državne uprave. Mnoga stara porodica plemićka osiromaši, te se sada pokaza, što vrijedi plemstvo bez bogatstva. Nije se pitalo više za rod, nego: imaš li, ili nemaš novaca.

Sparta se uplete u rat s Persijom. Pomogla je satrapa Kira, kad se digao na brata Artakserksa, da ga skine s prijestola kraljevskoga. Kir pade u bici kod Kunakse god. 401., a jonski se gradovi, koji su uz Kira bili pristali, ne htjedoše pokoriti satrapu Tisafernu. Satrap udari na Joniju, a Sparta joj priteče u pomoć. I tako se započe rat. Teba i Atena vežu se sada protiv Sparte. Pridruži im se Argos, Korint i drugi nezadovoljni gradovi. Persija podupre protivnike Spartine. Atenjanin Konon, koji je služio u mornarici persijskoj i bio zapovjednik, potuče Spartu na moru kod Knida god. 394. i odmah druge

METELWIN Digital LIBRARY

godine pogradi persijskim novcima Ateni „duge zidove“ i utvrde lučke. Po Kononu zavlada Atena opet zapadnim dijelom Egejskoga mora. Ona se živo upinje, da stvori novo jako brodovlje. Njezin vodja Trazibul nastavlja djelo Kononovo, te pridobija gradove na obali tračkoj i u Maloj Aziji. Persija s toga kivna po malo se raskrsti s Atenom i pridruži Sparti, s kojom se protiv Atene i Sirakuza sjedinila. Atena mora negdje g. 386. pristati na mir, što se uglavio na dvoru persijskom, a zvao „kraljevski“ po kralju persijskom ili „Antalkidin“ po spartanskom poklisaru Antalkidi. Atena izgubi ono, što i onako nije mogla braniti; no očuva utvrde, zidove, brodovlje, pa otoke Lemnos, Imbros i Skiros — osnov budućega pomorskog gospodstva svoga. Sparta izda Persiji primorje Male Azije i Kipar.

Atena snuje i dalje o vlasti na moru. Sklapa ugovore s Hijem, Lezbom, Tenedom, pa s Tebom i drugima; sve Grke, koji nijesu pripali Persiji, poziva, neka se slože protiv Sparte. I ona bude opet glava novomu savezu pomorskomu; vlada Egejskim morem i tračkom obalom; uz nju stoje Korkira, Akarnanija, Epir, Makedonija i Tesalija. Dok ona ratuje sa Spartom, Teba širi vlast svoju i ujedinjuje Beotiju. To nije Ateni po ćudi. S toga, kad se sastao kongres u Sparti, da se učini kraj ratu, sporazumi se Atena sa Spartom; Teba se imala odreći vlasti nad Beotijom. Teba se tomu usprotivi. Sparta krene na nju, ali bude poražena g. 371. kod Leuktre. Teba poraste i okupi oko sebe gotovo svu srednju Grčku, pa Eubeju. Po primjeru Beotije stade se i Arkadija ujedinjivati i osnova Megalopol, da bude glavnim gradom novoj saveznoj državi, kao što je Teba Beotiji. Sparta se podiže na Arkadiju. Arkadjani zaištu pomoć u Ateni; pa kad je tu ne dobiju, otidu u Tebu. Tebanac Epaminonda krene s vojskom u Peloponez i prodre g. 370. do pred Spartu, koja se jedva ote propasti. Mesenija se oslobodi i od Sparte odcijepi. Sada se sjedine Sparta, Atena i najveća u ono vrijeme grčka vlast na kopnu i na moru — Sirakuza. Tebanska vojska mora iz Peloponeza.

Rat traje jednako. Grci zažele mir. Ljeti g. 368. sastaju se stranke, što su ratovale, u Delfima, da se izmire; pa jer se ne mogu nagoditi, šalju poslanike u Suzu, da kralj persijski posreduje. Crne li sramote! Pred persijskim prijestolom pužu Spartanci, Tebanci, Atenjani i drugi Grci! Poslanici se vrate, a kongres zaradi mira bude zimi g. 367./6. sazvan u Tebu. No bez uspjeha. Epaminonda provali opet u Peloponez.

Teba raširi svoju vlast; segne u Tesaliju i prisili Makedoniju, da joj dâ taoce — medju njima Filipa — i da obreče, da će na

poziv slati vojske. Ona bijaše sada prva vlast kopnena. Smjeraše cijelomu narodu grčkomu stati na čelo. Za to trebaše mornarice. Beotija, država ratarska, misli jednim mahom postati vlast pomorska. To je nadilazilo snagu njezinu. Epaminonda doduše sagradi brodovlje od 100 trijera, sam krene na Helespont i pridobije neke saveznike atenske, ali smrt njegova učini svemu kraj. Kad je naime u Arkadiji ojačala protutebanska stranka, koja se složila sa Spartom i Atenom, krenu Epaminonda u Peloponez; prodre po drugi put do Sparte, ali u bitci kod Mantineje god. 362. dopadne smrtne rane. San, što ga je Teba snila o prvijenstvu nad svom Grčkom, razbije se.

U rasulu leži vlast spartanska, a raspada se i atenska i tebanska. I Sirakuza klonu. Na istoku i zapadu drobi se politički život grčki. Grk više ne odolijeva izvanjskim napadajima. Malom Azijom zavlada Persijanac, zapadnu Siciliju ugrabi Kartažanin, a čitav niz naselja italskih prelazi u ruke Samnićaninu i Lukancu.

*

Atena, preturivši nevolje peloponeskoga rata, brzo se oporavi i osta najveći trgovački i obrtnički grad na Egejskom moru. Tvornice se množile i marljivo radile, a oranice se pretvarale u vinograde i maslinike. Tako se omogući velik izvoz. Atena bude i sijelo najvećih grčkih mjenjačnica. Tko da se ne sjeti Pazijona, čija je banka g. 371., kad ju je nasljedniku Formijonu predao, bila na svjetskom glasu? U rukama trgovaca, brodovlasnika i bankira atenskih ležao je dobar dio čitave trgovine i novčarskoga posla grčkoga. Na trgu u Ateni mogao si vidjeti, štogod je izradjivao istok i zapad. Sve to djelovaše na javni život. Ovakvomu se razvitku htjelo mira; ta s malena neuspjeha u ratu morala je trgovina i obrt stradati u onakvoj državi, kao što bijaše atenska, kojoj je mala, kršovita Atika bila temelj. Prekine li se samo dovoz iz Ponta, eto gladi; zatvori li joj se izvoz, nema komu da proda svoju robu. S toga i nije čudo, što su se posjednici, veliki trgovci i obrtnici živo opirali struji, koja je o tom radila, da Atena bude velika vlast; jer ovakva politika može državu svaki čas uvaliti u rat i roditi kobnim posljedicama.

Napredak trgovine i obrta, pa težnja za mirom donese sobom zlo — nehaj za domovinu. U Atenjanina se po malo guši ljubav k rodjenoj grudi, a dušu mu osvaja misao: gradjanin sam svijeta (κόσμου πολίτης). Gubi se požrtvovnost; sve, što ište država, jest teret. Gradjanin zazire od vojništva, sve više ga zamjenjuju najamnici.

Od kako su se razvile banke, nosili su ljudi onamo svoje

METELWIN Digital LIBRARY

novce i ulagali. Tako je mnoga do sada mrtva glavnica dospjela u promet. Osim toga je po trgovini dolazio iz vana silan novac, a rat je praznio državne blagajne i riznice hramova, te u svijet sipao goleme svote. Što je više novca kolalo, to je skupoća jače rasla. Tijekom 4. v. poskupi život za dvostruko i više. Prema tomu je država morala povisiti milostinju, što ju je nemoćnim gradjanima danomice dijelila, pa kazališni i skupštinski novac. Zahtjevi, kojima je uprava financijâ imala zadovoljiti, bivali su sve veći, a s njima je i ugled financijalnim oblastima rastao. Po znanju i umijeću financijalnom, koje se sada sve više usavršavalo, dokopa se Eubul najveće moći u državi, premda nije bio ni govornik ni vojnik. On podigne, od g. 354. naprijed, Atenu iz rasula financijalnoga, kamo je strovali odmetništvo saveznika, i pridobije puk, darivajući ga o svetkovinama obilnije, nego što je ikad prije bivalo. Na njegov se prijedlog odredi, da se sav suvišak državnih dohodaka troši za javne gozbe i zabave. Činovnike, koji su tim novcem upravljali, učini vrhovnom financijalnom oblasti. Bilo ih je valjada 10 (a zvali se οἱ ἐπὶ τὸ θεωρικόν). Sam Eubul bijaše najugledniji član u tom zboru. Užitak razmazi puk, a državi ote sredstva za rat, kojemu se Eubul svom snagom opirao. Ljudstvo ne htjede ni čuti o tom, da domovini za volju pregori veselje, što mu ga je država, trošeći silne svote, priredjivala. Čim je došlo do rata, izbile su na javu posljedice. Vodje su išle s praznom blagajnom na vojsku, pa s toga ratovale bez prave osnove. Gdje bi se nadali plijenu, onamo bi krenuli. Istom, kad je g. 339./8. kralj makedonski Filip uzeo Elateju i zaprijetio Tebi i Ateni, posluša narod prestravljen Demostena i dopusti, da se novci troše za rat. Predstojnik nove ratne blagajne bude vrhovnim upravnikom financija. U toj se službi odlikovao drug Demostenov Likurg. Pod njegovom upravom (od g. 338.—326.) procvate Atena. Gradilo se, kao nekad za Perikla; brodovlje se umnožalo.

Napredak ratne vještine urodi nekim zamašnim novostima. Gradjanska se vojska kod one slabe vježbe preživjela; trebalo bi žrtve i pregaranja, da se preuredi i usavrši, ali država nije imala volje ni odvažnosti, da to ište od gradjana. Ona je radije uzimala vojnike po zvanju — najamnike. Običan gradjanin nije sada smio više ni pomisliti, da kao zapovjednik stupi ovakvoj vojsci na čelo; to su mjesto zapremili školovani časnici. Potonji državnici Eubul, Demosten, Likurg u opće nijesu ni marili za zapovjedničku čast. Časnik po zvanju, po gotovo, ako ga je poslužila sreća u boju, mogao je, istina, uhvatiti dično mjesto i na polju političkom, ali se na žalost morao uvjeriti, da je

lakše zapovijedati četama najamničkim, nego natezati se s vijećem i narodnom skupštinom. S toga bi obično služio domovini u potrebi; a kad ga više ne bi trebala, stupio bi u službu persijsku, egipatsku, tračku — u opće u službu koje države, koja je s Atenom prijateljevala.

S procvatom velike trgovine i obrta uvećalo se mnoštvo siromašnoga svijeta. U tvornicama, rudnicima, na trgovačkim ladjama, dà — u polju rade robovi. Sila puka životari o onom, što zasluži na sudu i u skupštini. Srednji stalež slabi i gine. Siromah, od kako mu je demokratija podala jednaku slobodu i pravo, kao što bogatomu, sve teže podnosi prijezir, s kojim ga bogataš susreta u običnom životu. Jednakost politička ište jednakost društvenu. Uništiti dugove i jednako porazdijeliti svu imovinu — to je pitanje, o kojem se sada naklapa u Ateni. Opreka se društvena veoma zaoštri. Imućni se u tajnim društvima svojim kunu, da će puku škoditi gdjegod mogu; a puk im se sveti, kako zna. Doušnici, tužbe, porota, zapljene imutka prijete neprestano bogatima, te se oni ozlojedjeni sasvim povlače s poprišta političkoga. To škodi državi, jer gubi mnogu vrsnu silu, koja bi mogla umom i obrazovanošću svojom mnogo koristiti domovini. Sve jače izbija u knjizi misao, da razdoru i zlu može samo zakonita monarhija doskočiti.

Nebriga imućnih za javni život olakša posao onim državnicima, koji su radili samo za svoju korist, pa s toga, kao što se Demosten na njih tuži, laskali narodu i govorili samo ono, što su znali, da će mu goditi, makar mu bilo i na zator. Nesloga, nepravda, zloba, mržnja, sebičnost, želja za užitkom, podmitljivost — sve to utiraše put gospodstvu tudjinskomu, makedonskomu.

*

Makedonija osili. Grci se bez prekida glože i kolju. Gospoda tesalska zovu kralja makedonskoga Filipa u pomoć protiv tiranina ferskoga. Filip svlada Feru, a Tesalija ga prizna vrhovnom glavom svojom. Teba kivna na Fočane, što se odupirahu prvijenstvu njezinu, predloži u vijeću amfiktijonskom, neka se Fočani globe, jer obradjuju zemlje Apolonu posvećene. Fočani se listom dignu, zauzmu Delfe; blagom, što ga se tu nakupilo, sastave jaku vojsku najamničku. Plane sveti rat. Činilo se, kao da će oni u vlasti zamijeniti Tebu. Teba onemogla — već je gotovo 10 godina bjesnio rat — pozove Filipa. On bez proljeva krvi pokori g. 346. Fočane. Gradovi im budu raskopani, gradjani u sela raseljeni, zemlji nametnut danak, da Delfima na-

MeteLWNDigitalLIBRARY

knadi štetu; život, slobodu i imutak očuva im Filip preko volje tebanske. Ona dva glasa, što su Fočani imali u vijeću amfiktijonskom, dobije Filip i k tomu još pravo predsjedati igrama pitijskim. Tako se moć njegova osjeti u srcu Grčke. Ni Peloponez ne osta netaknut. Mesenija, Megalopol, Argos utječu se g. 344. Filipu protiv Sparte. Plemstvo elidsko, što ga je puk istjerao, a Filip vratio, sklapa s njim savez. Megalopol Filipu diže kip. U Epiru kraljuje šurjak njegov, a na Eubeji u Eretriji i Oreju gnijezde se tirani, uzdanici njegovi. Dok se to zbivalo, borile su se u Ateni dvije stranke: jedna — makedonska, koja je zagovarala mir i slogu s Filipom, makar je on Ateni u Trakiji pootimao sve osim Hersoneza; a druga — vodio ju je Demosten — željela je odrešito stati na put gramženju Filipovu i Atenu učiniti opet velikom i jakom.

Političko trvenje medju Grcima urodi na novo svetim ratom. Ovaj put zadesi kob prijatelje tebanske, Lokrane — grad Amfisu, jer su tobože obradjivali polja, gdje je nekad stajala Krisa, što su je amfiktijonci zaradi svetogrdja razorili bili. Vrhovno zapovjedništvo u ratu bude Filipu predano. Teba i Atena ostanu kod kuće. Filip dodje zimi g. 339./8., razori Amfisu, a za tim okupi Elateju, ključ od Beotije. Tebom, koja se ljutila i sve više tudjila od Filipa, jer joj je vlast stezao, i Atenom zavlada strava; držale su, da se oluja na njih sprema. Demosten krepkom riječju, punom ljubavi k slobodi, izmiri dvije stare krvne neprijateljice, Tebu i Atenu, te one sjedine čete svoje i krenu na Filipa, ali ih on na žalost mjeseca kolovoza g. 338. kod Heroneje razbije. Tebi oduzme vlast nad Beotijom; saveznu državu beotsku dokine, svaki grad bude svoj. Tebancima nametne vladu sebi odanu, a u tvrdjavu gradsku baci posadu makedonsku. U Atiku ne provali. Atena doduše osta samostalna, ali na moru izgubi sve osim Salamine, Dela, Sama, Lemna i Imbra; drugi se saveznici njezini dokopaju samostalnosti. Hersonez, za Atenu najznamenitija krajina u pogledu gospodarskom, pripadne Filipu. Po ostaloj Grčkoj, gdje mu se činilo zgodno, namjesti Filip posadu makedonsku. Jedina se Sparta ne pokloni prvijenstvu Filipovu; za to provali s neprijateljima njezinim u Lakoniju, opustoši je i otme Sparti sve do ono zemlje, što je bilo izmedju Parnona i Tajgeta.

Po želji Filipovoj još se iste godine zastupnici svih Grka, što nastavaju na jug od Termopila — Tesalija bijaše već pokrajina makedonska — i po otocima, sastanu u Korintu. Samo Spartanci ne dodju. Sve države grčke — tako bi na sastanku odredjeno — neka čine jedan savez, u kojem treba da vlada

mir i sloga; svaka država neka je slobodna i samostalna; ustav, što ga ončas ima, neka zadrži; prevrata, pa njegovih zapljena, proganjanja i krvoprolića ne smije više da bude; na sve to pazit će savezno vijeće u Korintu, kamo će svaka država slati svoga zastupnika; u slučaju rata dat će savez Filipu vojske, koju će on voditi na kopnu i na moru; bude li gradjanin iz kojega saveznog grada služio u tudjoj vojsci protiv saveza i Filipa, neka se kao izdajnik progna i imutak njegov zaplijeni. To posljednje bijaše napereno protiv Persije, na koju se spremao Filip.

Neke već čete posla Filip g. 336. naprijed preko Helesponta u Aziju, kad ga umori tjelesni stražar Pauzanija. Što on nije izveo, izvede sin mu i nasljednik Aleksandar. Tesalija, amfiktijonsko i savezno vijeće priznadu Aleksandru sva prava, što ih je imao otac. Sad krenu Aleksandar u Trakiju i Iliriju, da ih pokori. Glas se pronese, da je na vojni zaglavio. Grčka se pobuni, Teba podsjedne makedonsku posadu. Aleksandar banu pred Tebu, razori je i proda gradjane u roblje. Ostala se Grčka pokori. Za tim krene u proljeću g. 334. u Aziju, pobijedi na Graniku, kod Isa i Gaugamele; udje u Babilon, uzme prijestolnicu Suzu, popali Persepol, gdje su bili stari kraljevski dvori i grobovi. Persijskoga kraljevstva nestane g. 330. I Sparta se okani otpora i pristupi, čini se, savezu. Grci grnu u Aziju i Egipat. Otvara se široko polje pregnuću i radu.

8. Atena poslije godine 322.

Ustanak grčki po smrti Aleksandrovoj. — Kasandar i Demetrije Faleranin. — Demetrije Polijorket. — Demohar i tiranin Lahar. — Borba Grkâ protiv Rimljana.

Ljeti g. 323. preminu Aleksandar u Babilonu. Grčka se digne, a Atena je na čelu pokretu. Demosten svuda potiče na slogu za slobodu. Sjedinjena vojska grčka potuče namjesnika makedonskoga Antipatra kod Herakleje u Tesaliji, a on se zatvori u Lamiju. Rat se otegne, a u vojsci grčkoj nestajaše stege. Antipatru dodje pomoć. Bitka kod Kranona osta, istina, neodlučna, ali na moru razbije neprijatelj brodovlje atensko. Čete se grčke stanu razilaziti, grad se za gradom pokori; najposlije učini to i Atena. Pobjednik zaište od Atene, da mu preda neke narodne vodje. Demosten se otruje, da živ ne padne u ruke Makedoncu. Samostalnosti atenske nesta, u lučku tvrdjavu Munihij udje posada makedonska; svi gradjani, koji su imali

METELWIN Digital LIBRARY

manje od 2.000 drahmi (1580 K.) imutka, izgube politička prava. Tim se gotovo polovini gradjanstva zakrči put do vijeća, suda i skupštine.

Pokrajinama kraljevstva, što ga je Aleksandar osnovao, upravljahu vojvode makedonske, a nad njima bijaše kraljevski doglavnik (χιλίαρχος).* Ta čast dopade po smrti Perdikinoj Antipatra, a on je, mimoišavši sina Kasandra, namrije Polisperhonu. Polisperhon, da u Grčkoj skrši moć Kasandra, koji se oslanjao na oligarhe, proglasi g. 319. slobodu svim Grcima. Nastanu prevrati, poteku opet potoci krvi. U Ateni uskrsne demokratija; ali kako je Munihij s Pirejem ostao u rukama Kasandrovim, morao je grad s njim već g. 318. učiniti mir. Samo gradjani s najmanje 1000 drahmi (790 K.) zadrže potpuno gradjansko pravo. Na zahtjev Kasandrov izaberu uzdanika njegova Demetrija iz Falera za gradskoga načelnika. Uredbe demokratske ostanu, ali samo na oko, jer svako slobodno kretanje stezaše nova oblast: čuvari zakona (νομοφύλακες). Oni nijesu samo pazili na činovnike, drže li se zakona, nego su smjeli obustaviti glasovanje u skupštini, ako im prijedlog nije bio po ćudi.

Kasandar potisne Polisperhona, te zavlada Makedonijom i gotovo cijelom Grčkom. U Aziji otimahu se upravnici o vlast. Antigon, upravnik Velike Frigije, istjera Seleuka iz Babilona i navijestivši slobodu Grčkoj slaše ovamo čete protiv Kasandra. Svi se upravnici slože protiv Antigona. Najposlije dodje g. 311. do mira; pa kako jedan drugomu ne htjede Grčke da prepusti, odrede, neka je slobodna, neutralna. No Grčka se ne dokopa mira. Ni Kasandar, ni Antigon ne odazovu četa svojih iz nje. Antigon istjera g. 307. preko sina svoga Demetrija Polijorketa posadu makedonsku iz Atene, sruši vladu Demetrija Faleranina. Demokratija se vrati. Atenjani uzmu dizati žrtvenike Antigonu i Demetriju kao bogovima spasiteljima, uvedu dvije nove file — Antigonovu i Demetrijevu.

Nazori se o kraljevstvu mijenjaju: kralja ne čini kraljem krv kraljevska, nego samo lična vrlina; država nije svojina kraljeva, nego naprotiv kraljevska je čast opće dobro državno. Tako se Antigon prozove kraljem, a za njim se povedu upravnici: egipatski, babilonski, trački i makedonski.

Demetrije otme Kasandru svu Grčku, što je god ima na jug od Termopila, i krene s vojskom u Tesaliju, da odlučan boj bije s Kasandrom. Sada ga odazove otac, na koga su se

* Hilijarh znači za pravo onoga, koji zapovijeda 1000 momaka tjelesne straže. Odatle se razvila čast, koja je odgovarala prvomu ministru na dvoru persijskom ili današnjemu velikomu veziru na dvoru sultanovu.

zaradi Kasandra digli ostali vladari. Protivnici potuku Antigona g. 301. kod Ipsa, gdje sam Antigon zaglavi, i dosude Grčku Kasandru. U Ateni se održi demokratija; dà, nećak Demostenov Demohar prione živo raditi, da Atena prema novim velikim vlastima bude država sasvim svoja, u izvanjskoj politici samostalna. Učini savez s nekim državama grčkim i nagodi se s Kasandrom. Poradi te nagodbe udari Demetrije na Atenu. U vrijeme toga rata, koji je četiri godine trajao, nametne se pristalica makedonska Lahar tiraninom. No vlada njegova pade za godinu dana. Atena se napokon oko g. 295. preda Demetriju, koji poštedi grad i demokratiju, ali posjedne Munihij u Pireju. Do mala pokuša Atena istjerati posadu, ali joj ne podje za rukom. Demetrije smjesti sada još jednu četu i to u samom gradu Ateni, na brežuljku Muzeju.

Demetrije se poslije smrti Kasandrove pope na prijestô makedonski. Sad udari tragom politike Kasandrove. Vrati u Atenu protivnike demokratije, osobito prijatelje nekadašnjega načelnika Demetrija Faleranina. God. 287., kad mu je kralj epirski Pir preoteo krunu makedonsku, istjeraju Atenjani posadu s Muzeja. Osta još Pirej u tudjim rukama. Dalji pokušaji Atenjana, da se stare slobode dokopaju, urode jačim pritiskom vlade makedonske. Oko g. 263. zapreme čete kralja makedonskoga Antigona, sina Demetrijeva, luke atenske, pa Muzej, Sunij i Salaminu; a vlast nad gradom dobije zapovjednik posade makedonske. Poslije vrati kralj na oko slobodu Atenjanima, ali čete ukloni samo s Muzeja. Istom g. 229., kad je savez ahejski ojačao, oprosti se Atena tudjih posada. Od sada se Atenjani čuvaju svake razmirice s ostalim Grcima i prislanjaju uz vlast egipatsku, pergamsku, a osobito rimsku. Skoro poslije g. 229. uvedu 13. filu — Ptolemejevu, na čast egipatskomu vladaru Ptolemeju Euergetu. Vijeće je sada brojilo 650 članova.

Kad se Rim po drugi put zaratio s Kartagom, složi se s njom Makedonija. Za to udari rimski vodja Flaminin na kralja makedonskoga Filipa. Atena ništi sve, što je makedonskih gospodara sjeća. Ukida svečanosti i svećeničke službe, što ih je Makedoncima na čast uvela; žrtvenike i kipove njihove ruši i imena briše; mjesto Antigonove i Demetrijeve file stvara Atalovu, na spomen kralju pergamskomu, a prijatelju rimskomu Atalu I.

God. 197. razbije Flaminin Filipa kod Kinoskefale, te druge godine na istmijskim igrama proglasi slobodu i samostalnost svim Grcima, što nastavaju niže gore Olimpa.

Po malo izbiju u Grčkoj dvije struje: odrešiti demokrati žele zemlju oprostiti svakoga utjecaja rimskoga, a oligarsi, u

MeteLWNDigitalLIBRARY

strahu od prevrata demokratskoga, hoće narod pod Rim da skuče. Protivnici rimski upiru oči u Makedoniju, koja je opet ojačala. No sve nade razori bitka kod Pidne god. 168., gdje vlast makedonska leže u grob. Makedonija bude rimska pokrajina; grozne kazni stignu mnoge Grke, koji su uz makedonskoga kralja Perseja pristali. Do 1.000 najuglednijih Ahejaca bude u Rim odvedeno.

Za jedno 16 godina vrate se — bilo ih je još samo 300 — taoci ahejski kući. Grčka uskipi, g. 146. bukne ustanak. Rimski vodja Mumije satre iste godine otpor, razori Korint. Grčka bude podvrgnuta pod vlast rimskoga namjesnika u Makedoniji. Atena i drugi gradovi, koji se nijesu protiv Rima digli, postanu saveznim gradovima rimskim. Ovako zadrži Atena samostalnost. Ima svoju upravu i sud, izuzeta je ispod vlasti namjesnika i činovnika rimskih; ne plaća danka, što ga po svoj prilici Rim nametnu buntovnim gradovima; vrši samo dužnosti, što ih „savez“ izrijekom traži; u izvanjsku se politiku ne smije plesti. Rimljani su, nema sumnje, u Ateni oslabili demokratiju, stegli valjada vlast skupštini i poroti, a uvećali je areopagu i činovništvu. Cezar je, jer je Atena pristala uz Pompeja, još jače okrnjio demokratski ustav.

V.

Slika demokratskoga ustava atenskog.

1. Žiteljstvo.

Robovi. — Doseljenici. — Gradjani.

Temistoklo osnova ratnu luku Pirej. Po malo se ovamo premjesti i trgovina iz luke Falera, te poraste nov grad širokih, pravilnih ulica, što su se u pravom kutu sjekle. Rat i neprijateljstvo persijsko zatvori trgovini grčkoj put u istok. Milet, nekad prvi trgovački i obrtnički grad grčki, klone, a s njim i druga mjesta na istočnoj strani Egejskoga mora. Trgovina udari na zapad — u Siciliju i Italiju. Sad natkrile Grci u Grčkoj — ta bili su za dva, tri dana bliže Siciliji i Italiji — braću na istoku. Osobito procvjeta Atena, od kako je sredinom 5. v. svladala suparnicu na moru — Eginu. Pirej se stane silno dizati; tu staju ladje iz Ponta, Fenikije, Egipta, Kirene, Sicilije i Italije. Atena s Pirejem i Falerom broji u oči peloponeskoga rata do 100.000 duša, a bilo ih je neko 80 godina prije toga jedva preko 20.000. Većina svijeta živi u Pireju. Stari grad sa svojim ponajviše tijesnim i krivudastim ulicama zaosta; sredinom 4. v. stoje prazna gradilišta i kuće, dà — ruše ih i pretvaraju u vrtove. S trgovinom preseli se na zapad i veliki obrt. Obrt trebaše i radnih sila, pa tako dospije u Atenu iz barbarskih zemalja sila neslobodnih radnika, robova. Sredinom 5. v. ima u Atici do 100.000 robova i robinja.

METELWIN Digital LIBRARY

Robovi su većinom kupovni. To su barbari iz Lidije, Frigije, Sirije, Trakije, Ponta i od druguda. Glavni trgovi, kamo su ih na prodaju dopremali, bijahu Delos, Hijos i Bizant. Osim kupovnoga roblja susretamo, ali kud i kamo manje, onakoga, što se rodilo u kući. To su djeca od gospodara i robinje, ili od roba i robinje. Više puta se naime dopuštalo robovima u Atici, da živu kao u braku.

Robovi su ili privatni, ili državni. Privatnik ih upotrebljava kao služinčad u kući; oni su mu radnici u tvornici i rudniku, mornari i veslači na trgovačkoj ladji, težaci u polju; vode mu i nadgledaju posao u tvornici, dućanu, banci, krčmi i drugdje. Često ih iznajmljuje kakvomu najamniku, ili ih šalje na javna mjesta, gdje stoje kao trhonoše i nudjaju se prolaznicima. Ima takodjer robova, koji stanuju sami za se i rade zanat na svoju ruku; gospodaru plaćaju samo odredjenu svotu (ἀποφορά), a drugo je njihovo. Tako dolaze do imutka i mogu se otkupiti. Bankir Pazijon bijaše rob u banci Arhestrata i Antistena; oslobodio se, preuzeo njihov posao, podigao još tvornicu štitova i svojim radom stekao imutak od preko 140.000 K. Ovu opet banku i tvornicu uze u zakup Formijon, slobodnjak Pazijonov. Obadvojica zadobiše gradjansko pravo atensko, jer su rado od svoga žrtvovali za javne svrhe.

Za sretan boravak u kući saspe gospodar ili gospodarica novomu robu, kad prekorači prag kućni, na glavu smokava, datulja, oraha, slatkiša i sitna novca. S njim se u Atici postupa bolje, nego drugdje. Demokratija poda robovima gotovo veću slobodu, nego su je imali gradjani u drugim državama. Drzoviti su i raskalašni; gradjaninu često ne će na ulici da se ugnu. Odijelom se ne razlikuju od siromašna slobodna radnika; moraju, istina, rezati kosu, ali to čine i gradjani. U kući pribivaju žrtvi gospodarevoj, dolaze u hramove i na svečanosti, dok u narodnu skupštinu, ni u gimnazije, ni u rvališta ne smiju. Svjedokom na sudu mogu biti, samo ako se radi o umorstvu; u svakom drugom slučaju, ako treba njihova svjedočanstva, ne svjedoče, nego ih udaraju na muke, da ovako iskažu, što je i kako je. Zakon ih brani od obijesti i okrutnosti ljudske. Tko tudjega roba zlostavi, odgovara sudu, pa ako je kriv, plaća globu No rob ne tuži, nego gospodar njegov; on je njegov zastupnik. Ako ga tuče i mrcvari sam gospodar, prosto mu je zakloniti se u hram Tezejev, ili uteći se žrtveniku „Svetih“ (Σεμναί), što više — tražiti, da ga drugomu prodadu. Gospodar nema prava nad životom i smrću roba svoga. Na smrt ga može suditi samo sud.

Država uzima robove, koji umiju pisati i računati, u urede; oni su strah činovništvu financijalnomu, jer ih može vlada staviti na muke i lako doznati, ako je što koji činovnik pronevjerio. Robovi rade u kovačnici novaca, popravljaju ceste, kad i kad služe na mornarici. I gradska je straža sastavljena od njih. Stražari su rodom Skite, a naoružani kao strijelci Isprva ih bijaše 300, a poslije 1.200. Konačili su na trgu, dok im nijesu šatore smjestili na Areopag. Pazili su na red na javnim mjestima, kod javnih radnja, skupština, sudnica; a trebali su ih i činovnici za svoju službu. Državni su robovi bili slobodniji od privatnih; mnogi su vodili svoje kućanstvo, te bili prilično ravni slobodnjacima.

Robu podjeljuje slobodu država, ili gospodar. Narodna skupština oslobadja robove, koji su se ponijeli u ratu, ili otkrili zločin protiv države naperen. Ako je rob privatan, plaća u tom slučaju država gospodaru, koliko je rob vrijedan. Privatnici su roba slobodnim proglašivali na sudu, ili u kazalištu; uzimali su od oslobodjenoga otkup, ili ga praštali.

Slobodnjak uživa gotovo isto pravo, kao što tudjin doseljenik. On mora imati zastupnika (προστάτης) i to predjašnjega gospodara svoga, na koga prelazi i imutak, ako slobodnjak umre bez djece. Gospodar može tužiti slobodnjaka, ako odnemari dužnosti, što ih prema njemu ima (δίκη ἀποστασίου). Osudi li sud slobodnjaka, bude opet rob svomu starom gospodaru, ili ga država proda, a novac preda gospodaru; riješi li ga, prekine se svaka veza izmedju njih dvojice, a slobodnjak smije uzeti za zastupnika, kogagod hoće.

Dalja su vrsta žiteljstva doseljenici ili meteci (μέτοικοι). U Atenu je dolazilo sila tudjinaca. To su bili Grci, pa Lidjani, Frižani, Sirani i drugi barbari. Mnogo ih je za uvijek ostalo u zemlji. Takih je doseljenika, i to odraslih muškaraca, pod kraj 4. v. bilo 10.000 na broj. Doseljenici su mnogo doprinijeli razvitku trgovine, osobito obrta.

Gradjanskoga prava ne uživa doseljenik, niti smije, ako mu to narodna skupština ne dopusti, steći kuće ni zemlje u Atici. Dužan je imati zastupnika, koji će ga u pravnim poslovima zastupati. Redovno bi odabrao ugledna gradjanina Tko ne bi uzeo zastupnika, njega bi tužili (δίκη ἀπροστασίου) polemarhu, koji je bio sudbeni predstojnik za inostrance. Krivac bi, čini se, dopao ropstva.

Odrasli muškarac plaća po 12 drahmi (9·48 K.) glavarine (μετοίκιον) na godinu, udovica polovicu; imade li ona sina, onda sin, čim bude punoljetan, plaća 12 drahmi, a mati se oprašta. Tko ne podmiri glavarine, njega prodadu u ropstvo. Trguje li

METELWIND Digital LIBRARY

na trgu, plaća, jer po sebi toga prava nema, neki porez za to, što smije trgovati. Kod svečanih ophoda, kao n. pr. na Panatenaje, nose muškarci, u skrletne haljine odjeveni i hrastovim grančicama zakićeni, žrtveno sudje, a žene i djevojke vrčeve za vodu i hladnike za gradjanke. Za razne svetkovine opremaju bogati zborove (korove); kŭpe, hrane i daju uvježbati ljude za razna natjecanja, osobito za utrku bakljama; goste pojedine file. Sve to čine na svoj trošak.

Kao što gradjani, tako i doseljenici plaćaju vanredni ratni porez (εἰσφορά). Imućni služe kao oklopnici, ali redovno ne idu od kuće, nego brane samo dom; siromašni su veslači na mornarici, a konjanikom ne može biti ni najbogatiji.

Narodna skupština podjeljuje katkad doseljeniku za nagradu naslov milogosta (πρόξενος) i dobrotvora (εὐεργέτης). Osim toga ga za zasluge oprašta glavarine, zastupanja po gradjaninu, opremanja zborova, brige za natjecanja i javne gozbe; dâ, daje mu pravo steći kuću i zemlju, dolaziti pred vijeće i narodnu skupštinu. Doseljenici, koji su bili riješeni tudjega zastupanja i glavarine, pa u opće vršili samo one dužnosti, što su ih imali i gradjani, zvali su se ἰσοτελεῖς. Gradjanskoga prava dašto nijesu imali.

Napokon imamo g r a d j a n e. U 5. v. početkom peloponeskoga rata bijaše, sva je prilika, preko 40.000 oružju doraslih muških glava, dakle preko 120.000 duša, i to u Atici, a do 10.000 po atenskim naseobinama. Broj gradjana spade s vremenom, te svršetkom 4. v. ima samo 21.000 odraslih muškaraca.

Osim gradjana po krvi bilo je i takih, kojima je narodna skupština za zasluge podijelila gradjansko pravo. Novi je gradjanin odabirao sam filu, općinu i bratstvo, u kojem će živjeti; imao je prava, kao što i svaki drugi gradjanin, samo što nije mogao postati član arhonskoga zbora ni svećenik. To su pravo dobivala istom djeca njegova, ako su potekla od žene gradjanke; ako je imao djece od prije, redovno su se i ona dostala gradjanskoga prava, ali samo onoliko, koliko i otac.

Nekad se pazilo kod gradjana najviše na to, jesu li se rodili od oca gradjanina u zakonitu braku, a manje se marilo za mater, je li prava gradjanka. Klistenova majka bijaše Sikijonka, Kimonova bijaše kći nekoga tračkog kneza, pa opet nikomu ne pade na um poricati gradjansko pravo Klistenu, ili Kimonu. No od kako je država uvodila plaće, hranila nemoćne gradjane, brinula se za djecu palih junaka, dijelila svojim sinovima mnoge blagodati, od onda nastajaše veća strogost. Pravi gradjani nijesu dali, da tko drugi uživa ta dobra. G. 451. odredi narodna skupština na prijedlog Periklov, da će od sada gradjanin biti

samo onaj, komu su otac i mati pravi gradjani. U peloponeskom ratu izgubi taj zakon snagu, dok godine 403. opet nije svom oštrinom stupio u život. U 4. v. dapače zabrani država gradjaninu ženiti se s tudjinkom i gradjanki udavati se za tudjina; zaprijeti tudjincima, ako tko od njih prekrši tu zabranu, da će ga prodati u ropstvo. Sve uzalud! Ženilo se ovako i udavalo dalje, a roditelji su gledali, da djecu proturaju u popis gradjana. God. 346·5. bude država prisiljena pregledati popis i mnoge iz njega brisati.

Da se dijete dostane porodičnoga prava, trebalo ga je upisati u bratstvo. Bratstvo ga je primilo, ako je poteklo iz zakonita braka. Nezakonito dijete, kojemu je mati bila gradjanka, pripalo je fili i općini materinoj; ono je, istina, bilo gradjanin, ali nije imalo prava na očevinu. Otac mu je smio nešto (ne preko 1.000 drahmi 790 K.) od svoga darovati, ali imutak mogao mu je namrijeti samo onda, ako ga je posinio.

U bratstvo se primalo mjeseca pijanepsijona (polovica listopada i studenoga), treći dan praznika Apaturija. Ako koji gradjanin poradi bolesti i slabosti nije mogao čekati, smio je posinka i o kojem drugom blagdanu upisati u bratstvo. Primanje se n. pr. u bratstvu Demotijonida obavljalo ovako Bratstvo se skupilo, a predsjedao mu je glavar njegov, fratrijarh. Otac ili skrbnik donio bi Zeusu Fratriju za žrtvu ovcu, ili kozu, pa vina i novaca Nešto bi se prikazalo bogu, nešto dobio svećenik, a ostalim bi se pogostilo bratstvo. Zajedno sa žrtvom obavljalo bi se primanje. Tri svjedoka, što bi ih doveo otac, ili skrbnik, kleli bi se Zeusom Fratrijem, da je dijete zakonito t. j. da mu je otac i mati gradjanka, da je otac, kako treba, isprosio mater, njom se zaručio, slavio svadbu i mladu uveo u svoje bratstvo. Poslije svjedočenja sudilo bi bratstvo. Bratstvo bijaše sastavljeno od rodova (γένη) — to su stare porodice gradjanske — i od bogoštovnih zadruga (θίασοι, ὀργεῶνες), što ih je nalik na stare rodove stvorio narod, kojemu je istom Klisten podijelio gradjansko pravo. Pripada li otac kojoj bogoštovnoj zadruzi, glasuje najprije ona sama za se, hoće li dijete primiti. Glavar bratstva izbroji glasove; pa ako je većina za to, da se primi, pozove cijelo ostalo bratstvo, da glasuje. Bratstvo primi, ili odbije dijete. Odbije li ga već zadruga, smije se ipak otac prizvati na ostalo bratstvo; ako bratstvo glasujući pristane uz oca, bude mu dijete upisano u članove; svrši li se glasovanje zlo po njega, plaća Zeusu Fratriju 100 drahmi (79 K.). Ne prizove li se odbijeni otac na bratstvo, onda vrijedi odluka zadrugara. Zadruga, kojoj pripada otac djetetov, nikad ne glasuje s ostalim

METELWIN Digital LIBRARY

bratstvom. Svako je glasovanje tajno Pripada li tko rodu, glasuju članovi roda; kako oni odrede, tako jest; ostalo se bratstvo, čini se, ne plete u takvu odluku, a nezadovoljnik se može sudu potužiti. Primljeno je dijete bratstvo upisalo u svoj popis (φρατερικὸν γραμματεῖον).

Kad dječak navrši 17 godina, uvedu ga u općinu. U odredjeni se dan sakupe općinari, pa zaklevši se glasuju, ima li mu 17 godina i je li rodom gradjanin. Ako je premlad, vraća se u dječake; odbiju li ga općinari, jer nije prava gradjanska krv, a on podje na sud, da tuži, onda općina izabere petoricu, koja će je zastupati. Ako sud potvrdi odluku općinsku, proda ga država u ropstvo; ako je zabaci, mora ga općina, kao što i druge mladiće, kojima nije prigovorila, upisati u općinski popis (ληξιαρχικὸν γραμματεῖον). Popis novih općinara ogleda vijeće; naidje li na premlada, globi onu općinu.

Mladići, upisani u općinu, budu punoljetni, dobijaju politička prava i potpuno ime t. j. njihovu se imenu, kojim ih okrstiše roditelji, doda ime oca i općine, kao što n. pr. Δημοσθένης Δημοσθένους Παιανιεύς (Demosten Demostenov Peanjanin). Stupe u vojnu službu i vježbaju se dvije godine; kad to svrše, uvrste ih u popis skupštinski (πίναξ ἐκκλησιαστικός), što ga je trebalo za nadzor, da se u skupštinu narodnu ne ušulja, tko onamo ne spada. Popis skupštinski nije drugo no prijepis knjige općinske.

Gradjanin je ili potpun (ἐπίτιμος) i uživa sva gradjanska prava, ili je nepotpun (ἄτιμος) i ima samo neka, ili nikakva prava. Sva prava gubi poradi mita, pronevjerenja, kukavštine u boju, kriva svjedočanstva; za tim, ako zanemari dužnosti prema roditeljima, ili počini kakvu štetu općemu dobru i glasu. Neka prava gubi, tko n. pr. u kriminalnoj parnici ne dobije $^1/_5$ glasova porotničkih, ili tko iznese tri puta u skupštini narodnoj protuzakonit prijedlog, pa ga za to svaki put sud osudi; u prvom slučaju ne smije više dizati kriminalne tužbe, a u drugom — predlagati narodu. Gubitak traje do smrti, a zna prelaziti i na djecu. Državnim dužnicima i potomcima njihovim oduzimaju se sva prava, dok se dug ne podmiri.

Zaslužnim se gradjanima daju počasti: praštaju se liturgija,* zapremaju časno mjesto kod svečanosti, vjenčavaju ih vijencem javno pred narodom, goste ih u pritaneju i to jedanput, ili ih tu hrane sav život do smrti.

* To su razne dužnosti, što ih moraju bogati gradjani na svoj trošak vršiti. Amo pripada osobito opremanje zborova (korova) i ratnih ladja.

2. Podjela zemlje i gradjanstva.

Fila. — Općina. — Tritija. — Stare file i bratstva. — Društva.

Klisten je razdijelio gradjane u 10 fila. Zvale su se po svojim zaštitnicima herojima i vrstale ovako: Erehtejeva, Egejeva, Pandijonova, Leonova, Akamasova, Enejeva, Kekropova, Hipotonova, Ajasova i Antijohova. Poslije smrti Aleksandrove bude uvedena Antigonova, Demetrijeva, Ptolemejeva i napokon mjesto Antigonove i Demetrijeve Atalova.

Svaka fila ima svoja imanja, svoju skupštinu i upravu, kojoj na čelu stoji više predstojnika (ἐπιμεληταί). Postavlja ih fila na godinu dana. Predsjedaju skupštini svoje file; brinu se, da se odluke skupštinske urežu u kamen, namjeste i izvrše; nadziru dobra filina, pobiraju zakup od dobara, plijene dužne zakupnike. Imadu blagajnika. Skupština (ἀγορά) sastaje se u Ateni; tu raspravlja fila o prilikama svojim i bira činovnike svoje. Osim toga, kad misli država popravljati tvrdjave, zidove gradske i opkope, ili graditi ratne ladje, preuzimaju file po desetinu čitava posla; za to one, svaka u svojoj skupštini, biraju gradjevne povjerenike za zidove (τειχοποιοί), za opkope (ταφροποιοί), za ladje (τριηροποιοί).* Napokon file, svaka za se, biraju izmedju bogataša svojih, tko će za ovu ili onu slavu opremiti kor, prirediti ljude za razna natjecanja, ili pogostiti svoju filu. Tko bi povjereni posao časno izvršio, njega bi fila pohvalila, ovjenčala, riješila na neko vrijeme, ili za uvijek ovakoga tereta.

Svaka fila obuhvata po više općina (δῆμοι). Nijesu jednako velike, najveća je Aharna. I one imadu, kao i file, svoje zaštitnike, kojima prinose žrtve. U općini, istina, prebivaju robovi, tudjinci i gradjani, ali se u općinare broje samo oni gradjani, kojima su djedovi već za Klistena tu živjeli. Ako se koji gradjanin poslije Klistena iz druge općine doselio, za njega i za potomstvo njegovo osta zavičajem stara općina, odakle je došao. Ovakvi su došljaci novoj općini plaćali zemljarinu (ἐγκτητικόν); samo, ako ih je koji općinar posinio, uvrstila ih je općina medju svoje; po tom su se dašto odrekli zavičajnosti u svojoj staroj općini.

Općina ima svoju upravu i činovnike, svoja dobra i blagajnu, svoje bogoštovlje i svetkovine. Njom upravlja načelnik

* Za gradnju ratnih ladja obično je samo vijeće odabralo desetoricu izmedju sebe.

MeteLWINDigitalLIBRARY

(δήμαρχος). Služba mu traje godinu dana. On čuva popis općinara; saziva skupštinu općinsku, daje pisati i namještati odluke njezine, te ih izvršuje; pobira zemljarinu i zakup od općinskih dobara, prikazuje žrtve za općinu; na njemu je redarstvo. Osim općinskih poslova obavlja i neke državne: utjerava dug, što ga općinari duguju državi, pa ne plati li tko, vodi ovrhu; sastavlja popis momčadi za mornaricu; sabira i otprema žito, što su ga općinari dužni davati svetinji eleuzinskoj; vodi gruntovnu knjigu. Pored načelnika susretamo jednoga, ili dva blagajnika i neke druge općinske činovnike. Svoje troškove — to su u glavnom žrtve o svetkovinama — podmiruje općina dohodcima od dobara i zemljarinom. Zborove i zabave o svetkovinama općinskim priredjuju bogati općinari za svoje novce.

Općinski se činovnici postavljaju ždrijebom, i prije, nego nastupe službu, moraju, kao što i državni, na ispit (δοκιμασία), da se vidi, kakav im je život bio; a kad poslije godinu dana odstupaju, polažu račun pred povjerenstvom. Ako ih ono nadje krivima i kazni, mogu se prizvati na općinsku skupštinu; ako ih ova riješi, riješeni su; ako ih osudi, podvostruči im se kazna.

U skupštini (ἀγορά) sastaju se općinari u svojoj općini, a predsjeda im načelnik. Skupština odlučuje o poslovima općinskim; nagradjuje zaslužne općinare: daje im vijenac, ili časno mjesto kod svečanosti svojih, rješava ih liturgijâ općinskih, kao što je n. pr. opremanje zbora za kakvu slavu općinsku; prašta zemljarinu. Ona je i sud: sudi činovnicima, koji se na nju prizovu; prima u općinu nove članove i izbacuje stare, koji su se nepošteno u popis ušuljali. Reviziju općinara odredjuje ili pojedina općina za se, ili narodna skupština u Ateni za sve općine. Obavlja se ovako: Općinari se skupe i zakunu, da će po duši suditi. Za tim bi se redom prozivali. O svakom prozvanom glasovala bi skupština napose i to tajno, bacajući kamečke u žaru. Koga bi odbila, gubio bi gradjansko pravo i postao doseljenik (μέτοικος); no ako bi on općinu — a to je smio — tužio sudu u Ateni, a porota potvrdila odluku općinsku, dopao bi ropstva.

Svaka je fila sklopljena od tri tritije (τριτύες). To su gotovo jednako veliki kotari, koji opsežu po više općina. Tritijom ravna tritijarh, a svrha joj je vojnička.

Uz Klistenove file očuvale su se i četiri stare file, koje su se dijelile u bratstva. Članovi istoga bratstva ne bijahu u jednoj novoj fili na okupu, nego kojekuda rasijani. Bratstvo je imalo glavara fratrijarha i svećenika. Bilo je sastavljeno od rodova (γένη) i zadruga (θίασοι, ὀργεῶνες. Ogl. str. 85.).

Napokon ću spomenuti, da je bilo društava zabavnih, glumačkih, političkih, trgovačkih i drugih.

3. Vijeće i areopag.

Broj vijećnika. — Ždrebanje i ispit njihov. — Nastup službe, prednosti, službeni znak; isključenje iz vijeća. — Tajnici, blagajnici, podtajnik i glasnik vijeća. — Pritani. — Tolos i trg. — Sjednica. — Djelokrug vijeća. — Areopag.

Suverenu vlast imala je u Ateni za vrijeme demokratije narodna skupština. Ali ovakvo se mnoštvo nije moglo za svaki manji posao sastajati, a ujedno je trebalo oblasti, koja će se o stvarima, što ih je skupština imala riješiti. posavjetovati i pred narod iznijeti prijedlog. Jedno i drugo preuze v i j e ć e (βουλή).

Dok su postojale četiri file, brojilo je vijeće 400 članova. Pošto je Klisten stvorio 10 fila, naraste broj na 500; napokon, kad je bilo 12 i 13 fila, susretamo 600 i 650 vijećnika. One stare 4 file davale su naime po 100, a potonje po 50 vijećnika.

Isprva su vijećnikom mogli biti samo gradjani iz prva tri razreda, a Aristid je, kaže se, to pravo protegao i na IV. r., te se od sada svaki neporočni gradjanin, kojemu je bilo najmanje 30 godina, smio natjecati za čast vijećničku. No siromašniji svijet nije mario za nju, doklegod nije država uvela plaću vijećničku, a to se, sva je prilika, pod Periklom dogodilo. Služba se vijećnička slobodno d v a p u t a u životu obavljala, ali ne bez prekida jedno za drugim. Kandidate su predlagale općine, a ždrijebom se odredjivalo, koga će od njih dopasti čast. Kod ždrebanja se pazilo, da iz svake file izide ravno 50 vijećnika i 50 zamjenika i da općine budu prema veličini svojoj zastupane — veća da ima više, a manja manje zastupnika. Sasvim malene općine ostale su često bez zastupnika u vijeću, dok je n. pr. općina Aharna znala brojiti do 22 zastupnika. Iždrebani su morali pred vijeće, da im ono ispita dojakošnji život (δοκιμασία). Ako je komu bilo prigovora, odbilo ga je. Protiv ovakve odluke iznajprije nije bilo priziva, ali poslije se odbijeni smio prizvati na porotu. Ako je ona presudu vijeća odobrila, ili ako je koji potvrdjeni vijećnik kasnije u službi umr'o, onda ga je zamijenio zamjenik. I zamjenici su se morali podvrći ispitu.

Novo bi vijeće nastupilo pod kraj godine, dne 14. skiroforijona (polovina lipnja i srpnja).* Prinijelo bi svečanu žrtvu

* Službena se godina atička počinjala 1. hekatombeona (sredinom srpnja). Toga su dana činovnici, osim nekih, nastupali službu.

15. jul

METELWIN Digital LIBRARY

i priseglo, da će vladati po zakonima, narodu što bolje svjetovati, po duši postupati na ispitu novih vijećnika, u potrebi zle gradjane baciti u tamnicu. Vijećnici bi brali po 5 obola (65 filira) plaće na dan, one godine prosti bili od vojništva, imali posebno mjesto na svim javnim sastancima, pa tako i u kazalištu. U službi bi nosili mirtov vijenac. Kad bi vijećnik što skrivio, glasovalo bi vijeće tajno na maslinovu listu — to se zvalo ἐκφυλλοφορία — je li zavrijedio, da se makne iz vijeća, ili nije. Ako bi većina bila za to, da se makne, povelo bi vijeće protiv njega istragu i na osnovu istrage sudilo mu, glasujući tajno kamečkima. Kad bi vijeću godina službe minula, prikazalo bi žrtvu i članovi bi, svaki za se, odgovarali za svoje djelovanje. Zaslužno bi vijeće narodna skupština nagradila vijencem, koji bi se zajedno s narodnom odlukom pohranio u kojoj svetinji.

Vijeće ima svoje tajnike (γραμματεῖς), blagajnike (ταμίαι), podtajnika (ὑπογραμματεύς) i glasnika. Isprva bijaše jedan tajnik, koji se svake pritanije mijenjao. On je pisao vijećničke zapisnike; sastavljao odluke vijeća i narodne skupštine i gledao, da se one valjano urežu u kamen i namjeste; nadzirao državni arkiv, gdje su bili prijepisi zakona, odluke vijeća i skupštine, ugovori, pisma stranih vladara, inventari i drugo. Poslije susretamo dva, a neko vrijeme tri tajnika. Služba je svoj trojici trajala godinu dana; jedan je nadgledao arkiv, drugi pazio na originale zakona, a treći čitao spise u vijeću i skupštini.

Budući da cijelo vijeće nije uvijek moglo biti na okupu, za to se samo u sjednice sastajalo, a poslove preko dan obavljao je odbor njegov. To su bili vijećnici jedne file. File su naime naizmjence, jedna za drugom, bez prekida po $^1/_{10}$ godine vodile poslove. Članovi ovako zabavljenoga odbora zvali su se pritanima, a vrijeme njihova službovanja pritanijom. Obična je godina brojila 354, a prestupna 384 dana; po tom je odbor u običnoj godini služio po 35, a u prestupnoj po 38 dana. Ona 4 dana, što bi u oba slučaja još ostajali, podijelilo bi vijeće medju se ždrijebom, te bi 4 file, ako je godina bila prosta, dopalo po 36, a ako prestupna, po 39 dana. Kojim će se redom file mijenjati u službi, i to je odlučio ždrijeb.

Odbor je boravio na trgu blizu vijećnice u okrugloj zgradi, koja se zvala tolos ili skijas. Trg je u opće bio središte života atenskoga. Tu se osim tola i vijećnice nalazio arkiv, uredi, nekolike sudnice i valjada tamnica; tu se izlagali prijedlozi za promjenu zakona, za tim tužbe, dražbe, vojnički popisi; oglašivalo se, što je tko izgubio; na jednoj platani visjela ploča s imenima kažnjenih zlih žena. Jedan je dio trga bio odredjen

za politički život, drugi za trgovanje. Trg su krasile svetinje, trijemovi, kipovi, zdenci, platane i drugi nasadi. Tu se nalazila svetinja Leokorijon s gajem, pa svetište Apolona, Aresa, Persefone, Eaka, žrtvenik Eleosov s nasadima masline i lovora i žrtvenik 12 bogova. Žrtvenik 12 bogova držao se za sveto središte zemlje atičke, odakle se mjerila udaljenost demâ. Sred trga dizao se kip zaštitnika trgovine Hermesa i kipovi heroja, zaštitnika fila; na trgu su stajali kipovi zaslužnih gradjana Solona, Harmodija i Aristogitona, Konona, Habrije, Fokijona, Demostena, Likurga i drugih.

U tolu su odbornici uredovali, jeli i za dobro države žrtvovali. Država im je osim onih 5 obola plaće davala još 1 obol (13 filira) za hranu. Imali su svaki dan drugoga predsjednika (ἐπιστάτης). Ždrebao se za jedan dan i noć. Tu je čast odbornik smio samo jedanput vršiti. Predsjednik je čuvao državni pečat i ključeve od hramova, gdje je bilo državnoga novca, i od arkiva; s jednom trećinom odbora, koju je sam odredio, boravio je uvijek u tolu; isprva je predsjedao i sjednici vijeća i narodnoj skupštini. No u 4. v. susretamo za vijeće i skupštinu posebno predsjedništvo (πρόεδροι). Kad bi odbor sazvao vijeće, ili narodnu skupštinu, onda bi odborov predsjednik izmedju vijećnika ždrebao devetoricu, po jednoga iz svake file, samo ne iz one, kojoj je on pripadao. Od ove devetorice odabrao bi ždrijebom glavu. Zvat ćemo ga predsjednikom, a ostalu osmoricu podpredsjednicima. Predsjednikom je mogao vijećnik biti samo jedanput u godini, a podpredsjednikom jedanput u pritaniji.

Pred odbor idu činovnici, ako imadu što izvijestiti ili prijaviti; on prima poslanike, njemu donose glasnici glase i pisma; preko stražara Skita vrši policajnu službu, saziva vijeće i narodnu skupštinu. Valjan odbor pohvalilo bi vijeće i narod.

Odbor je redovno pozivao vijeće u sjednicu pismenim oglasom, koji je sadržavao dnevni red sjednički, a u vanrednim prilikama preko glasnika. Vijećnici bi se skupili obično na trgu kod vijećnice, na kojoj bijaše istaknut znak, valjada zastava. Osim vijećnika smjeli bi u sjednicu stratezi, a od ostalih činovnika i običnih ljudi, samo oni, kojima bi odbor dopustio, ili naložio. Na poziv glasnikov unišli bi, pomolili se kod žrtvenika bogovima dobra savjeta — Zeusu i Ateni, pa posjedali na svoja mjesta. Zgrada je bila kao kakav trijem otvorena. Narod, što bi — ta sjednice bijahu obično javne — došao da sluša, stao izvan ograde, što je vijeće dijelila od slušateljstva. Nedaleko namjestili bi se Skite. Čim bi trebalo o nečem tajno vijećati, skinuo bi se znak, a narod bi se morao razići. Sjednicom bi

METELWIN Digital LIBRARY

ravnalo predsjedništvo; ono bi pazilo, da se drži dnevni red, dalo glasovati i oglasilo rezultat glasovanja. Predlagati bi smjeli samo vijećnici i stratezi; drugi bi naprosto izrazili želje svoje, pa ako bi kojega vijećnika pridobili, on bi za njih učinio prijedlog. Vijeće bi redovno glasovalo dižući ruku, a tajno samo onda, kad je komu sudilo. Kad bi se sjednica svršila i vijeće razišlo, vratio bi se odbor u tolos.

U vanrednim je prilikama vijeće držalo sjednice na akropoli, u Pireju kod škverova, pa u kojem hramu. Sjednice su mogle biti svaki dan osim u blagdane i nesretne dane.

Vijeće je vrhovna vladna i upravna oblast. Ono se o svemu, što narod treba da riješi, savjetuje i stvara odluku, koju kao prijedlog iznosi pred narodnu skupštinu na riješenje. Odluke vijeća jesu dvoje: jedne (προβουλεύματα) vrijede istom onda, kad ih narodna skupština potvrdi, a druge (ψηφίσματα) jesu upravne naredbe, te ne trebaju skupštinske potvrde, nego odmah stupaju u snagu, ako tko ne podigne tužbu, da su protuzakonite. Dogodi li se potonje, onda stoji do porotnoga suda, hoće li se odredba vijeća održati, ili ne će.

Vijeće se brine za državne svetinje i svetkovine. Ono ravna financijama, nadzire svu financijalnu upravu; ono mora da namakne novaca, što ih država treba preko godine. Preko činovnika prodaje zaplijenjena dobra i daje u zakup državne dohotke i javne radnje; pod njegovim i nadzorom primaju se uplate. U prisuću vijeća predavaju rizničari božice Atene i ostalih bogova novce, sveto sudje i dragocjenosti svojim nasljednicima. Vijeće nadzire i sve druge blagajne. Svake pritanije ogleda računarsko povjerenstvo (λογισταί), sastavljeno od 10 vijećnika, račune činovnika.

I vojništvo, osobito mornarica, stoji pod paskom vijeća. Ono nastoji, da se svake godine pogradi odredjeni broj ratnih ladja; za to izmedju sebe ždreba povjerenstvo od 10 lica (τριηροποιοί). Stara se, da ratne ladje i sprema ladjena bude u redu; za rata gleda, da se brodovlje što brže opremi i otisne. Nadgleda konjaništvo t. j. vitezove; pazi, jesu li im konji valjani; nevaljale uklanja.

Vijeće nadzire sve činovništvo. Od činovnika prima izvještaje; daje im naloge i zove ih na odgovornost. Naidje li, ili dozna, da se koji činovnik ogriješio, sudi mu. Nekad je sudačka vlast vijeća bila velika, sudilo je i na smrt. Poslije je moglo kazniti samo globom do 500 drahmi (395 K.), a i protiv te kazni bio je dopušten priziv na porotu. Svaki veći prekršaj, ili zločin predalo je vijeće poroti, ili narodnoj skupštini, da sudi.

Primalo je takodjer prijave o prekršajima i zločinima, što su ih počinili gradjani, koji nijesu bili činovnici.

Onemogle i postradale gradjane, koji nijesu više bili za rad, pregledalo je vijeće i naredilo blagajniku za to odredjenomu, da im plaća po 2 obola (26 filira) na dan.

Vijeće napokon zastupa narod, te je ono po tom posrednik izmedju narodne skupštine i izvanjskih država. Ono prima poslanike, vodi pregovore i o tom podastire narodu svoje predloge; vodi ih, ako tako narod odredi, pred skupštinu; narodnu odluku javlja državama, kojih se tiče. Potvrdjuje prisegom ugovore i saveze.

Areopag gubi s razvitkom demokratije svoju vlast, te mu ostaje malo što osim krvnoga suda.

4. Narodna skupština.

Mjesto skupštine i vrste njezine. — Skupština: ulaženje, marke, straža, početak skupštine, predsjednik, rasprava, glasovanje, odluka. — Ostrakizam, podjeljenje lične sigurnosti, sud. — Djelokrug skupštine. — Zakonodavstvo. — Tužba s protuzakonitosti.

Suverenu vlast vrši narodna skupština (ἐκκλησία). U skupštinu smije dolaziti svaki punoljetni gradjanin, pošto je svršio dvije godine vojne službe, a nije poslije u životu to pravo svojom krivnjom izgubio. Redovno je u nju dolazio samo narod iz grada, iz Pireja i iz okolice. Skupština, u kojoj se do 6.000 gradjana našlo na okupu, brojila se u velike. Bili su to većinom mali trgovci, zanatnici, ribari, mornari i nadničari; seljaštva, što ga je brojem bilo mnogo više od gradskoga svijeta, obično se u potonje vrijeme dosta malo vidjevalo u skupštinama, jer su bile česte, a seljak nije mogao svaki čas od posla daleko u grad.

Skupštine se sastaju na Pniksu, na trgu, u kazalištu Dionizovu na jugoistočnom obronku akropole, u kazalištu u Pireju, pa i na Kolonu, mjestu Pozidonu posvećenu, a do 2 km. od grada daleku. U 5. i 4. v., dakle i u Demostenovo doba, drže se skupštine obično na Pniksu, koji je, čini se, bio na zapadu od akropole; na trgu se kupi narod, kad koga ostrakizmom izgoni, i po svoj prilici, kad komu podjeljuje gradjansko pravo, ili daje sigurnost, da bez straha od kazni može iznijeti kakav prijedlog, ili sudi velike zločine; podno akropole raspravlja o svetkovini Dionizovoj, u Pireju o ratnim ladjama i spremi; na Kolonu, vidimo, ukidaju oligarsi g. 411. i 404. demokratski

MeteLWNDigitalLIBRARY

ustav. U poznije se vrijeme narod redovno skupljao u Dionizovu kazalištu, a Pniks osta samo za izbore.

Skupštine su redovne i vanredne. Isprva su bile rjedje, te se, sva je prilika, svake pritanije držala samo jedna redovna, dok u 4. v. nalazimo četiri, od kojih se jedna zove glavna (κυρία). Dane, kada će biti skupština, odredili bi pritani. Oni bi pet dana prije redovne skupštine izdali pismeni oglas s programom; vanredne skupštine sazvali bi bez oglasa, preko trubača, a dali bi u velikoj potrebi i znak vatrom. Glavna i jedna od ostale tri redovne skupštine imale su svoj stalni, zakonom odredjeni dnevni red.

Na dan skupštine skuplja se narod rano u jutru. Istaknut je znak, valjada zastava, koja se skida, čim se skupština počne. Da ne unidje, tko nema prava, pazi 6 činovnika (ληξίαρχοι) i 30 pomoćnika (συλλογῆς τοῦ δήμου) sa skupštinskim popisima u ruci. Koga puste, njemu dadu marku (σύμβολον) i gledaju, da se s njom iz skupštine ne otkrade. Negdje oko g. 400. bude naime uvedena plaća za polazak skupštine i to po jedan obol na dan; poslije naraste na 3, a napokon za glavnu skupštinu na 9, a za druge na 6 obola. Isplaćivalo se na marke poslije skupštine.

Skite bi čuvali red. Ta služba prijedje u Demostenovo doba na filu, koja se svaki put za to iždrebala, a napokon na efebe, mladiće od 17—20 godina.

Kad se narod okupi i primiri, čisti se žrtvom. Zakolje se odojak, nosi se — sprijed stupa svećenik — naokolo i krvlju škropi prostor. Slijedi žrtva paljenica. Za tim ustaje glasnik vijeća, govori riječ po riječ molitvu, što je čita pisar (δημόσιος), i proklinje onoga, koji bi naumice narod zlo svjetovao. Sad se predsjednik pritana, od kako je prestao skupštini predsjedati, diže, da ždrijebom odabere predsjedništvo — jednoga predsjednika i 8 podpredsjednika (v. str. 91.). Predsjedništvo zapremi mjesto svoje. Narod sjedi, kad je skupština na trgu, po filama, a inače po svojoj volji, valjada po strankama. Prijedje na dnevni red. Po nalogu se predsjednikovu pročita prva točka.

Skupština ne može bez vijeća ništa odlučiti. Vijeće se o svemu, prije nego dodje pred skupštinu, u sjednici posavjetuje, te o predmetu izradi prijedlog (προβούλευμα), ili na prosto predmet bez ikakoga prijedloga preda skupštini na riješenje. Iznese li što bez svoga prijedloga, pita predsjednik preko glasnika: „Tko želi govoriti?“ Ako pak ima prijedlog, onda narod poslije čitanja, dižući ruke, glasuje (προχειροτονία), prihvaća li ga u onom obliku, ili ne. Prihvati li ga, stvar je riješena i nema rasprave;

u protivnom slučaju pita glasnik, tko hoće da govori. Nekad su najprije govorili ljudi preko 50 godina stari, a onda redom mladji; poslije se nije na to pazilo. Za riječ se smio javiti svatko, pa i mladić, koji je istom 20. godinu preturio. Pored svega toga našlo se dosta malo ljudi, koji bi se usudili pred narod stupiti. Trebalo je dobra grla, lijepa glasa. okretna jezika, dotjerana govora, oštra uma i pristala rasta, da ga Atenjani, vični umu i ljepoti velikana svojih, ne obaspu rugom i ne potjeraju bučeći i zviždeći.

Govornik ustane, stupi na kamenu govornicu — to će, sva je prilika, biti stuba od žrtvenika — i metne na glavu mirtov vijenac u znak, da je u službi naroda. Razlaže mnijenje svoje; prijedlog vijeća ili usvaja i brani, ili ga ispravlja i mijenja, ili o istom predmetu sasvim nov prijedlog iznosi. Za svaku stvar, što je na dnevnom redu, smije samo jedanput izići i govoriti. Prekidati ga može predsjednik. Ogriješi li se pak govornik, opominje ga predsjednik, ili mu uskrati riječ, ili ga silom preko straže otpravi s govornice, što više — iz skupštine; globi ga globom do 50 drah. (39·50 K.), a ako mu se prekršaj čini osobito velik, tuži ga u vijeću, ili u slijedećoj skupštini. Ako hoće govornik da predloži nešto, što nije u dnevnom redu, ne može to učiniti u istoj skupštini, nego mora narod zamoliti, da on naredi vijeću, neka taj predmet prvom zgodom donese pred skupštinu. Narod digne ruku; pa ako je većina za to, dužno je vijeće iznijeti stvar pred narod Osim toga je gradjaninu bilo dopušteno, da prije skupštine pismeno preko pritana zamoli vijeće, neka bi ovu ili onu stvar stavilo na dnevni red skupštinski.

Prijedlog svoj govornik ili sam napiše i preda, ili ga sastavi zajedno s tajnikom vijeća. Kad se više nitko ne javlja da govori, ogleda predsjedništvo prijedloge, protuzakonite zabaci — ali za to može govornik tužiti predsjedništvo — a o drugima dâ glasovati. Prije glasovanja može govornik od prijedloga odustati. Na poziv glasnikov dignu ruku oni, koji su za prijedlog; ako je predsjednik u sumnji, na kojoj je strani većina, broji ruke. Ako je već mrak, te se pravo ne vidi, odgadja skupštinu. Rjedje se glasuje tajno crijepom, ili kamečkom. To biva, kad se radi o ostrakizmu, o podjeljenju gradjanskoga prava, ili sigurnosti, o zločinu, u opće o interesima pojedinca, a ne države. Za ostrakizam se upotrebljavaju crepovi, a inače kamečki. Svaki skupštinar dobije na ulazu crijep ili kamečak. U skupštini je kod ostrakizma namještena po jedna žara za svaku filu, a drugda dvije za cijelu skupštinu, ili po dvije za svaku filu; jedna je bila odlučna, te su se u nju bacali glasovi, koji su imali stvar riješiti.

METELWIN Digital LIBRARY

Poslije svakoga glasovanja oglasi predsjednik preko glasnika odluku narodnu. Kad je dnevni red iscrpen, raspusti predsjednik skupštinu. Skupština se odgadja, ako se javi kakav znak ili zapreka: munja, grom, pomrčanje sunca, potres, kiša, tuča, pa i mrak.

Odluku narodnu (ψήφισμα) sastavi tajnik vijeća i pohrani u arkivu, koji se nalazi blizu vijećnice u hramu Kibele, matere bogova; odatle mu je i ime Μητρῷον. Znamenite odluke urezale bi se još u kamen i namjestile na akropoli ili gdje drugdje. Odluke poslije g. 403. razlikuju se od starijih. Evo primjer starije, kad su još pritani sa svojim predsjednikom predsjedali skupštini: „Svidje se vijeću i narodu platiti bogovima dug*; fila Kekropova pritanovaše, Mnezitej bijaše tajnik, Eupit predsjedaše, Kalija predloži.“ Osim toga se za oznaku vremena pominje arhon i onaj tajnik vijeća, koji je u prvoj pritaniji vršio službu tajničku; svake se naime pritanije mijenjao u to doba tajnik. U odlukama poslije g. 403. potanko se naznačuje dan skupštine, a glase od prilike ovako: „Za arhonovanja Filoklova, devete pritanije pod filom Enejevom, kad bijaše tajnik Eutigen Hefestodemov (sin) Kefižanin, 2. targelija a 23. dana pritanije; skupština, od predsjedništva davaše glasovati Eualko Faleranin; svidje se narodu, Dijofant Fraziklidov Miružanin predloži — — —.“ Pored mladjega oblika „svidje se narodu“ čitamo i starije „svidje se vijeću i narodu.“ Potonje dolazi ondje, gdje je vijeće skupštini predložilo svoj prijedlog, dok se ono „svidje se narodu“, ako nije dalje izrijekom naveden prijedlog vijeća, za cijelo odnosi na onakve slučajeve, gdje je vijeće bez ikakoga prijedloga svoga predmet stavilo na dnevni red.

Da bude odluka valjana, trebalo je kad i kad da najmanje 6.000 gradjana glasuje. Ovamo se broji ostrakizam i valjada podjeljivanje gradjanskoga prava i sigurnosti, pa sud o teškim zločinima. Za ostrakizam kupio se narod na trgu, pa tako, čini se, i u ostala tri slučaja. Mjesto bijaše pleterom ogradjeno, a imalo 10 ulaza, svaki za jednu filu. Narod je sjedio po filama i glasovao tajno. (O ostrakizmu v. str. 58.), Tko je smjerao predložiti, da se za potrebu državnu pozajmi oveća svota od svetoga blaga u Opistodomu; ili da se državnomu dužniku oprosti dug; ili da se kući pozove izgnanik i da se komu vrate gradjanska prava, što ih je izgubio, taj je morao u naroda ishoditi sigurnost, ako nije htio, da ga stigne kazan. Sigurnost se mogla tražiti

* To je dug, što ga je država učinila, uzevši novaca od svetoga blaga u Opistodomu na akropoli.

svake pritanije u onoj redovnoj skupštini (na Pniksu), koja je za to bila odredjena. Na početku skupštine izašao bi gradjanin, položio maslinovu grančicu na žrtvenik i tim se utekao pod zaštitu bogova; za tim bi kazao, što želi, i zamolio narod, neka bi naredio vijeću, da do zgode iznese prijedlog, kojim će se njemu dopustiti, da bez straha iznese stvar. Narod bi na poziv digao ruku i odlučio, prima li molbu, ili ne. Ako bi primio, onda bi vijeće sastavilo prijedlog i preko pritana sazvalo skupštinu, valjada na trg. Tu bi narod glasovao kamečkima. Ako se molilac dostao željene sigurnosti, mogao je s mirom predlagati. O prijedlogu se raspravljalo i glasovalo u jednoj obično skupštini (na Pniksu).

Skupština sudi rijetko. Većinom samo prima prijave, a presudu prepušta poroti. Amo ide tužba εἰσαγγελία, koja je isprva postojala za teške a očite zločine, za koje nije bilo, zakona, a trebalo ih je brzo kazniti. S vremenom uredi se stalno, da se ovakom tužbom smije tužiti, tko potkapa ustav demokratski, ili počini kakvo izdajstvo, ili potkupljen na zlo svjetuje narod u skupštini. No upotrebljavala se i za manje prekršaje. Tužilac tuži vijeću, rjedje narodu. Narodu tuži u glavnoj skupštini. Skupština sasluša tužioca, a za njim tuženika, pa onda, dižući ruku, primi tužbu, ili je zabaci. Ako primi, red je na vijeću, da u drugoj skupštini predloži jedno od dvoga: da skupština sudi, ili da to prepusti poroti. Ako narod u toj drugoj skupštini dižući ruku odredi, da će sam suditi, onda se treća skupština pozove, sva je prilika, na trg. Tu narod na novo sasluša tužbu i obranu, odredi dižući ruku zakon, po kojem će se tuženik, ako ga osude, kazniti, pa onda tajno glasuje kamečkima i ovako otkroji pravdu, koju oglasi predsjednik preko glasnika.

Djelokrug skupštine jest velik. Ona ima vlast zakonodavnu, izbornu, sudačku i napokon vlast odlučivati o svim izvanjskim poslovima i državnim prilikama, kao što su mir i rat, ugovori i savezi, poslanstva, obaljenje danka savezničkoga, vanredni troškovi, ratni porez, podjeljivanje gradjanskoga prava i kojekakvih povlasti, priznanja, nagrada, časnih naslova, i štošta drugo.

Početkom svake godine — tako biva u 4. v. — u prvoj glavnoj skupštini, koja se uvijek drži 11. hekatombeona (pod kraj srpnja), radi se o zakonima. Ustaju govornici: jedni ističu mane zakona i nagovaraju narod na neke promjene, drugi ga opet odgovaraju. Poslije rasprave glasuje narod o pojedinim skupinama zakona, treba li što izmijeniti, ili ne. Koju skupinu odobri, na njoj se ništa ne mijenja; druge se imadu ispraviti.

MeteLWNDigitalLIBRARY

Poslije skupštine smio je svaki gradjanin za onu skupinu, s kojom se narod nije zadovoljio, predlagati promjene. Napisao bi na dasku stare zakone, a pored njih svoje prijedloge, pa postavio na trgu kod kipova heroja, zaštitnika filâ; prijepis bi predao tajniku vijeća. Tajnik bi prispjele prijedloge čitao u slijedećim skupštinama. U posljednjoj redovnoj skupštini iste pritanije odlučio bi narod — vijeće bi dašto učinilo prijedlog — koliko će biti povjerenstvo zakonošâ (νομοθέται), do kada će im trajati služba i iz koje će im se blagajne davati plaća. Ujedno bi izabrao petoricu branitelja (συνήγοροι), koji će braniti stare zakone. Sastaviti povjerenstvo jest posao pritanâ. Izmedju porotnika iždrebaju onoliko zakonoša, koliko je skupština odredila. Svakoj sjednici povjerenstva predsjeda 9 iždrebanih vijećnika — jedan predsjednik i 8 podpredsjednika; ne smiju biti iz one file, kojoj pripadaju pritani. Raspravljalo se svaki put o jednom starom i jednom novom zakonu; predlagač je zastupao novi zakon, a branitelji branili stari. Zakonoše su obje stranke saslušali, pa onda dižući ruku odlučili, ostaje li stari zakon, ili pada. Ako je stari pao, glasovali su o novom, treba li ga primiti; ako su ga primili, stupio je mjesto staroga u krepost. Protiv odluke zakonoša mogla se dići tužba s protuzakonitosti (γραφὴ παρανόμων), te je porotni sud imao da presudi, hoće li novi zakon vrijediti.

Osim toga su svake godine tezmoteti morali pregledati zakone; pa ako bi naišli na protuslovlja, napisali bi ovakve zakone na ploču, izložili kod heroja na trgu i sazvali preko pritana skupštinu, koja je odlučila o namještenju povjerenstva zakonošâ. Dalje je išlo, kao gore.

Narod je po malo s razvitkom demokratije došao do vlasti. Pod kraj 5. v. izbija načelo, da je narodu prosto raditi, što ga je volja. Ovakvu krajnju demokratiju, gdje svjetina vlada, isporedjuje Aristotel s tiranidom: narod je tiranin, volja njegova — zapovijed, a govornici — dvoranici, udvorice. No ta vlast bijaše samo na oko neograničena, jer ju je dobrano stezala jedna uredba — tužba s protuzakonitosti. Ako je tko nešto protuzakonito predložio, mogao je svaki gradjanin i prije i poslije glasovanja ustati i zakleti se, da će tužiti, jer se prijedlog protivi zakonima. Ako se tako što desilo prije glasovanja, onda, čini se, skupština nije o onom prijedlogu ni glasovala; ako se pak glasovanje već svršilo, nije odluka stupala u krepost, nego se čekalo, što će sud. Tužilac bi napisao prijedlog, ili odluku na dasku i do njih zakon, kojemu se protive, i predao tezmotetima, da iznesu parnicu pred porotu. Na sudu bi najprije govorio tužilac, a za tim tuženik. Ako bi sud odobrio prijedlog, slobodno

ga je tuženik iznio opet u skupštini; a narodna bi odluka stupila u krepost, čim bi sretno prošla na sudu. U protivnom slučaju uništio bi se prijedlog i odluka. Ako bi na sudu pao prijedlog, ili odluka, stigla bi predlagača globa, ili smrt. Tko bi radi protuzakonitih prijedloga tri puta bio osudjen, nije više smio narodu predlagati. Svatko je za svoj prijedlog bio godinu dana odgovoran; poslije toga nije nitko više smio njega tužiti, nego je mogao ustati jedino protiv same odluke, zakona.

5. Činovništvo.

O činovništvu u opće: vrste činovnika, trajanje službe; izbor, ždrebanje i ispit njihov; nastup službe, plaća, počasti; zborovi i predsjednici njihovi; odgovornost i računarska oblast, prisjednici i niži činovnici. — Stratezi i drugi vojni činovnici. — Uprava: arhoni. — Sudbeni, financijalni, redarstveni i bogoštovni činovnici.

Činovništvo se dijeli u redovno i vanredno. Redovni činovnici osim nekih financijalnih, koji ostaju po četiri godine u službi, služe godinu dana, a vanredni se postavljaju samo za vrijeme potrebe, da nadziru kakvu javnu radnju, ili da ovrše koji drugi posao. Svaki činovnik, bio redovan, ili vanredan, smije, ako ga tko ne posluša, ili se drukčije o zakon ogriješi, u svom djelokrugu kazniti globom do neke odredjene mjere. Osudjeni se slobodno protiv takve kazni prizvao na porotu. Ako bi tko učinio veći prekršaj, predao bi ga činovnik poroti, da mu sudi.

Nitko ne može u jednoj godini da vrši dvije, ili više redovnih službа. Isto tako ne dopušta zakon, da tko istu činovničku službu po više puta obavlja; samo vojnim činovnikom smije gradjanin više puta biti. Činovnici se biraju, ili ždrebaju. Neke biraju pojedine file u svojim skupštinama, a neke narodna skupština. Izbor se obavlja dizanjem ruku. U narodnoj se skupštini biraju viši vojni i financijalni, pa neki bogoštovni činovnici. Arhoni i ostalo činovništvo postavlja se ždrijebom. Na činovničko mjesto imao je pravo svaki neporočan gradjanin. Izbor i ždrebanje pada u proljeće. Kod zborova, koji su bili sastavljeni od desetorice, uzimao se po jedan iz svake file, ili se biralo i ždrebalo iz svega gradjanstva, a ne strogo po filama; gledalo se ipak, koliko bijaše moguće, na pojedine file. Ždrebalo se ovako. Za neke službe predložila bi općina, a za neke fila kandidate. Budući da su se općine dale mititi, bude imenovanje go-

*

tovo svih kandidata činovničkih preneseno na file; od sada je općina predlagala samo vijećnike i stražare škverova. Izmedju kandidata iždrebali bi arhoni u hramu Tezejevu sve činovnike. Tu bi, sva je prilika, stajale dvije žare: jedna s pločicama, na kojima bijahu imena kandidata, druga s bijelim i crnim bobovim zrnima. Vukli bi iz jedne žare pločicu s imenom, a iz druge zrno. Ako bi zrno bilo bijelo, prošao bi kandidat, a ako crno, pao bi. Koliko činovnika, toliko bi se iždrebalo zamjenika. Svaki bi dobio svoga zamjenika.

I kod izbora i kod ždrebanja bilo je podmićivanja i varanja. Tomu se donekle doskočilo ispitom (δοκιμασία). Arhone je ispitivalo vijeće i porota, a ostalo činovništvo samo porota. Iždrebane arhone, pa tako u glavnom i druge činovnike, pitali su, tko im je otac i mati, tko djed po ocu i materi, odakle su; štuju li Apolona očinskoga (πατρῷος) i Zeusa kućnoga (ἑρκεῖος), gdje su svetinje njihove bogoštovne zadruge; imadu li porodičnu grobnicu i gdje je; štuju li roditelje, jesu li platili porez i bili na vojsci. Od arhonâ se tražilo, da budu bez tjelesne mane; od kralja napose, da ima ženu, koja je kao djevojka pošla za nj; od strategâ, da žive u zakonitu braku i da imadu zemlje u Atici; kod financijalnih se činovnika pazilo, da budu imućni. Ako nije ni od kuda bilo prigovora, glasovalo se; ako pak je tko ustao protiv ispitanika, saslušala se tužba i obrana, pa se onda istom glasovalo. Protiv odluke vijeća isprva nije bilo priziva; istom poslije bude uvedeno, da se odbijeni smije prizvati na porotu. Protiv porote nema priziva. Bude li tko odbijen, ili umre pod godinom u službi, onda ga zamijeni zamjenik, koji je takodjer podvrgnut ispitu. Zadesi li tako što onoga, koga je izabrala skupština, raspiše se nov izbor.

Novi činovnici stupaju u službu 1. hekatombeona (sredinom srpnja). Samo rizničari božice Atene, rizničari drugih bogova, predstojnici kazališne blagajne, blagajnik ratne blagajne i nadzornik zdenaca i vodovoda počinju služiti o Panatenejama 28. hekatombeona. Pri nastupu zakunu se, čini se, činovnici najprije na trgu na kamenu zakletve, a onda idu u ophodu na akropolu i tu se pred kipom Ateninim opet kunu, da će po zakonu raditi i ne primati mita.

Činovnici imadu svoje urede, gdje većinom zajedno blaguju na državni trošak. U službi nose mirtov vijenac. Jedni su plaćeni, a drugi služe bez plaće. Nekima se iskazuju počasti, kao što su n. pr. bolji zalogaji na javnim gozbama i časno mjesto u kazalištu. Činovnici obično sačinjavaju zborove od 10 lica. Jedan im u sjednicama predsjeda. Čast predsjednička ili

ostaje preko godine u istoga, kao što n. pr. u prvoga arhona, ili prelazi od člana na člana.

Činovnici, po gotovo oni, koji primaju i izdavaju novce, moraju svake pritanije izvijestiti vijeće o svom radu. Vijeće odabere izmedju sebe računarsko povjerenstvo — desetoricu (λογισταί), da ogledaju izvještaje. Nadju li nered, sudi vijeće krivcu. Osim toga je svakomu čovjeku prosto prijaviti vijeću nepoštena činovnika. Vijeće povode istragu i kroji pravdu. Činovnik se protiv ovakve osude smije prizvati na porotu.

Svake se pritanije u glavnoj skupštini pitao narod, vrše li činovnici dužnosti. Svaki se gradjanin sada mogao na njih potužiti. Skupština je glasovala; pa koga je većinom glasova proglasila krivim, bio je predan poroti i skinut sa službe, dok nije pukla osuda. Ako ga je porota riješila, vratio se u službu; ako ga je osudila, platio je globu i bio otpušten.

Kad činovnici dosluže, odgovaraju za svoj rad, osobito za novce, kojima su upravljali. Nitko ne smije, pošto je navršio službu, otići iz Atike, ni dati se od koga posiniti, ni po volji raspolagati svojim imutkom, n. pr. prodati ga, ili zapisati komu, dok ne položi računa. Oblast za polaganje računa bijaše u 4. v. sastavljena od 10 računara (λογισταί), od 10 državnih odvjetnika (συνήγοροι) i 10 povjerenika (εὔθυνοι). Svaki je povjerenik imao po dva prisjednika (πάρεδροι). Sva se oblast ždreba. Svaki je činovnik, kad odstupi, dužan računarima predati spisak o primljenu i izdanu novcu, ili mora pismeno izjaviti, da državnoga novca nije imao u rukama. Računari s državnim odvjetnicima ogledaju račun i u opće prosude djelovanje činovnikovo; udju li u trag, da je pronevjerio, ili primio mito, ili na zlo upotrebio vlast, tuže ga sudu, koji je od 501 porotnika sastavljen. Obična kazan bijaše globa. Ako bi računari i odvjetnici našli sve u redu, ipak bi spise izručili onakomu porotnom sudu — jer je samo on mogao činovnika riješiti — ali s dodatkom, neka ga riješi. Sudu su predsjedali računari; samo kad bi došli stratezi na red, ustupili bi predsjedništvo tezmotetima. Državni su odvjetnici, čini se, na sudu zastupali tužbu.

Riješeni činovnici još ne bijahu sigurni. Svakomu je gradjaninu bilo sada slobodno u roku od tri dana potužiti se povjerenicima (εὔθυνοι) na činovnika. Svaki od 10 povjerenika — bio je iz svake file jedan — namjestio se sa svoja dva prisjednika kod kipa onoga heroja, koji bijaše zaštitnik njegove file, i primao pismene tužbe od ljudi svoje file. Tužbe bi povjerenik ispitao sa svojim prisjednicima; pa koja bi mu se učinila opravdana, nju bi, ako bi se prekršaj ticao države, predao tezmotetima, da je iznesu

pred porotu; ako pak bi bili povrijedjeni interesi samo pojedinca, predao bi tužbu sudu četrdesetorice, i to odjelu svoje file. O četrdesetorici v. „Sudstvo“.

Tko u roku od 30 dana nije položio računa, njega su računari za taj nemar tužili.

Osim pomenutih 10 povjerenika imali su prisjednike helenski blagajnici, arhon, kralj, polemarh, a valjada i neki drugi činovnici. I prisjednici odgovaraju za svoju službu.

U niže se činovnike broje pisari, glasnici i podvornici. Za pomoćnike u uredima uzimala je država i robove.

Zakon je branio činovnika vrijedjati budi riječju, budi činom.

*

Činovnika ima vojnih, upravnih, sudbenih, financijalnih, redarstvenih i bogoštovnih. U 5. v. jesu stratezi (στρατηγοί) najmoćniji i najugledniji činovnici u državi. Oni se, kao i svi viši vojni činovnici, biraju. Ima ih 10, a uveo ih je Klisten. Isprva, dok su zapovijedali svaki momčadma svoje file, birao se iz svake file po jedan; a poslije, kad su ih u toj službi zamijenili taksijarsi, nije se na to strogo pazilo, te su dvojica znala biti iz jedne iste file izabrana. Ured im bijaše na trgu. Stalnoga predsjednika, čini se, nijesu imali, nego su se mijenjali. Oni su bili vrhovni zapovjednici vojske na kopnu i na moru, pa glava vojnoj upravi. Brinuli su se za sigurnost zemlje, čuvali granice i obale; pazili na zidove gradske i tvrdjave; starali se za siguran dovoz žita u grad, za zalihu oružja, strjeliva, ratnih sprava; ravnali novačenjem, imenovali trijerarhe, sudjelovali kod raspisa ratnoga poreza. Rukovodili su parnice, koje su se ticale ratnoga poreza, ili većih vojničkih prekršaja. Utjecali su na izvanjsku politiku, zastupali državu u inozemstvu. Smjeli su jedini od činovnika dolaziti u vijeće i tu po volji predlagati; na njihov se zahtjev vijeće sastajalo u sjednicu, što više — sazivalo narodnu skupštinu. Vršili su i neku bogoštovnu službu kod nekih žrtava i ophoda. Isprva su, čini se, poslove zajednički obavljali, ali s vremenom im se pocijepa služba, te su imali svaki svoj stalan djelokrug. Na Maratonu susretamo svih 10, a poslije je narodna skupština svaki put odredila, koliko će ih i koji će na vojsku krenuti.

Pod sobom su stratezi imali vojne činovnike. U konjici su bila dva hiparha (ἵππαρχοι), svaki je zapovijedao s 5 četa, koje su se zvale file. File su vodili filarsi (φύλαρχοι). Teška se pješadija dijelila u 10 fila, a vodili su ih taksijarsi (ταξίαρχοι). Filarsi i taksijarsi bili su redovno rodom iz one file, iz koje i momci, kojima su zapovijedali. Hiparhe, filarhe i taksijarhe birala

je narodna skupština; druge časnike u konjici imenovali su filarsi, a u pješadiji taksijarsi.

Kad se stalo ratovati najamničkim četama, nijesu ih vodili stratezi, nego školovani časnici, koji su se takodjer zvali stratezi. Prvi je taki vodja u atenskoj najamničkoj vojsci bio Ifikrat, a za njim Habrija, Timotej, Hares, Haridem. Stratezi i taksijarsi bili su sada za pravo upravni činovnici. Hiparsi i filarsi vidjali su se gotovo samo na paradama.

I upravi i vojsci stajahu nekad na čelu arhoni. Vlast im se s vremenom krnjila, te u 5. v. zapremaju prvo mjesto u državi stratezi. Arhoni se ždrebaju. Ispituje ih vijeće i porota. Tezmoteti imadu jednoga pisara. I on se ždreba, a ispituje ga samo porota. Arhoni malo koji posao zajedno vrše. Zajedno n. pr. ždrebaju činovnike.

Prvi se od njih zove na prosto arhon, ili, jer se po njemu zove i broji godina, arhon eponymos (ἄρχων ἐπώνυμος). Ureduje na trgu; brine se, da lud gradjanin ne gospodari kućom i imutkom; pazi, da se koja kuća gradjanska ne zatre, štiti udovice, siročad, kćeri baštinice; daje skrbnike i brani roditelje od zle i nezahvalne djece. Prima tužbe i predsjeda sudu, kadgod se radi o povredi porodičnoga i nasljednog prava. Na ruku su mu u službi dva prisjednika, što ih sam imenuje. Osobita su briga arhonova velike Dionizije sa sjajnim dramskim prikazivanjem. Imenuje od najbogatijih gradjana trojicu, koja će za tragedije opremiti zborove. Nekad je on i za komedije imenovao petoricu, ali je s vremenem to prešlo na file. Kod velikoga ophoda na Dionizije pomaže mu odbor desetorice (ἐπιμεληταί τῆς πομπῆς τῷ Διονύσῳ).

Drugi je arhon kralj (βασιλεύς), na kojega je prešla svećenička služba nekadašnjih starih kraljeva. Ured mu je isprva bio na trgu u bukoleju, a poslije u kraljevskom trijemu, koji se takodjer nalazi na trgu. Ima dva prisjednika, što ih sam odabira. Nadzire svetinje i bogoštovlje, prinosi za državu žrtve. On i odbor četvorice (ἐπιμεληταί τῶν μυστηρίων) ravnaju slavom eleuzinskih misterija. Kralju su dalje na brizi utrke bakljama i Dionizova svetkovina Leneje s dramskim prikazivanjem. Prima sve tužbe, gdje se radi o povredi vjere i službe božje, dakle i o ubistvu; iznosi ih pred sud i predsjeda sudu.

Treći je u zboru polemarh. On ureduje s dva prisjednika, što ih sam imenuje, u epilikeju izvan grada na potoku Ilisu. Bijaše nekad vrhovni zapovjednik vojske, dok zapovjedništvo ne prijedje na stratege. Samo žrtva, što ju je i u potonje vrijeme prinosio Artemidi Pljenjačici (Ἀγροτέρα) i ratnomu bogu Enijaliju,

METELWIN Digital LIBRARY

pa svečani pogreb, što ga je priredjivao palima u boju, osta spomenom na nekadašnju vojnu vlast njegovu. On prikazuje takodjer žrtvu zadušnicu za Harmodija i Aristogitona. On je sudbena oblast za doseljenike i slobodnjake, u opće za sve inostrance; njemu se predaje tužba, ako su oba parca, ili bar jedan od njih inostranci. Što je prvi arhon za gradjane, to je polemarh za doseljenike.

Napokon pripada zboru 6 tezmoteta. Ured im je na trgu u tezmoteju, a imadu pisara. Paze na zakone i svake ih godine pregledaju; nadju li kakvu opreku, ili nedostatak, predlože narodnoj skupštini, da to ukloni (v. str. 98.). U djelovanju na polju pravosudja nadvisuju sve činovnike. Oni odredjuju dane, kada će biti koja sudbena rasprava i koji će odio porote — ima ih 10 — suditi u kojoj parnici. Predsjedaju poroti, kad se ispituju budući činovnici i kad stratezi odstupajući polažu račun o svom radu. Primaju tužbe gotovo u svim znamenitijim kaznenim i u mnogim privatnim parnicama, te predsjedaju sudu.

Kad arhoni navrše godinu svoje službe, a nema im prigovora, primaju se u areopag.

Sudbena eksekutivna oblast jesu jedanaestorica (οἱ ἕνδεκα). Iz svake se file ždreba jedan, a jedanaesti je pisar. Oni nadziru tamnicu, preko svojih sluga i podvornika uhićuju i puštaju ljude, pa izvršuju smrtnu osudu. Oni su i suci, kad se radi o prostim zločinima, kao što su provala, grabež, razbojstvo. Kad tko prosta zločinca zateče u činu, vodi ga pred njih; ako ne može, a zna, gdje se krije zlotvor, vodi ih onamo, da ga uhite. Priznade li krivac djelo svoje, dadu ga smaknuti; taji li, izruče ga poroti, neka mu ona sudi. Oni nadalje primaju tužbe i predsjedaju porotnomu sudu, kad se parnica tiče državnoga dobra, što ga je netko sebi prisvojio, te uživa kao svoje. Imadu popis državnih dužnika; pa ako im tko dužnika prijavi, da vrši prava, što ih je poradi duga izgubio, zatvore ga i predadu poroti, da mu sudi. Sudu predsjedaju ovakom zgodom jedanaestorica.

U činovnike suce broje se četrdesetorica (οἱ τεττεράκοντα). Ogl. „Sudstvo“.

Od financijalnih činovnika najstariji su kolakreti (κωλακρέται, mesosječe). Za broj im se ne zna. Potječu, čini se, iz kraljevskoga doba, kad su, sva je prilika, kralju pomagali kod žrtve i gozbe. Oni bijahu isprva vrhovni financijalni činovnici; ali od kako je Klisten uveo apodekte, gubila se kolakretima vlast i prelazila na novu oblast. Pod kraj 5. v. ne pominju se više.

Apodekti (ἀποδέκται, primaoci), 10 na broj, ždrebaju se iz svake file po jedan. Oni primaju u vijećnici pod nadzorom

vijeća carinu i druge uplate. Uplaćivalo se nije svaki dan, nego su za to bili odredjeni stalni rokovi. Kad bi nadošao koji rok, predalo bi vijeće apodektima drvenu ploču s imenima dužnika, koji su bili na redu, da onaj dan plate. Tko bi platio, njega bi brisali; a tko ne bi, njega bi znakom označili i pripisali, za što nije platio. Ploču bi vratili vijeću. Sav novac, što bi preko dan unišao, razdijelili bi još isti dan medju razne oblasti, koliko bi koju išlo. Sjutradan bi predali vijeću izvještaj o tom.

Od Solona naprijed susretamo polete (πωληταί, prodavači). Ima ih 10, iz svake se file ždreba po jedan. Vode javne dražbe; daju u zakup carinu, rude i druge državne dohotke i javne radnje; krivcima, što ih sud osudi na smrt, ili izgon, i državnim dužnicima prodavaju imutak. Isto tako prodavaju ljude na ropstvo osudjene. Sve to čine u prisuću vijeća. Novaca ne primaju, nego o prodaji i o zakupu sastavljaju popis na pobijeljenim pločama; na njih bilježe imena kupaca i zakupnika i dan, kada treba da plate. Za svaki rok sastave po jedan popis. Ploče predadu vijeću, a vijeće ih čuva za apodekte.

Globu utjeravaju praktori (πράκτορες, pobirači). Činovnici, koji bi sudu predsjedali, napisali bi imena kažnjenih i globu, koliku bi morali platiti. Popis bi predali praktorima, da utjeraju.

Crkveno su blago čuvali rizničari (ταμίαι). Na akropoli nalazilo se blago božice Atene.* Njim upravljahu iždrebana desetorica, iz svake file po jedan. Zvali su se rizničari svetoga blaga Atenina (ταμίαι τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆς Ἀθηναίας). Imali su svoga stalnog predsjednika. Služili su u 5. v. po četiri godine, od Panateneja do Panateneja. U njihovu su blagajnu tekli dohodci od crkvenih dobara, $^1/_{60}$ danka saveznickoga, $^1/_{10}$ svega zaplijenjenog imutka, a neko vrijeme sav višak danka saveznickoga.

I drugi su hramovi imali svoje riznice i rizničare. God. 435/4. bude gotovo iz svih hramova blago preneseno u Opistodom. Njim je — a bilo je odijeljeno od Atenina — upravljala nova oblast, koja se zvala rizničari ostalih bogova (ταμίαι τῶν ἄλλων θεῶν). Bilo ih je valjada 10; namještali se ždrijebom i služili 4 godine.

* Kad su Persijanci razvalili stari hram Atenin na akropoli, podigli su Atenjani samo Opistodom, da bude riznica. Nešto na jug od staroga hrama udari Kimon temelj novomu hramu Ateninu, što ga je Periklo, promijenivši donekle osnovu Kimonovu, dogradio. To je Partenon. U njemu bude pohranjeno zlato i srebro: kipovi, vijenci, zdjelice, svjetiljke, sudje, ogrlice, narukvice i prstenje, dok se gotovina čuvala u Opistodomu.

METELWIN Digital LIBRARY

Peloponeski rat proguta crkveno blago, te se s toga obje oblasti stopiše u jednu, koja broji 10 lica, a zove se *rizničari svetoga blaga Atene i ostalih bogova*. Poslije su se opet odvojile, i to se, čini se, održalo do Likurga, koji je g. 338 stao uredjivati financije. Sad susretamo samo jedne rizničare, koji se zovu ταμίαι τῆς θεοῦ, ili na prosto ταμίαι.

Kad je Atena u 5. v. osnovala pomorski savez, bude na Delu uredjena savezna ratna blagajna. God. 454. bude blagajna prenesena u Atenu i smještena u Opistodom. Njom je upravljalo 10 *helenskih blagajnika*. Svaki je imao svoga prisjednika. Bili su to Atenjani, a *birao* se iz svake file po jedan. Saveznici su o velikim Dionizijama donosili danak, a primali ga helenski blagajnici i bilježili. Od svote, što bi unišla, predali bi $^1/_{60}$ rizničarima Ateninim, da priklope blagu božičinu, a ostalo bi trošila država za svoje potrebe.

U 5. v. počela je država o svetkovini Dionizovoj plaćati narodu ulazninu za kazalište i o drugim praznicima dijeliti novaca, da se siromašni svijet uzmogne proveseliti. Taj se novac zvao θεωρικόν, a mi ga zovimo kazališnim. Darivanje prestade, kad se Atena ratom pelopeneskim sasvim istrošila; no čim su joj financije dopuštale, uze opet za narod plaćati ulazninu kazališnu i darivati ga novcem sve više i više; dà, Eubul dade zakon, da se sav novac, što državi preteče, dijeli medju narod (v. str. 74.). Čini se, da je istom on uveo 10 *predstojnika kazališne blagajne* (οἱ ἐπὶ τὸ θεωρικόν) i njima dao posebnu novu blagajnu, u koju je tekao sav višak dohodaka državnih. Predstojnike je *birala* narodna skupština, a služili su 4 godine, od Panateneja do Panateneja. Imali su u rukama svu financijalnu upravu.

Za rat je trebalo novaca; a kako se bez mjere trošilo na narodne zabave, ustade Demosten, da tomu doskoči. Njemu podje za rukom istom g. 339/8., kad je Filip uzeo Elateju i pogibao zaprijetila Ateni, nagovoriti narodnu skupštinu, da višak prihoda upotrebi za rat. Sad bude uredjena *ratna blagajna* i izabran jedan *blagajnik* (ταμίας τῶν στρατιωτικῶν). *Birao* ga je narod na 4 godine, a nastupao službu o Panatenejama. Predstojnici kazališne blagajne održe se i dalje, ali uprava financijalna prijedje na blagajnika ratne blagajne.

Pod kraj 4. v. bude uveden *predstojnik financijalne uprave* (ὁ ἐπὶ τῇ διοικήσει). Isprva susretamo jednoga, a poslije na mahove više njih. Narod ga *bira*, i to valjada na godinu dana. S uvedenjem njegovim nestajalo je, čini se, apodekata, te ih je on u službi zamijenio. Na njega su i neki poslovi

predstojnikâ kazališne blagajne prešli. Sredinom 2. v. ukida se ta oblast, a poslove njezine preuzima blagajnik ratne blagajne.

Osim toga je bilo još drugih blagajnika, koji su raznim oblastima bili dodijeljeni.

Oblasti za opću sigurnost poput današnje policije nije bilo. Gradjani su sami jedan na drugoga pazili, prijavljivali, ako se tko o zakon ogriješio, i za prijavu često dobivali nagradu. Redarstvenim činovnicima, koliko ih je u Ateni bilo, pomagali su stražari Skite. Policijni nadzornik za sve inostrance bijaše polemarh.

Za čistoću grada brinuli su se gradski nadzornici (ἀστυνόμοι). Nadgledali su pometače i u oči svetkovina dali rediti ulice i mjesta, kuda će ophod. Kad je tko gradio, gledali su, da se vrše gradjevni propisi: kuća ne smije zakrčiti ulice, ni prvi kat u podobi balkona predaleko izvirivati, ni žljebovi na krovu sipati kišnicu na ulicu, ni vrata otvarati se na polje. Trošne su kuće dali rušiti. Pazili su na vladanje i nošnju, da ne bude sablazni, i na frulačice, kitarašice i pjevačice, da ne ištu odviše od onoga, koji ih najmi.

Red na trgu u gradu i u Pireju čuvali su tržni nadzornici (ἀγορανόμοι). Starali su se, da trgovi budu što ljepši, da roba bude svježa i dobra, da prodavač ne mjeri slabo, a kupac da prodavača ne prikrati. Inostrance i robove smjeli su tjelesno kazniti.

Da se ne bi upotrebljavale krive mjere i utezi, za to su se starali nadzornici mjera (μετρονόμοι).

Nadzornici žitni (σιτοφύλακες) pazili su, da se žito i brašno prodaje po odredjenoj cijeni, a kruh da prema cijeni ima i težinu.

Sve pomenute policajne oblasti namještale su se ždrijebom i sačinjavale zborove od 10 lica, od kojih su petorica uredovala u gradu, a petorica u Pireju. Samo zbor žitnih nadzornika, jer je dovoz žita bio velik, a lihva preotela mah, uvećao se pod kraj 4. v., te ih se za grad ždrebalo 20, a za Pirej 15

Trgovačke je luke nadgledalo 10 iždrebanih nadzornika lučkih (ἐπιμεληταὶ ἐμπορίου). Oni paze, da se vrše trgovački i carinarski zakoni, a osobito, da veliki trgovci $^2/_3$ žita, što ga dovezu u luku, otpreme na trg u grad, da puk s gladi ne strada.

Ratnu luku nadziru nadzornici škverova (οἱ τῶν νεωρίων ἐπιμεληταί). Daju trijerarsima ratne ladje i spremu i opet to od njih u prisuću stručnjaka primaju. Ima ih valjada 10, i ždrebaju se.

Zdence, vrela i vodovod nadzire nadzornik zdenčani

(ὁ ἐπὶ τὰς κρήνας). Jedan je, a bira ga narodna skupština na 4 godine. Služi od Panateneja do Panateneja Služba mu je znamenita, jer je Atika imala malo vode.

Svi policajni činovnici kazne sami manje prestupke, a veće iznose pred sud, kojemu onda predsjedaju.

Gradjevnih činovnika ima redovnih i vanrednih. U redovne ide 5 cestara (ὁδοποιοί) i 10 činovnika, koji se brinu za popravak svetinja (οἱ τῶν ἱερῶν ἐπισκευασταί). Jedni i drugi se ždrebaju. U vanredne se gradjevne činovnike broje povjerenstva, što ih biraju file, kad treba popravljati gradske zidove i jarke (v. str. 87.). Sama radnja predala bi se najamnicima, a povjerenstvo bi nadziralo posao, pa kad bi bio gotov, isplatilo najamnicima uglavljenu svotu. Novce bi povjerenstvo primilo od države; ali kako više puta ne bi dostajali, posegli bi pojedini članovi povjerenstva u svoj džep. Ovakve požrtvovne povjerenike nagradio bi narod vijencem. Za znamenite javne gradnje, što bi se gradile po odluci narodne skupštine, izabrala bi ona stručnoga graditelja, da načini nacrt. Ako bi nacrt odobrilo vijeće, ili sud, birao bi narod povjerenstvo, koje bi dobavljalo većinu gradje i u opće upravljalo novcima, što bi ih država na gradnju trošila, i s graditeljem nadgledalo radnju, koju bi po nacrtu izvodili najamnici. Gotov posao pregledalo bi povjerenstvo zajedno s graditeljem; ako bi sve u redu bilo, platilo bi najamnike. Tako su se od prilike gradile i ratne ladje. Narod bi izabrao stručne graditelje; oni bi izradili nacrte, a vijeće bi izmedju sebe odabralo desetoricu kao povjerenstvo za izvedenje gradnje. Rjedje su file birale povjerenstvo za gradnju ladja.

Bogoštovni se činovnici dijele takodjer u redovne i vanredne. U potonje se broje razni odbori, što ih vijeće, ili narod postavlja za veće svetkovine, da budu na ruku činovniku, koji upravlja svetkovinom. Redovni bogoštovni činovnici prinose neke stalne žrtve, što ih proročište, ili vrači narede; brinu se za neke svetkovine, kupuju za državne novce goveda za javne žrtve i gozbe.

Svećenici, ni vrači ne pripadaju činovništvu.

6. Financije.

Novac atički i njegova vrijednost prema robi. — Korist glavnice. — Blagostanje Atike. — Vijeće kao glava financijalne uprave. — Dohodci redovni, izravni i neizravni, zakupnička društva, liturgije. — Dohodci vanredni: izravni i neizravni. — Izdaci redovni i vanredni. — Zajam.

Uredjeni novčani sustav jest osnov financijalnoj upravi Atena je upotrebljavala eginsku vrijednost, dok nije Solon uveo eubejsku.* Kovao se srebrn novac, rijetko zlatan, a bakren sitniš istom od sredine 5. v. naprijed. Atički se novac svuda cijenio poradi čista srebra svoga, što ga je država izobila dobivala iz laurijskih ruda. Glavni novac bijaše od vremena Solonova srebrna tetradrahma (3·16 K). Ogl. sl. 3 (Gorgonina glava i sova — državni grb).

Novac je isprva, dok ga je malo bilo, imao prema robi veliku vrijednost. Znamo za žito i blago. Za Solona je stajala mjera žita (52·53 lit.), ili ovca 1 drahmu (79 fil.), a običan vol 5 drah. (neko 4 K). S vremenom se to promijeni. Novca je sve više dolazilo u promet, a posljedica bijaše skupoća robe. U 4. v. plaćalo se za mjeru pšenice po 3—6 drah. (2·37—4·74 K), a oko g. 330., kad je Aleksandar vojevao u Aziji, ća 10 drah. (neko 8 K); za ovcu po 10—20 drah. (8—16 K), a za vola, što se kupovao za žrtvu, po 77—400 drah. (neko 60—316 K). Prema tomu je rasla i nadnica. Koncem 5. v. dobivaše prost radnik 3 obola (39 fil.), a zanatnik 1 drah. (79 fil.) na dan; oko g. 330. plaćaše se radniku $1^1/_2$ drah. (1·18 K), a zidaru $2—2^1/_2$ drah. (1·58—2 K) na dan. Po tom je i država morala nemoćnim gradjanima milostinju od 1 obola (13 fil.) povisiti na 2 ob., a skupštinarima, koji su do sada na dan dobivali po 3 ob., davati po 6 ob., a za glavne skupštine ća po 9 ob. Za porotnike osta plaća od 3 ob. na dan, jer se za tu službu

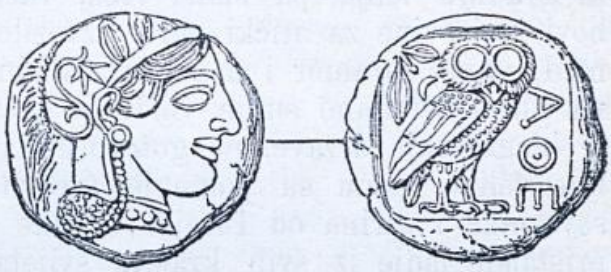

Sl. 3. Atička tetradrahma.

* Eginska je mjera veća, pa tako i novci. Egin. talenat teži 37 200 grama, a vrijedi 6.530 K, dok eubejski talenat teži 26.196 grama, a vrijedi 4.715 K. O novcu vidi na kraju knjige.

METELWIN Digital LIBRARY

otimao najsiromašniji puk, a pošto je Atena izgubila sudstvo nad saveznicima, silno se umanjio posao na sudu, te se i za 3 ob. lako našlo ono porotnika, što ih je trebalo.

Glavnica je nosila više no danas. Novac se u 4. v. obično posudjivao na 12—18%, od zemlje se za zakup bralo 8—12%, od kuće 8%; od roba, koji je radio u rudniku, ili tvornici, dobivalo se 30—50%. Trgovina po Egejskom moru davala je 20—30%, a plovidba u Crno more, ili zloglasnu Adriju do 100%; ta samo ovolik dobitak mogao je trgovca namamiti, da bez zemljovida, bez kompasa, a na ladji, koja je za pravo bila samo velik čamac, krene na more, gdje su mu oluja i gusari svaki čas prijetili propašću.

Atika je sama o sebi bila siromašna. Za Solona je dostajalo domaćega žita, da se narod prehrani, ali poslije poraste žiteljstvo, te se država morala sve više starati, da namakne žita iz vana. U 4. v. dopremalo se preko godine do 300.000 met. centi iz tudjine, a to je državu stajalo jedno 2,000.000 K. Osim toga su se uvozila drva, željezo, mjed, vosak, konoplja — sve za gradnju ladja, pa slana riba, razne skupocjene stvari, robovi i sirovine za atički obrt. Izvozilo se samo ulje, smokve, med, vuna, mramor i neke rukotvorine, medju kojima je bilo na glasu zemljano sudje. Silan je novac odlazio iz zemlje. Da je blagostanje države, po gotovo u oči peloponeskoga rata, ipak bilo veliko, tomu su pomogle srebrne rude laurijske, danak saveznika i carina od Pireja — luke svjetskoga glasa, gdje su pristajale ladje iz svih krajeva svijeta Čim je rat sa Spartom oteo Ateni saveznike i uništio promet u Pireju, javi se siromaštvo i nevolja. Poslije se dašto opet Atena dokopa saveznika, luka opet oživi starim životom; financije se na mahove, osobito za Eubula i Likurga, lijepo pridigoše.

Financije i nadzor nad svom financijalnom upravom jest u rukama vijeća (v. str. 92.). Proračuna, koji bi se od godine do godine sastavljao i u kojem bi se potanko za cijelu godinu unaprijed odredjivali dohodci i izdadci, nije u Ateni bilo; no kako se s vremenom iskusilo, da nekim izdacima prilično odgovaraju ovi ili oni dohodci, došlo je u običaj nekim dohodcima podmirivati stalne troškove. Tako se n. pr. carina trošila za upravu, a sudbenim se pristojbama i globama plaćala porota.

Svake se pritanije izvješćivalo u narodnoj skupštini, kolik je bio prihod u prošloj pritaniji. Dohodci bijahu redovni i vanredni, a jedni i drugi opet izravni i neizravni.

U redovne izravne dohotke brojila se: carina, porez, zakup od državnih dobara, sudbene pristojbe, globe, danak savezнički.

U atenskim se lukama kao carina pobirala pedesetina (πεντηκοστή) t. j. 2% od vrijednosti robe, što se uvozila i izvozila; za tim lukarina (ἐλλιμένιον), koja se, može biti, plaćala za upotrebljavanje luke. Kriomčaru oduzeli bi robu, za koju nije platio carine, i predali ga po svoj prilici sudu. Na Bosporu je Atena neko vrijeme ubirala desetinu (10%) od tovara, što su ga ladje vozile iz Crnoga mora.

U redovni porez ide porez od kupa, potrošarina, glavarina, porez od obrta i porez bludnica. Kupac, ako što kupi od države, plaća nešto od kupa. Na gradskim vratima, ili na trgu pobira se neka potrošarina (διαπύλιον) od onoga, što se nosi u grad na prodaju. Glavarinu (μετοίκιον) plaćaju samo inostranci, doseljenici: muškarci po 12 drah. (9·48 K), a samostalne ženske polovicu. Bludnice plaćaju porez od zanimanja svoga (πορνικὸν τέλος), a doseljenici i u opće tudjinci od obrta (ξενικὸν τέλος), ako prodavaju na trgu. Za robove su, čini se, gospodari plaćali po 3 obola (39 fil.) na godinu.

Država nije carine ni poreza sama pobirala, nego ga preko činovnika — poleta — davala u zakup na godinu dana. Za to vrijeme bijahu zakupnici prosti od vojništva. Budući da su svote bile velike — zakup za pedesetinu iznosio je 30—36 tal. (141.450 do 169.740 K) — zasnivala su se društva, te uzimala u zakup ovu, ili onu vrstu carine, ili poreza. Ovakvo bi društvo imalo svoga ravnatelja; pored zakupnika pripadali bi mu jamci, koji bi državi jamčili, da će društvo u odredjeno vrijeme namiriti svoj dug. Obično se zakupnici ne bi sami mučili pobiranjem carine i poreza, nego bi uzeli i plaćali pomoćnike. Ovakva bi društva nastojala, da od godine do godine zadrže isti zakup, a to bi im polazilo za rukom, jer su mogla državi boljih ponuda stavljati, nego novo, neiskusno društvo. Gledala bi i mitom ušutkati takmaca; pa ako se to ne bi dalo, potezala bi se s njim na sudu i zadavala mu jada i neprilika. Takva mogućna društva bijahu rak-rana atenskih financija, jer je mnoga lijepa svota pala u džep privatnicima.

Država je davala u zakup i svoja dobra: srebrne rude laurijske, zemlje, kazalište, pa druge zgrade i kuće. Najviše su nosile rude. Vijeće je preko poleta podjeljivalo pravo kopati srebro ovdje ili ondje u Lauriju. Tko bi se toga dostao, morao bi godimice državi davati $^1/_{24}$ godišnjega prihoda.

Dalji dohodak bijahu sudbene pristojbe, globe i zaplјene. Tko nije na vrijeme platio zakupa, globe, ili što drugo, njemu se dug podvostručio, a dobra prodavala. Dužnik, pa tako i njegovi potomci, gubili su, dok nije bio dug sasvim

METELWIN Digital LIBRARY

podmiren, gradjanska prava. Vijeće je smjelo dužnika i njegove jamce baciti u tamnicu. Narodna je skupština mogla dug oprostiti, ili dopustiti, da ga dužnik na obroke otplaćuje.

Od svih redovnih izravnih dohodaka najizdašniji bijaše danak (φόρος), što su ga saveznici svake godine o velikim Dionizajama donosili u Atenu i helenskim blagajnicima pred vijećem plaćali. Unilazilo je do 460 tal. (2,168.900 K). Protiv dužnika vodila se ovrha. G. 425./4. povisi Kleon danak gotovo na trostruko, ali unidje samo neko 900 tal. (4,243.500 K). Danak za drugoga saveza atenskoga bio je manji, ali se ne zna kolik.

Svi redovni izravni dohodci iznosili su u 5. v. početkom peloponeskoga rata jedno 1.000 tal. (4,715.000 K) na godinu, a g. 422. — tako kaže pjesnik Aristofan, ali po svoj prilici pretjerano — do blizu 2.000 tal., čemu je dašto pomoglo povišenje danka savezničkoga. Za Likurga, koji je financijama upravljao od godine 338.—326., imala je država poprijeko 1.575 talenata (7,426.125 K) redovnoga godišnjeg prihoda, ali se mora uzeti na um, da je u to vrijeme novac kud i kamo manje vrijedio, nego u 5. v.

U redovne neizravne dohotke brojimo: opremanje zborova (χορηγία), brigu za utrku bakljama (γυμνασιαρχία) i gošćenje naroda (ἑστίασις). Ovo troje obavljali su bogati gradjani i doseljenici na svoj trošak. Takve su se dužnosti zvale liturgije (λητουργία; λήϊτος = narodni, ἔργον = posao). Osim pomenutih redovnih liturgija, koje su se svake godine vršile, bile su znamenite dvije vanredne: opremanje ratnih ladja (τριηραρχία) i predujam ratnoga poreza (προεισφορά); vršili su ih samo gradjani. Više od jedne liturgije u godinu dana nije nitko trebao preuzimati. Tko je obavio liturgiju, bio je jednu godinu, dà, ako je opremio ratnu ladju, dvije godine, prost od svake liturgije. Malodobna siročad, neudate kćeri baštinice, gradjani u naseobinama nastanjeni, pa imutak društava i arhoni bili su riješeni takvih dužnosti. Za zasluge su se praštale ljudma liturgije, ali samo redovne. Ako je tko vidio, da je drugi bogatiji, a ne vrši liturgije, mogao ga je pozvati, da tu dužnost od njega preuzme. Ovaj ju je ili preuzeo i spor je bio riješen, ili je pristao — to je veoma rijetko bivalo — na zamjenu imutka (ἀντίδοσις), ili je poziv odbio. Ako je pristao na zamjenu, mijenjala su se njih dvojica za imutak, ali je onaj prvi, koji je do zamjene dotjerao, morao liturgiju obaviti; ako pak je poziv odbio, zapečatio je jedan drugomu imovinu, pa su se pred činovnikom, koji je imao predsjedati poroti, ako dodje do suda, zavjerili, da će jedan drugomu u roku od tri dana predati točan inventar o svoj svojoj

imovini. Još su se sada, proučivši inventare, mogli predomisliti i nagoditi; no ako do toga nije došlo, onda je porota na osnovu inventara sudila. Sav taj postupak, kojim je netko htio liturgiju, bilo redovnu ili vanrednu, sa sebe na drugoga odvaliti, zvao se ἀντίδοσις (zamjena), makar tu i nije bilo zamjene imutka.

Preko 60 bogataša bilo je godimice zabavljeno o p r e m a n j e m z b o r o v a za Panateneje, Dionizije, Targelije, pa za svetkovinu Prometejevu i Hefestovu. Korova je trebalo za prikazivanja dramska, za natjecanja lirska i za igranje nekoga junačkog kola (πυρρίχη). Za opremanje lirskih (kiklijskih) zborova odabrale bi file redovno desetoricu, po jednoga svaka u svojoj skupštini, a za Targelije petoricu, po dvije jednoga. Za dramska prikazivanja na velike Dionizije trebalo je 8 zborova: 3 za tragedije, a 5 za komedije. Isprva je arhon postavljao opremače — korege (χορηγοί) za svih osam zborova, a poslije samo trojicu za tragedije; izbor ostale petorice prijedje na file. Koreg bi morao sastaviti zbor, hraniti ga, dok je god trajalo vježbanje, plaćati mu učitelja i dobaviti mu odijela i vijence za dan slave. On je morao nastojati, da pred svijetom osvjetla obraz sebi i fili. Opremanje stajaše 300—5.000 drah. (237—3950 K). Kad je s peloponeskoga rata osiromašila zemlja, dopusti država, da se dvojica iz iste file mogu složiti i jedan zbor opremiti. Pod kraj 4. v. za vlade Demetrija Faleranina bude ovakvo opremanje dokinuto, te je država na svoj trošak opremala zborove. Za taj bi posao odabrala jednoga bogatuna i učinila ga za godinu dana činovnikom — agonotetom (ἀγωνοθέτης), te bi on opremao sve zborove. Ono novca, što ga je država davala, nije dašto dostajalo, nego je agonotet, da ne bude bruke, morao od svoga trošiti. Zna se, da je jedan agonotet potrošio 7 tal. (33.005 K).

Brigu za u t r k u b a k l j a m a preuzimaju bogataši, što ih file odrede. Oni za vrijeme vježbanja hrane i plaćaju ljude, koji su se za utrku javili. Na dan utrke moraju trkalište rasvijetliti. Natjecanje je naime bilo ob noć na Panateneje, pa o svetkovini Hefesta, Prometeja, Pana i božice mjeseca — Artemide Bendis. Trčalo se s gorućim voštanim bakljama. Baklja nije smjela utrnuti. Utrka bijaše isprva pješke, a poslije u 5. v. i na konjma. Trošak, koliko znamo, iznosio je 1.200 drahmi (neko 950 K).

Na Panateneje i Dionizije č a s t i l i su bogataši, što su ih file odabrale, svaki svoju filu, i to muškarce; ako je tko od izabranih bio oženjen, žena je njegova o Tezmoforijama gostila ženskinje svoje file.

*

METELWIN Digital LIBRARY

Vanredni se dohodci dijele u izravne i neizravne. Izravni su: prinosi (ἐπιδόσεις) i ratni porez (εἰσφορά); neizravni: opremanje ratnih ladja (τριηραρχία).

Za rat, utvrde u zemlji, gradnju ili popravak hrama, kazališta, pa u druge svrhe davahu bogati gradjani i doseljenici novaca, ladja, veslača, gradje, marve, žita i drugo. Prinosili su ili sami bez poziva, ili ih je na to pozvala narodna skupština. Skupština je kad i kad odredila, kolik će biti najveći, a kolik najmanji prinos. Prinosnici su se javljali odmah u skupštini, ili poslije u vijeću i kod stratega.

U prijekoj nuždi raspisala bi država ratni porez. Za pobiranje toga poreza održaše se preko dva vijeka Solonova 4 razreda, samo što se u 5. v., i to, čini se, u doba persijskih bojeva, stara procjena po prirodu zemlje pretvorila u novčanu. Budući da je vrijednost novcu padala, a stare svote razredâ ostajale, pomicale su se granice, što su dijelile razred od razreda, sve niže, i napokon je došlo do toga, te se i siromah, samo ako je imao kućicu, brojio u 3. razred, a ne u tete. Porez je plaćao narod prema svomu razredu t. j. svi ljudi jednoga razreda istu svotu. Četvrti je razred bio prost od poreza, a inače nitko — ni malodobna siročad, ni kćeri baštinice, ni imutak društava. Od vremena do vremena obavila bi se valjada revizija, te bi ovakom zgodom svatko sam svoju imovinu procijenio i procjenu predao povjerenstvu (ἐπιγραφεῖς), da je pregleda i odobri. Siromah, ako je medju tim obogatio, pomakao bi se u viši razred, a bogat, ako je osiromašio, u niži. Za arhonovanja Nauzinikova g. 378/7. bude stara uredba preudešena. Sav narod, koji nije bio prost od poreza, bude — i to gradjani za se i opet doseljenici za se — razdijeljen u porezne zadruge (συμμορίαι); ne zna se, koliko ih je bilo. Sav pokretni — amo idu i robovi — i nepokretni imutak naroda bude procijenjen. Iznosio je, kažu, 5750 tal. (27,111.250 K.). Mora se dašto uzeti na um, da tu nije uračunana imovina ni države ni siromašnoga puka, koji nije plaćao poreza, i da se mnogo toga zatajilo. Na osnovu nove procjene plaćao je svatko od svega imutka svoga, a ne više prema razredu. Porez bi se kupio ovako. Skupština bi odlučila, hoće li se raspisati porez, i kolika će biti svakolika svota. Svota bi se razdijelila na porezne zadruge. Za svaku bi se zadrugu načinila porezna listina, u kojoj bi naznačeno bilo, koliko će tko platiti. Po tim listinama utjerivala bi porez isprva država sama. Dugovanje i otezanje, čini se, dovelo je do skora do toga, te je za svaku općinu jedan bogati općinar sav porez, što je njegovu općinu dopao, apodektima isplatio, a onda ga na osnovu porezne listine od

općinarâ utjerao i ovako se naplatio. Ovaki se predujam zvao προεισφορά i brojio se u vanredne liturgije. No i to se promijeni, te je svaki put 300 najbogatijih gradjana predujmilo državi porez cijele zemlje, a poslije ga ubralo od naroda.

Za opremanje ratnih ladja brinule su se isprva naukrarije; a kad ih je Temistoklo ukinuo, prijedje ta briga u obliku vanredne liturgije na najimućnije ljude, i to samo na gradjane. Od godine do godine imenovali bi stratezi stalan broj opremača — trijerarha (τριήραρχοι). Svaki bi u slučaju rata dobio ladju, ali bez opreme, i k tomu novaca za momčad. U potonje bi vrijeme država davala sad svu opremu — vesla, jedra, konope i drugo — sad opet samo nešto, osobito jedra. Pa tako je bilo i s momčadma; jedanput bi država dala i mornare i veslače, a drugi put bi ih morao nasnubiti trijerarh. Trijerarh bi rinuo ladju u more, opremio svom spremom i uvježbao veslače. On bi zapovijedao ladjom.

Služba traje trijerarhu godinu dana. Isteče li to vrijeme, a ne izmijeni ga drugi, dužan mu je nasljednik dalji trošak naknaditi. Ladju mora trijerarh nadzornicima škverova predati u redu, kako ju je primio. Opravdati se može samo onda, ako je ladja stradala od oluje, ili u boju; inače je dužan svaku štetu namiriti. Dodje li do spora, sudi porota, a sudu predsjedaju nadzornici škverova. Riješi li sud trijerarha, vraća redovno samo kljun ladje; osudi li ga, vraća kljun, a ladju zadrži i gradi novu, ili izruči cijelu ladju i plati 5.000 drah. (3.950 K) za gradnju nove. Trijerarh, jer ima u sebe državnih novaca, polaže račun poslije službovanja; umre li prije, jamče baštinici.

Opremanje ladja ili trijerarhija stajala je gradjanina 4.000 do 6.000 drah. (3.160—4.715 K.) Za to je država u peloponeskom ratu, kad je blagostanje palo, dopustila, da se dvojica slože i jednu ladju opreme; njom je zapovijedao ili jedan čitavu godinu, ili svaki po 6 mjeseci. S vremenom se dogadjalo, te je trijerarh, da se riješi posla i brige, najmio sebi čovjeka, koji je opremio ladju i vodio je; država je to trpjela, ali je za nered i štetu odgovarao trijerarh, ne zamjenik. God. 357/6. bi uvedena nova uredba. Liturgija se na neki način prometnu izravnim porezom. 1.200 najimućnijih gradjana bude podijeljeno u 20 zadruga (συμμορίαι), koje su po imutku bile prilično jednake. Zadruge su imale svoje predstojnike (ἡγεμόνες) i upravnike (ἐπιμεληταί). Odbor od 300 najbogatijih zadrugara imao je predujmiti svu svotu za opremanje. Opremalo se, čini se, ovako. Potrebno brodovlje razdijelilo bi se medju zadruge. Koliko bi ladja dopalo zadrugu, u toliko bi se što većih, što manjih skupina (συντέλειαι)

*

ona razvrgla. Stratezi naime i valjada zadružni upravnici složili bi, dijeleći posao medju zadrugare, bogatije u manje, a ostale u veće skupine, te bi svaka za se opremila jednu ladju. Ovako bi po dvojica — to je bivalo samo onda, kad se velik broj ladja opremao — trojica, četvorica i više ih (pominje se pače 16) preuzelo jednu ladju, pa bi izmedju sebe odabrali trijerarha, koji će na more i zapovijedati ladjom. Novo je uredjenje imalo, čini se, tu manu, što su imućniji u pojedinim skupinama prinosili baš onoliko, koliko manje imućni. Osim toga su najbogatiji često puta bezdušno sav trošak sa sebe svaljivali na siromašnije zadrugare, — a bilo je zgode, jer su stajali zadrugama na čelu, pa su svotu, što ju je onih 300 bogataša predujmilo, medju zadrugare rasporezivali i odredjivali, koliko će tko dati. Tomu doskoči Demosten g. 340. On doduše zadrža zadruge, ali uredi, te je svaki zadrugar pravedno od imutka prinosio. Tko ima neki odredjeni imutak, preuzima sada sam jednu ladju; tko dva puta toliko, dvije ladje;* tko manje, nego je odredjeno za opremanje jedne ladje, sjedinjuje se s toliko zadrugara, da svima zajedno iznosi imovina, koliku zakon ište za jednu ladju. Drugovi, što skupa opremaju jednu ladju, prinose svaki strogo prema svomu bogatstvu. Eshin promijeni Demostenovu uredbu, ali se ne zna, kako.

*

Izdaci se dijele u redovne i vanredne. Redovni jesu: svetkovanje, plaća, darovi, potpore, nagrade, isprave na kamenu, vojništvo, uzdržavanje javnih zgrada, državni robovi.

Žrtve, natjecanja glazbena i pjesnička, utrke, druge takme o velikim državnim svetkovinama skupo su stajale državu, ako i jesu hramovi od svoga doprinosili, a bogati gradjani liturgijama mnogi trošak zemlji uštedjivali. God. 410., premda je financijalna nevolja bila velika, bude za velike Panateneje odredjeno 6 tal. (28.290 K); za sama se goveda potrošilo 5.114 drah. (neko 4.040 K). Trošilo se i na poslanstva, što su Atenu zastupala na velikim grčkim narodnim svečanostima, kao što su igre olimpijske, pitijske i druge. A kolik se novac izdavao, od kako je Periklo ili Kleofon (g. 410.) uveo, da se za narod iz državne blagajne plaćala kazališna ulaznina (θεωρικόν) po 2 obola (26 fil.) na dan?** Koliko li više, kad je nastao običaj, te se puku

* Više od dvije ladje, čini se, nije nitko trebao opremati.

** Gradjani bi dobili marke, koje bi na ulazu predali. Blagajna bi poslije zakupniku kazališta isplatila po 2 ob. za marku.

o velikim svetkovinama dijelio gotov novac — zvao se takodjer θεωρικόν — da se onaj dan razveseli! Mjeru prevrši Eubul odredivši, da se sav višak prihoda dijeli narodu. Tu rak-ranu iscijeli g. 339/8. Demosten. Što bi sada preteklo, predalo bi se u ratnu blagajnu.

Prvu je plaću uveo Periklo, i to za porotu (μισθὸς δικαστικός). Porotnik je, koliko se zna, dobivao 2 ob. na dan, dok mu Kleon g. 425/4. nije povisio na 3 ob. (39 fil.). Ako pomislimo, da je u 5. v., kad su i saveznici morali na sud u Atenu, trebalo do 6000 porotnika svaki dan, onda vidimo, da je to državu na godinu stajalo najmanje 60 tal. (28.2.900 K) ili, ako uzmemo 3 ob. plaće, 90 tal. (424.350 K)

I vijećnicima je, misli se, već Periklo dao plaću (μ. βουλευτικός). Imali su po 5 ob. (65 fil.) na dan. Na njih se godimice trošilo jedno 20 tal. (94.300 K)

Oko g. 400. počeo se plaćati polazak skupštine (μ. ἐκκλησιαστικός). Skupštinari su isprva dobivali po 1, do mala po 2, za tim po 3 ob. za svaku skupštinu; napokon se za glavnu plaćalo po 9 ob., a za druge po 6 ob. Na ulazu u skupštinu dijelile su se marke, za koje su ljudi u blagajni primali novac.

I činovnici stoje mnogo. Tā država ih hrani, a većinu i plaća. Dvije plaće nije nitko smio brati.

Dalji trošak jesu darovi, potpore i nagrade. Država bi više puta narodu dijelila žito badava, ili za malu cijenu. Na ruku bi joj išli inostrani knezovi, šaljući žita na dar, i bogati domaći ljudi, dajući žita i novaca.

Siročad gradjana, u boju palih, hranila je država. Ovakve djece bijaše mnogo. Kad bi ti dječaci postali punoljetni, darovala bi im država svečano u kazalištu na velike Dionizije svu bojnu opremu (πανοπλία), što je treba oklopnik.

Siromašni, nemoćni gradjani, koji nijesu bili za rad, mogli su tražiti milostinju od vlade. Podjeljivalo ju je vijeće. Isprva su je primali samo u boju postradali, a poslije i drugi nemoćnici, koji su imali manje od 3 mine (neko 236 K) imutka. Milostinja je najprije iznosila 1 ob. (13 fil.), a poslije po 2 ob. na dan.

Zaslužna bi gradjanina država nagradila. Ovjenčala bi ga zlatnim vijencem, ili mu podigla kip, ili dala novaca, ili ga hranila u pritaneju i to do smrti, ili ga tu pogostila samo koji put. Pale u boju ukopala bi na svoj trošak.

Na isprave se takodjer dosta trošilo. Skupštinske odluke, u kamen urezane, stajale su po 10—60 drah. (neko 8—48 K).

Lijepa se svota izdavala u vojne i gradjevne svrhe.

METELWIN Digital LIBRARY

Na konjaništvo, koje je i u miru služilo, prolazilo je do 40 tal. (188.600 K). Svaki je vitez za krmu brao po 6 ob. (79 fil.) na dan. Trebalo je dalje plaćati momčad na državnim ladjama glasnicama, koje su uvijek bile u službi. Osim toga se svake godine redovno gradilo novih ratnih ladja, koje su u 5. v. po 1 tal. (4.715 K) stajale. Još se trošilo na popravak i redjenje zidova, tvrdjava, graba, cesta, trgova, vodovoda, zdenaca, javnih zgrada, trijemova i t. d.

Za svoje je potrebe država kupovala i hranila robove. Amo ide i onih 1.200 gradskih stražara Skita.

U vanredne izdatke spadaju: trošak za nove gradnje i za rat. Periklo je za gradnje na akropoli potrošio 2.012 tal. (9,486.580 K.). Mnogo je gradio i Likurg. On je podigao kameno kazalište pod akropolom. Silan su novac proždirali ratovi. Pješak je svaki dan dobivao 2—3 ob. (26—39 fil.) za hranu, a isto toliko plaće; konjanik 6 ob. (79 fil.) za krmu, a veslač 3—6 ob. za hranu i plaću. Momčad za jednu ratnu ladju stajaše mjesečno 30—40 mina (2.357—3.143 K) Rat sa Samom god. 440. proguta u 9 mjeseci preko 1.000 tal. (4.715.000 K), a podsjedanje Potideje (g. 432.—430.) u dvije godine i nekoliko mjeseci 2.000 tal. (9,430.000 K). Koliko je morala stajati sicilska vojna, gdje iza tri godine još uvijek ima 40.000 ljudi na bojištu!

*

Što je bivalo s novcem, što ga je državi preteklo? Temistoklo je odredio, da se višak upotrebi za ladje i rat. Za Perikla bi se, ako nije bilo nikakvih potreba, ostatak prikazao božici Ateni i predao u njezinu blagajnu u Opistodomu. Rat peloponeski uništi financijalno Atenu. Kad se u 4 v. stala oporavljati, stanu o svetkovinama vodje narodne dijeliti višak narodu, da mu se ulaskaju. Na Demostenov prijedlog godine 339/8. teče višak u novu, i to u ratnu blagajnu.

Više puta su potrebe silno porasle, te prihod nije dotjecao. Trebalo je zajma. Ali odakle? Na akropoli se nakupilo blaga. U Opistodomu se čuvao novac božice Atene, za tim od g. 454. novac iz predjašnje savezne blagajne i napokon novac iz drugih atičkih hramova. G. 435. bijaše svega do 9700 tal. (45,735.500 K) Neka odredjena svota od novca, što je tekao u blagajnu Ateninu, trošila se svake godine na poljepšanje akropole i na popravljanje svetoga sudja. Preko te svote smjela je država samo još neko 10.000 drah. (7.900 K) izvaditi. Ako je ustrebalo više, morala je učiniti zajam. Bivalo je to ovako. Tko bi htio

predložiti zajam, zamolio bi skupštinu, da mu dopusti iznijeti ovakav prijedlog (v. str. 96.); pa ako bi mu ona dopustila i prijedlog njegov usvojila, isplatili bi zajam rizničari Atene, ili drugih bogova — prema tomu, iz koje se blagajne uzajimalo — i to onima, koje bi skupština odredila, i od njih bi primili zadužni list. Država je bila dužna vratiti zajam s kamatama. Prvih 11 godina rata peloponeskoga proguta gotovo sav novac u Opistodomu. Poslije mira Nikijina g. 421. bude vaskolik zajam s kamatima izračunan, u kamen urezan i na akropoli namješten. Država se trsila, da otplati, ali sicilska vojna i dalji rat peloponeski učini svemu kraj. Sav novac, što ga se na novo u Opistodomu prikupilo, ode netragom; dâ, g. 406. rastali vlada svu zlatninu i srebrninu, samo osta zlatna haljina Atenina. O podmirenju zajma nije više bilo govora. Ostaci kamenova na akropoli svjedoče nam još danas o državnom bankrotu atenskom. U velikoj nevolji, kad nije bilo novaca, morali su bogati gradjani što milom što silom prinositi i pozajmljivati državi; što više — ona je vukla na sud nevine imućne gradjane i doseljenike, da ih osudi i dobra im zaplijeni. Samo jedanput, i to u peloponeskom ratu, stala je kovati novac, kojemu je udarila veću cijenu, nego što je vrijedio, ali ga je brzo povukla natrag. U 4. v. pridigla se Atena opet, ali su je na mahove novi ratovi bacali u velike financijalne neprilike. G. 355. poslije rata sa saveznicima nalazi se opet na rubu bankrota. Ovaj put je izbavi i podigne Eubul. Eubula naslijedi Likurg. Za Likurgova 12 godišnjega upravljanja financijama cvalo je blagostanje.

7. Sudstvo.

Predsjedništvo. — Vijeće i skupština. — Areopag i efeti. — Četrdesetorica. — Obranici. — Porota. — Ždrebanje porote za pojedine sudove. — Vrste parnica. — Tužba i istraga. — Rasprava i sudjenje. — Kazan.

U staro doba sude arhoni samostalno. Osim toga predsjeda arhon kralj krvnim sudovima: areopagu i efetima. Solon stegnu sudačku vlast arhonsku tim, što je uveo porotu, na koju se osudjeni gradjanin mogao prizvati. S vremenom prijedje sudačka služba na razne činovnike. Demokratija im to oduze i ostavi im gotovo samo sudbeno predsjedništvo (ἡγεμονία δικαστηρίου).

Predsjednik prima tužbu, vodi istragu, predaje parnicu sudu, da presudi; odredjuje s tezmotetima dan rasprave, predsjeda

sudu, daje glasovati, oglašuje osudu i brine se, da se osuda ovrši. Prvi arhon u glavnom rukovodi parnice, kad se radi o porodičnom i nasljednom pravu gradjana; kralj rukovodi parnice krvne i bogoštovne, a tezmoteti većinu drugih javnih i privatnih; polemarhu se predaju tužbe protiv inostranaca; njemu se utječe doseljenik i slobodnjak, ako tko dira u njegovo porodično, ili nasljedno pravo. Jedanaestorica su predsjednici za proste zločine, kao što su provala, grabež, razbojstvo, kradja; stratezi su za vojničke prekršaje, a nadzornici luka i škverova, pa tržne i druge policijske oblasti, računari, apodekti i drugi činovnici — svaki za stvari, koje sežu u djelokrug njegov.

Sudačku vlast vrši vijeće, narodna skupština, areopag, efeti, četrdesetorica, obranici i porota.

O vijeću v. str. 92, a o skupštini str. 97.

Areopag i efeti bijahu krvni sud. O razvitku krvnoga suda v. str. 49. Budući da se nekad ubojica smio uteći kojoj svetinji i s rodbinom ubijenoga nagoditi se za krvarinu, jasno je, za što se krvni sud u Ateni sastaje na Areopagu, kod Paladija i Delfinija. Podno Areopaga stoji svetište božicâ Osvetnicâ (Ἀραί, Σεμναί), Paladij je stara svetinja Atenina, a Delfinij Apolonova. Osim toga se za krv sudilo još kod Freata i u pritaneju. Na Areopagu je krojilo pravdu vijeće areopag, u pritaneju glavari starih fila (φυλοβασιλεῖς), a drugdje efeti. Efeti, 51 na broj, bili su neporočni, preko 50 godina stari gradjani iz starih plemićkih porodica. Oko g. 400. zamijeni ih porota. Svim je krvnim sudovima predsjedao kralj.

Areopagu pripada namišljeno ubistvo (φόνος ἑκούσιος), namišljeno trovanje, palež i rana, što ju je tko zadao s nakanom, da ubije. Mrtvac, ranjenik i pogorelac moraju biti gradjani. Tužiti smije rod ili bratstvo ubijenoga; a dopane li tko samo rane, ili pogori, ili se otme otrovu, on sam glavom. Padne li tko od ubojničke ruke, nose u znak, da je silovitom smrću umr'o, kod ukopa koplje i zasade ga na grob. Tužilac preda tužbu kralju, krivcu javi, neka se kloni svetinja i trga, i zovne ga na sud. Kralj vodi istragu tri puta u tri mjeseca, svaki mjesec jedanput. Ako se istragom pokaže, da čin nije bio naumljen, iznosi kralj tužbu pred drugi sud. Četvrtoga mjeseca posljednja tri dana jest rasprava, i to pod vedrim nebom. Rasprava se počinje sa svečanom zakletvom. Stranke stanu do komadâ žrtvovana nerasta, ovna i bika; taknu ih se, pa zaklinju; proklinju sebe i rod svoj, ako ne budu istine govorili. Za rasprave stoji tužilac na kamenu nepomirljivosti (λίθος ἀναιδείας), a tuženik na kamenu pakosti (λ. ὕβρεως). Svaka stranka govori po dva govora, valjada

prvi i drugi dan po jedan. Prvi govori tužilac, a za njim tuženik. Branitelja nema. Treći se dan glasuje. Dobije li tuženik za se većinu glasova, ili se glasovi raspolove, bude riješen i mora u svetištu Osvetnicâ prikazati žrtvu zahvalnicu. Osudjenoga ubojicu naprotiv čeka smrt i zapljena imutka. Vječnim izgonom i gubitkom imutka kazni se onaj, koji pokuša kakvo umorstvo, ali mu do kraja ne podje za rukom. Ako ubojica vidi, da će biti osudjen, slobodno mu je još poslije prvoga govora pobjeći iz zemlje, ali se nikad više, ako mu je glava mila, ne smije vratiti. Imutak mu se zaplijeni. Ubojica se po zakonu može s rodbinom ubijenoga izmiriti samo onda, ako mu je pokojnik prije, nego je izdahnuo, oprostio. U tom je slučaju krivcu oprošten sva kazan, samo se mora čistiti, jer se krvlju okaljao.

Kao što na Areopagu, tako je, čini se, u glavnom tekla parnica na drugim krvnim sudištima.

Kod Delfinija sude efeti, ako tko priznaje, da je ubio, ali tvrdi, da je učinio ubistvo, što ga zakon dopušta (φ. δίκαιος). Slobodno bijaše ubiti napadača, noćnoga tata, preljubnika, kojega je tko kod svoje majke, žene, sestre, kćeri i inoče zatekao. Ovakav se ubojica ne treba s rodom ubijenoga izmiriti, nego se samo očisti.

Kod Paladija sude efeti, ako tko nehotice ubije gradjanina (φ. ἀκούσιος); za tim, ako ubije doseljenika, tudjina, ili roba; napokon, ako tko koga nagovori, da ovoga ili onoga gradjanina ubije, ili samo izbije, rani, osakati, te on posluša i ubije čovjeka, ili ga tako isprebija, izrani, osakati, da umre. Nehotično se ubistvo kazni izgonom na neko vrijeme, a imutak ostaje ubojici netaknut. Ako se ubojica izmiri s rodom ubijenoga, ili ako nema roda, s 10 članova bratstva njegova, što ih odaberu efeti, onda ne treba čekati, dok mine rok izgona, nego se može vratiti, čim se pomiri. Poslije izmirenja mora se očistiti. Ubije li tko, ili nanese tjelesnu ozledu po nagovoru, onda obadva ortaka trpe jednaku kazan; ako su upravo mislili ubiti čovjeka, a ne samo raniti, čeka ih smrt i zapljena. Za ubijena doseljenika tuži zastupnik njegov, a za roba gospodar. Tko ubije doseljenika, ide u izgon; a koja je kazan bila za ubistvo roba, ne zna se.

Kod vrela Freata u Pireju sude efeti čovjeku, koji je već poradi nehotičnoga ubistva boravio u izgonu i sada naumice ubio, ili ranio gradjanina gdjegod izvan Atike. Krivac, jer je bio izgnanik, nije smio koračiti u Atiku, nego se na čamcu primakao kraju i iz čamca se branio. Ako ga je sud osudio, stigla ga je kazan, kakva već ide onaki zločin; ako ga je riješio, vratio se, odakle je došao.

Padne li tko od neznane ruke, ili od životinje, ili od kakve

MeteLWN Digital Library

stvari, onda glavari od one 4 stare file s predsjednikom kraljem obave sud u pritaneju. Oni osude i prokunu zlotvora, a ubojito oružje, što se našlo, ili životinju n. pr. govedo, koje je čovjeka probolo, ili stvar n. pr. drvo, kamen, što se srušio i čovjeka ubio, otpreme preko granice.

U bagatelnim parnicama, ako se radi o vrijednosti do 10 drahmi (8 K), sude četrdesetorica (οἱ τετταράκοντα). Uveo ih je Pizistrat. On postavi 30 sudaca, da obilaze selima i sude. Odatle im i ime seoski suci. Poslije ih nestade, dok ih sredinom 5. v. opet ne susretamo. Na kraju 5. v. naraste im broj na 40. Sada se ždrebaju po 4 iz svake file. Ne idu više po selima, nego ureduju u gradu. Podijeljeni su u 10 odjela, u svakom sjede po 4 iz iste file. Tuži se onomu odjelu, kojemu po fili pripada optuženi gradjanin. Tko želi tužiti doseljenika, treba da tužbu preda polemarhu, a on je izruči sudu. Budući da doseljenici nijesu bili uvršteni u file, odredjivalo se ždrijebom, koji će odio preuzeti tužbu. Odio svagda sam i ispita stranke i presudi. Polemarh ne preslušava stranaka, niti predsjeda ovakomu sudu.

Ako se radilo o vrijednosti većoj od 10 drahmi, predao je odio tužbu sucu obraniku. Obranici (διαιτηταί, Schiedsrichter) rješavali su većinu privatnih parnica, a nijesu ih primali samo od četrdesetorice, nego i od drugih činovnika. Obranika ima već u 5. v. Mijenjaju se od godine do godine, a vrše službu svagda samo 60-godišnji starci. Oprošteni su samo oni, koji već imadu drugu državnu službu, ili su otputovali; inače, ako se tko tomu poslu otme, gubi gradjansko pravo. I oni se dijele u 10 odjela, od kojih je svaki odredjen za jednu filu; no ne treba da su svi članovi odjela iz one iste file. Tako n. pr. Demosten iz file Pandijonove tuži Midiju iz Erehtejeve, a sudi im obranik Straton iz file Ajasove. Obranici sude u sudnici helijaji, u „pisanom trijemu“ (στοὰ ποικίλη) i raznim hramovima. Odio četrdesetorice, ili činovnik, koji hoće da otpravi kakvu stiglu tužbu, iždreba iz onoga obraničkoga odjela, kojemu po fili pripada tuženik, jednoga obranika i njemu preda parnicu. Sud je jeftin, jer parci plaćaju samo 1 drah. (79 fil.) pristojbe (παράστατις), koja ide obranika. Obranik presluša stranke i gleda, da se nagode; ako ne uspije, odredi rok, kada će presuditi. Pukne li osuda, a parac se s njom ne zadovolji, može se na porotu prizvati. Obranik u tom slučaju spremi svjedočanstva i druge spise tužiočeve u jednu, a tuženikove u drugu posudu, zapečati ih, pričvrsti pločicu, na kojoj stoji osuda, i otpravi natrag onomu činovniku, ili odjelu četrdesetorice, od

kojega je parnicu primio. Činovnik, ili odio iznese vraćenu parnicu pred porotu, koja na osnovu primljenih spisa glasuje.

Ako obranik uredovnu vlast na zlo upotrebi, smije ga gradjanin tužiti cijelomu zboru obraničkomu. Osudjeni obranik gubi gradjansko pravo, ali mu je dopušteno protiv osude prizvati se na porotu.

Od ovih ždrebanih obranika treba razlikovati one, što ih stranke po dogovoru same sebi izaberu. Obično uzmu trojicu i pismeno se zavjere, da će se sudu njihovu pokoriti. Jedni i drugi obranici zaklinju se prije, nego će izreći sud.

Najveći je sud p o r o t a (ἡλιαία). Sudi u p r i v a t n i m i j a v n i m parnicama. Za porotnika se može javiti svaki neporočan gradjanin, ako je navršio 30 god., a nije ništa državi dugovao. Izmedju onih, koji su se javili, ždrebalo se — tako je bivalo u 5. v. — za buduću godinu onoliko, koliko ih je trebalo. Porotnik se početkom godine zaklinjao na Ardetu, izvan grada na potoku Ilisu, ovako: „Glasovat ću po zakonima i odlukama naroda atenskoga i vijeća, a za što ne će biti zakona, po čistoj savjesti, ne po ljubavi ni mržnji. Glasovat ću o onom, o čemu će raditi tužba; i slušat ću tužioca i tuženika, obojicu jednako. To se kunem Zeusom, Apolonom, Demetrom; pa održim li zakletvu, imao mnogu sreću, a pogazim li je, propao ja sam i rod moj!“ Tko bi vršio porotničku službu, a ne bi imao prava, njega bi porota kaznila.

Porotnika nije u svako doba bilo jednako mnogo. Najviše ih je trebalo u 5. v. za prvoga saveza, kad su i saveznici morali na sud u Atenu. Bilo ih je u to vrijeme do 6.000. Čini se, da je već sad porota bila razdijeljena u odjele po 500 porotnika, pa da su pojedini odjeli bili za cijelu godinu ždrijebom dodijeljeni stalnim sudbenim predsjednicima, a po tom i stalnim sudnicama. Za porotnika Filokleona veli Aristofan u jednoj komediji, da još prije osvitka čeka kod rešetkastih vrata sudničkih; a to ne bi mogao, da nije unaprijed znao, gdje će suditi.

U 4. v. susretamo 10 odjela, svaki broji 500 porotnika. Svaki je odio sastavljen od članova iz s v i h fila. Budući da je u ratu mnogo naroda izginulo, teško, da se za službu javljalo, koliko ih je trebalo. S toga država, sva je prilika, nije više ždrebala, nego je uzimala svakoga, koji se javio, a imao pravo na tu službu; dà, porotnik je smio služiti u više odjela, samo da se za svaki odio nekako dobije 500 porotnika i da bude zamjenikâ. Da bi se mitu doskočilo, ušlo je, čini se, u običaj, te se istom u jutru prije same raspre ždrijebom odre-

METELWIN Digital LIBRARY

djivalo, koji će odio u kojoj sudnici suditi. Sudili su samo dijelovi pojedinih odjela, ili čitavi odjeli, ili više odjela zajedno Nalazimo sudove po 200, 400, 500, 1.000, 1.500, 2.000, 2.500 porotnika, a amo tamo i svu porotu. Svagda bi se dodao još jedan, da se glasovi ne uzmognu raspoloviti. Kad se radilo o vojničkim prekršajima, sudili su vojni drugovi, a kad o misterijama, ljudi u misterije posvećeni.

U Aristotelovo su vrijeme nastale neke promjene. Odjeli su se, istina, održali, ali su izgubili svoju dojakošnju znamenitost. Svaki porotnik ostaje u svom odjelu do smrti. Sudnicâ ima preko 10. Svakoj je gornji stup od ulaza drugom bojom obojen. Da uzmogne porotnik na dan rasprave unići u sudnicu, mora imati štap iste boje, kao što je ulaz, i žir s onim slovom, što se nalazilo nad ulazom. Štap i žir dobiva ovako. U jutru na dan rasprave — odredili bi ga tezmoteti — skupili bi se porotnici na trgu kod mjesta, gdje su se ždrebali suci. Svaki bi morao imati svoju iskaznicu — šimširovu pločicu, na kojoj bijaše urezano ime njegovo, ime oca i općine njegove, slovo njegova odjela i grb državni — sova i Gorgonina glava. Odjeli bijahu označeni sa A do K. Mjesto, gdje se ždrebalo, bilo je razdijeljeno u 10 razdjela; svaki je pripadao porotnicima jedne file, ne odjela, i imao poseban ulaz, dvije kleroterije (κληρωτήρια) — jedno je posuda za crne i bijele ždrebove, a drugo će biti ormarić s 10 klinova i pretinaca, označenih slovima A do K — za tim dvije žare (ὑδρίαι) i 20 kovčežića (κιβώτια). Deset kovčežića bijaše obilježeno slovima odjela A do K, a deset slovima sudnica Λ do Y.

Pomislimo, da se onaj dan ima suditi samo u 3 sudnice: crvenoj, modroj i bijeloj. Crvena treba 1.000, modra 500, bijela 400 porotnika Prije nego se počne ždrebanje, označit će tezmoteti sudnice slovima od Λ dalje. Uzet će, jer su samo 3 sudnice na redu, 3 slova Λ, M, N i ždrijebom svakoj doznačiti jedno slovo. Λ je, uzmimo, dopalo crvenu, M modru, a N bijelu sudnicu. Slova se pričvrste nad sudničkim ulazima. Sad uzmu tezmoteti 1.000 crvenih, 500 modrih i 400 bijelih štapova, pa 1.000 žirova sa Λ, 500 sa M, 400 sa N. Svaku vrstu štapova i žirova podijele pravedno medju 10 razdjela, u koje je razdijeljeno mjesto, gdje se ždrebaju suci. Štapovi se polože na ulaze od razdjela, a žirovi u žaru. Sad se prijedje na ždrebanje, kojim ravna 9 arhona i njihov pisar, u svakom razdjelu po jedan. Porotnici unidju, svaki u razdio svoje file, i bace svoju iskaznicu u onaj kovčežić, na kom je slovo njegove iskaznice. Za tim izidju napolje i čekaju pred ulazom. Sluga trese kovče-

žiće — ima ih deset — a činovnik vuče iz svakoga po jednu iskaznicu. Izvučenih 10 porotnika zovne činovnik, da mu pomažu u daljem poslu. Svaki od njih vuče iskaznice iz jednoga kovčežića i meće ih u pretinac, ili ako su bile probušene, na klin, koji ima isto slovo, koje i kovčežić, iz kojega se vuče. Kad je dva puta toliko izvučeno, koliko se traži od onoga razdjela, metne činovnik za svakih pet izvučenih iskaznica po jedan bijeli i crni ždrijeb u kleroteriju, pa onda pozove porotnike unutra. Činovnik vuče iz kleroterije sve po jedan ždrijeb, a desetorica vade iz pretinaca, ili s klinova po 5 iskaznica; desi li se bijeli ždrijeb, meću ih u drugu žaru (ὑδρία) — u jednoj se već nalaze žirovi —; svane li crni, ostave ih vani, da ih mogu vratiti. Kad je to gotovo, vadi činovnik iz žare iskaznice i proziva imena, koja su na njima. Prozvani stupa k onoj žari, gdje je žir, izvuče jedan i pokaže činovniku slovo, što je na njemu. Na žiru se nalazi slovo sudnice, dakle Λ, ili M, ili N. Činovnik baci njegovu iskaznicu u kovčežić, koji ima isto slovo kao žir. Napokon dobije svaki iždrebani porotnik štap one boje, koje je sudnica, kojoj pripada porotnik po slovu žira svoga. Kovčežiće Λ-N, u kojima se nalaze iskaznice iždrebanih porotnika, pošalje činovnik sudištima, svakomu svoj. Na ulazu u sudnicu dobiju porotnici marku, na koju im se poslije suda isplati plaća.

Prijedjimo na parnicu! Porota sudi u parnicama privatnim (ἀγὼν ἴδιος, δίκη ἰδία, δίκη) i javnim (ἀ. δημόσιος, δ. δημοσία, γραφή). Privatna se parnica tiče pojedinca, te tuži onaj, kojemu je pravo povrijedjeno; samo za ženu tuži muž, za malodobne skrbnik, za doseljenika zastupnik, za roba gospodar. Ogriješi li se tko o državu, slobodno ga tuži svaki punoljetni a neporočni gradjanin; no ubojicu smije tužiti samo rod i bratstvo. Državnoga odvjetnika, koji bi tužio u ime države, nema. Za privatnu parnicu plaćaju oba parca, kad im porota sudi, pristojbu od 3 drah. (2·37 K) za stvar vrijednu 100—1.000 drah. (79 do 790 K), a za veću stvar pristojbu od 30 drah. (neko 24 K). Ta pristojba teče u državnu blagajnu; s toga, tko izgubi parnicu, mora protivniku svomu naknaditi pristojbu. U javnoj se parnici nasuprot ište jedino od tužioca, da položi na oko neku svoticu (παράστασις), valjda 1 drah. (79 fil.), ili da plati pravu pristojbu (πρυτανεῖα); potonje biva samo onda, kad ima tužioca za nagradu dopasti jedan dio one svote, što će je platiti tuženik, ako ga sud odsudi. Tuži li tko koga, da je sebi prisvojio državno dobro, polaže petinu onoga, što vrijedi ono dobro. To se zove παρακαταβολή. Izgubi li tužilac parnicu, gubi i onu petinu.

U slučajevima, za koje nije zakonom ni odlukom narodne

MeteLink Digital Library

skupštine ni po dogovoru stranaka odredjena kazan, predlaže je sam tužilac, te se ovakova parnica zove procjenbena (ἀ. τιμητός) za razliku od ostalih, koje se zovu neprocjenbene (ἀ. ἀτιμητός). U procjenbenoj parnici smije tuženik, ako ga sud krivim proglasi, za se predložiti blažu kazan.

Postupak u javnoj i privatnoj parnici bijaše prilično jednak. Tužilac uzme svjedoke, obično dva, potraži gdjegod — ne mora mu baš u kuću — protivnika i pozove ga, da u odredjeni dan dodje k oblasti, kojoj pripada onaj spor. Za tim ide k oblasti i pismeno preda tužbu, a svjedoci potvrde, da je on pred njima tuženika pozvao na sud. Tužbu prepiše pisar oblasti na ploču i izloži, da svatko može čitati. Ako tuženik ne dodje onaj dan k oblasti, osudi ga ona sama s ogluhe. Kod nekih je zločina popao tužilac krivca i odveo k oblasti, ili je odveo oblast na mjesto, gdje se krio, ili ga je na prosto prijavio; u sva tri slučaja bacila bi oblast tuženika u tamnicu, ako ne bi našao jamaca, i tu ga držala do rasprave.

Oblast odredi dan istrage. Na dan istrage, ako ne ide stvar na obranika, polaže se pristojba. Tužilac prisiže, da pravedno tuži, a tuženik, da je njegov odgovor na tužbu — i on je napisan — pravedno sastavljen. Tuženik prihvaća tužbu onako, kako jest, ili njezinu obliku prigovara, n. pr. da ne spada na onu oblast, ili da tužilac nema prava tužiti. Prigovor svoj mora potvrditi svjedočanstvima svjedoka, ili dokazima, kao što su zakoni, isprave, prisega. Održi li tuženik pravo, tužba ili sasvim pada, ili je mora tužilac preinačiti, ili iznijeti pred drugu oblast. Ne uspije li tuženik, ili u opće ne prigovori, teče parnica svojim tokom dalje. U istrazi predadu stranke oblasti priloge: zakone, isprave, svjedočanstva svjedoka, izjave robova i prisege. Sve to dašto ne dolazi svuda. Zakoni se prilažu u prijepisu, a isprave u originalu, ili prijepisu. Nalazi li se isprava u protivnika, ili drugoga koga, može se dobiti prijepis; jer protivi li se tko ovakvu zahtjevu, čeka ga sud. Svjedoci ili sami glavom svjedoče pred oblašću, ili se, ako su bolesni, ili borave u tudjini, svjedočanstva njihova napišu i donesu; moraju dašto, kao što i prijepisi isprava, biti potvrdjena potpisima drugih svjedoka, koji su bili nazočni, kad je bolesnik, ili onaj u tudjini svoje svjedočanstvo kazivao. Svjedokom može biti samo punoljetan a neporočan muškarac, bio gradjanin, ili stranac. Robovi svjedoče samo onda, kad se radi o ubistvu; a u svakom drugom slučaju udaraju ih redovno u prisuću obiju stranaka na muke, napišu njihove izjave, a svjedoci to za potvrdu potpišu. Stranke se naime većinom privatno sastaju, da ispitaju robove. Stranka

ponudi svoje robove, ili ih zaište od protivnika svoga; protivnik može taki zahtjev odbiti, ali je to za nj zao znak. Nema li parac za što svjedoka, ili dokaza, nudja se, da će priseći, ili zove protivnika, neka prisegne. Protivnik prihvaća poziv, ili ga odbija; šuti li, priznaje se krivim. Oblast ne zove nikoga na prisegu, niti ga na to sili. Sve se bilježi u zapisnik. Oblast čuva za porotu spise u zapečaćenoj posudi do dana rasprave. Dan raspre odredjuju tezmoteti zajedno s oblašću. Za neke prešne parnice, kao što su trgovačke i rudarske, nalagao je zakon, da se imadu u mjesec dana svršiti; inače se osudom moglo otegnuti.

Svaki dan ne može biti sudbena rasprava. Nema ih na praznike i u nesretne dane, a u Demostenovo doba ni onda, kad je narodna skupština. U ratno doba, kad je sam grad u opasnosti, miruje sud.

Na dan rasprave posjeda porota u sudnici na drvene klupe, a činovnik, što je primio tužbu i proveo istragu, zapremi kao predsjednik poviše mjesto, gdje se nalaze dvije žare za glasovnice i kamena ploča, na koju se izaspu glasovi iz žare i broje. Predsjednik pozove stranke. Izostane li tužilac, a ne opravda se za to, tuženik je riješen; učini li to tuženik, osude ga s ogluhe. Opravda li jedan, ili drugi svoj izostatak, odredi se drugi rok. Osvanu li obje stranke, jedna se namjesti predsjedniku s desna, a druga s lijeva, svaka na ovisoku mjestu. Ima još govornica i vodena ura, da u onim parnicama, gdje je za govore bilo vrijeme strogo odmjereno, pokazuje, kad ima govornik prestati. Vodena ura nije bila drugo, nego posuda, u koju se nalila stalna mjera vode. Ta je voda, dok je govornik govorio, polako na rupicu curila; a kad je iscurila, morao je on govor završiti.

Sudnica je ogradjena, da svijet ne unidje. Rasprava je javna, a tajna samo onda, kad je kakva povreda misterija na redu. U potonjem slučaju povuku državni robovi uže naokolo, 50 koraka daleko od sudnice. Na red paze Skite. Rasprava se počinje s molitvom i žrtvom. Rešetkasta se vrata sudnička zatvore. Pisar za tim pročita tužbu i odgovor. Sad uzme govoriti tužilac, a za njim se brani tuženik; često puta govore stranke po dva puta. Po zakonu je morao svatko sam govoriti; za to su ljudi sebi dali od kojega pravnika i govornika sastaviti govor, te su ga na pamet naučili. No ipak se dopuštalo parcima, da mjesto njih govore odvjetnici (συνήγοροι), ali ne za novce. U takom slučaju govori najprije tužilac, makar samo nekoliko riječi, za njim odvjetnici njegovi, onda tuženik i redom njegovi branitelji. Govornika smiju prekidati samo porotnici, da im štogod razjasni.

METELWIN Digital LIBRARY

Svjedočanstva i druge spise, kad ustreba, čita pisar. Kod rasprave, gdje je vrijeme za govore bilo odmjereno, svaki put bi govornik, kad bi pisar počeo čitati koji spis, doviknuo onomu koji je pazio na uru: „Ustavi vodu!“ Ako koji svjedok nije kod istrage svjedočio, morao je to sada učiniti, ili ustvrditi, da ništa ne zna. Tuženik bi doveo sa sobom prijatelje, znance, djecu, nemoćne roditelje, samo da porotu gane na milost.

Kad stranke svrše govore, glasuje porota; vijećanja nema. U 5. v. dobio bi svaki porotnik školjku, i to isprva pravu, a poslije mjedenu. Nju bi bacio u jednu od dvije žare (καδίσκοι), koje su stajale jedna za drugom. Tko bi htio tuženika riješiti, metnuo bi je u prednju, tko osuditi, u drugu. U 4. v., premda se za neke slučajeve održao taj način glasovanja jednom glasovnicom, nasta promjena. Sad bi se poslije govorâ dale porotnicima po dvije mjedene glasovnice, koje su po srijedi imale os: jedna punu, druga šuplju. Glasnik bi na to zapitao: „Želi li tko kojega svjedoka poradi kriva svjedočanstva tužiti?“ I onda bi pozvao porotnike, da glasuju, veleći: „Šuplja za prvoga govornika (tužioca), puna za drugoga (tuženika)!“ Stajale su dvije žare (ἀμφορεῖς): mjedena (ὁ κύριος), kamo su se metale glasovnice, koje su imale odlučiti, i drvena (ὁ ἄκυρος) za ostale. Drvena je odozgo bila otvorena, a mjedena zatvorena i imala onolik otvor, da je samo jedna glasovnica mogla proći. Porotnik za porotnikom išao bi do žarâ; svaki bi uzeo os one glasovnice, kojom je mislio glasovati, medju prste, da se ne vidi, je li šuplja, ili puna, i pustio je u mjedenu žaru; a drugu bi glasovnicu bacio u drvenu. Kad više nitko ne bi dolazio, zapitao bi glasnik, jesu li svi glasovali. Za tim bi se glasovnice iz mjedene žare izasule na kamenu ploču, a predsjednik bi izbrojio glasove: šuplje za tužioca, a pune za tuženika. Tko bi više dobio, pobijedio bi. Predsjednik bi osudu preko glasnika proglasio.

U procjenbenoj se parnici, ako je tuženik bio krivim proglašen, glasovalo po drugi put, da se odredi kazan. Uzmimo n. pr. parnicu Sokratovu. Tužioci su tužili Sokrata, da ne vjeruje u državne bogove, da uvodi nove bogove i da kvari mladež. U tužbi su predložili smrt. Kad je Sokrat završio svoju obranu, glasovala je porota i mala ga većina proglasila krivim. Sada je trebalo, da osudjeni predloži blažu kazan. Sokrat, svijestan svoga poštenja i zaslugâ, zaište u kratku govoru, da ga država, kao i druge zaslužne ljude svoje, do smrti hrani u pritaneju. Tim se poroti zamjeri, te je većina glasovala za smrt.

Ako se više od dvije stranke o što prepiralo, uzelo se toliko žara, koliko je bilo stranaka, a suci su, čini se, dobili

samo jednu glasovnicu, koju su bacili u žaru one stranke, za koju su držali, da je u pravu.

Rasprava i osuda morala je biti u jedan dan gotova. Ako se javila munja, grom, potres i slično, prekinula se i odgodila rasprava. Ako tužilac u privatnoj parnici nije dobio $^1/_5$ glasova, redovno je platio tuženiku po obol (13 fil.) od drahme (79 fil.) t. j. šestinu cijele svote, o kojoj se radilo; a u javnoj je parnici platio državi 1.000 drah. (790 K) i nije smio više ovakih parnica dizati. Imena s ogluhe osudjenih dolazila su na stup sramote, te su se po tom zvali steliti (στηλῖται od στήλη, stup).

Priziva protiv porote nema, ali se ipak njezina osuda može uništiti, ako je koga s ogluhe osudila, a on u roku od dva mjeseca dokazao, da nije svojom krivnjom izostao, ili da je krivo zabacila njegovo opravdanje, što nije došao; ili ako je osudjeni tužio kojega svjedoka i dokazao na sudu, da je svjedok protiv njega krivo svjedočio. No on je morao već na onom sudu, koji ga je osudio, prije glasovanja porote najaviti, da će ovoga i onoga svjedoka poradi kriva svjedočanstva tužiti.

Porota u privatnoj parnici sudi na globu, a u javnoj na globu, ili tjelesnu kazan. Tjelesna je kazan: smrt, izgon, gubitak slobode — to se dogadjalo samo inostrancu — ili gubitak gradjanskoga prava; s tim je rado u savezu zapljena imutka. Na samu se tamnicu ne sudi, ona je samo dodatak drugoj kazni.

Za izvršenje osude, u javnoj parnici izrečene, brine se država. Na smrt osudjene predaje sudbeni predsjednik jedanaestorici, a oni ih dadu smaknuti. Osudjeni ispije otrov, kukutu. Prosta zločinca utuče krvnik toljagom, ili ga konopom zadavi i baci u jarugu (βάραθρον) pred gradom. Globu utjeravaju praktori, a zaplijenjeno dobro prodavaju poleti. U privatnoj parnici mora do odredjenoga roka osudjeni sve podmiriti tužiocu. Ne učini li to, može ga tužilac uz pomoć podvornika oblasti plijeniti. Protivi li se osudjeni i sada, smije ga za to tužiti (δίκη ἐξούλης). Sud bi krivca osudio, da osim onoga, što duguje tužiocu, isto toliku globu plati državi

8. Savez atenski.

Osnutak i razvitak prvoga saveza. — Uredjenje njegovo. — Propadanje. — Drugi savez.

Spravna požrtvovnost atenska, a kruta oholost spartanska u boju s Persijancima prikloni srce Grkâ Ateni, te ona osnuje

METELWIN Digital LIBRARY

savez, kojemu su poslije pobjede na Eurimedonu pripadali gotovo svi otoci Egejskoga mora, za tim grčki gradovi na južnoj obali tračkoj od Olimpa do Bospora, pa primorje azijsko od Bospora do Pamfilije. Zadatak savezu bijaše isprva oslobadjati Grke i braniti ih od Persijanaca.

Svi su saveznici bili samostalni, samo što su Atenu priznavali glavom svojom. O saveznim je poslovima odlučivalo savezno vijeće, u koje su svi gradovi saveznički slali svoje zastupnike. Sastajalo se na Delu u hramu Apolonovu, sijelu nekadašnje amfiktijonije delske Svi su gradovi u glasovanju bili ravni. Saveznici, koji su imali brodovlje, morali su davati ratnih ladja i momčadi; ostali su plaćali prinos (φόρος), kako ga je Aristid odmjerio. Prinos je tekao u saveznu blagajnu na Delu; njom su upravljali činovnici — helenski blagajnici, koji su bili Atenjani. Nadziralo ih je savezno vijeće.

Do mala nasta promjena. Što je više nestajalo pogibli od Persijanaca, to je saveznicima nesnosnija bila ratna služba. Zato su se većinom nagodili, da će mjesto ladjâ davati prinos. Ovako je moć atenska stala pretezati. Saveznici su po malo gubili samostalnost. To su donekle sami pospješili, jer nijesu vršili dužnosti savezničkih. Jedni su se kratili slati ladjâ, drugi nijesu plaćali prinosa. Atena ih pritisne. Jači, u kojih je bilo brodovlja, stanu se silom odupirati, ali ih Atena pokori, učini podanicima, nametne im danak i obično naseli ondje Atičane svoje, da joj budu branik. Onima, koji nijesu podmirili prinosa, šalje ljude, da vode ovrhu. U mnogo mjesta smješta posadu, drugamo opet otpravlja povjerenike civilne, da nadgledaju upravu; na moru križaju ladje stražarice i drže saveznike u redu. Saveznik za saveznikom mora prignuti vrat pod jaram gospodstva atenskoga. Savez se pretvara u vlast atensku, saveznici u podanike, prinos u danak.

God. 454. prenese Atena saveznu blagajnu sa Dela na akropolu. Saveznoga vijeća nestade, te narodna skupština atenska po svojoj volji ravna saveznim prilikama. Što ona odluči, to veže i saveznike; ona gospodari novcem savezničkim. Periklo javno veli, da Atena nije dužna polagati računa saveznicima, dok ih brani. Savezнički se novac troši u čisto atenske svrhe: njim se, koliko ne dotječu sudbene pristojbe, plaća porota, uzdržava konjica; njim Periklo gradi sjajne gradnje. Atena saveznicima stegnu i sudstvo; imade li tko kakvu javnu, ili znamenitiju privatnu parnicu, mora od kuće u Atenu i tu čekati, dok mu porota presudi. Nikomu u Ateni ne pade na um, da saveznicima, bar Eubeji i Kikladama, poda gradjansko pravo atensko i ovako ih

privine i pretoči u jednu državnu cjelinu. Za to nije čudo, što su saveznici kojekako ugnjetavani vrebali zgodu, da se odmetnu. U prvoj polovici peloponeskoga rata još ih je nekako Atena obuzdavala, ali poslije nesretne sicilske vojne poče se gospodstvo kidati, dok mu bitka kod Egospotama ne učini kraj.

Saveznici su uživali prava prema ugovoru, kako ga je koji s Atenom sklopio. Dijelili su se u samostalne i nesamostalne. Samostalni su davali odredjeni broj ladja s momčadi, ali su zato po svojoj volji upravljali gradom svojim; bilo im je prosto imati vladu oligarhijsku i aristokratsku, dok je ostalima Atena narinula demokratiju. Nesamostalni su plaćali godišnji danak i slali oklopničke čete, a sloboda u upravi i sudstvu bila im je sapeta. Kad su poslije poraza sicilskoga i posljednji samostalni saveznici Metimna na Lezbu i otok Hijos otpali, ukine, ali ne svuda, Atena danak, jer se bojala, da će se listom dići saveznici, ako poradi financijalne nevolje povisi danak, što ga je i onako Kleon g. 424. gotovo potrostručio. Mjesto danka uvede Atena carinu, 5% od svega uvoza i izvoza po lukama savezničkim. Carinu dade u zakup, te je tim nestalo omražene ovrhe.

Za plaćanje danka bijahu saveznici g. 442. razdijeljeni u 5 okružja: jonsko, helespontsko, tračko, karsko i otočko. Poslije dolaze 4, jer je jonsko i karsko (oboje u Aziji) bilo sjedinjeno. Svake četiri godine o Panatenejama uredilo se, koliko će danka koji grad platiti. Za to bi Atena birala vanredne činovnike procjenitelje (τάκται) i slala ih u okružja. Oni bi ogledali procjenu, što bi je saveznici sami sastavili, pa je prihvatili, ili drugu izradili. Procjene bi donijeli u Atenu i vijeću predložili; vijeće bi ih iznijelo pred narodnu skupštinu, gdje bi mogao svaki gradjanin prigovarati ovoj ili onoj svoti i predložiti drugu. Skupština bi onda odlučila. Ako bi koji gradjanin ustao protiv same odluke skupštinske, ili ako bi nezadovoljan saveznik učinio priziv, riješila bi porota spor.

Osim danka udarila je Atena katkad namet (ἐπιφορά). Danak se savezni plaćao u proljeće o velikim Dionizijama. Ako saveznik nije platio danka, slala je Atena činovnike (ἐκλογεῖς) na ovrhu. To su bili najbogatiji gradjani. Pratio ih je odio mornarice.

Atenu zamijeni g. 404. na moru Sparta. No bezobzirnošću svojom brzo se omrazi nekadašnjim saveznicima atenskim, te su oni čekali zgodu, da se odmetnu. Kad se Sparta zaratila s Persijom (v. str. 71.) i bila od persijskoga brodovlja, kojim je zapovijedao Persijanac Farnabaz i Atenjanin Konon, kod Knida g. 394. poražena, bukne ustanak po mnogim gradovima, te budu spartanske posade protjerane. Atena se sada pridigne. Konon

*

METELWIN Digital LIBRARY

joj persijskim novcem sagradi zidove, a grad se živo upe, da opet sklopi mornaricu. Stari se saveznici stadoše opet oko nje kupiti. Po savezničkim gradovima pobira opet Atena carinu, 5% od uvoza i izvoza.

U to se uglavi negdje g. 386. „kraljevski mir", koji zahtijevaše, da budu svi gradovi grčki autonomni. To ishodi Sparta, da rastepe savez atenski. Peloponeskoga se saveza to ne ticaše, jer su peloponeski gradovi, bar na oko, bili autonomni. Atena izgubi sve saveznike osim otoka Lemna, Imbra i Skira. Do mala se Hijos, u strahu od oligarha, uteče Ateni, te ona s njim utanači savez za obranu i zajamči mu potpunu slobodu i samostalnost. Za Hijem se povedoše drugi. Ljeti g. 378., poslije kako su Spartanci htjeli hrupiti u Pirej, pozove Atena preko poslanika gradove, neka s njom sklope savez, da protiv nasilja spartanskoga brane autonomiju, koju im zajamči „kraljevski mir". U Ateni bude uredjeno stalno savezno vijeće, da s Atenjanima zajedno vijeća i odlučuje o savezničkim prilikama. Budući da gorka uspomena na nekadašnje gospodstvo nije dala gradovima, da pravo vjeruju, stvori narodna skupština atenska slijedeće godine 377. ovu odluku: Svim Grcima i barbarima, koji nijesu podanici persijski, slobodno je stupiti u savez pod istom pogodbom, pod kojom su pristupili dosadašnji saveznici; svi će biti slobodni i autonomni; danka ne će plaćati, niti će se k njima slati posada ni činovnici atenski; u kraju savezničkom ne smije nijedan gradjanin atenski, a ni sama država atenska steći kuće ni zemlje — tim se obreklo, da Atena ne će slati naseobinâ (kleruhija) —; napadnuta saveznika moraju saveznici svim silama braniti. Tko predloži — tako bi odlučeno — da se te odredbe promijene, neka se smrću ili izgonom kazni, a imutak zaplijeni.

Savez procvate. Svi su saveznici, osim Atenjana, u saveznom vijeću zastupani. Zastupnici, čini se, stalno borave u Ateni. Svaka država, bila velika, ili mala, ima jedan glas. Savezno vijeće vijeća o miru i ratu, o ugovorima i drugim zajedničkim poslovima. Odluku svoju redovno predaje vijeću atenskomu, a rijetko izravno narodnoj skupštini. Vijeće atensko ili prihvati odluku savezničku, pa je donese pred skupštinu, ili učini poseban prijedlog, te odluku saveznoga vijeća i svoju preda skupštini, da riješi. Atena je imala vrhovno zapovjedništvo u ratu.

Po malo se poče pomaljati zlo, koje je nekad potkopalo i rastrovalo prvi savez atenski. Mali saveznici zažele, da mjesto ladja i četa prinose novac. Atena pristane; no da omraženi naziv φόρος (danak) ne vrijedja saveznikâ, okrsti to σύνταξις (porez). Skupština je atenska odredjivala veličinu poreza. Plaćalo

se u Ateni u saveznu blagajnu, iz koje se ratni trošak podmirivao. Protiv dužnika vodila se ovrha. Opet buknu bune. Pokorenima bude, čini se, autonomija u sudstvu stegnuta. Osvanu nemili gosti: posade i naseobine (kleruhije).

Pošto je Teba kod Leuktre g. 371. do nogu potukla Spartu, istupi iz saveza atenskoga, dokopa se prvijenstva na kopnu, što više — baci se na more, da tu istisne Atenu. Tomu učini kraj smrt Epaminondina g. 362. Istom što je Atena preturila tu pogibao, planu za koju godinu poradi nekih kleruhija, što ih ona mimo ugovor poslala, i poradi drugoga nasilja atenskoga rat saveznički. Hijos, Rod, Kos i Bizant složiše se protiv Atene. Atena ne opravi ništa. Rat se svrši g. 355. Pomenuti se saveznici, a s njima drugi najznamenitiji otoci oslobode, a Atena stajaše na rubu bankrota. Javi se i druga nesreća — Makedonac Filip. Atena gubi obalu tračku; savez sve više gine, dok ga kobna bitka kod Heroneje g 338. sasvim ne uništi.

METELWIN Digital LIBRARY

VI.

Internacijonalni odnošaji.

1. Amfiktijonije.

Četiri amfiktijonije. — Pilskodelfijska amfiktijonija. — Vijeće amfiktijonsko i skupština. — Svrha amfiktijonije delfijske.

Vjera je u Grka, koji su silno pocjepkani bili, amo tamo pomogla, te je došlo do nekoga zbliženja. Znamenite svetinje bijahu ognjište, oko kojega su se iznajprije ljudi iz okolice, a po malo takodjer dalja mjesta i druga plemena prikupljala, da zajednički pjesmom, kolom i igrama proslave svetkovinu, pa da se tom zgodom o koječemu, što se njih sviju ticalo, posavjetuju. Ovakve udruge plemenâ i država, koje su na osnovu vjerskom nikle, zovu se amfiktijonije (ἀμφικτίονες, ljudi iz okolnih mjesta). Sijelom amfiktijonijâ bijaše hram Pozidonov u Onhestu na Kopajskom jezeru u Beotiji, hram Pozidonov na otočiću Kalauriji blizu argolskoga grada Trezena, pa hram Apolonov na otoku Delu i u Delfima. Od te 4 amfiktijonije najviše je izišla na glas pilskodelfijska. Početak joj je taman. Toliko se može razabrati, da joj nijesu kolijevka Delfi, nego hram božice Demetre kod tesalskoga sela Antele u Termopilskom klancu. Hram delfijski postade, čini se, svetištem amfiktijonskim istom onda, kad su Delfljani — na čelu im svećenici — pozvali amfiktijoniju, da ih oslobodi gospodstva grada Krise, koji je — tako su se Delfljani jadali — bezdušno globio poklonike, koji su u Delfe putovali. Amfiktijonci se pozivu odazvaše, razoriše

Krisu oko g. 586. i svetinju uzeše pod okrilje svoje. Od sada su poslije svakoga sastanka u Anteli — a to je bivalo svako pô godine — išli još u Delfe. Na spomen „svetoga rata“ uvedu pitijske igre, koje su se svake četiri godine mjeseca bukatija (polovica kolovoza i rujna) slavile u dolini pod ruševinama gorskoga gnijezda Krise.

Toj amfiktijoniji pripadaše u starije vrijeme 12 plemena: Tesalci, Perebljani, Magnežani, Ftijoćani, Dolopljani, Malijanci, Enijanci,* Lokrani, Fočani, Beoćani, Dorani i Jonjani. Sastajahu se dva puta u godini, u proljeću i jeseni, svaki put u Anteli i Delfima. Najprije su, čini se, u Anteli žrtvovali Demetri i heroju Amfiktijonu, a onda krenuli u Delfe. Svako je pleme imalo dva glasa, a prema tomu dva zastupnika, koji su se zvali hijeromnemoni (ἱερομνήμονες) i sačinjavali stalno vijeće amfiktijonsko (συνέδριον). Kod onih plemena, koja su na dvoje bila pocijepana, pripadao je svakoj grani po jedan glas. Tako su se dijelili Dorani u Dorane iz Doride (podno gore Ete) i Peloponeza, Jonjani u Atičane i Eubejane, a Lokrani u istočne i zapadne. Ako se koje pleme razvrglo u više samostalnih država, onda su te države po nekom stalnom redu naizmjence bile u vijeću zastupane.

Vijeće, u kojem sjede 24 hijeromnemona, upravlja svim poslovima amfiktijonskim; ono nadzire dobra hrama delfijskoga, priredjuje pitijske igre i ravna njima; pazi, da tko za svetkovanja ne naruši ratom „božjega mira“, što ga je prije slave proglasilo. Tko bi se o koju odredbu amfiktijonsku ogriješio, njega bi kaznilo globom, ili mu zabranilo polazak hrama delfijskoga; ako pak se ne bi htio pokoriti, zaprijetilo bi mu ratom amfiktijonskim.

Uz vijeće susretamo na sastancima još druge zastupnike, koji se zovu pilagori (πυλαγόροι). Mjesto njih dolaze od g. 338. agoratri (ἀγορατροί), koji su zacijelo isto, što stari pilagori. Ne zna se, koliko ih je svaka država slala. Oni su, sva je pilika, zastupali pojedine gradove, dok su hijeromnemoni bili zastupnici cijeloga plemena. Pilagori su smjeli i u vijeće, ako su ih hijeromnemoni pozvali preda se, da kažu želje svoga grada; oni su pače takom zgodom smjeli učiniti prijedlog, ali glasovati u vijeću ne bijaše im dopušteno. Katkad bi hijeromnemoni pozvali sve nazočne amfiktijonce u skupštinu. Kakvu je vlast skupština imala, to se više ne da odrediti.

Amfiktijonija pilskodelfijska nije naroda grčkoga dovela ni do kakoga političkoga jedinstva. Ona je u opće slabo utjecala

* Sva ta plemena nastavahu u Tesaliji.

MeteLWNDigitalLIBRARY

na političke prilike. Glavna joj je svrha bila, da se članovi njezini u odredjeno vrijeme sastaju u Anteli i Delfima i da prinose žrtve; da štite svetinje, što su bile pod njihovim zakriljem, i da se, ako se član s članom zarati, drži nekih zajedničkih odredaba. Oni su se naime zaklinjali, da ne će nijednoga amfiktijonskog grada raskopati, niti ijednoga odvojiti od vode; tko tu zakletvu pogazi, na njega će svi zajedno udariti i gradove mu razoriti.

2. Država prema državi.

Najstariji odnošaji državâ. — Proksenija. — Ugovori — Savezi za napadanje i obranu. — Internacijonalni sud. — Savezne države. — Ujedinjenje cijele Grčke. — Ratni običaji.

Odnošaji plemena prema plemenu i državice prema državici bijahu u najstarije doba u opće jadni. Na granicama je često i prečesto dolazilo do sukoba. Provaliti u tudji kraj, pa odagnati blago, oteti ženske — nije bilo ništa neobično. Napadnuti je dašto opet napadaču vraćao žao za sramotu, ili se — to je bivalo rjedje — pomirio, ako mu je protivnik naknadio štetu, ili oteto vratio. Kao na kopnu, tako bijaše i na moru nesigurno, jer se gusarstvo silno razmahalo. Hajdukom biti nije se držalo ni za kakvu sramotu. Mnogi se plemić otisnuo na ladji, da plijeni i robi, što mu ruku dopadne. Ali zato ipak ne smijemo pomisliti, da je onda sve živjelo u vječnom neprijateljstvu i ratu. Bilo je, nema sumnje, i sloge medju državicama. Tako su, čitamo u Homera, bili prijatelji Itačani i Tesproćani; kad je neki ugledni Itačanin s hajducima Tafljanima opljačkao Tesproćane, navalio je na nj narod itački, pa ga htio ubiti i kuću mu raskopati; teškom ga je mukom izbavio Odisej.

Čovjeka je štitilo pravo, dok je boravio u svojoj zemlji; no čim je prekoračio granicu državnu, bio je bez prava. Tu je nevolju ublažila vjera i strah božji. Stranca je štitio sam Zeus, i težak bijaše grijeh učiniti mu što na žao. Ljudi su ga rado dočekivali, uvjereni, da će im on, ako ih slučaj nanese u njegovu domovinu, vratiti tu ljubav. Od onoga časa, kad je domaćin primio tudjinca pod krov svoj, vezao je obadvojicu sveti vez gostoljublja, koji se nije odmah na rastanku njihovu raskinuo, nego je, prelazeći od njih na potomstvo, trajao i preko groba.

Iz ovoga se gostoljublja, od kako je trgovina stala cvjetati, a države medju sobom življe općiti, razvilo po malo javno gosto-

ljublje — proksenija. Grk je doduše smio po gradovima grčkim trgovati;* ali ako se u poslu zavadio s kim u tudjem gradu, trebalo mu je kojega tamošnjeg gradjanina, da mu ide na ruku i da ga u potrebi zastupa na sudu. No budući da je bilo teško svuda imati dobroga znanca, kojemu ćeš se u nevolji uteći, za to su države, jedna u drugoj, počele imenovati svojim zastupnicima — proksenima (πρόξενος, milogost) onakve ljude, koji su im već prije gradjane lijepo susretali. Ta je čast redovno kao baština ostajala u porodici. Prokseni nas sjećaju današnjih konsula. Dužnost im je bila štititi gradjane onoga grada, koji ga je imenovao proksenom, primati njegove poslanike i voditi ih pred oblast; jednom riječju, morao je raditi za dobro tudje države, kao da mu je druga otadžbina. Za to je mogao po savjesti ispunjati dužnosti samo dotle, dok je izmedju obje države trajalo prijateljstvo; čim bi se ono razvrglo, ili buknuo rat, odrekao bi se časti. Svoga bi proksena država često puta prozvala „dobrotvorom" i dala mu neka prava, što su ih uživali samo njezini gradjani.

Države su s vremenom nastojale, da za svoje trgovce drugdje ishode što više pogodnosti. Tako su nastajali trgovački ugovori. Čistih trgovačkih ugovora ima malo, jer su države već u svoje političke ugovore upletale koju o trgovini. Za trgovinu bijaše od velike koristi ugovor, po kojem je Atena sa svojim savezničkim gradovima uredila stalan parbeni postupak, ako u trgovačkom poslu dodje do spora. Bio je naime običaj, te je gradjanin, ako mu je tudjin što dugovao, ili ga u čemu prikratio, njega samoga popao, ili mu oteo robove, marvu, robu — sve, što je on imao uza se; za tim je to javio sudu u svom gradu, a sud je to odobrio, ili zabacio. Tomu doskoči Atena pomenutim ugovorom (σύμβολα); po njemu nije više nitko smio sam na svoju ruku plijeniti (συλᾶν) tudjina, nego ga je morao tužiti i to u njegovu, a ne u svom gradu.

Pocjepkanost bijaše rak-rana političkoga života grčkog. Svaki se grad, ma bio kako malen, upinjao, da po svojoj volji vlada sam sobom. Svako i najmanje stezanje samostalnosti držalo se za nesnosno nasilje To zlo nijesu uklonile ni velike narodne svetkovine, ni amfiktijonije, ni delfijsko proročište. Delfijski hram bijaše, istina, najuglednija narodna svetinja i zvali su ga ognjištem svega svijeta grčkog, ali za to ipak nije njegovo proročište ni pokušalo ujediniti Grke; što više — puštalo je,

* Rijetko se dogadjalo, te je grad gradu (kao n. pr. Atena Megari) zabranio polazak trgova i luka svojih.

MeteLWN Digital Library

da Grk Grka u krvavom bratskom ratu plijeni, vodi robljem, ubija; mjesto da miri zavadjenu braću, dalo se katkad zavesti stranačkom strasti, te je onoj stranci, koju je voljelo, obećalo pomoć svoga boga.

Samo slabost i strah od neprijatelja nagonio je državice, te su medju sobom sklapale savez za obranu (ἐπιμαχία) ili za obranu i navalu (συμμαχία). U potonju vrstu idu oba saveza atenska. Savez bi se sklapao za uvijek, ili na odredjeno vrijeme. Potvrdile bi ga prisegom državne oblasti i to jedanput za uvijek, ili od roka do roka. Ugovor bi se urezao u kamen, ili mjed, pa namjestio po gradovima savezničkim, katkad i u Delfima, Olimpiji i na Istmu. Savez bi prestao, čim bi ga koji saveznik povrijedio.

Velik napredak za uzdržanje mira bijahu internacijonalni sudovi. Više puta bi države, da ne bude krvi, izabrale koji grad, ili kojega uglednog čovjeka iz toga grada, da im presudi; kadšto bi se utekle delfijskomu proročištu. Kad bi grad sudio zavadjenima, predao bi on taj posao kojemu sudištu svomu, ili bi za to imenovao nekoliko gradjana svojih. Suci bi otišli u zavadjene gradove i tu se zakleli, da će po duši suditi. Preslušali bi stranke, pa onda gledali, da se one nagode; u čemu se nikako ne bi mogle složiti, tu bi oni rekli svoju. Stranke bi smjele presudu i odbiti; za to su se često puta prije suda vjerom zavjerile, da će se, bilo što mu drago, sudu pokoriti; dà, znale su koji put dati zalog, koji će izgubiti, ako ne održe riječi.

Tješnje, nego savezom, vezale su se države, kad su jedna drugoj podijelile svoja gradjanska prava (ἰσοπολιτεία). Gradjani su se mogli seliti iz jedne države u drugu i tu uživati ista prava, koja i domaći gradjani. No države su u tom slučaju još uvijek bile sasvim odijeljene, svaka za se. Prva čvrsto centralizovana savezna država (κοινόν) bude sredinom 5. v. Beotija. Poslije susretamo Tesaliju, Arkadiju, Fokidu i druge. Ustav savezne države jest od prilike ovakav. Na čelu stoji oblast, koja vrši odluke savezne skupštine i vijeća.* Oblast, vijeće i skupština sastavljena je od gradjana svih gradova savezne države. Zajednički se troškovi podmiruju nekim dohodcima, n. pr. carinom, ili davaju općine neki prinos. Redovno imadu jedan novac i valjada jednake mjere. No svaki je grad u svojim unutrašnjim poslovima sasvim svoj. Gradjani se saveznih gradova medju sobom smiju ženiti i u drugom saveznom gradu kupiti zemlje; imadu pravo birati savezne oblasti i polaziti saveznu skupštinu.

* U Beotiji nalazimo 11 beotarha: Teba ima dva, a druge općine po jednoga.

Neke su državice pošle i dalje. Male su općine žrtvovale svoju autonomiju i sasvim se pretočile u novu veću. To je sinekizam (συνοικισμός). Tako se n. pr. gradovi na Rodu i bližnjim otocima Halki i Telu stopiše g. 408. u jednu državu, te su gradjani svih tih mjesta bili Rodjani (po glavnom gradu Rodu) baš tako, kao što gradjani atičkih mjesta Atenjani. Tako što se redovno radjalo samo na malom prostoru, a bilo je i tu opiranja, jer su se općine teško rastajale sa svojom dojakošnjom autonomijom.

U 4. v. stala se sve jače buditi misao o ujedinjenju svih Grka. Osobito je širi u svojim spisima učitelj govorništva Atenjanin Izokrat. No ujediniti Grke nije bio lak posao. Moralo je proteći mnogo krvi. Što ni Sparta ni Atena ne uzmože, podje Makedoncu Filipu za rukom. On poda Grčkoj poslije bitke kod Heroneje, gdje potuče Tebu i Atenu, novo političko uredjenje. Pozove sve gradove grčke, što su niže Termopila — Tesalija je već bila makedonska pokrajina — i otočane u Korint na sastanak. Samo Sparta ne dodje. Sve države grčke — tako bude odlučeno — neka su slobodne i samostalne i neka zadrže ustav, što ga onaj čas imadu; prevrati se ne smiju zgadjati. Opće grčko savezno vijeće, u koje će svaka država slati svoga zastupnika, ravnat će zajedničkim poslovima i biti vrhovni sud u svim savezničkim sporovima. — Grčka sklopi s Makedonijom savez za obranu i navalu, te se odredi, koliko će koja država u ratu davati vojnika. O danku nema govora. U ratu će zapovijedati svom vojskom na moru i na kopnu makedonski kralj.

*

Za rat su u Grka vrijedili neki običaji. Prije nego će se tko zaratiti, poslao je glasnika k neprijatelju i navijestio mu rat. Glasnik je išao s glasničkim štapom. Bio je nepovrijedjen. Zato su ga takodjer upotrebljavali, ako je došlo do pregovora. Poslanici naprotiv nijesu bili nepovrijedjeni. Oni su istom preko glasnika morali sebi u neprijatelja ishoditi siguran prolaz.

Boj je redovno bila sva vojska. U starije se doba više puta desilo, te je od svake vojske po jedan ili više ljudi izišlo na mejdan. Pobjednik bi podigao pobjedni spomenik (τρόπαιον) t. j. drveni stup, na koji bi povješao nešto otetoga oružja neprijateljskoga. Podizati spomenike od kamena, ili mjedi držali su stari Grci, da ne dolikuje, jer trag neprijateljstvu treba da se što prije zamete. Ako je bitka bila neodlučna, onda su obadvojica podigla spomenik, ili nijedan. Tko je zamolio primirje, da zakopa mrtve, priznao se pobijedjenim. Ovakva se molba nije smjela

MeteLWNDigitalLIBRARY

odbiti; što više, ako pobijedjeni nije mogao palih sahraniti, bila je sveta dužnost pobjednikova, da to učini. Samo neprijatelju, koji bi okrao hram, ili drugim bogu mrskim činom okaljao kakvu svetinju, uskratili bi Grci ukop mrtvih.

Zarobljenik je svojina pobjednikova. Dobitnik ga smije pogubiti. Samo sužnja, koji je sred boja bacio oružje i molio milost, trebalo je pomilovati. No ipak Grci nijesu uhvaćenih ubijali. Ovamo čovječnost, a onamo nada, da će im protivnik za svakoga momka vratiti njihova čovjeka, i pomisao na ucjenu — sve to ih je odvraćalo od nepotrebna prolijevanja krvi. Zarobljenike, koji nijesu bili iskupljeni, prodali su u ropstvo. Od plijena dobili su bogovi desetinu, a vodje i junaci nagradu (ἀριστεῖον); od ostaloga se dijelilo vojnicima.

Sudbina podsjednutih gradova, koji su neprijatelju pali u ruke, bijaše različna. Ako se grad sam predao, platio je obično ratne troškove, porušio zidove gradske, predao, ako je imao, ratne ladje, dao taoce, izgubio nešto zemlje, priznao pobjednika gospodarom svojim i zakleo se, da će mu na zapovijed slati četâ; dä, kadšto su gradjani morali ostaviti dom i seliti, a smjeli su sa sobom ponijeti samo odijelo i nešto novaca. Ako je grad na juriš bio uzet, postao je dobitnik neograničenim gospodarom njegovim. Često puta je dao muškarce posmicati, žene i djecu prodati, a sav grad, osim hramova i svetinja, razvaliti.

Ako se rat svršio s primirjem, ili mirom, slale su države poslanike, da ga prisegom potvrde. Uvjeti mira urezali bi se u kamene stupove, ili mjedene ploče i postavili u izmirenim državama, ili takodjer u Delfima, Olimpiji i na Istmu. Kad bi se mir prekinuo, makli bi te stupove i ploče, ili bi pripisali, da je mir narušen, i k jednu istakli, tko ga je narušio.

3. Naseobina.

Razvitak naseljavanja. — Osnivanje naseobine i odnošaj njezin prema očinskomu gradu. — Kleruhija atenska.

Prve naseobine sežu u mikensko doba. Nalazimo ih po otocima Egejskoga mora, na zapadnoj i gdjegdje na južnoj obali Male Azije i ća na Kipru. I dorska seoba potisnu mnogo naroda na more. Novo doba grčkomu naseljavanju svanu sredinom 8. v., kad je po gradovima procvala trgovina i obrt, pa se nove zemlje otkrile, a trgovci fenički bili iz Egejskoga mora sasvim istisnuti. Osnivanjem naseobinâ osobito se istakoše Milet, Hal-

kida (na Eubeji), Korint i Megara. Obale Crnoga mora, južnu Trakiju, Siciliju i donju Italiju osuše naseobine, a segoše i u Hispaniju i Afriku. To živo nastojanje bijaše u naponu punih sto godina, poslije smalaksa, dok sredinom 6 v. ne zamrije.

Milet udari put Crnoga mora, kamo je trgovce njegove mamilo obilje ribâ, vinorodna obala azijska u Dardanelima, plodne njive današnje južne Rusije, drva za gradju, konoplja kolhidska, željezo u pontskim gorama, srebro, roblje. Na južnoj se obali tračkoj nasele Eubejani i Korinćani. U Siciliju i Italiju dopriješe prvi Halkidjani, a za njima Korinćani i Megarani. Za tim nagrnu u donju Italiju seljaštvo iz zapadne Grčke; no ono ne krenu po trgovini, nego zaželje novih oranica, da se prehrani. Osim trgovine i siromaštva gonili su ljude u svijet ratovi, domaći nemiri i prevrati.

Prije nego će grad osnovati naseobinu (ἀποικία), pita proročište delfijsko; pa ako ono povoljno odgovori, izabere osnivača (οἰκιστής) i oglasi, neka se javi, tko hoće da ide; kadšto ždrijebom odredi po momka iz onih kuća, gdje ima više sinova. Uredi se odnošaj buduće naseobine prema gradu očinskomu i sastavi o tom isprava. Putnici uzmu sa sobom svetu vatru iz pritaneja, sa ognjišta gradskoga, za tim bogove gradske i kućne. Osnivača prate mjernici i vrači. Kad stignu na mjesto, mjernici izmjere budući grad i ulice; razdijele zemlju medju naseljenike, a nešto ostave za svetinje. Naseljenici se dadu na posao i do mala nikne nov grad. Osnivača po smrti štuju kao heroja. Kad i kad ga zakopaju na trgu. S domaćim narodom postupaju prema svojoj obrazovanosti i snazi: prime ga u svoju općinu, ili ga učine podanikom ili kmetom, ili ga amo tamo do kraja istrijebe.

Naseobina se odnosi prema materi zemlji kao punoljetna kći prema majci. Ako i jest redovno u političkom pogledu sasvim svoja, opet je s očinskim gradom veže sveti vez bogoštovlje. Grijeh joj je zaratiti se s njim; za to se razmirice, ako ih ima, gotovo uvijek mirnim putem izgladjuju. Na velike svetkovine šalju u staru postojbinu svoju poslanike i marvu za žrtvu; a dodje li iz očinskoga grada poslanstvo na njezinu slavu, odlikuje ga svim počastima. Želi li naseobina osnovati kakvu naseobinu, moli očinski grad, da joj pošalje za nju osnivača.

Posebna vrsta naseobinâ jesu kleruhije Atena ih je osnivala u vojne svrhe, da joj budu pouzdana straža, ili opet za to, da pomogne sirotinji, koja je bila bez zemlje. No i u potonjem je slučaju crpla veliku vojnu korist, jer tim, što je siromahu podala onoliko zemlje, da je mogao i morao služiti

kao oklopnik, umnožala je svoju tešku pješadiju. U 5. v. izaslala je za neko 50 godina preko 10.000 gradjanâ. Zemlje bi otela svladanomu neprijatelju, i to ili sve, pa ga otjerala iz doma, ili samo dio, pa ga ostavila; a znala bi se i nagoditi s kojim saveznikom, te bi joj on, samo da plaća manje danka. ili da se kakve pogodnosti dokopa, ustupio nešto zemlje, koliko bi trebala za kleruhiju. Prve je naseljenike Atena otpremila u 6. v. na Salaminu, kad ju je pokorila.

Tko hoće u kleruhiju, javlja se sam. Država ih šalje sve, ili iždreba stalan broj. Vodi ih osnivač, s kojim idu mjernici. Osim zemlje (κλῆρος) dobije, čini se, naseljenik i novaca, da može urediti gospodarstvo. On ostaje atenski gradjanin, te zajedno s potomstvom pripada svojoj nekadašnjoj fili i općini u Atici. Skupštinu dašto polaze samo Salaminjani, jer su blizu. Kleruhiju vežu zakoni atenski i odluke narodne skupštine atenske. U unutrašnjim je poslovima općinskim samostalna poput kakve općine atičke. Uredjenje je njezino u malom slika atenskoga ustava. Arhon, polemarh, tezmoteti, sudišta, vijeće, skupština — sve nas sjeća Atene. Vijeće je razdijeljeno u 10 odbora, koji su naizmjence u službi, baš kao u Ateni. Sudovi sude, čini se, samo u manjim stvarima, dok se veće rješavaju u Ateni. Po kleruhijama susretamo gdjekad civilne činovnike iz Atene, pa stratege i hiparhe, koji zapovijedaju četama.

Kleruhije se drže bogoštovlja atenskoga, ali prihvaćaju i onu službu božju, što je nadju u novoj postojbini. Na velike svetkovine šalju u Atenu marvu za žrtve. U Eleuzinu otpremaju prvine od žetve.

II.

BOGOŠTOVLJE.

METELWIND Digital LIBRARY

ognjišta Hestiji, a nahodi se osobito u pritanejima, gdje služi kao sveto ognjište državno. Bit će nalik na esharu.

Hramova je u homersko doba bilo samo po većim gradovima i na mjestima veoma svetim. Poslije su se sve češće gradili. Sred mnogoga gaja i drugoga svetog mjesta, gdje je nekad samo žrtvenik stajao, dizao se u potonje vrijeme hram. Žrtvenici, pa tako i hramovi imali su svoju zemlju (τέμενος). Bila su to kad i kad velika imanja, koja su se redovno davala u zakup osim svetoga mjesta (ἱερόν) t. j. jednoga dijela oko hrama, gdje nije smio plug zabrazditi, ni motika udariti, ni svačija noga u svako vrijeme stupiti. Malo kad je svakolika zemlja, koja je hramu pripadala, ležala neobradjena, kao n. pr. krisejska dolina kod Delfâ, koja je bila božici Artemidi, Leti i Ateni posvećena; kad su je susjedi stali orati, digoše se Grci na njih, te planu sveti rat. Hramovi u gradu nijesu imali toliko zemlje. Sveto je mjesto bilo ogradjeno. U ogradi se nalazio žrtvenik za krvne žrtve, jer se one nijesu palile u hramu; za tim stan svećenički, staje za žrtvene životinje, kad što još koji drugi hram; a gdje je bilo liječilište, kao uz hramove

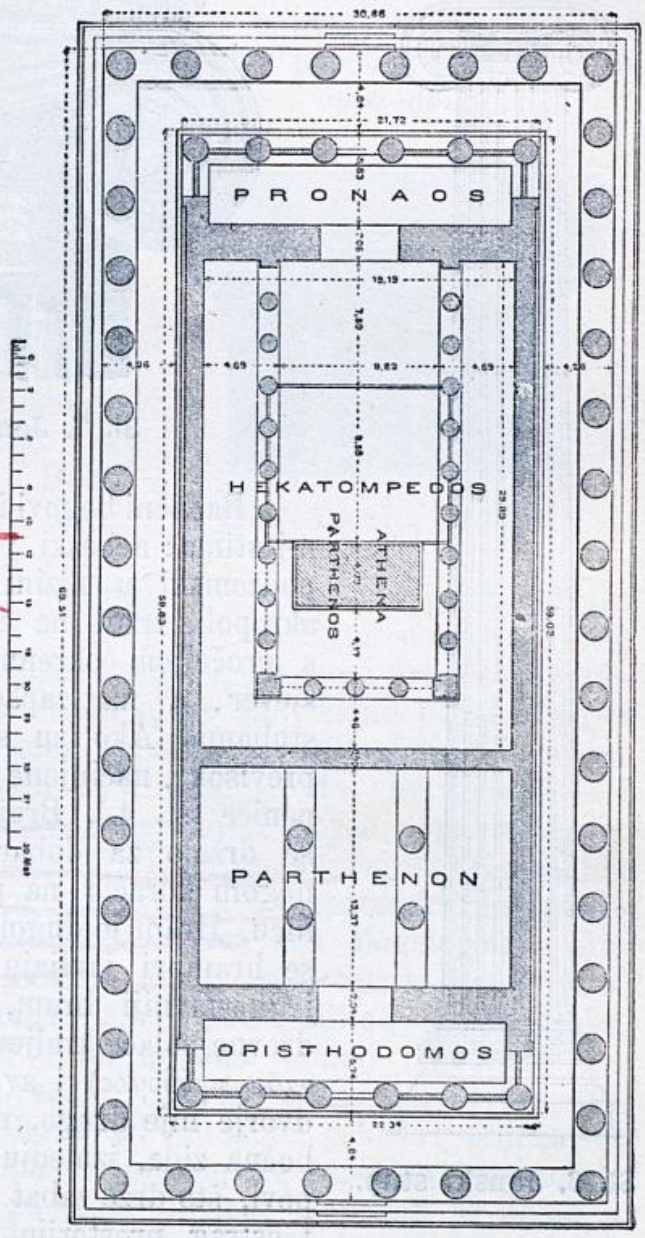

Sl. 5. Tloris Partenona.

MeteLWN Digital LIBRARY

Asklepijeve, nahodile su se i bolnice. Naokolo na ulazima od ograde stajahu posude sa svetom vodom, da se poškropi i očisti onaj, koji unidje; nečist ne smije u sveto mjesto.

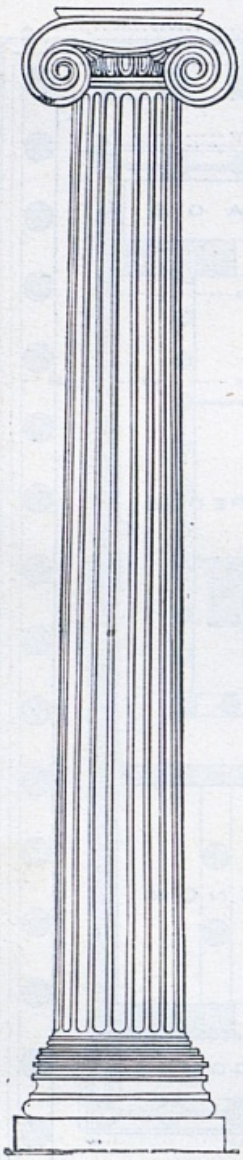

Sl. 6. Jonski stup.

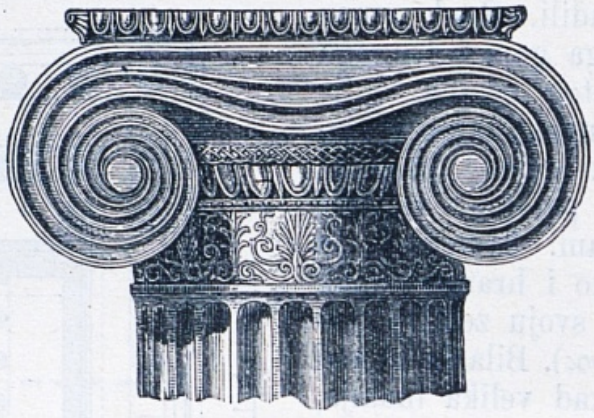

Sl. 7. Jonska glavica.

Različni bogovi imadu hram na različnim mjestima: nebeski, po gotovo Zeus, na visini, podzemski u nizini, zaštitnici gradski na akropoli, tržni na trgu. Hram je redovno s pročeljem okrenut na istok, rijetko na sjever, a na zapad nikad. Diže se na stubama. Ako su stube za korak čovječji previsoke, načinjene su na ulazu manje stepenice (sl. 4.). Broj stepenica jest lih, jer se držalo za dobar znak, ako si desnom nogom koračio na prvu i posljednju stepenicu. Hram je dugoljast četverokut. Okrugli se hramovi javljaju u rimsko doba. Najjednostavniji hram, koji je nalik na starodrevne palače kraljevske, ima predvorje (πρόναος, πρόδομος) i svetište (ναός, σηκός). Predvorje nije drugo, nego produljena dva pobočna zida, izmedju kojih sprijed stoje stupovi, što drže zabat. Dodaš li ovakvu hramu i ostrag prostoriju nalik na predvorje — zovu je opistodom (ὀπισθόδομος), — dobiješ drugu vrstu hramova. Izostavi u predvorju prve vrste zid s jedne i druge strane, pa ostavi samo stupove, eto ti treća vrsta — prostil (ναὸς πρόστυλος); učiniš li to isto s predvorjem i opistodomom druge vrste, nastaje četvrta — amfiprostil (ν. ἀμφιπρόστυλος). Ako razmakneš krov i sav hram naokolo okružiš jednim redom stu-

pova, koji podupiru krov, izići će peripter (v. περίπτερος); ako s dva reda, dipter (v δίπτερος). Slika 5. predočuje peripter; izostavi stupove, što su naokolo na rubu nacrta, pa Partenon i opistodom, imat ćeš prostil; dodaj sada opistodom, dobit ćeš amfiprostil; produlji u prvom slučaju u predvorju (pronaos), a u drugom u predvorju i opistodomu dva pobočna zida tako, da stupovi, što stoje na uglovima predvorja i opistodoma, dodju u sam zid, eto ti onda hram prve i druge vrste; pomisli oko nacrta još jedan red stupova, nastat će dipter.

Sl. 8. Dorski stup.

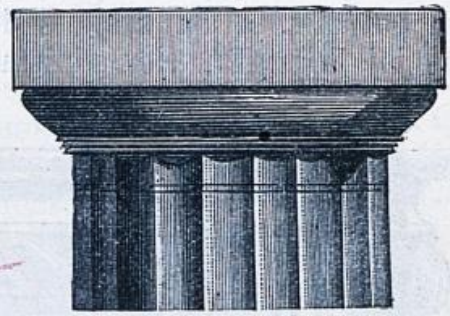

Sl. 9. Dorska glavica.

U svetištu gotovo svakoga hrama osim Hestijina, gdje plamen, što vječno bukti, zamjenjuje kip božice Hestije, ima jedan, ili ako hram nije samo jednomu bogu posvećen, više kipova božjih. Pred kipom stoji žrtvenik za nekrvne žrtve, a do njega stol, kamo pobožni svijet polaže zavjetne darove. Sve poklonjene skupocjene stvari čuvaju se u hramu; što više — država i privatnici daju ovamo svoje novce u pohranu, jer su tu najsigurniji. Hram je takodjer siguran zaklon (ἄσυλον) progonjenomu. Kralj spartanski Plistoanaks živio je u hramu Likejevu kod Megalopola u Arkadiji 19 godina, dok ga nije Sparta pomilovala.

Hramu su isprva zidovi bili od sušenih opeka, stupovi od drva, a samo temelj i podnožje od kamena. Opeka se lijepom oblijepila, ili bar djelomice pločama od terakote pokrila; stijena se bojadisala. Poslije susretamo mjesto opeke šupljikav vapnenjak, finim žbukom ožbukan, pa onda obojen. Napokon je došao u običaj mramor; za nj doduše nije trebalo žbuka, ali su ga ipak rado raznim bojama bojadisali, kao što pokazuju neki ostaci.

U gradnji hramova razlikujemo tri sloga: dorski, jonski i korintski. Dorski su stupovi deblji od jonskih; oni ne imadu, kao što jonski, posebnih kićenih nožica (v. sl. 6. i 8.). Glavica je jonska kićenija (v. sl. 7. i 9.). Na jonskom se stupu udubeni žljebovi ne sastaju, kao na dorskom, u oštar brid. Dorski

stupovi nose arhitrav t. j. jedan red debelih, teških kamenih greda, kojima na gornjem rubu poput letve izviruje trak. Iznad svakoga stupa i po srijedi izmedju stupova visi s traka arhitravskoga po jedna regula, nakit od 6 stožića, koji se zovu kapljice (guttae, sl. 9.). Jonski arhitrav nije od jednoga, nego od tri uža reda sastavljen; trak se nalazi na rubu najgornjega reda. Na arhitravu dorskom leži opet jedan red greda s izbočinom nad svakom regulom. Svaka izbočina ima po srijedi dva potpuna, a na kraju s desna i s lijeva samo pô žlijebića; ime joj je triglif. Komad izmedju dva triglifa zove se metopa, a može biti klesarijom ispunjen. Na jonskom hramu nema triglifa, ni metopa, nego je sav red od kraja na kraj ravan i to gladak, ili pun klesanih likova. Nad tim redom izviruje na dorskom i jonskom hramu vijenac. Krov je nizak. crijepom pokrit. Zabat je često ispunjen prizorima iz priče o bogovima i herojima. Na vrhu i na krajevima zabata nalaze se kipovi ili drugi nakit. Svjetlo, koliko ga treba — ta svijet ne moli iz molitvenika — ulazi na vrata. Za korintski stup ogl. sl. 10.

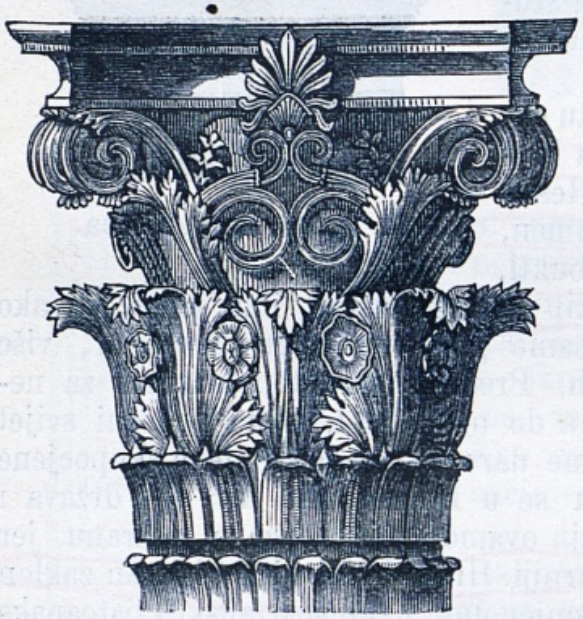

Sl. 10. Korintska glavica.

Savršen peripter u dorskom slogu jest hram Atenin — Partenon na akropoli atenskoj. V. sl. 4. i 5. Partenon je započeo graditi Kimon. Periklo je osnovu preudesio. G. 432. još nije bio gotov. Gradili su ga graditelji Iktin i Kalikrat pod ravnanjem umjetnika kipara Fidije. Pročelje mu gleda na istok. Dug je 69·51 m, širok 20·89 m, visok neko 14 m. Stube, stupovi, grede, zidovi, pače crijep na krovu — sve je od penteličkoga mramora. Iz trijema, što se svud naokolo pruža, a broji sprijed i ostrag po 8, sa strana po 17 dorskih stupova, dolaziš u predvorje, koje ima 6 stupova sprijed. Iz predvorja, kojemu sasvim odgovara opistodom, vodila su dvokrilna vrata u svetište, što je sto stopa (29·89 m) — odatle svetištu ime hekatompedos

— dugo. Dva reda stupova dijelila su svetište u tri broda, od kojih je srednji bio 9·83 m širok. Nad tim stupovima nalazio se još jedan red stupova — gornji kat, kamo se išlo stubama iz ona dva broda sa strane. U dnu svetišta — mjesto je na sl. 5. jače iscrtano — stajao je rešetkom odasvud zatvoren kip Atene Partenos (Djevica), djelo Fidijino. Kip bijaše od drva, zlatom i bjelokošću obložen. Lice, vrat, ruke, noge bijahu od bjelokosti, a haljine, obuća i oružje od zlata; kacigu, štit i sandale resio je mnogi ures. Na dlanu desne ruke stajaše kip božice Nike (Pobjede). Iza svetišta desila se prostorija — pravi Partenon, kojemu je strop bio s 4 stupa poduprt; tu, kao i u svetištu, pa u predvorju i opistodomu, čuvale su se dragocjenosti. Medju stupove predvorja i opistodoma bile su usadjene gvozdene rešetke, te je svijet mogao gledati zavjetne darove, ali ih se nije mogao dotaći. Tako je bilo i u svetištu. Gore izvana na pobočnim zidovima svetišta, pa nad stupovima predvorja i opistodoma pružao se naokolo širok trak s prizorima iz svetkovine panatenejske. Metope, 92 na broj, što su bile nad izvanjskim stupovima, predočivale su prizore iz priče o boju gigantskom, o boju Kentaura i Lapita, o boju Grkâ s Amazonkama, o zauzeću Troje. Na jednom zabatu vidio se porod božice Atene, kako je u oružju skočila iz Zeusove glave, na drugom, kako se ona natječe s Pozidonom, tko će biti zaštitnik atički.

Kršćani su taj hram pretvorili najprije u crkvu sv. Sofije, a onda u crkvu Majke Božje. G. 1458. zauzeše Turci akropolu, i stari Partenon bude džamija. G. 1687. podsjedoše mletačke čete Turke, što su se zaklonili u akropolu. Jedan prebjeg dojavi, da Turci čuvaju barut u Partenonu, jer misle, da kršćani ne će strijeljati u tu umjetninu. Topovi uzeše sada Partenon na nišan, i 26. rujna pade zrno iz topa u barut. Sredina Partenona prsne u zrak. Fina je klesarija dospjela u Englesku — u British Museum.

2. Svećenici i bogoštovni činovnici.

Ima li u Grka svećenički stalež? — Država i bogoštovlje. — Služba svećenička. — Svećenici i svećenice: broj, dob i život njihov; namještanje, trajanje službe i nošnja; dohodci i odlikovanja. — Bogoštovni službenici.

Javnoga nauka vjere i propovijedi nije bilo u Grkâ; za porodicu je žrtvovao otac, za rod starješina, za državu donekle činovnici. Ako k tomu uzmemo na um, da je mnogi svećenik

bio svećenikom samo kratko vrijeme, a gdjekoji je pored svoje službe vršio i koju državnu; ako uzmemo na um, da izmedju svećenikâ raznih hramova nije bilo tijesne veze, nego je obično svaki bio službenikom samo svoje svetinje; napokon, ako pomislimo, da za svećenika nije trebalo posebnoga znanja, uzgoja, ni škole: vidimo, da u Grka nije bilo pravoga staleža svećeničkoga.

U Homera se svećenici veoma štuju, ali im je djelokrug uzahan. Oni u glavnom paze i čuvaju povjerenu svetinju. Za državu žrtvuje kralj sam, bez svećenika; na ruku mu je pri tom glasnik. I poslije su u Sparti kraljevi, a u Ateni arhon kralj — vrhovni bogoštovni činovnici. Država bdi nad bogoštovljem i uredjuje obrede. Svećenik (ἱερεύς) gleda, da se naredjeni obredi vrše; on žrtvuje sam, ili nadgleda samo žrtvu, što je drugi prinosi; iz žrtve i raznih znakova tumači volju božju; obavlja javne molitve, štiti pribjegara, proklinje svetogrdnika; pazi, nije li što oštećeno, te treba popravka; globi onoga, koji učini kakav manji kvar, a veće krivce predaje oblasti. Svećenike nadzire država.

Ima i svećenicâ (ἱέρειαι). U jednim hramovima služe sami muškarci, u drugima ženske, a opet u drugima oboje zajedno. Više puta služi svećenik božici, a svećenica bogu. Broj svećenika i svećenica nije svuda jednak. Većinom imadu hramovi po jednoga slugu božjega; što više — desilo se, te je za dva hrama, koji su bili na blizu i pripadali jednomu bogu, a u poznije doba dapače za više svetinjâ različnih bogova bio namješten jedan svećenik.

Dob i služba svećenikâ i svećenicâ jest različna. Negdje služe samo dječaci, ili djevojke, dok ne odrastu; negdje krepki ljudi, negdje nemoćni starci i starice. Ovdje im je do smrti zabranjeno ženiti se i udavati; ondje samo, dok im traje služba; drugdje opet susretamo oženjene i udate. Gdjekad ne smiju jesti ribâ, domaćega svježeg sira ili drugo što. Tijelo i haljine moraju im biti čiste, kad idu u svetinju.

Od svećenika se traži, da je neporočan i ugledan gradjanin, lijep i sasvim zdrav čovjek. Namješta se na različne načine. Jedan namire službu, što ostaje u porodici, sinu, drugoga bira narod; ovaj se — to biva veoma često — postavlja ždrijebom, a onaj kupuje službu za novac. U gradu Eritri stajala su svećenička mjesta 10—4.610 drahmi (8—3.642 K). Svećenik služi obično do smrti, ili samo godinu dana. Nosi dugu kosu, dugu haljinu bez pojasa i često štap. Haljina je bijela, ili bagrena, ili samo bagrenim trakom optočena. U službi ima vijenac na glavi, a u svečane se dane više puta odjene istim nakitom, što ga

ima bog njegov. Tako n. pr. djevičanska svećenica Atenina u Peleni izlazi o svetkovini u oružju i s kacigom na glavi, poput božice Atene.

Svećenik ima svoje dohotke. Često stanuje u zgradi do hrama; dobija neke komade mesa od žrtve, kad što kožu; pored toga ide ga još puno puta stalna mjera ječma, pšenice, vina, meda, ili sira; davaju mu suharaka, drva, pa novaca. Kolači i plodovi, što ih svijet meće na stol u svetištu, njegovi su. I od zakupnine, sva je prilika, dopada ga dio; dâ, on obradjuje i uživa dobra crkvena, što nijesu u zakup dana.

Svećenici su štovani. U skupštini, kazalištu, kod javnih gozba i igara sjedaju ih na odlična mjesta. Neki blaguju u pritaneju, a više puta su oprošteni od vojništva. Za savjesno vršenje dužnosti nagradjuju ih vijencem i drugim odlikovanjima, po gotovo, ako su na svoj trošak popravili hram, ili sveto sudje, ili ako su od svoga prinijeli, da bude koja slava sjajnija.

Svećenicima pomažu bogoštovni službenici. Postavljaju se ždrijebom, ili ih bira narod, ili vijeće; služba im traje godinu dana, ili kraće vrijeme. Jedni se (ἱεροποιοί) brinu, da se svetkovina dostojno proslavi; kupuju blago za žrtvu, primaju žito, ako ga je svijet dužan davati hramu; gdjekad vode žrtvu u svečanu provodu k žrtveniku i žrtvuju; kod slave dijele meso medju ljude. Drugi (νεοφύλακες) paze, da je zgrada u redu. Dragocjenosti i novce od hrama čuvaju rizničari (ἱεροταμίαι). Osim toga susretamo još glasnike i druge službenike.

Drva sijeku, vodu nose, hram rede i druge proste poslove obavljaju robovi (ἱερόδουλοι).

3. Vrači i proročišta.

Slučajna znamenja: riječ, glas i prirodne pojave; sni, promatranje ptica, vračanje iz žrtve. — Vrači. — Dodona i Delfi. — Asklepijeva i slična proročišta. — Proročišta, gdje se mrtvi zazivaju.

Grk vjeruje, da bog znacima navješćuje čovjeku, što treba činiti, što ne. Bog šalje znak ili sam, ili na prošnju. Jedne znakove umije svatko razjasniti i dokučiti, druge samo čovjek vješt i od boga nadaren.

Najjednostavniji su znaci: slučajna riječ, kihanje, grom iz vedra neba. Penelopa sjedi u sobi i želi, da bi se Odisej vratio i zajedno s Telemahom kaznio prosce; u taj čas kihne

MeteLink Digital Library

Telemah, a ona to drži za dobar znak. Odisej prije, nego će ubiti prosce, moli Zeusa, neka mu pošalje kakav glas, ili znak; na to zagrmi, a negdje blizu čuje sluškinju, gdje želi — ta onemogla je meljući svu noć brašno za prosce — da bi se onaj dan prosci u kući posljednji put častili. Krvava kiša znači pokolj u bici, munja i dúga znači rat, ili oluju; repatica, meteor, potres, pomrčina sunca i mjeseca slute na zlo. Putnik pazi na sve, što ga sreta.

Znamenitiji su sni. Stari drže, da je san od Zeusa i da je duša, kad čovjek spava, slobodnija i bolje prozire u objavu božju; u snu može boga vidjeti i s njim se razgovarati. Sni su istiniti i lažni, jasni i nejasni. Za nejasne treba iskusnih tumača. Razlaganjem sanjâ bavile su se i mnoge knjige, od kojih nam se sačuvala Artemidorova iz 2. v. posl. Is.

Mnogo se gatalo iz ptica (οἰωνοσκοπία), ponajpače većih grabilica. Amo ide u prvom redu Zeusov orao i Apolonov kobac. Tko bi htio da vidi znak, išao bi na zgodno mjesto, licem se okrenuo k sjeveru i čekao; ako bi ptica osvanula na zapadu i letjela na istok, dakle s lijeva na desno, donosila bi sreću, a nesreću, ako bi projurila s istoka na zapad t. j. na lijevo*; ako pak bi se gdjegod iznenada pokazala, ili oglasila, pa je onda nestalo, držao bi motrilac svaku pojavu na lijevoj strani za nesreću, a na desnoj za sreću. Svakoga znaka ne razumije običan čovjek, nego često treba vrača. Što znači, kad se n. pr. čovjeku nad glavom bije orao s orlom, ili sa zmijom, ili kad dva orla, crni i bijeli, deru bredju zečicu, to će odgonenuti samo vrač.

Veoma je često vračanje iz žrtve (ἱεροσκοπία). U Homera toga, čini se, još nema, dok je tumačenje sanjâ i znamenja ptičjih u običaju. Iz žrtve vrača ili svećenik, ili vrač (μάντις). Vrač ide s vojskom u rat. Prije bitke, ili kakva opasna puta prinosi se žrtva pomirnica, ili bolje okajnica (σφάγιον), da se bog umilostivi. Vrač ogleda žrtvu; pa ako je žrtva povoljna, zameće se boj, ili ide na namišljeni put; inače se naum pušta, ili se ponavlja žrtva, dok ne uspije. Ovakva žrtva i razgledanje traje dugo; više puta neprijatelj već sipa strijele, ali se vojska, premda strada, ne miče, dok vrač ne kaže svoju. U taboru se dašto prikazuju i obične žrtve (ἱερά); ta klanje blaga, što ga dan na dan treba vojsci za hranu, jest žrtva. I iz ovakve se žrtve vrača, ali to obično vrše svećenici u nazočnosti zapovjednikovoj, a ne mora, kao kod pomirnice, biti vrač I u miru, ako ustreba, obično vrača svećenik, rjedje vrač.

* Na zapadu su duše mrtvih.

Kod svake se žrtve ne vrača, niti je svaka životinja za to. Za vračanje se upotrebljavaju samo domaće životinje, koje se jedu; psi i konji, koji se inače žrtvuju, nijesu za taj posao. Kod žrtvovanja se pazi na štošta. Dobar je znak, kad životinja mirno ide k žrtveniku i krotko dočeka smrtni udarac, a zao, ako se istrgne i pobjegne, ili se prije klanja sruši i pogine. Gleda se, je li utroba — ta ona se pali bogovima — zdrava, lijepe boje; po gotovo, jesu li jetra cijela i zdrava, a žuč lijepa; za tim, kako gori žrtva, kako se rep izgarajući kovrča, kako bukti plamen i kako se dim diže. Ako vatra samo tinja i žrtva se cmari, zna se, da dobra biti ne će.

Vračâ ima već u Homera. Oni nijesu samo ljudi iskusni, nego i proročkim darom obdareni, t. j. ne tumače samo vanjska znamenja, nego u čas nadahnuća proriču, što im izravno Apolon ili koji drugi bog kazuje. Štuju ih veoma. Vještina proročka kad što traje u porodici i širi se od koljena do koljena. U potonje se vrijeme odlikovao rod Jamidâ i Klitijadâ u Olimpiji i rod Telijadâ, koji su bili po raznim mjestima u Grčkoj rasijani. Riječi proročke kupili su Grci u zbirke, nalik na sibilinske knjige, što su ih imali Rimljani.

Pored muškaraca nalazimo i ženske — sibile, što su u nekom zanosu ili za pravo u mahnitosti proricale. Najviše je izišla na glas sibila u Eritri.

*

Bogovi svjetuju Grka osobito na nekim odabranim mjestima. To su proročišta (μαντεῖα, χρηστήρια). Najstarije bijaše Zeusovo u Dodoni, podno gore Tmara u Epiru, a najglasovitije Apolonovo u Delfima. Homer poznaje oba proročišta. Zeusu Dodonskomu, kaže Homer, služe Seli, što ne peru nogu, a leže na zemlji; volja se Zeusova razbira s visokoga hrasta. Budućnost se naime u Dodoni proricala iz šuštanja grančicâ svetoga hrasta, ispod kojega je ključalo vrelo. Pored svećenikâ susretamo poslije i tri svećenice, proročice (προμάντιες, προφήτιδες).

Zeus objavljuje volju svoju po znamenjima, a Apolon izravno na usta proročka. Od mnogih proročišta Apolonovih najviše se istaklo delfijsko.

Na južnoj strani podno nebotičnoga Parnasa ostrmo se diže brežuljasti vis od rječice Plista k sjeveru do pod dvije visoke, gole stijene, što ih po srijedi rastavlja neko 6 koraka širok prodor. Do prodora izvire staro vrelo Kastalija, gdje se čistio, tko je mislio poći u hram, da pita boga. Malo na zapad od vrela, gdje je danas selo Kastri, vide se ostaci hrama Apolonova,

METELWIN Digital LIBRARY

pod kojim se u tihoj zabiti nekad širio gradić Delfi. Kastalija ga je, rušeći se niz brdo k Plistu, razdvajala u istočnu i zapadnu polu.

Hram je bio zidom ogradjen. U ogradi se zelenio lovorov gaj, romonilo vrelo Kasotis, dizalo se kazalište za muzična natjecanja, bile riznice za silne zavjetne dare, pa mnoštvo kipova i umjetnina; ležao kamen, što ga je, kao što veli Hezijod, Zeus postavio, da bude znak i čudo smrtnicima.* Kamen se danomice polijevao uljem, a o praznicima se na nj metala sirova vuna. Pred hramom je stajao žrtvenik za klanice, pa vuk od mjedi i velik tronog od zlata i mjedi. Tronog su Grci na spomen bitke platejske, gdje su hametom potukli Persijance, podigli od desetine plijena.

Hram su iz vana resili stupovi dorski, a iznutra jonski. U predvorju, dragocjenostima krcatu, bijaše na zidu upisano γνῶθι σαυτόν (spoznaj samoga sebe) i μηδὲν ἄγαν (ništa previše); tu se nalazio i kip Homerov. U svetištu, u dnu na zapadnoj strani, stajao je Apolon licem na istok, pred njim ognjište, a do ognjišta gvozdena stolica, na kojoj je Pindar himnama slavio Apolona, i kamen u obliku stoga sa zlatnim orlom s lijeva i desna. Na ognjištu je plamsala vječna vatra, što ju je čuvala udovica; a kamen s dva orla zvao se pupak (ὀμφαλός), t. j. središte zemlje. Tu su se, kaže priča, sastala dva orla, što ih je, jednoga s istoka a drugoga sa zapada, pustio Zeus, da vidi, gdje je sredina zemlje.

Iza svetišta, nešto dublje, nalazilo se najsvetije mjesto (ἄδυτον) — ono grotlo, nad kojim se dizao golem tronog s kotlom, što ga je pokrivala probušena ploča. Na toj je ploči stajala stolica proročice Pitije. Taj je dio hrama bio nalik na natkritu pećinu; tu se nahodila stara lovorika i zlatan kip Apolonov; ovamo se izlijevalo vrelo Kasotis.

Hram je sagradio graditelj Spintar iz Korinta, pošto je g. 548. stari izgorio. Gradnju su za odredjenu svotu preuzeli bogati, iz Atene izgnani Alkmeonide. Budući da su za prednju stranu hrama mjesto vapnenjaka upotrebili parski mramor, stekli su naklonost proročišta. Hram je bio bogat. Kad su ga Fočani u svetom ratu posjeli, kovali su od zlata i srebra novac, a od mjedi i gvoždja oružje. Poslije su opet Rimljani Sula i Neron plijenili svetinju. Pored svega toga bilo je pod kraj 1. v. posl. Is. u Delfima još do 3.000 kipova.

* Pričalo se, da je to onaj kamen, što ga je Kronos progutao, držeći ga za maloga Zeusa. Kronos je naime znajući, da će ga sin svrgnuti s prijestola nebeskoga, svako muško dijete, čim mu se rodilo, pojeo. Kad se rodio Zeus, sakri ga mati Reja na Kreti, a mjesto njega preda Kronu zavit kamen, što ga on proguta.

Isprva se proricalo samo jedanput u godini i to 7. bisija, negdje u proljeću, kad su dan i noć jednako dugi; poslije svaki mjesec jedanput, a napokon, kad je naloga bila velika, svaki dan, samo ne u nesretne. U staro je vrijeme proricala djevojka u cvijetu mladosti, a kasnije poradi nekoga nasilja neudata ženska, koja je 50 god. prevalila. Proročica se zvala Pitija i služila do smrti. Bila je redovno Delfljanka, a birala se iz čestite, makar siromašne porodice. S vremenom nije dostajala jedna proročica, nego su se dvije izmjenjivale, dà, — treća je bila u pripravi.

Proročištu su se utjecale države, vladari, ugledni i prosti ljudi, Grci i inostranci. Praznoruk nije nitko dolazio. U jutru na dan proricanja palio se tamjan u hramu. Vrata su bila iskićena svježim lovorovim grančicama. Tko je htio unići, morao se prije očistiti, žrtvom i molitvom pripraviti. Žrtvovale su se većinom koze, a svećenici su pomno ogledali žrtvu; samo ako je bila povoljna, proricalo se onaj dan. Svakoga, kad je ulazio u hram, škropili su na vratima svećenici svetom vodom; svatko je imao na glavi lovorov vijenac, a u ruci lovorovu grančicu, vunicom ovitu. Kojim će redom ljudi pitati boga, to je odredio ždrijeb; ako je slučajno tkogod od nazočnih imao pravo, da prvi pita (προμαντεία), onda je on bez ždrebanja došao prvi na red.

Pitija prije, nego će na tronog, opere se u Kastaliji, obuče dugačku haljinu i zlatom uresi kosu; za tim unidje u najsvetije mjesto, spali žrtvu — lovorovo lišće i ječmeno brašno, srkne vode iz vrela Kasotis, otkine nekolika lista s lovora i zubma skoše. Sad je povede svećenik profet (προφήτης), kojemu su ljudi pitanja usmeno, ili pismeno saopćili, na tronog lovorom ovjenčan. Hladni plinovi, što su se iz grotla dizali, za čas bi omamili proročicu, a ona bi većinom bez pravoga saveza i smisla uzela zboriti; njezine bi riječi profet gledao da nekako složi u heksametre, ili druge stihove, ili bi ih — to je u poznije vrijeme pretezalo — izrekao prozom. Odgovori bijahu često dvolični. Uzrujanost Pitijina bila je kad što vanredno velika. Jednom je, kažu, hrapavim glasom kriknula, skočila s tronoga, te su svi nazočni, pa i sam profet pobjegli; a kad su se vratili, nadjoše je na tlih onesviješćenu, te je sjutradan izdahnula.

Ugled, što ga je proročište na daleko i široko uživalo, padaše s vremenom. Već Demosten veli: „Πυθία φιλιππίζει (Pitija pristaje uz Filipa).“ Kršćanstvo mu učini kraj. Za cara Konstantina, čini se, zanijemi proročište sasvim.

Bilo je proročištâ, gdje je bog čovjeka, koji je trebao pomoći, putio u snu. To je bivalo u liječilištima Asklepijevim, a i drugdje. Tako su se n. pr. svetinji Amfijarajevoj kod Tebe — poslije

bude proročište preneseno u Orop na granici atičkoj — utjecali u raznim neprilikama i nevoljama; a morali su, koliko znamo, Amfijaraju žrtvovati ovna, pa do žrtvenika prostrijeti kožu njegovu, leći i čekati san.

Napokon treba spomenuti proročišta, gdje su svećenici zazivali dušu kojega pokojnika, da ovo ili ono kaže (νεκρομαντεῖα, ψυχομαντεῖα). Susretamo ih u krajevima, gdje ima pećina, prodora, vrućih vrela, kužna isparivanja. Najviše je izišlo na glas proročište na Avernskom jezeru kod grada Kume u Italiji. Voda je u tom jezeru bila sumporasta, a isparivanje veoma kužno, te se vjerovalo, da se ovdje silazi u podzemski svijet.

II.

Bogoštovna djela.

1. Zazivanje bogova.

Molitva. — Proklinjanje. — Prisega. — Čaranje i bajanje.

Boga zaziva, kad se tko moli, proklinje, prisiže, baje i čara. Molitvom se nešto prosi (εὐχή), ili se za kakvu blagodat izriče hvala (ἔπαινος). Molitve su i one pjesme, što su ih o raznim svetkovinama korovi uz kitaru, ili frulu pjevali u slavu božju.

Grk se moli, kad se sunce radja i kad zapada, pa poslije jela i prije svakoga znamenitijega djela. Molitvom on počinje svečanost, narodnu skupštinu i sudbenu raspravu. On se moli, kad se u nevolji nadje. Prije molitve rado pere ruke, oblači čiste haljine; a često kiti vijencem glavu, ili uzima u ruku grančicu, vunicom omotanu. Okreće se onamo, gdje misli, da je onaj bog, kojega zaziva. Kad se utječe nebesniku, diže ruke k nebu; kad morskomu bogu, pruža ih ravno preda se; kad podzemskomu, kleči, ili sjedi na zemlji i upire ruke o tle, ili lupa nogom, da upozori boga. Rukû ne sklapa, nego iskreće dlanove na polje, ravno preda se. Pred žrtvenikom, ili kipom božjim diže obično samo desnicu. Redovno moli stojećke, a glava mu je otkrita; na zemlju se baca i kleči, kad zaziva podzemskoga boga, inače malo kad. Ide li kraj hrama, ili kipa božjega, stavlja desnicu na usta i dobacuje cjelov svetinji.

Pretrpi li tko od koga zlo, obara se kletvom (ἀρά) na zlotvora i zaziva osvetu božju; više puta proklinje već unaprijed

MeteLWN Digital LIBRARY

svakoga, koji će mu ovo ili ono učiniti. Proklinje država, ili — a to češće biva — pojedinci. Atena je na početku svake skupštine po glasniku proklinjala izdajnike; ona je po svećenicima svečano proklela Alkibijada, jer se nekom zgodom narugao misterijama eleuzinskim; ali je poslije to prokletstvo skinula. Proklela ga ovako: Kad je unoćalo, okrenuli se svećenici licem k zapadu i kunući tresli grimiznu haljinu, kao da svetogrdje stresaju s grada. Privatni bi ljudi u pločicu, većinom olovnu, urezali kletvu i zakopali je gdjegod u stanu prokletoga, ili na mjestu, koje je podzemskomu bogu bilo posvećeno. Tako bi se radilo s tatovima, nevjernicima i klevetnicima, te bi mnogi krivac u strahu od kazni božje počinjeno zlo popravio. Najčešće bi se proklinjali skvrnitelji grobova. Pločica s kletvom dala bi se pokojniku u grob i željelo svako zlo onomu, koji bi to mjesto pogrdio.

Nalik na molitvu i proklinjanje jest prisega (ὅρκος). Tko prisiže, želi, da njega, ili s njim i sav rod njegov stigne nesreća i zator, ako se krivo kune; pri tom zaziva jednoga, tri, više, ili sve bogove i božice. Više puta prisiže na mjestu svetom, pa se kolje, ili lije žrtva. Klanice se on mora taknuti u znak, da je voljan, ako ne govori istine, gubiti život, kao što životinja, koja leži na žrtveniku. Ljevanica znači gotovo isto, t. j. da bi se krivokletniku prolila krv poput vina, što na zemlju teče. Gdjekoji je bacio grumen gvoždja, ili što drugo teško u more i kleo se, da će držati riječ, doklegod iz dubine ne izroni ona stvar. U teškim su prilikama ljudi bili pače spravni ići kroz vatru, golom rukom dizati usijano gvoždje, piti volujsku krv i raznim se pogiblima izvrgavati. U razgovoru je Grk, da što potvrdi, govorio „psa mi, guske mi“, što odgovara našemu „bora mi“. Za javnu krivu prisegu nije zakon nikoga kaznio, nego je bogovima prepuštao, da oni grješnika pokaraju.

Čaranja i bajanja (ἐπῳδαί) bilo je već u Homera, ali se istom u poznije vrijeme jako razvilo. Bilo je sljepara, koji su se gradili, da mogu bogove prisiliti, da im štogod objave; da mogu dozvati duhove, skinuti mjesec s neba, raspiriti u koga ljubav, odagnati i navaliti bolesti, pa načiniti, da kamenje govori.

2. Zavjetni dari.

Razni darovi. — Sveta stada i životinje. — Bogu posvećeni ljudi.

Hramovi, po gotovo veliki, ponosili su se zavjetnim darima (ἀγάλματα, ἀναθήματα). U Delfima i Olimpiji nakupilo se toga

toliko, da su se blizu hrama gradile riznice; u Dionizov hram podno akropole atenskè nijesu više stali tronozi, te su ih namještali po ulici, koja se po njima i prozvala.

Davanje darova za cijelo je običaj star kao i žrtva; njima je čovjek mislio bogove razveseliti, steći u njih milost, utišati gnjev njihov. U Homera, vidimo, nosi Hekaba, žena trojanskoga kralja Prijama, skupocjeno odijelo u hram Atenin, da se božica smiluje na grad i pomogne Trojancima u boju; sin Prijamov Hektor pozivajući Ahejce na dvoboj, veli, ako ubije neprijatelja, da će oružje, što će ga s njega skinuti, objesiti u hramu Apolonovu. Gladni drugovi Odisejevi prije, nego će klati sveta goveda Helijeva i ovako se ogriješiti, u strahu od gnjeva božjega obriču Heliju, da će mu na Itaci sazidati hram i metnuti u nj mnogo skupocjenih priloga.

Prava dika i ponos grčki bijahu darovi, što su ih države i vaskolik narod bogovima davali. Poslije bitke maratonske podigoše Atenjani na akropoli kip božice Atene od mjedi; poslije pobjede salaminske postavi narod grčki u Delfima neki kip, koji je bio visok 12 lakata, a u ruci držao kljun od ladje; poslije bitke platejske namjestiše Grci u Delfima tronog od zlata i mjedi, a u Olimpiji 10 lakata visok kip Zeusov od mjedi. I oružje i drugo, što se neprijatelju u boju otelo, prikazivalo se bogu. Tako se n. pr. mač persijskoga vodje Mardonija i stolica, na kojoj je sjedio Kserkses i gledao bitku salaminsku, nalazila medju zavjetnim darima na akropoli atenskoj.

Mnogobrojni su, a gdjekad i sjajni bili darovi, što su ih pojedinci prilagali. Pobjednik u natjecanju rado je bogu davao svoju nagradu — tronog, vijenac; trgovac, ili posjednik rudâ darivao ga je iza izdašnoga dobitka, ribar iza obilna ribolova, seljak iza dobre ljetine, brodar iza bijesne oluje, bolesnik iza teške bolesti; zanatnik mu je posvećivao svoj alat, slikar kist, glazbenik glazbalo, ratar plug, lovac kožu i rogove ubijene životinje; dječak mu je, kad je odrastao, na dar rezao kosu svoju, a djevica, kad se udavala, preda nj polagala pojas, kojim se pasala. Medju zavjetnim se darima mnogo pominju kipovi, zlatno i srebrno žrtveno sudje, haljine, nakit, svjetiljke.

Kod mnogih hramova susretamo sveta stada. Pasu na paši, koja pripada hramu, i žrtvuju se o svetkovinama; no često se zajedno sa zemljom davaju u zakup. Osim rogatoga i sitnog blaga hrane se kod hrama i druge životinje, koje su onomu bogu, čija je svetinja, osobito mile. U njih se ne smije dirati, niti se žrtvuju. To su n. pr. konji, divljač, pijetli, paunovi, perlinke, ribe, zmije, kornjače i miševi. I ljudi su se bogovima

METELWIN Digital LIBRARY

posvećivali. To su bili robovi, koji su obavljali proste poslove u hramu; gdjekoji je u drevno doba kao žrtva izdahnuo na žrtveniku.

3. Žrtva.

O žrtvi u opće. — Žrtva nekrvna: pecivo, plodovi, sir, kâd, ljevanica. — Žrtva krvna, od koje se jede: žrtva prigodom slave, žrtva zahvalnica, žrtva prosna. — Prikazivanje žrtve. — Krvna žrtva, od koje se ne jede: žrtva podzemskim bogovima, žrtva okajnica, žrtva bogovima mora i rijekâ, žrtva uz zakletvu, žrtva herojima i mrtvima.

I ž r t v a (θυσία) je zavjetni dar, samo što ne traje dugo, nego brzo izgori, ili je zemlja popije, ili se drukčije potroši. I žrtvom čovjek zahvaljuje za ljetinu, pobjedu, spas iz pogibli; njom se moli prije bitke, putovanja i drugoga posla; njom misli gnjev božji umiriti. Bogovi, čitamo u Homera, podaju sreću i blagoslov onomu, koji im obilne žrtve žrtvuje, a kazne nehajnika; oni se vesele pari, što se sa žrtvenika diže, što više — oni polaze k Etijopljanima i drugim ljudma, koje vole, i tu se kod svečane žrtve zajedno s njima u podobi čovječjoj časte.

Žrtvuje se ob dan ili ob noć. Podzemskim bogovima, pa herojima i mrtvima žrtvuje se u večer, kad se smrkne; a nebesnicima u jutro, do podne, ili bar još za dana, dok ne zadje sunce. Žrtva je krvna, ili nekrvna.

N e k r v n e su žrtve razno pecivo, plodovi, druga hrana, kâd i ljevanice. Pecivo se bogovima neba i donjega svijeta pali na žrtveniku, mrtvima na žrtveniku, ili grobu, a bogovima mora i rijekâ baca se u vodu. Često se pecivo na prosto polaže na žrtvenik, te pripada svećenicima. Ono je razna oblika. Apolonu se prinose kolači nalik na liru, lûk i strjelicu; Artemidi Seleni okrugli poput puna mjeseca, s pozataknutim malim drvcima — zrakama mjesečevim. Ima ih i u obliku životinja. Tako što rado mjesto klanice prikazuju siromasi, kojima je blago preskupo, za tim od neprijatelja podsjednuti, kad im ponestane marve, i filozofi, kao što je Pitagora, koji uči, da se duša poslije smrti seli u životinje, te se žaca prolijevanja krvi.

Bogovima, osobito Demetri, prinose se dalje prvine poljskih plodova, grožđje i drugo voće, pa med; k tomu se amo tamo meće na žrtvenik sirova vuna, koja se uljem polijeva. Kao što pecivo, tako i voće više puta zamjenjuje klanice. Heraklu su n. pr. u Ateni u općini Meliti mjesto goveda prikazivali jabuke, u koje su zaboli treščice — tobože noge i rogove.

Od druge se hrane rado na žrtvenik polaže sir. Kâd je sam za se žrtva, ili je dodatak krvnoj i nekrvnoj žrtvi. U Homera se pali neka mirišljiva cedrovina tijon (θύον), a u potonje vrijeme tamjan.

Ljevanice su česte. Kao što čovjek pije vino bez jela, ili uz jelo, tako su ljevanice žrtve za se, ili spojene s klanicom. Evo iz Homera primjer čiste ljevanice. Kad Ahilej Patrokla svojim oružjem naoruža i s Mirmidoncima u boj otpravi, da Ahejcima u krajnoj pogibli pomogne, ide u svoj šator, diže zaklopac od kovčega, vadi umjetnu čašu, iz koje nije nikomu do Zeusu žrtvovao. Očisti je sumporom, ispere u živoj vodi; za tim opere ruke, zagrabi vina, stane sred dvorišta, podigne oči k nebu, uzme lijevati i moliti Zeusa Dodonskoga, da prodiči Patrokla i živa ga vrati.

Čovjek nalijeva u vino, prije nego će ga piti, vode, pa tako čini obično i onda, kad ga lijeva bogu na čast; ta i sami besmrtnici miješaju nektar. Neki bogovi, ponajpače podzemski, ne trpe vina, nego im se smiješa mlijeka, meda i vode. Vino — tako misle — budi veselje, koje podzemlju ne pristaje.

Za krvne se žrtve uzimaju goveda, ovce, koze, svinje, rjedje perad, a najrjedje ribe, divljač i neke druge životinje. Za žrtvu se upotrebljava životinja lijepa i zdrava, svijetle i tamne boje, muško i žensko, odraslo i mlado, što još siše. Rijetko se bogu prikazuje sakato blago, kao što su stanari grada Eretrije klali Artemidi. Same crne životinje žrtvuju se podzemskim bogovima, herojima i mrtvima, a drugim bogovima i bijele i crne. Bogu sunca Heliju, čini se, žrtvovalo se blago samo svijetle boje. Konji, makar se i mrtvima prikazivali, samo su bijeli u običaju. Mužjaci se rado žrtvuju bogovima, ženke božicama; no biva i obratno, a nekima se kolje oboje.

Krvne se žrtve dijele na dvoje: od jednih se jede, od drugih ne. U prvu se vrstu broji svako klanje, za tim žrtve prigodom kakve slave, žrtve zahvalnice i žrtve prosne. Seljak, koji ne može, kao što ljudi u gradu, kupiti mesa u mesara na trgu, kolje sam, kad ustreba, i svaki put meće nešto bogovima na vatru. Svijet u gradu, istina, dobavlja meso, što ga svaki dan za kuću treba, na trgu,* ali se ipak više puta desi, te slavi kakvu porodičnu slavu, ili zahvaljuje bogovima za što, ili štogod prosi. Takvom zgodom kolje gospodar ili sam u kući i vrši službu svećeničku, ili ako ne zna

* Mesar je po svoj prilici svaki put, kad je klao, spalio bogovima po koji komad, što nije mnogo vrijedio.

METELWIN Digital LIBRARY

obreda, ili mu se ne će, zove mesara, koji mora sve to znati, ili ima medju družinom u kući čovjeka vješta; a više puta vodi blago k hramu, te mu ga kolje svećenik, koji nešto žrtvuje, nešto, koliko ga već ide, sebi uzme, a drugo preda gospodaru. Gospodar pojede meso s prijateljima odmah kod hrama, ili ga nosi kući i tu gosti rod i znance, ili svakomu po koji komad kući pošalje. Sve za se zadržati nije lijepo. Kad i kad zajednički žrtvuje više prijatelja, porodica, ili čitav rod, pa meso medju se dijele.

I općine i države priredjuju žrtve, kad slave slavu, zahvaljuju bogovima, ili što mole. To već nalazimo u Homera. Eno u gradu Pilu nagrnuo narod na obalu — stari kralj Nestor žrtvuje zemljotrescu Pozidonu. U devet dugih redova nižu se klupe; u svakom redu sjedi 500 ljudi, svaki red dopada po 9 crnih crncatih bikova. Upravo kušaju utrobu — srce, pluća i jetra — i pale stegna, kad doplovi Telemah s božicom Atenom (u podobi Itačanina Mentora), da pita za oca Odiseja, koji se još nije iz Troje vratio. Piljani ih, mašući rukama, pozdravljaju. Prvi izide pred došljake najmladji sin Nestorov Pizistrat, primi ih za ruku i posjeda na meko runo do oca Nestora i brata Trazimeda. Za tim im poda utrobe, nalije vina u čašu i pruži Ateni, da izlije žrtvu Pozidonu. Ona prihvati, te moli Pozidona, neka im da sretno izvršiti, po što su došli; onda preda čašu Telemahu, koji se takodjer, lijući žrtvu, moli. Medju tim nataknu Piljani ostalo meso na ražnjeve, ispeku, skinu i stanu se častiti. Kad sunce počine, poliju im glasnici ruke, a dječaci napune čaše i razdijele ih. Jezike žrtvene isijeku, bace ih na vatru. Nešto vina izliju, drugo ispiju. Sad se došljaci spreme da idu na ladju, ali ih ustavi Nestor i ne dâ im, da idu od njega kao od kakvoga prosjaka; on ih pozove u svoje dvore. Atena veli, da će na ladju, a Telemah neka ide k Nestoru. To rekavši odleti u podobi orla. Svi se zadive, a Nestor prepozna božicu i obeća, da će joj žrtvovati jednogodišnju, neujarmljenu junicu. Za tim otidu u dvore, gdje izliju žrtvu Ateni i legnu spavati. Sjutradan urani Nestor, jednoga sina otpravi u polje, da kaže govedaru, neka dorene junicu, što ju je obrekao Ateni; drugoga pošalje po drugove Telemahove na ladju, trećega po zlatara, a ostalima naredi, neka paze, da sluškinje prirede sve za gozbu: bistru vodu, drva, stolce. Dovedu junicu, osvanu ljudi s ladje i zlatar s nakovnjem, kladivom i kliještima. Svi se okupe u dvorištu pred palačom. Nestor dâ zlato, a zlatar okuje junici rogove, da bude žrtva sjajnija. Sinovi Nestorovi Stratije i Ehefron dovedu junicu k žrtveniku, Aret donese u jednoj ruci vode u posudi, a u drugoj krupno samljevena ječma u košari; najstariji sin Trazimed

pristupi s oštrom sjekirom, a Persej sa zdjelom, da prihvati krv. Službu svećeničku vrši Nestor. On opere ruke, pospe, moleći se Ateni, junicu ječmom; izreže joj čuperak dlakâ s čela i baci u oganj. Trazimed udari sjekirom junicu po šiji; ona se sruši, a ženi, kćerima i snahama Nestorovim kida se s ustiju glasan poklik. Muškarci dignu junicu, uzvinu joj vrat, a Pizistrat ga prereže. Krv teče u zdjelu. Za tim oderu junicu, izrežu bedra, zaviju ih pretilinom, slože u dva savitka, metnu na žrtvenik i pokriju još komadima mesa. Žrtva gori, a Nestor je polijeva. Kušaju utrobu. Kad žrtva dogori, razrežu ostalo meso, nataknu na ražnjeve, pa se poslije goste. — Kod žrtve se kad što pjeva pjesma, a igra kolo. Životinja se najprije tuče, a onda kolje, ili joj se odmah prereže vrat.

U potonje se vrijeme kiti životinja tracima i vijencima. Ljudi se peru, oblače čiste haljine i meću sebi na glavu vijenac, koji nije samo nakit, nego i znak veselja, bez kojega ne smije biti gozbe. Najprije se košara s ječmom i posuda s vodom nosi oko žrtvenika s lijeva na desno. Za tim se uzme goruća glavnja sa žrtvenika, zaroni u vodu i ovako voda posveti. Vodom sada prisutni okvase ruke i poškrope sebe i žrtvenik. Dovede se životinja. Ječam ide od ruke do ruke, i svatko saspe malo životinji na glavu. Glasnik zapita: „Tko je ovdje?“ Odvrate mu: „Mnogi dobri.“ Za tim se moli molitva. Odreže se čuperak dlakâ s glave i baci u oganj. S tim se počinje žrtva. Svima se nalaže, da šute. Uz svirku svirale — gdje nema svirke ni pjesme, znak je žalosti — zaziva se bog, da milostivo primi žrtvu. Sad se kolje životinja. Krv se pušta ravno na žrtvenik, ili u zdjelu, iz koje se onda lije na žrtvenik. Koža se oguli, utroba izvadi, meso rasiječe i komadi za boga odijele. Utroba se najprije priredi; nešto se — po gotovo, što se ne da jesti — spali, a drugo se pojede. Da bolje gori, baca se loj u oganj; a da ne udara, pali se tamjan. Osim toga se žrtvuje donji dio hrpta, rep i neki drugi komadi. Lakedemonjani su, čini se, malo mesa ostavljali na kostima, što su ih spaljivali; ta govori se o njima, da žrtvuju same kosti. Kad dogori žrtva, polije se vinom, koje je vodom izmiješano. Jezik se izreže; ne spali se, kao što u Homera, nego ga dobije svećenik, ili — to biva osobito kod javnih gozba — glasnici, koji pomažu kod žrtve. Ostalo se meso ispeče i jede. Svetkovina se završuje s ljevanicom. Pored svirke susretamo pjesmu i korove.

Žrtvuje se jedna, ili više životinjâ. Da se pogosti narod, kolju se cijele hekatombe, koje broje više, ili manje od 100 glava. Česte su žrtve od tri različne, redovno muške životinje

MeteLWNDigitalLIBRARY

(τριττύες), a pominju se i žrtve od 12 komada blaga (δωδεκηίς). Za velike se svetkovine mnogo trošilo. Na Delu se jednom 109 goveda kupilo za 8.419 drahmi, neko 6.650 K.

Redovno se kolju goveda, ovce, koze i svinje t. j. životinje, koje se jedu. No sve se ne žrtvuju svakomu bogu. Demetra n. pr. voli svinje, Artemida i Dioniz koze, Pozidon bikove, Atena krave. U neke svetinje nije čovjek smio unići, ako je okusio svinjetine, ili imao obuću od svinjeće kože, a kamo li dovesti i žrtvovati svinju Govedo se moglo svakomu bogu prikazati; štedjeli su se, ako i ne uvijek i svuda, bikovi orači i volovi vozači. Izidi su se prikazivale takodjer guske, a Asklepiju i Heraklu pijetli i kokoši. Pominju se, ali rijetko, ribe. Divljač se nije upotrebljavala za žrtvu, od koje se jelo, i to valjada za to, što su je obično u lovu ubili, ili ozlijedili, a jestvena je žrtva morala biti živa, bez griješke. Napokon je živu divljač bilo teško dopremati. Dopremanje bit će takodjer razlog, što su se od ribâ ponajpače jegulje žrtvovale, koje su najžilavijega života.

Ogledajmo drugu vrstu krvnih žrtava, od kojih se ne jede. Ovamo idu žrtve na čast podzemskim bogovima, žrtve pomirnice ili okajnice, žrtve na čast bogovima mora i rijekâ, žrtve uz zakletvu, žrtve na spomen herojima i mrtvima.

Bogovima podzemlja žrtvuje se noću. Obično se prikazuju nekrvne žrtve, rijetko klanice. Zaklane se životinje do truna spale, jer strogoga i mrkog podzemnika ne možeš zvati na veselu gozbu. Eumenidama se u Ateni u njihovoj svetinji, u gaju na Kolonu, prinose žrtve krvne i nekrvne (med s mlijekom i valjada s vodom); Hekati se kolju ponajviše psi, a svakoga mladja nose u večer imućnici na raskršća, koja su joj posvećena, lonce pune jela, što ih onda pobiraju siromasi. I bogovi gornjega svijeta štuju se više puta kao podzemski, kao n. pr. Zeus, Pozidon, Dioniz, Hermes, Demetra, Artemida, pače sam Apolon. Upravo s toga je više puta teško kazati, klanja li se tko ovom, ili onom žrtvom Zeusu, Apolonu, ili drugomu komu kao bogu podzemlja, ili prinosi kao nebesniku žrtvu okajnicu; ta u oba se slučaja odaje neka strepnja i ne jede se ni mrva od zaklane životinje.

Pomirnica ili za pravo okajnica jest samo krvna žrtva. Njom gleda čovjek da umilostivi boga, da mu oprosti grijeh i kaznu; njom misli skloniti božanstvo, da ga u teškoj opasnosti, u koju smjera poći, očuva od smrti. Žrtvuju se ljudi i životinje: psi, divljač i perad. Ljudi se zakolju i spale, a životinje kad što žive pognaju, ili bace u vatru. Kod klanja se prereže vrat i krv

pusti na tle, da je zemlja popije. Ljevanice nema. Ne jede se ništa. Kod okajnice nije, kao što kod jestvene žrtve, tijelo glavno, nego krv — život, kojim treba da čovjek umiri boga i svoj život otkupi.

Okajnica, po gotovo žrtvovanje ljudî, nije narodni običaj grčki, nego istočnjački. Ta Homerovi junaci ne znadu, niti osjećaju, što je grijeh, prokletstvo i pokajanje; za to i ne prinose okajnicâ.* Ahilej, istina, ubija zarobljene Trojance i baca ih na lomaču Patroklovu, ali to nije okajnica, nego osveta, kojom osvećuje mrtva druga Patrokla. No u staroj priči ima ipak tragova žrtvovanju ljudi — pravoj okajnici. Prikazuje se prije pogibli. U Aulidi, prije nego će preko mora u Troju, žrtvuje Agamemnon kćer Ifigeniju, da umiri vjetrove; kad se vojska grčka vraća iz Troje, kolje Poliksenu. I u historijsko doba biva tako. Prije bitke salaminske žrtvuje Temistoklo tri uhvaćena Persijanca. Najviše se ljudi žrtvuje za kuge, gladi, ili druge teške nevolje. Bilo je i svetkovinâ, o kojima je redovno tekla krv ljudska. Još u 2. v. pr. Is. pale se u Arkadiji Zeusu Likeju ljudi na žrtveviku. Većinom su dašto čovjeka zamijenile životinje. Ta već je, kako priča veli, Artemida u Aulidi mjesto Ifigenije podmetnula košutu.

U okajnice možemo ubrojiti i žrtve, što se bogovima mora i rijekâ bacaju u vodu. U Homera ruše barbari Trojanci žive konje u rječicu Skamandar. Poslije nalazimo i u rodjenih Grka takve žrtve. Bacaju se dosta često Pozidonu u more bikovi i konji, i to živi ili zaklani. Krv se hvata u zdjelu i lije u vodu.

Okajnici je donekle srodna žrtva uz zakletvu. S njom je spojena ljevanica, dok toga kod okajnice nema; što više — ljevanica često sama dostaje. Žrtvuju se odrasle, muške životinje, osobito nerast, ovan, bik. Kod svečanih se žrtava uzima sve troje, a inače sam nerast, ili bik. Meso se — ta na njemu je kletva — ne jede, niti vino pije. Vino se ne miješa vodom. Takve žrtve susretamo već u Homera. Kad se Menelaj i Paris spremaju, da se biju za Helenu, vozi se kralj trojanski Prijam iz grada na bojno polje, da utanači ugovor, po kojem će Helena dopasti onoga, koji pobijedi. Glasnici trojanski dopreme dvoje janjadi, vina u kozjem mijehu, svijetao vrč i zlatne čaše, a ahejski janje i vina. Trojanci Prijam i Antenor, pa Ahejci Agamemnom i Odisej stanu kao zastupnici narodni na srijedu medju dvije vojske. Glasnici natoče u vrč čista vina trojanskoga i ahejskoga, a knezovima

* Junak, kad vidi po znacima, da je boga rasrdio, polaže zavjetni dar, ili prinosi jestvenu žrtvu i časti se

naliju vode na ruke. Agamemnon trgne nož, što ga je uvijek imao uz korice na maču, i odreže janjadi vune s glave. Vunu razdijele glasnici medju prvake trojanske i ahejske, da bi ih vezala zakletva. Za tim zovne Agamemnon za svjedoke Zeusa, sunce, rijeke, zemlju i bogove, koji na drugom svijetu kazne krivokletnika; pobijedi li, kaže, Paris, neka zadrži Helenu i blago, a Ahejci neka se vrate na ladjama kući; ubije li Menelaj Parisa, neka Trojanci vrate Helenu s blagom; padne li Paris, a Trojanci ne održe vjere, borit će se on, dok ne pobijedi. Sad prereže janjcima vrat i pusti ih na zemlju. Prvaci uzmu čašama iz vrča grabiti vino i lijući moliti se bogovima vječnim. Prijam baci u kola svoju janjad i krene u grad. — Životinje su se zakopale, bacile u more, ili spalile.

Žrtvama, od kojih se ne jede, pripadaju napokon i one, što se prinose herojima i mrtvima. Herojima se redovno jedanput u godini žrtvuje. Prikazuju im se klanice — obično bik, ili ovan — i ljevanice Žrtva se obavlja u glavnom onako, kao što i mrtvima. Mrtvima se žrtvuje na grobu, ili do njega, a herojima i drugdje. Životinji se kod klanja prigne glava k zemlji i prereže vrat. Krv se pusti u rupu, što je na grobu, ili u žrtveniku; trup se spali, a pepeo ondje zakopa. Krvi se pokojni najviše vesele, te je piju; ta nju im je smrt zajedno sa životom ugrabila Na grob se meću i plodovi, kolači, jela. To čine najviše siromasi, koji nemaju čim kupiti klanicu. Za ljevanicu se upotrebljava vino, voda, med, mlijeko i ulje, ali rijetko sve zajedno. Vino se miješa s vodom, jer su ga ovako pokojni pili na ovom svijetu. U mnogim se mjestima svake godine slavio po jedan blagdan mrtvih, te je rod išao svojima na grob, pa prinosio i lio žrtve.

„Heroj“ u Homera znači samo junaka, plemenita i ugledna čovjeka Istom poslije ih narod počinje štovati kao viša bića, što su po srijedi izmedju bogova i običnih pokojnika; ta bili su po priči potomci samih bogova. S vremenom su ljudi iste časti počeli iskazivati i suvremenim junacima. kao n. pr. Atenjani palima na Maratonu, Megarani palima kod Artemizija i Salamine, Platejani palima kod Plateje, Amfipoljani Spartancu Brazidi, koji je kod Amfipola potukao Atenjane i izdahnuo. Poslije to sve više učesta, te se dapače živim ljudma žrtvuje kao herojima.

Neki se heroji štuju kao nebeski bogovi, pa im se prikazuju žrtve s gozbom; dă, ima ih, kojima se žrtvuje i kao mrtvima i kao bogovima. U potonjem se slučaju jedna životinja spali cijela, a od druge se jede. Tako su n. pr. Tesalci svake

godine vozili u zemlju trojansku na grob Ahilejev dva bika, od kojih je jedan bio crn. Crnoga bi zaklali Ahileju kao pokojniku i zazivajući heroja pustili krv u iskopanu jamu, a tijelo bi spalili. Za tim bi mu drugoga bika kao bogu žrtvovali i samo nešto metnuli na žrtvenik, da izgori; drugo bi, da ne jedu u zemlji neprijateljskoj, ponesli na ladju, odjedrili i kod kuće poblagovali.

Sjajno su svake godine Platejani žrtvovali junacima, što su za slobodu pali kod Plateje, bijući se s Persijancima. U zoru bi narod u dugom redu krenuo, s trubačem na čelu, iz Plateje do grobova; za narodom bi odmicala kola, mirtom i vijencima krcata, i stupao crn bik. Mladići bi nosili vina, mlijeka, ulja, pomasti. Posljednji bi išao arhon u crvenoj haljini, s mačem o boku, sa žarom u ruci. Kad bi dospjeli na mjesto, zahvatio bi arhon iz vrela vode, oprao stećke i pomazao ih pomašću; onda bi zaklao bika tako, da bi mu krv tekla na žrtvenik; pri tom bi se molio Zeusu i Hermesu podzemskomu i zvao junake iz groba, da se počaste i napiju krvi. Napokon bi smiješao vina u vrču i izlio žrtvu govoreći: „Nazdravljam čestitima, što su za slobodu grčku izginuli!“

Kao što država štuje heroje, tako pojedinac štuje svoje pokojnike. Štovanje mrtvih nije za cijelo puno mladje od štovanja herojâ. Kao što se herojima prinose žrtve, jer su njihovi grobovi vrelo blagoslova zemlji, tako opet pojedinac žrtvuje svojim mrtvima, jer vjeruje, da oni dočekuju svoga na drugom svijetu, a dočekat će ga prijazno, ako ih se na ovom svijetu više puta žrtvom sjetio.

4. Čišćenje i misterije.

Razvitak čišćenja od Homera naprijed. — Što čini čovjeka nečista? — Kako se čisti pojedinac, kako li zemlja, narod? — Orfejevci. — Misterije eleuzinske i uredjenje njihovo.

U Homera čovjek opakim djelom raspaljuje gnjev božji, ali duše ne kalja; on još ne zna, što je unutrašnja ljaga — grijeh, te samo gleda, da mu je tijelo čisto, kad stupa pred boga. Prolije li krv, a opere mrlju, čist je; ubojica ne osjeća, da je krvlju okaljao i tijelo i dušu, niti mu pada na um, da ne smije ni k žrtveniku, ni u hram, ni medju ljude, dok se posebnim obredima ne očisti i ne izmiri s bogovima. Ta se misao radja i razvija poslije Homera. Isprva se čisti samo ubo-

MeteLINK Digital LIBRARY

jica, a poslije se to radi u mnogim drugim slučajevima. Na ulazu u svetinju Asklepijevu u Epidauru bijaše napisano:

Samo tko čist si, na prag korači mirisnom hramu;
Misliš li nesveto što, više nijesi tad čist.

Ponajpače se čovjek morao čuvati, da se ne takne ubojice, da ne zadje u kuću, gdje je mrtvac, i da ne bude kod poroda.

Čišćenje nije uvijek jednako. Ako se čisti zemlja, narod, hram, ili drugo kakvo mjesto, mora biti krvi životinjske; čisti li se pojedinac, redovno dostaje voda, a krvi treba, ako ju je prolio onaj, koji se čisti. Voda se uzima živa, ili morska. Vodi iz vrela primiješa se kad i kad soli. Onoga, koji se čisti, često omažu mokrom zemljom, mekinjama i žumancima, — tvarima, što tobože upijaju nečist; a onda to operu. Poslije pranja natiru čovjeka kad i kad mirišljivim uljem. Kod čišćenja upotrebljava se još lovorika, smokva i drugo. Da se zatre svaki trag nečisti, pali se na vatri sumpor, tamnjan i bilje, što jako miriše. Sve, što se kod čišćenja upotrebi, pa i životinja i krv, brižno se ukloni, — zakopa, ili baci u rijeku, ili u more. Tko to zakapa, ili baca, ne smije se na povratku ogledati. Obično se uzimala krv od odojka, a poslije i pasja.

Apolonije Rodjanin pripovijeda u svom epu „Argonautika“ potanko, kako su se čistili Jazon i Medeja. Za Medejom, što pobježe s Jazonom, podje otac u potjeru. Da bi ga ustavili i zabavili, ubiju maloga brata Medejina Apsirta, što su ga na bijegu uzeli sa sobom; rasijeku ga i razbacaju komade po moru. Ubojice dodju do vile Kirke; ne kažu, tko su, nego mole, da ih očisti. Ona kolje, da ih i ne pita za ime, odojka i pušta krv, da teče ubojicama na ruke. Za tim, zazivajući Zeusa Katarsija (Čistioca), pere im ruke vodom. Vodu, a valjada odojka i krv njegovu, odnaša sluškinja, a Kirka ide k ognjištu kućnom, pali nekrvne žrtve, lije u vatru ljevanice, u kojima nema vina, i moli Zeusa, da umiri božice osvetnice Erinije.

Čišćenje se naroda obavlja ili samo onda, kad se u gradu, ili u zemlji dogodi grozan zločin, ili redovno od vremena do vremena bez osobita povoda. Potonje se radi, jer može tkogod potajno, da se za to i ne zna, počiniti zlo djelo, okaljati njim zemlju i razgnjeviti bogove, a bolje je za vremena očistiti se, nego čekati, dok bogovi gnjevni kugom i nevoljom udare na sav narod. Najpoznatije je čišćenje grada Atene. Alkmeonide poubijaše Kilonovce kod žrtvenika, kamo su se zaklonili. Za to — tako se priča — navali na grad kuga, a grad pozove s Krete svećenika Epimenida. Epimenid očisti Atenu ovako. Alkmeonide

budu protjerani, a kosti krivaca, koji su medju tim već umrli, iskopane i preko granice odnesene; jer, dok su u zemlji, ne će biti mira. Za tim budu na Areopag, gdje se kod žrtvenika Eumenidâ zbilo krvoproliće, dovedene bijele i crne ovce, t. j. za bogove gornjega i donjega svijeta. Budući da je trebalo čistiti sva mjesta, gdje su se ubojice poslije čina ustavile, pusti Epimenid ovce, neka ih bogovi vode i pokažu mjesta, koja valja očistiti. Gdje bi koja ovca legla, dao bi podići žrtvenik i žrtvovao bi ovcu. On je, kažu, žrtvovao bogovima i lijepa mladića, koji se sam javio, da je spravan za grad umrijeti.

Čišćenje je nastalo pod utjecajem istočnim. Njim su se bavile cijele sljedbe. Najviše su Orfejevci (Ὀρφικοί) na glas izišli. Po njihovu je nazoru čovjek od početka svoga griješan, pa treba okajanja, izmirenja i posvete. Živjeli su strogo, uzdržavali se od nekih jela, učili o stanju duše poslije smrti. Tko se posveti, njemu su obricali sretniji život na ovom, a po gotovo na drugom svijetu.

Nad sve slj-dbe digoše se misterije, osobito eleuzinske. U himni iz 7. v. nalazimo već misterijama trag; tu se kaže, da je Demetra ljudma pokazala svete orgije. „Blažen," pjeva ista himna, „tko je od ljudi pozemljara to vidio; a tko u svetinje nije posvećen, ne dijeli iste sudbine ni mrtav u pustoj tami." Misterije su se jače razvile, kad je s istoka sve više prijetila oluja — persijski rat. U to potišteno vrijeme rado se slušao glas, koji je zamamno zborio o boljem drugom svijetu, obećavao posvećenima besmrtnost i ljepši život poslije smrti. Misterije su za cijelo u najljepšem cvijetu bile u doba Periklovo, kad je vlast atenska bila najveća. S padom Atene padao je i ugled misterijama. Održale su se do svršetka 4. v. posl. Is.

Za Eleuzinu se država veoma brinula. Sva Atika i sve njezine naseobine morale su ovamo slati prvine plodova poljskih. Kad je hram, što ga je Pizistrat mjesto staroga sagradio, za persijske provale izgorio, gradio se novi. Svršio ga je u vrijeme Periklovo Iktin, graditelj Partenona.

Službi božjoj stajaše na čelu veliki svećenik (ἱεροφάντης) i velika svećenica (ἱερόφαντις), oboje od roda Eumolpidâ. Veliki se svećenik onoga dana, kad je službu nastupio, morao odreći svoga imena i zvao se samo hijerofant. Iza njega su slijedila trojica od roda Kerikidâ: svećenik bakljonoša (δᾳδοῦχος), svećenik vjesnik (κῆρυξ) i svećenik žrc (ὁ ἐπὶ βωμῷ). Sve ove službe trajahu do smrti. Osim toga je za službu božju bilo glasnikâ (σπονδοφόροι) i drugih službenika, koji su se birali izmedju Eumolpidâ i Kerikidâ. Zgradu, imanja, sudje i dragocjenosti nadzirali su

METELWIN Digital LIBRARY

činovnici (ἐπιστάται), koji su služili 4 godine. Uz njih se pominju drugi činovnici (ἱεροποιοί), koji su se postavljali na godinu dana, a primali, čuvali i prodavali prvine. Gotovim su novcem upravljali blagajnici (ταμίαι τοῖν θεοῖν). Sve je nadgledala država. Svetkovinom misterijâ ravnao je arhon kralj, a pomagao mu je odbor četvorice (ἐπιμεληταί).

U misterije se primao svaki Grk, ako nije bio zločinac. Tko je htio pristupiti, morao je kojega Eumolpidu, ili Kerikidu zamoliti, da ga uvede. Sva se posveta nije obavila u jedanput, nego po malo. Za to su bile dvije svetkovine: male i velike Eleuzinije. Male su se slavile mjeseca antesterijona (polovina veljače i ožujka) u atenskom predgradju Agri, na potoku Ilisu. Tu je, čini se, bilo žrtvovanja, čišćenja, pa dramskoga prikazivanja. Tom su se zgodom ljudi posvećivali u male misterije. Tko se u njih posvetio, mogao je u jesen o velikim Eleuzinijama biti uveden u velike tajne, ali ne odmah u sve; najmanje je, čini se, trebalo godinu dana, t j do drugih velikih Eleuzinija, dok je posvećeni dospio do krajnjega stupnja — medju gledaoce (ἐπόπται).

Velike su se Eleuzinije slavile ovako. Na 14. boedromijona (rujan-listopad) donijeli bi u svečanom provodu svete kipove iz Eleuzine u Atenu, gdje su se posvećeni kupili. Dan 16. boedromijona zvao se ἅλαδε μύσται (posvećeni, u more), jer su se taj dan posvećeni kupali i čistili u moru. Slijedeće bi se dane žrtvovalo i u ophodu išlo u svetinje. Na 20. boedromijona krenule bi u procesiji svetom cestom u Eleuzinu tisuće i tisuće posvećenih sa svećenicima i glavarima. Onaj, koji bi na čelu stupao, nosio bi kip boga bučnoga veselja — Jakha. Posvećeni bi se ovjenčali mirtom i ačem, a u ruci nosili klasje, ratarsko orudje i baklje. Uz vedru šalu, veselu igru, glasnu pjesmu odmicala bi povorka polako, te bi do Eleuzine, za put od 4 sata hoda, trebala cio dan. Na večer bi uz sjaj bakalja unišla u Eleuzinu. One noći, pa tako i slijedećih, slavila bi se slava na obali morskoj oko vrela Kalihora i u zatvorenim prostorijama. Sva bi svetkovina čovjeka opominjala, kako je bog podzemlja Had ugrabio Demetrinu kćerku Persefonu, a mati tražila kćerku i u žalosti ne htjela okusiti jela; pa kako se najposlije smirila i srknula neki smiješani napitak kikeon Posvećeni su se čistili, postili, a onda pili kikeon. Nakon žrtava i mnogih priprava okupio se svijet, mukom mučeći, u golemom hramu, gdje je s tri strane bilo sjedala, što su se jedno nad drugim dizala. Ovamo su za cijelo smjeli samo t. zv. gledaoci. Tu je, čini se, bilo dramskoga prikazivanja i živih slika o otmici Perse-

fone, lutanju Demetrinu, porodu Jakhovu, Hadu; bilo je, može biti, prizorâ o mukama zlotvora na drugom svijetu i o blaženstvu posvećenih na elizijskim poljanama. Gledalo se u opće, da se duša gledaocu sad potrese stravom i grozom, sad napuni čuda i tuge, sad opet razblaži veseljem i zadovoljstvom; čas je oko čamilo u tmastoj tmini, čas sinula pred njim u jakom svjetlu i divnom čaru slika — milotni kraj, a milozvučni se glasovi oglasili, zaigralo kolo, zaredale nabožne pjesme. Nije bilo propovijedi, nego se svim sredstvima djelovalo na sjetila ljudska i budila nada, da će posvećeni poslije smrti sretno živjeti, s bogovima igrati kolo, a drugi trpjeti, u blatu se valjati i probušenu bačvu puniti. „Tri puta blaženi," pjeva Sofoklo, „oni smrtnici, koji vidjevši tajne podju u Had; samo njih čeka ondje život, a ostale svako zlo." A jedan natpis veli, da smrt za posvećena nije zlo, nego dobit. Tajne je posvećeni morao strogo čuvati. Izdajici se prijetilo teškom kaznom. Svetkovina se svršila s ljevanicom. Lila se voda iz zemljanih posuda.

Svake četvrte godine slavile su se velike Eleuzinije s igrama. Bilo je natjecanja u snazi tjelesnoj, utrke konjske i natjecanja glazbenoga.

METELWIN Digital LIBRARY

III.

Svetkovine.

1. Velike narodne igre.

Igre u Homera. — Olimpija. — Početak slave olimpijske, zakletva takmacâ; natjecanja. — Stadija i hipodrom. — Dijeljenje nagradâ. — Postavljanje pobjednih spomenika. — Doček pobjednika kod kuće. — Pitijske, istmijske i nemejske igre.

Svetka, koji bi našoj nedjelji odgovarao, nijesu imali Grci, ali su za to svetkovali silu drugih praznika. Neke je čitav narod grčki slavio s velikim sjajem i igrama.

Igre susretamo već u Homera. Priredjuje ih Ahilej na čast pokojnomu prijatelju Patroklu. Junaci se utrkuju na dvopre-žnim kolima, šakaju se, rvu se, trče; biju se oružjem, umeću se kolutom; strijeljaju s luka i bacaju koplje. Ahilej ih dariva darima. Feačani, kad Odisej boravi kod njih, trče, rvu se, skaču, bacaju kolut, biju se pesnicom, plešu.

„Bogovi su," veli Platon, „prijatelji natjecanja." Ta kao što rado primaju prvine plodova poljskih, birano blago, kip umjetnikov, pobožnu pjesmu pjesnikovu, tako se raduju mlade-načkoj i muževnoj snazi, što se njima na čast takmi. Od svih su igara najviše izišle na glas olimpijske. „Kao što je," veli pjesnik Pindar, „izvir-voda najbolji dar zemaljski, kao što zlato medju blagom ljudskim sja, tako su olimpijske igre od svih najveličajnije; one potamnjuju sve druge, kao što sunce na svodu nebeskom sjajem zasjenjuje sve druge zvijezde."

Olimpija leži u Elidi, u ubavoj dolini, kojom se vijuga

rijeka Alfej. Ona nije grad, nego samo sveto mjesto Zeusovo. Na jugu pláče Olimpiju voda Alfej, na zapadu potok Kladeos; na sjeveru se diže brežuljak Kronij, a istok zaprema stadija (trkalište za ljude) i hipodrom (trkalište konjsko). Unutar ovih granica pružao se ogradjen gaj Altis, pun svetinja i spomenika od mramora i mjedi. U ogradi — zapadni je zid toga nepravilnoga četverokuta bio neko 180 m, a južni neko 155 m dug — do vrata na jugozapadnom uglu ponosno je širila grane stara divlja maslina, s koje su se kidale grančice i pleli vijenci pobjednicima. Nedaleko propeo se hram Zeusov, jedno 64·1 m dug, a 27·66 m širok. Dovršio ga je i ukrasio Fidija. U svetištu hrama na krasnoj stolici od ebanovine, bjelokosti, zlata i dragoga kamenja sjedio je golem kip — maslinom ovjenčani Zeus od zlata i bjelokosti. To bijaše djelo Fidijino. Lice, odgaljene prsi, ruke, noge bijahu od bjelokosti, uvojci kose, brada, haljina, sandale od zlata. U ljevici mu bijaše zlatno žezlo s orlom na vrhu, a na ispruženoj desnici božica Nika (Pobjeda) od zlata i bjelokosti, mašući pobjedničkom vrpcom, kao da čeka mig Zeusov, da ovije čelo onomu, koga joj on kaže. Na sjever od hrama Zeusova smjestila se svetinja prvoga heroja olimpijskoga Pelopa, a njoj na istok, gotovo u srijedi Altisa, silan žrtvenik, koji je u opsegu mjerio jedno 40 m, a u visinu 10 m. Životinje su se klale dolje, pa onda žrtveni komadi nosili gore i na topolovim drvima palili. Visina je žrtveniku rasla od pepela i kosti. Na sjeveroistoku stajao je red kipova Zeusovih, što su ih Elejani podigli od globe, koju su plaćali takmaci, ako su se o naredbe ogriješili; iza njih se nizalo od istoka na zapad 12 riznica, što su ih neke države sagradile za svoje zavjetne dare. Riznicama na zapadu dizaše se Herin hram, a nešto dalje u sjeverozapadnom uglu pritanej, u kojem su se gostili pobjednici. Osim toga je bilo trijemova, zgrada, žrtvenika, stupova s urezanim državnim ugovorima i zavjetnih darova, kao što su tronozi, kipovi božji, likovi pobjednikâ i pobjedničkih konja. Sa sjajem mjedi miješala se bujna zelen maslina, platana, paoma i topola. Izvan ograde bijahu stadija, hipodrom, stanovi za svećenstvo i činovništvo, pa druge zgrade.

Služba se božja uvijek vršila. Bar jedanput na mjesec žrtvovahu svećenici na svim žrtvenicima, što ih je god bilo. No sve to natkrili slava, što se slavila nakon svake četiri godine o prvom uštapu poslije početka ljeta, t. j. negdje svršetkom lipnja ili početkom srpnja. Isprva je to, čini se, bila svetkovina samo najbližih susjeda, a po malo svega Peloponeza; u 7. v. nalazimo već u tom kolu i druge države, dok najposlije nijesu u Olim-

MeteLWN Digital Library

piju grnuli i Grci iz najdaljih naseobina. Što je više svijeta dolazilo, to su se više vrste natjecanja množile. U davnoj je davnini za cijelo bilo utrke na kolima, ali je toga nestalo, pa su sve do g. 680. samo ljudi trčali i to najprije do mete (δρόμος), od g. 724. do mete i natrag (δίαυλος); do mala bude uvedena duga trka (δόλιχος), za njom pentatlon, a onda šakanje. G. 680. pridolazi utrka na četveroprežnim kolima, g. 648. jahanja i pankratija, g. 632. natjecanje dječaka; g. 520. trče ljudi u oružju, a g. 396. ogledaju se takodjer glasnici i trubači, tko će glasnije vikati, ili jače trubiti. S vremenom susretamo pored četveroprega dvopreg; dä, jave se na trkalištu kola s mazgama, ali se to ne održi. U početku je slava trajala jedan dan, a u kasnije vrijeme 5 dana. Igre su se održale do pod kraj 4. v. posl. Is. God. 394. dokinu ih Teodozije. Provala barbara, a najviše jaki potresi razvališe zgrade i spomenike. Kladeos nanese u Altis metar visoko piljaka i pijeska, a Alfej dekući odnese po malo hipodrom.

Svetkovinom je upravljao grad Piza, dok ga Elejani uz pomoć spartansku nijesu razorili i Olimpiju u svoju vlast dobili. Brigu za svetkovinu povjeravali su Elejani činovnicima t. zv. helenskim sucima (ἑλλανοδίκαι). Isprva je bio jedan, a poslije je po malo broj na 10 narastao. Bili su ugledni Elejani, a imali pod sobom neko redarstvo, pa glasnike, frulače, mesara, dobavljača drva za žrtve i druge pomoćnike.

Kad bi se vrijeme svetkovine primaklo, slali bi Elejani ugledne ljude, glasnike „mironosnoga Zeusa," k svim Grcima, da proglase mir božji (ἐκεχειρία), kad treba da oružje miruje, a svatko može siguran putovati u Olimpiju, i da pozovu na slavu države osim onih, koje su se teško ogriješile. Tko bi mir božji narušio, njega bi Elejani globom kaznili i na neko mu vrijeme zabranili dolazak u Olimpiju.

Dan je za danom odmicao, a sve je življe bivalo u Olimpiji. Cestama kretale cijele karavane, morem jedrile ovjenčane ladje iz Italije, Sicilije, Azije, Afrike — odasvud, gdje je Grkâ bilo. Dolazili trgovci s robom, da trguju; stizala iz gradova poslanstva (θεωρίαι) u sjajnom ruhu, s vijencem na glavi, na kićenim kolima, s krasnim šatorima, gojnim žrtvenim blagom, skupocjenim svetim sudjem i mnogobrojnom pratnjom. Na južnoj strani izvan ograde Altisa, na vodi Alfeju nicao šator do šatora.

Eto prvoga dana slave! Puši se žrtva na velikom žrtveniku i na svim ostalima. Stari se znanci pozdravljaju, radoznali ljudi pitaju za takmace; ovi se dive sjaju i ljepoti mjesta, oni idu u ophodu, ili se uza žrtvu časte. Sudci i takmaci kunu se

u vijećnici pred žrtvenikom i kipom Zeusa Horkija: jedni, da će pravedno suditi; drugi, da će se pošteno vladati, da ne će hotimice ozlijediti protivnika i da su se 10 mjeseci vježbali. Za dječake prisiže koji odrasli od roda njihova. Takmiti su se smjeli samo slobodni a neporočni Grci. Poslije je to i Rimljanima bilo dopušteno. Igre su gledali muškarci i djevojke, dok je udatim ženama to bilo zabranjeno. Djevojaka je dolazilo malo, a i to su obično bile Doranke.

Dvije su vrste takmaca: agoniste i atleti. Kao agoniste javljaju se, bar u starije vrijeme, ugledni i bogati ljudi, a atleti su siromašnija čeljad, kojoj je gimnastika jedino zanimanje. Agonistika je viša gimnastika, koja pripravlja čovjeka za natjecanja, a ide za tim, da tijelu poda ne samo snagu i okretnost, nego i skladnu ljepotu; atletika, kojoj u Homera još nema traga, jest zanat, što ne mari za ljepotu, nego samo gleda, da tijelo učini vanredno jako, teško i veliko. Agonistika oplemenjuje, a surova atletika guši svako plemenito čuvstvo. Agonisti se hoće slave, a atletu je više do onoga probitka, što ga nosi pobjeda. Agonista živi prirodno, a atlet iza napornih vježba trpa sve na silu u se veliko mnoštvo hrane, po gotovo mesa, pa onda legne i dugo spava. Težina tijela i orijaška snaga atletova jest najprikladnija za rvanje i šakanje; teško ga je bilo dići, a težinom je svojom lako rušio protivnika. O atletima se pripovijedaju čuda. Krotonjanin Milon, kaže se, nosio je na plećima velikoga bika kroz cijelo trkalište, a poslije ga je za jedan obrok izjeo.

Vratimo se! Drugi dan grne sve u stadiju, da vidi dječake, kako trče, rvu se i šakaju. Od g. 200. natječu se i u pankratiji. Stadija je duga pačetvorina, zatvorena visokim nasipom od zemlje, s kojega su gledaoci gledali.* Nalazi se izvan ograde na istočnoj strani. Još se sada vidi, odakle se i dokle trčalo. Na početku i na kraju stadije pruža se po jedan red kamenih ploča, u kojima se nalaze četverouglate rupe. Uzduž, od rupe k rupi, udubena su po dva žljebića. U rupama su stajali stupovi, koji su dijelili trkača od trkača; a žljebići su služili, da se noga trkaču, kad se otisne, na kamenu ne omakne. Daljina od jednoga reda ploča do drugoga iznosi 192.27 m.

Treći je dan zanimljiviji. Natječu se odrasli. Čim sunce grane, dolaze iz Altisa presvodjenim hodnikom — za svijet ima drugi ulaz — u stadiju sudci u grimiznim haljinama, s njima

* Stadije mogu jednu, ili obje uske strane imati zaokružene, dok im ostale dvije duge ostaju ravne. Nasip je često iznutra pokrit kamenim stubama — sjedalima.

METELWIN Digital LIBRARY

glasnici, pa sasvim nagi i uljem namazani takmaci. Počinje se s dugom trkom. Čini se, da su trkači, svi zajedno, 24 puta po 192·27 m pretrčali, t. j. preko 4·6 km. Za dugom je trkom na redu prosta, do mete. Trče po četvorica. Trkači pristupe srebrnoj žari, u kojoj su 4 ždrijeba sa A, 4 sa B i t. d., pa vuku. Jedan čovjek stoji do žare i ne dâ im, da gledaju, koje ih je slovo dopalo, dok svi ne izvuku. Poslije ždrebanja vikne glasnik: „Počinje se igra! Namjestite se, da odlučite! Zeus će dati pobjedu!“ Prva četvorica stanu na ploče i na znak polete, silno vičući i rukama mašući. Zaore poklici gledalaca — bodre ih. Kad se obredaju sve skupine, onda se uvrstaju pobjednici pojedinih skupina, pa trče; tko sada prvi stigne na metu, njemu sudci predadu paomovu grančicu i reku mu, da dodje, kad će se dijeliti nagrade.

Poslije te trke slijedila je dvostruka, do mete i natrag. Za tim je došlo na red rvanje. Ono je dvojako. Rrvač obori na tle rvača, ali ga pusti, da se digne i dalje bori; baci li ga tri puta, pobjednik je Kod druge vrste ne dâ protivniku, da ustane, nego se s njim na tlih dalje rve.

Iza rvača izlaze šakači. Šakanje je najgroznije. Šakač, da ojača udarac i ujedno očuva ruku, ponajpače bĭlo, omota je remenjem, koje je čavlićima i olovnim kvržicama okovano. Na sl. 11. vidimo na ruci rukavicu, krznom optočenu, a preko nje se dva remenčića prepleću; nad prstima i pod njima stoji grdno oružje — tri debele tvrde kože, mekim jastučićima podstavljene i kvrgastim, kovnim skobama vezane. Šakač gleda da protivnika shvati u uho, čeljust, nos, ili bradu. Najgore prolaze zubi i uši. Tko se drži pobijedjenim, digne ruku. Najljepša je pobjeda, ako se tko vješto uklanja udarcima i ovako protivnika do kraja izmori, te niti sam zadobije ranu, niti je zada protivniku. Desilo se, te se udareni mrtav srušio.

Treći se dan završuje s teškom pankratijom. To je rvanje spojeno sa šakanjem. Oko ruku nema remenja, niti se smije lupati stisnutom pešću. Daviti je bilo dopušteno, te je kad i kad tkogod zaglavio. Pankratije još ne poznaje Homer.

Natjecanje je znalo potrajati do u noć. Grk je igrama za volju mnogo trpio — sjedio cio dan na žarkom suncu. Za to se i neki gospodar grozi robu: „Mjesto u mlin poslat ću te u Olimpiju!“ Poslije umora veselio se i gostio svijet u šatorima i pod vedrim nebom za·jasne mjesečine.

Četvrti dan bijaše najsjajniji. Ljudi su se okupili u hipodromu, koji je ležao stadiji na jugu. S lijeva dugačak brežuljak, a s desna nasip pružali su se istosmjerno i sastajali na kraju u polukrug, u kojem se nalazio prolaz. Te tri strane zapremali

su gledaoci. Četvrta je strana, čini se, bila do polovice za ulaz otvorena, a drugu je polovicu zatvarao trijem Agnaptov. Sprijed od lijevoga i desnog ugla trijema pružale su se u luku suše, odmičući jedna pred drugu, i sastajale se u šilj. Svaka je suša bila za jedna kola. Lijevi je luk, koji se nalazio prema sredini

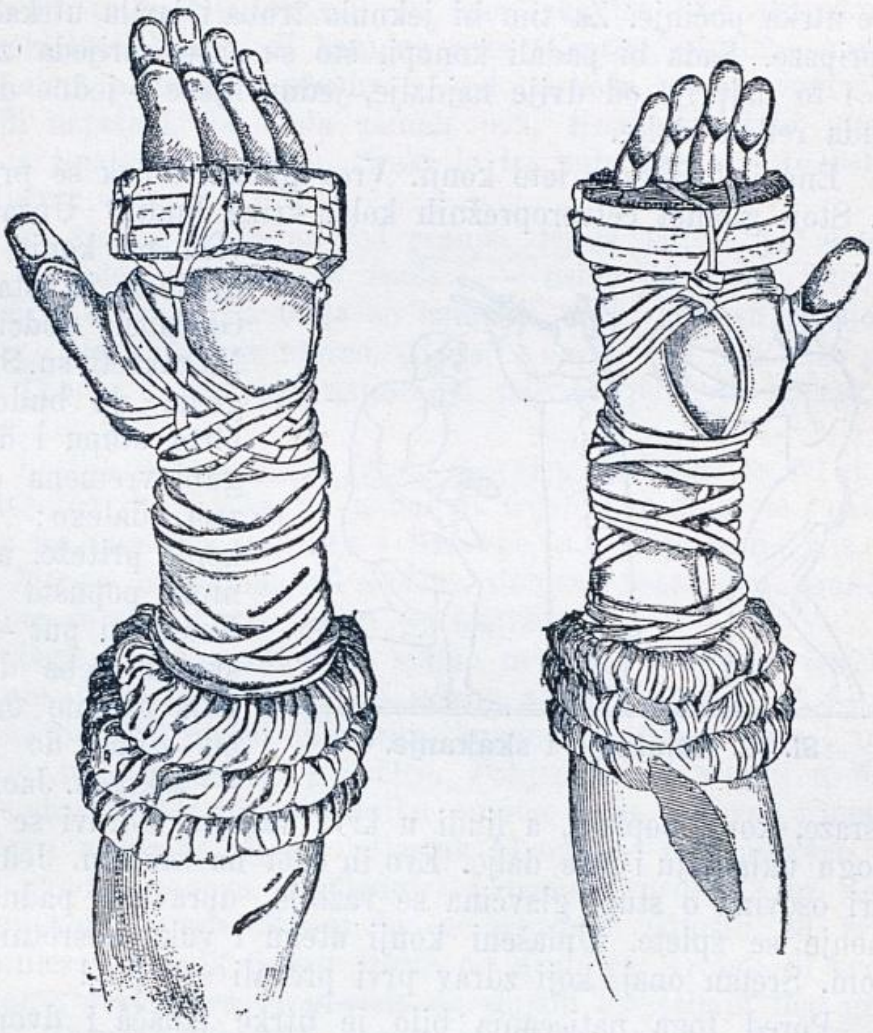

Sl. 11. Ruke šakačeve.

trkališta, bio kraći od desnoga Nešto dalje naprijed od šilja stajao je stup s kipom Hipodamijinim.* I na kraju trkališta

* Hipodamija bijaše, kako se priča, kći Enomaja, kralja od Elide. Budući da je kralju proročište proreklo, da će od zeta poginuti, odredi da se prosci s njim utrkuju. Koga bi prestigao, njega bi ubio. Pelop podmiti slugu Enomajeva, i on izvadi s jednoga kotača čavao, pa metnu drugi od voska. Kralj se kod utrke sruši s kola, a Hipodamija podje za Pelopa.

*

METELWIN Digital LIBRARY

nalazio se stup. Ti stupovi bijahu mete (νύσσαι), oko kojih su kola morala zakretati. Od jednoga stupa do drugoga sterao se, čini se, onizak zid i dijelio trkalište na dvoje. U trokutnom prostoru izmedju suša i trijema stajao je na žrtveniku mjedeni orao, a nedaleko delfin.

Kad bi se orao digao, a delfin spustio, znali bi gledaoci, da se utrka počinje. Za tim bi jeknula truba i javila utrkačima, da pripaze. Sada bi padali konopi, što su suše sprijeda zatvarali, i to najprije od dvije najdalje, jedne lijeve i jedne desne, a onda redom dalje.

Eno ih! Bijesno lete konji. Vrca pjena. Oblak se prašine vije. Stoji glomot četveroprežnih kola, krika ljudi.* Upravljači viču na konje, biju ih bičem, ili ostanom. Gledaoci podcikuju. Na zakretu su. Svatko gleda da bude što bliže stupu i da ne gubi vremena obilazeći daleko; lijeve konje priteže, a desnima popušta uzde. Već šesti put — a u svemu treba da 12 puta prevale daljinu od stupa do stupa — zakreću. Jao, kola se sraze, konji poplaše, a ljudi u krvi valjaju. Zdravi se tomu vrtlogu uklanjaju i jure dalje. Evo ih opet na zakretu. Jednomu udari osovina o stup, glavčina se razbije, upravljač padne i u remenje se splete. Uplašeni konji uteku i vuku nesretnika sa sobom. Sretan onaj, koji zdrav prvi prevali sav put!

Sl. 12. Kolutanje i skakanje.

Pored toga natjecanja bilo je utrke jahačâ i dvoprega. S vremenom su uvedene i utrke ždrebadi. Uprezalo se po četvero, a poslije i po dvoje. Nekoliko puta javila se i kola s mazgama. Pobjeda je pripadala gospodaru konjâ, a ne upravljaču, ni jahaču. Slava je bila veća, ako je sam gospodar ravnao kolima, ili jahao. I žene su mogle biti pobjednice, t. j. ako su pobijedili konji, što su ih one s kim na utrku poslale.

Poslije raznih utrka konjskih slijedio je pentatlon. Jedni

* Kola su nalik na stara bojna kola. To su niske dvokolice s košem, koji je samo sprijed zatvoren a ostrag otvoren. Upravljač stoji.

isti ljudi natjecali su se u pet natjecanja, i to, čini se, u trku, kolutanju, skoku, bacanju koplja i rvanju. Takmaci su ždrijebom bili u skupine razdijeljeni, i to, čini se, po trojica, a posljednji, ako se broj nije s 3 dao dijeliti, po dvojica. Najprije su trčali, onda se umetali kolutom (δίσκος), koji je bio do 2 kg težak, a nalik na leću (sl. 12.). Dok su jedni bili kolutanjem zabavljeni, drugi su, može biti, skakali, ili bacali koplje. Kod skakanja su upotrebljavali kovne, ili kamene ruče (ἁλτῆρες, sl. 12.), koje su kod naleta pritegli k prsima, a kod odskoka naglo svom silom pružili naprijed, da bude zamah jači. Koplje je bilo tanko i lako, a imalo dug šiljak. Svaki je tri puta bacao, i to valjada u biljegu.

Za tim je došlo na red rvanje. Rvala su se po dvojica. Ako je jedan — zvao se ἔφεδρος — ostao bez para, borili su se najprije parovi, a onda se izmedju onih, koji su pobijedili, iždrebao jedan, koji se morao ogledati s onim, koji nije imao para. Tko je u svih pet natjecanja najviše pobjeda stekao, on je bio dobitnik.

Poslije pentatlona se trčalo u oružju. Takmaci su svi skupa, kao što kod duge trke, na jedanput trčali, i to do mete i natrag. Isprva su imali kacigu, štit i nazuvke, a poslije samo štit.

Svi su pobjednici od sudaca dobivali paomovu grančicu, s kojom je trebalo da dodju po nagradu.

Peti se dan svetkovina sjajno završila. U hramu Zeusovu, na stolu od zlata i bjelokosti ležahu vijenci, za koje je s divlje masline odličan dječak Elejanin, kojemu su živjeli otac i mati, zlatnim nožem odrezao grančice. Pobjednici bi stupili u hram pred sudce. Sudac bi pobjedniku omotao čelo vunicom i metnuo na glavu maslinov vijenac. Glasnik bi oglasio ime njegovo, ime oca i grada njegova. Pobjednici ovjenčani prinijeli bi Zeusu Olimpijskomu žrtvu. Mnogi bi se žrtvenici zapušili od žrtava zahvalnica. Ophodi, jedan ljepši od drugoga, kretali bi svetim mjestom; poslanstva bi gledala da sjajem osvjetljaju lice gradu svomu. Zborovi bi pjevali pjesme na čast bogovima i pobjednicima. Elejani bi pobjednike pogostili u pritaneju. No ni svijet ne bi zlo prošao. Imućni pobjednici, poslanstva, bogati gradjani priredili bi velike gozbe. Za Alkibijada kažu, kad je četveropregom pobijedio, da je pogostio sav narod, što ga je u Olimpiji bilo.

Lijepo su pobjednika kod kuće dočekali. U grimiznoj haljini, na kolima, što su ih četiri bijelca vukla, s pratnjom rodjakâ i prijateljâ, uz urnebesno klicanje sugradjana ulazio je on u grad. Rušili su zid gradski, da bude prolaz veći. „Grad, koji

ima takih, mislio je," veli Plutarh, „da ne treba zidova." Kor je pjevao pjesmu pobjedniku, a povorka se glavnom ulicom micala glavnomu hramu. Tu je pobjednik položio vijenac kao najdragocjeniji zavjetni dar. Za tim se priredila gozba, kod koje je zbor opet pjevao. Velika je slava bila, ako je pjesmu pobjedničku ispjevao velikan, kao što je bio Pindar, ili Simonid. Pobjedniku je dizao grad kipove u gimnazijama i palestrama, na trgu i na ulazu u hram; hranio ga često do smrti u pritaneju, davao mu kod svečanostî odlično mjesto. Atena je po odredbi Solonovoj darivala pobjedniku 500 drah. (395 K), a Sparta mu je dopuštala, da u ratu bude u pratnji kraljevoj. Pobjednik je smio podići pobjedni spomenik u Olimpiji; no svoj je lik mogao postaviti samo onda, ako je tri puta pobijedio. Pobjednici u konjskoj utrci znali su dati od mjedi saliti konje, kola i upravljača, pa u Olimpiji namjestiti.

S vremenom je došlo u običaj, te su za odmora u Olimpiji izlazili pjesnici, povjesnici, govornici, sofiste i stjecali slavu umom i jezikom svojim. Umjetnici su izlagali djela. No to nije pripadalo natjecanju.

*

Iza olimpijskih igara najviše bijahu na glasu pitijske, a onda istmijske i nemejske. Pitijske su se igre slavile na čast Apolonu u Delfima, u dolini krisejskoj podno Parnasa, i to isprva nakon svake osme godine, a od g. 586., kad su amfiktijonci razorili Krisu i sami stali ravnati igrama, nakon svake četvrte godine mjeseca bukatija, negdje sredinom kolovoza. Slava je padala u treću godinu svake olimpijade.* U početku je bilo samo muzičnoga natjecanja. Gledalo se, tko će uz kitaru najljepše otpjevati pejan Apolonu. Od g. 586. naprijed uvode se takme frulačâ (αὐληταί), pjevačâ (αὐλῳδοί), što pjevaju uz pratnju frule, pa natjecanja u snazi tjelesnoj, utrke na kolima — malo po malo sve igre, što ih je bilo u Olimpiji Slava traje više dana. Države šalju u Delfe poslanstva, obilne se žrtve prinose, idu ophodi, pjevaju se pjesme pobjedničke, narod se gosti. Pobjednici dobivaju najprije paomovu grančicu, a na dan, kad se dijele nagrade, lovorov vijenac. Smiju postaviti kip.

Istmijske se igre slave na Istmu na čast Pozidonu svake druge i četvrte godine u olimpijadi, a nemejske u dolini kod grada Nemeje u slavu Zeusu takodjer iza svake druge godine.

* Olimpijada je vrijeme od jedne olimpijske svetkovine do druge, t. j. vrijeme od četiri godine.

Istmijskim igrama ravnaju Korinćani, a nemejskima Argivljani. U oči jedne i druge svetkovine, kao i u oči pitijske, proglašuje se mir božji. Ljudi se natječu u brzini, snazi i okretnosti, a konji u brzini. U potonje se vrijeme nagradjuju i pjesnici i pjevači. U Nemeji se daje pobjedniku vijenac od ača, a na Istmu jedno vrijeme od ača, a poslije od omorike.

2. Atenska svetkovina Panateneje.

Male i velike Panateneje. — Proslava velikih Panateneja: natjecanja i ophod.

Panateneje su svetkovina, što ju je Atena svake godine ljeti pod kraj mjeseca hekatombeona (polovina srpnja i kolovoza) slavila na čast zaštitnici svojoj — božici Ateni. Pizistrat je, kaže se, uredio, te se taj blagdan svake četvrte godine sjajnije slavio. Ova se sjajnija svetkovina za razliku od obične prozvala velikim Panatenejama. I o malim i o velikim Panatenejama bilo je natjecanja, ali više o velikim.

Velike su Panateneje trajale najmanje šest dana. Već se za Pizistrata pored snage ljudske i brzine konjske ogledala vještina rapsoda, koji su recitovali Ilijadu i Odiseju; a u 4. v. susretamo i takmu kitarašâ u kitaranju, frulačâ u frulanju, pjevačâ u pjevanju uz pratnju kitare, ili frule.

Prvi su se dan natjecali glazbenici i pjevači. Nekoliko najboljih od svake vrste dobivalo je za nagradu novaca, a svaki prvi medju najboljima novaca i zlatan vijenac.

Poslije glazbenikâ i pjevačâ ogledali su se dječaci, a za njima golobradi mladići — jedni i drugi u trku, pentatlu, rvanju, šakanju i pankratiji. Nagradu su kod svakoga natjecanja dobila po dvojica, i to prvi pet puta toliko, koliko drugi. Dijelilo se u lijepim vrčevima ulje od svetih maslina, što su rasle u Akademiji. Prvi je dječak dobivao po 30—50, drugi po 6—10 vrčeva; prvi mladić po 40—60, drugi po 8—12 vrčeva.

Za tim su se u snazi i okretnosti tjelesnoj natjecali odrasli ljudi. Nagrade su za njih za cijelo bile veće, nego za dječake i mladiće.

Sad je došla na red utrka konjâ i ždrebadi. Utrkivala su se četveroprežna, dvoprežna, paradna i bojna kola. Na bojnim su kolima bila po dvojica; jedan je za trke silazio s kola, trčao uz njih, pa opet skakao na njih. Izlazili su i jahači u potpunoj

METELWIN Digital LIBRARY

odori bojnoj, i jahači, što su se umetali kopljem. Prvomu i drugomu dobitniku bijaše svaki put nagrada ulje.

Za utrkom su se pokazali korovi plesača, koji su plesali neki junački ples u oružju (πυρρίχη), nalik na napadanje i uzmicanje u boju. Zbor, koji se najbolje ponio, dobio je govedo, kojim se častio.

Po tom je slijedila takma ljudi po ljepoti i veličini (εὐανδρία). Bilo je 10 odjela, od svake file po jedan. Najljepši i najstasitiji odio dobio je za nagradu govedo.

Napokon u večer 27. hekatombeona bijaše utrka bakljama (λαμπαδοδρομία). Baklje su se upalile na žrtveniku Erosovu u Akademiji, koja je bila od prilike 1 km daleko od Atene, pa se odavde trčalo u grad. Bilo je više redova, jedan do drugoga. Čini se, da su se u svakom redu nalazili ljudi iz jedne file. Prvi je u svakom redu imao baklju, pa ju je u trku predao onomu, što je iza njega trčao. Tako je baklja išla od ruke do ruke, dok nije posljednjemu stigla u ruku. Tko je od posljednjih prvi dospio s gorućom bakljom na metu, dobio je vrč za vodu (ὑδρία), te se njegov red držao pobjednikom. Baklja nije smjela utrnuti.

Dan se u Grka počinje brojiti od zalaska sunčanoga. S toga već utrka bakljama pripada 28. hekatombeonu, t. j. najsvečanijemu danu, kad ide ophod najljepšim ulicama na akropolu, da prikaže božici Ateni hekatombu i haljinu, što su ga gradjanske djevojke satkale i krasnim vezom izvezle.

28. hekatombeona rano u jutru kupi se svijet iz grada i sa sela pred vratima gradskim, u najljepšem predgradju Keramiku. Tu se vrstaju pjevači, što će pjevati uz kitaru, frulači, pješaci i konjanici sa svojim zapovjednicima; pobjednici, što su u utrci konjskoj pobijedili, sjede na svojim konjma, ili stoje u kolima. Eno činovnikâ, eno svećenikâ i pomoćnika njihovih s hekatombom; eno poslanika iz naseobinâ sa žrtvama! Odabrani, lijepi starci stoje sa svetim maslinovim grančicama u ruci; po izbor djevojke nose na glavi košare sa žrtvenim sudjem, a gospodje drže u ruci krasne ibrike, zdjelice, svijećnjake i drugo od zlata i srebra. Do gradjanskih djevojaka i gospodja stoje kćeri i žene doseljenikâ s hladnicima i stolicama, a do odličnih gradjana doseljenici u crvenim haljinama, da im ponesu žrtvene kolače i vrčeve za vino. Neke žene doseljeničke drže vrčeve s vodom za žrtvu i gozbu. Sav se svijet vrsta. Grane sunce, povorka se makne. Glasnici paze na red, trubači trube, stoji jeka kitarâ i frula. Sijeva oružje, pod krasno odjetim konjanicima igraju i propinju se konji. U sredini povorke miče se na spravi ladja

s Ateninom haljinom (peplos), što je na jarbolu i križaku razapeta. Ophod prolazi najljepšim ulicama preko trga, hrastovim lišćem posuta, na akropolu. Mjestimice se kod svetinja ustavlja, da prikaže žrtvu. Kćeri i žene doseljeničke ovakom zgodom namještaju gradjankama stolice, da sjednu, i držeći nad njima hladnike, brane ih od sunca.

Kad krasnim ulazom — propilejama, što su na zapadnoj strani akropole, ophod udje u akropolu, razdvoji se, obadje Partenon i opet se na istočnoj, prednjoj strani hrama sastane. Oružje se odlaže, žrtva pali na žrtveniku pred hramom, zavjetni darovi polažu u svetinju, a pobožna se pjesma ori. Poslije žrtve gosti se narod.

Svetkovina se, čini se, slijedeći dan završuje s utrkom ladjâ. Ona fila, kojoj ladja održi pobjedu, dobiva 300 drah. (237 K).

3. Atenske Dionizije.

Četiri svetkovine Dionizove. — Velike Dionizije. Pjesnik, zbor, statiste, glumci. — Slava i glumljenje. — Sudci. — Nagrada i zapisnik o glumljenju. — Kazalište atensko.

Za grad Atenu pominju se četiri svetkovine Dionizove: seoske Dionizije, Leneje, Antesterije i velike ili gradske Dionizije. Prikazivalo se, kažu, o svim tim praznicima, samo ne o Antesterijama. No neki misle, da su bile samo dvije svetkovine: velike i male Dionizije. Prve tri svetkovine, tvrde, nijesu no jedna, koja se zvala Antesterije, jer se svetkovala mjeseca antesterijona (polovina veljače i ožujka), Leneje, jer se prikazivalo u Leneju, a seoske, jer se slavila i po mjestima izvan grada; ta sam je Lenej, što se nalazio ispod Areopaga, nekad, dok je još jedino akropola bila grad, ležao na selu.

Najljepše su bile velike ili gradske Dionizije. S njima su se od mnogih, svakojakih svetkovina atenskih mogle samo Panateneje mjeriti. Uveo ih je, kažu, Pizistrat. Slavile su se svake godine mjeseca elafebolijona (polovina ožujka i travnja). U to su vrijeme saveznici donosili danak u Atenu, a grad je gledao, da se pokaže u svem sjaju svojem. Slavom je ravnao prvi arhon.* Njemu bi se pjesnici, koji bi se htjeli dramama svojim natjecati, u odredjeno vrijeme prijavili i zamolili zbor. Arhon

* Leneje su pripadale arhonu kralju.

METELWIN Digital LIBRARY

bi odredio, čije će se drame prikazivati, koji će koreg kojemu pjesniku podati kor, koji će glumci glumiti; on bi uredio, kojim će redom pjesnici prikazivati drame svoje, i ždrebao sudce, koji će nagrade dosuditi.

Koreg bi sastavio kor (zbor). Za tragedije bi trebalo isprva 12, od Sofokla naprijed 15, a za komički 24 lica. Koreg bi ih dao vježbati, hranio ih i plaćao za vrijeme vježbanja, kupio im za glumljenje odijelo, obrazine i vijence; on bi najmio i frulača, koji bi pjesmu zborovu pratio i svagda stupao koru na čelu, kad bi kor ulazio i izlazio. Za statiste, kao što su pratnja kralja i kraljice, zasužnjeno roblje, puk i drugo, ne zna se pravo, da li se morao koreg, ili država postarati i plaćati ih.

Izmedju ljudi od kora bio je jedan korovodja (κορυφαῖος), koji je za glemljenja ravnao korom i u ime kora razgovarao se s licima, što su ih glumci glumili. Kor je učio i vježbao pjesnik, a pomagao mu u tom poslu korovodja. Osim toga, što je pjesnik pisao drame, skladao napjeve za korske pjesme, učio kor, morao je on u starije vrijeme i glumiti. Isprva dok je trebalo jednoga glumca, glumio je sam; a kad je Eshil, koji se rodio g. 525. u Eleuzini, a umro g. 456. u Geli na Siciliji, uveo drugoga, morao je potražiti sebi druga. Istom za Sofokla, (od g. 496.—405.) koji je dodao trećega glumca a poradi slaba glasa prestao glumiti, preuzima tu brigu država, te ih ona i plaća. Sada se razvija glumački stalež, koji zasniva društva i diže društvene zgrade. U takvim društvima nalazimo pored glumaca takodjer pjesnike, glazbenike i pjevače. Glumci su ugledni, te ih država više puta šalje kao poslanike.

Glavni se glumac zvao protagonista, drugi, koji je igrao srednje uloge, deuteragonista, a treći najneznatniji — tritagonista. Četvrti glumac, ako ga ima, ne govori, kao n. pr. Pilad u Sofoklovoj „Elektri“. Glumci, koji još nijesu prokušane sile, moraju se pred arhonom podvrći ispitu. Arhon je ždrijebom dodjeljivao drame glumcima. Isprva su jedni isti glumci sve drame jednoga pjesnika glumili, a poslije po jednu svakoga pjesnika. Sve uloge igraju muškarci. Glumicâ, koristicâ, ni šaptača nema.

Budući da glumac u tragediji glumi heroje, pa da bude veći i jači, ima osim obrazine na čelu nastavak s vlasuljom, na nogama koturne — obuću s visokim drvenim potplatima, — na rukama dugačke rukavice, na prsima i bokovima jastuke. Odijelo im je dugačko, grimizno, zlatom optočeno i veoma nabrano.

Velike su se Dionizije počele s ophodom i žrtvom. U ophodu se nosio kip Dionizov, a korovi pjevali najbolje ditirambe. Natjecanje je bilo dvoje: lirsko i dramsko. Takmili su se najprije

lirski korovi dječakâ, a onda odraslih ljudi. Pobjeda korega i kora lirskoga bijaše ujedno pobjeda njihove file; ta fila se s filom natjecala. Koreg bi dobio za nagradu tronog, što bi ga prikazao bogu. Poslije lirskoga natjecanja došlo bi na red dramsko. Tu se nije više fila s filom ogledala, nego pjesnik s pjesnikom.

Na dan glumljenja rano u jutru grne svijet — gradjani, doseljenici i drugi inostranci u kazalište.* Svatko gleda da uhvati zgodno mjesto. Zakupnik kazališta ima svoje ljude, koji pobiru ulaznice.** Na red paze redari (ῥαβδοφόροι, μαστιγοφόροι). Veliki svećenik Dionizov sjeda na krasnu mramornu stolicu u sredini prvoga reda sjedala, a do njega lijevo i desno svećenstvo, arhoni i drugi dostojanstvenici. Eno vijeća i sudaca, koji će pjesnicima suditi! Sve čeka kor i glumce. Zastora nema. Glumljenje se počne s tragedijom. Za njom slijede još dvije tragedije i jedna satirska igra — sve od jednoga pjesnika. Glumljenje traje preko podne. Drugi i treći dan biva isto tako, t. j. svaki dan iznosi jedan pjesnik tragički četiri drame (tetralogiju) — tri tragedije (trilogiju i jednu satirsku igru.*** Četvrti se dan natječu svi komički pjesnici — isprva tri, a poslije pet.

Poslije glumljenja sude sudci. Isprva ih je imenovao sam arhon, a u potonje je vrijeme vijeće, tajno glasujući, biralo u nazočnosti koregâ nekolicinu vrsnih ljudi, kojih su se imena čuvala u zapečaćenoj žari. Prije glumljenja iždrebao bi arhon sudce, i to, čini se, za tragedije 10, a za komedije 5 ljudi. Sudci bi dosudili nagrade. Prva i druga nagrada bijaše časna. Prvi je pobjednik, čini se, dobivao zlatan bršljanov vijenac. Svi su pjesnici od države dobivali i neku svotu novaca. Koreg onoga pjesnika, koji bi pobijedio, postavio bi spomen-ploču s imenom svojim i pjesnikovim. Arhon bi o glumljenju sastavio zapisnik (διδασκαλία), u kojem bi bilo ime arhona, svetkovine, prvoga dobitnika i onih pjesnika, koji su se s njim natjecali; za tim ime protagoniste dobitnikova i naslovi pjesnikovih drama. Zapisnik bi se pohranio u državnom arkivu.

Slava se svršila 14. elafebolijona.

*

* U početku su u kazalište dolazili samo muškarci, a poslije i ženske.

** Isprva je ulaz bio besplatan; ali od kako je država davala kazalište u zakup, moralo se na dan plaćati po 2 obola (26 fil.). Periklo, ili Kleofon odredi, da državna blagajna plaća ulazninu gradjanima. S vremenom su se mjesto novca davale marke, za koje je zakupnik u državnoj blagajni dobivao dužnu svotu.

*** Mjesto satirske igre glumila se i tragedija. Amo tamo izostavljala se četvrta drama. U 4. v. glumi se u svemu samo jedna satirska igra, i to odmah u početku kao uvod u tragedije svih pjesnika.

METELWIN Digital LIBRARY

U 6. v. bijahu u Ateni dvije orhestre ili igrališta (ὀρχήστρα): starije na trgu blizu Dionizove svetinje Leneja, akropoli na jugozapadu, a Areopagu na jugu; mladje na jugoistočnom obronku akropole u svetinji Dioniza Eleutereja. Igralište je bilo krug zidom obzidan, pa do vrha zemljom nabit; nasred njega stajao je žrtvenik Dionizov s podnožjem, na kojem je, čini se, frulač svirao i glumac govorio koru. Kor je igrao i pjevao na igralištu, kamo su vodila dva prilaza (πάροδοι), s desna i s lijeva po jedan. Gledaoci su zapremali dobre dvije trećine prostora oko igrališta, po gotovo, čini se, sav obronak Areopaga i akropole, odakle se dobro vidjelo. Isprva su se valjada namještale stolice samo za svećenike i oblasti, a poslije su se ondje, kamo nije sezao brežuljak, dizale skele sa sjedalima za narod. Šator za odijevanje glumaca i kora nalazio se negdje na strani.

S razvitkom drame razvijalo se sve više i kazalište. Gledalište (θέατρον), mjesto za gledaoce, nešto se mijenja. Mjesto visokih, opasnih skela — ta srušile su se jedanput pod narodom — nasipavaju se u prvoj polovici 5. v., bar pod akropolom, nasipi, pa iz vana ogradjuju jakim zidom; na njih se polažu drvena, ne kamena sjedala. Gledalište zadobi pravilan oblik, što ga u potonje vrijeme ima kameno. Okruglo igralište s Dionizovim žrtvenikom po srijedi i s dva prilaza ostaje, samo što u dnu do njega niče novost, drvena zgrada — skena (σκηνή). To je polako nastalo. Najprije se, koliko možemo iz sačuvanih drama razabrati, na kraju igrališta javlja velik, od dasaka zbijen žrtvenik — ne treba ga zamijeniti s kamenim žrtvenikom Dionizovim — ili grob. Žrtvenik vidimo n. pr. u Eshilovim „Pribjegarkama“, a grob u njegovim „Persijancima“. Čin se još uvijek zbiva na svetom mjestu izvan grada. Tako se u Eshilovim „Pribjegarkama“ Danaide s Danajem, bježeći pred kraljem Egiptom, zaklanjaju k (drvenomu) žrtveniku pred gradom Argosom, a kor staraca Persijanaca u „Persijancima“ nalazi se na grobu Darijevu. Po malo se namješta vojnički šator u obliku kolibe, za tim kuća stupovima iskićena, t. j. kraljevski dvor, ili hram. Zgrada je od drvenih stupova, a prostor medju njima daskama obit, ili platnom, sagovima, kožama zastrt. Igralište nije više sveto mjesto izvan grada, nego mjesto pred šatorom u taboru, pred palačom, ili pred hramom. To je znamenito za radnju. Glumac, glumeći ukućanina, ne treba više dugo da izbiva, jer tobože ide daleko u grad. Nekadašnje duge stanke, što ih je kor morao, dok se glumac vratio, ispunjati igrom i pjesmom, skrate se. Na ona dva prilaza dolazi na igralište glumac samo onda, kad glumi lice, koje dolazi od nekud iz vana, inače ravno iz šatora, kuće, palače, ili hrama.

Sada je, čini se, uklonjen i onaj šator za odijevanje, koji je stajao negdje iza prilaza, gdje nije gleodaocima bio na pogledu; ta smiješno bi bilo, da je gledalac n. pr. u Eshilovim „Pribjegarkama“ kralja argivskoga Pelazga, koji se na kolima tobože daleko iz Argosa vozi, opazio, gdje se s pratnjom tura iz šatora. Od kako je Eshil izumio skenu, moglo se u njoj lice, u drami zabavljeno, odjeti i preodjeti, te izići na igralište ravno na prednja vrata, ili sa strane prilazom; a kako je skena bila dugačka, nitko nije uočio glumca, dok se nije na prilazu pomolio.

Od kako su se u drugoj polovici 5. v. u dramama počeli javljati bogovi l e b d e ć i u visini,* trebalo je graditi skenu jaču i za kat višu.** Ako još uzmemo na um, da se skena prema dramama, što su se glumile, više puta za jedne iste svetkovine morala rušiti i druga podizati, nije čudo, što su stali skenu ostavljati, a mijenjati joj samo prednju stranu. Tako nasta p r o s k e n i j a (προσκήνιον). Bila je visoka, kao skena bez prvoga kata, a natkrita ravnim krovom. Izmedju skene i proskenije bilo je toliko prostora, da je glumac mogao prolaziti. Na krovu proskenije stajali su bogovi, ako nijesu na spravi lebdjeli, pa i ljudi, ako ih je pjesnik predočivao na krovu kućnom.

Da proskenija ne bude sa strane gola i bez oslona, zadobi, čini se, skena dva nova pravokutna krila, paraskenije (παρασκήνια). One su od prednje strane skene dobrano odmicale i do pred samu proskeniju sezale. Na sl. 13. dobro se vidi okruglo igralište, a s desna do njega ravan zid, temelj proskenije, s pravokutnom paraskenijom na kraju. To je kazalište od kamena, a nalazi se u Asklepijevoj svetinji kod Epidaura u Argolidi.

Ovamo proskenija, a onamo razvitak pozorišnoga slikanja u drugoj polovici 5. v. išao je pjesnicima na ruku, te su slobodnije mogli birati mjesto radnji drame svoje. Pored hrama, palače, vojničkoga šatora susretamo u tragediji seljačku potleušicu, dupku pećinu, stijenu u pustoši gorskoj, hrid morem oplakanu, gaj, drveće sa šikarom; u satirskoj igri pećinu i vrleti, a u komediji do tri gradjanske kuće, koje su kad što na kat, te se gore s prozora ženske navirkuju na ulicu. Hram i srednji dio palače, koliko iz drama razbiramo, lijepo su opremljeni. Tu ima predvorje sa stupovima i plastički iskićenim zabatom, a vode k njemu 2—3 stube. Hramu lijevo i desno nalaze se svećenički stanovi, ili ograda, ili s jedne strane stan svećenički, s druge sveti gaj; do pred-

* Prije su bogovi dolazili na igralište, ili su stajali na krovu daščare skene.

** U prvom je katu bio velik otvor za spravu (μηχανή) — polugu s vitlom. Glumac, koji je boga glumio, lebdio je privezan konopom, ili kukom zakvačen o spravu.

MeteLWNDigitalLIBRARY

vorja palače stere se s jedne strane stan za ženske, a s druge konak za goste, ili staje. U predvorju hrama, ili palače, ako i jest tijesno, odigrava se gdjekoji prizor; no redovno se ipak glumac nalazi pred proskenijom na igralištu, gdje i kor. Pozornice nema. Dubina izmedju skene i ruba visokoga igrališta bila je za cijelo zasuta. Po tom se ta polovica igrališta širila u četverokut.

Eshil, Sofoklo i Euripid, vidimo, nijesu svojih drama glumili u sjajnom kamenom kazalištu, nego u drvenjari, koja se osim igrališta svaki put poslije svetkovine rušila. Kameno kazalište počinje Atena graditi istom sredinom 4. v. Likurg ga dogotovi. Stoji pod akropolom, na istom mjestu, gdje je bilo staro drveno, samo što novo igralište pomakoše za 15 m na sjever, bliže obronku, i to u jednu ruku za to, da uzmognu zgodnije smjestiti kamena sjedala, a u drugu, da dobiju više mjesta za kamenu skenu. Gledalište (θέατρον) zaprema više od polovice kruga, a razdijeljeno je s dva prolaza (διάζωμα) na troje. Donji i srednji dio imao je od prilike po 32 reda kamenih sjedala, a najmanji gornji valjada jedno 12. Sjedala leže koje na živoj stijeni, koje na nasutoj zemlji. U prvom redu dolje stoje još danas lijepe stolice od mramora penteličkoga; dvije do tri isklesane su od jednoga komada. Najkićenija stolica, na kojoj je sjedio veliki svećenik Dionizov, imala je nekad podnožje i baldahin; nalazi se u sredini. U smjeru polumjerâ, kojima je sredina igrališta ishodište, presijecaju u jednakom razmaku gledalište stube, kojima su se do sjedala uspinjali ljudi. U donjem dijelu ima 14 redova stuba, a u gornja dva, da ne bude razmak prevelik, nalazi se svuda po srijedi još jedan red. Gledalište je ostrag i sa strane bilo ogradjeno čvrstim zidom. U gledalište je moglo stati do 17.000 ljudi.

Igralište je središte kazališta. Tu su glumci glumili i kor igrao. Nabito je zemljom, a široko 19·61 m; popločeno još nije. Imalo je, čini se, žrtvenik. Polovica, što je gledalištu okrenuta, jest okrugla, a druga, što je prema skeni, četverokutna.* Sprijed do gledališta pruža se oko igrališta dubok kanal; otvoren je, a samo pred stubama pokriva ga svuda po jedna kamena ploča, mostić. U tom se kanalu kupila kišnica i otjecala. Izmedju kanala i mramornih stolica nalazi se prolaz, kojim su ulazili i izlazili gledaoci. Da ne bude prevelike tišme kod

* U Epidauru — kazalište je mladje od Likurgova — označen je sav krug igrališta kamenim rubom. Do polovice, do kuda seže kanal, koji je služio za kišnicu i ujedno gledaocima za prolaz, izgladjen je kamen odozgo i s one strane, gdje je kanal, a druga polovica do skene samo gore; to je znak, da je ta strana kamenoga ruba, osim gornje strane, bila sva u zemlji. Da nema toga ruba, bilo bi igralište sasvim nalik na atensko.

izlaženja, prolaz je u sredini kod stolice svećenika Dionizova najuži (1·25 m), a širi se po malo prema kraju, gdje se, jer kod svakih stuba navaljuje nova bujica, sve više svijeta sastaje. Na izlazu je širina najveća (2.5 m). Za sad još nema traga pod-

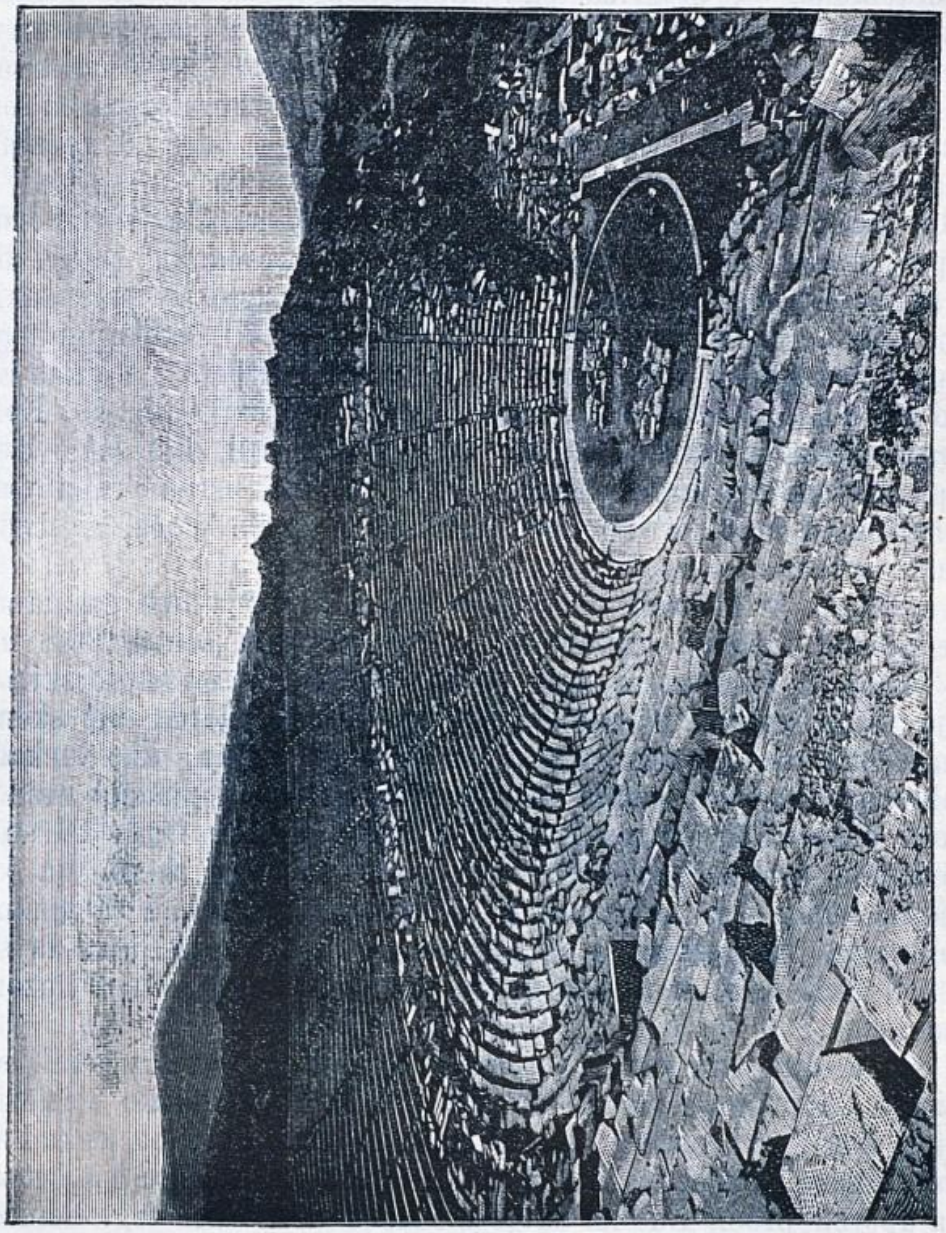

Sl. 13. Kazalište u Epidauru.

zemskomu hodniku, što ga sretamo u Eretriji i Sikijonu, a vodi iz skene do nasred igrališta.*

* Taj se hodnik upotrebljavao, kad je koje lice dolazilo iz podzemskoga svijeta. Darijev duh u Eshilovim „Persijancima“ nije trebao takoga hodnika, nego se sasvim lijepo mogao javiti iz velikoga, od dasaka sklopljenoga groba, koji je stajao u dnu igrališta.

MeteLWIN Digital LIBRARY

Skena je zapremala svu južnu stranu kazališta. Produljis li polukrug igrališta, te povučeš krug po cijelom igralištu, ima ti do skene ondje, gdje joj se obodnica najviše primiče, još neko 5 m. Zgrada je, čini se, bila jedno 4 m visoka a gradjena, osim temelja, od modrikastoga himetskog i od bijeloga penteličkog mramora; krov je bio ravan. Ako je za kakvu dramu trebala zgrada od jednoga, ili dva kata, nadogradilo se od drva, pa se to opet, kad više nije bilo od potrebe, skinulo. Skeni na oba kraja vide se tragovi starih paraskenija, što od njezine prednje strane za 4·93 m odmiču. Paraskenije su sprijed i s obje strane bile otvorene, mjesto zida držali su krov mramorni stupovi dorski. Medju stupove metale su se slikane ploče, ili su se paraskenije platnom — dekoracijom zastrle. U paraskenijama nije, čini se, bilo perijakata (περίακτοι), oslikanih trostranih bridnjaka, koji su se oko osovine kretali i kojima se sred glumljenja označivalo, da se mjesto promijenilo. U Epidauru stajala su sprijed na pragu svake paraskenije samo dva stupa, na svakom uglu paraskenije po jedan; usred praga vidi se rupica, u kojoj si vrtio perijakat i to za cijelo ploča, na dvije strane oslikana, a ne bridnjak.

Skena je atenska bila na sve četiri strane zidom zazidana. Prednji zid izmedju paraskenijâ — duljina mu iznosi 20·8 m. — resilo je, čini se, iz vana 16 mramornih stupova dorskih i troja vrata, glavna u sredini. Medju paraskenijama duž skene namještala se proskenija od drva i platna, kao nekad. Stalne gradjene proskenije još nije bilo; to nije dopuštala raznolikost dekoracijâ, što su ih tražile stare drame. Onih 16 stupova nije proskenija; služili su samo za ures skeni, da joj prednja stijena ne bude poslije svetkovine gola, kad se makne proskenija. Po gotovo je to opravdano, kad pomislimo, da su se pod kraj 4. v. u kazalištu držale skupštine narodne. Pozornice nema.

Izmedju paraskenijâ i gledališta nalaze se prilazi. Bili su iskićeni kipovima i zavjetnim darima. Tuda je ulazio i izlazio svijet, kor i oni glumci, što su glumili lica, koja od nekud iz vana dolaze. Prilazom mogu na najtješnjem mjestu po četvorica upored proći. Budući da je gledaocu desno bio trg, domaći svijet, a lijevo Pirej — more, kojim se plovilo u daleki svijet, za to su glumci i kor, ako su glumili domaće ljude, ulazili desnim, ako pak ljude, što dolaze iz tudjine, lijevim prilazom.

Od kako je Atena dobila kameno kazalište, glumilo se samo u njemu; na trgu se o Lenejama više ne glumi.

Dekoracija je u tragediji i komediji postajala sve jedno-

ličnija. Komedije su se sve više glumile, a tragedije sve manje. Po tom se čin većinom dogadjao pred običnom kućom; ako pak je kad drama tražila, da se predoče gradska vrata sa zidom, ili kakav kraj, turila se sa strane — u Megalopolu je za to bila na jednom prilazu posebna zgrada — naprijed velika oslikana stijena (scaena ductilis) i njom se zastrla sva skena; ili su se medju drvene stupove, što su ostali od one kuće, koju je malo čas proskenija predočivala, pometale slikane ploče (πίνακες). Stupovi su bili zgodni; jer povadiš li iz njih slike, eto ti trijema, za kojim stoji skena — palača; nasadiš li sada na njih još zabat, dobiješ hram s trijemom. Mjesto drvenih su se stupova s vremenom, po gotovo u 2. i 1. v., dizali trajni, kameni. Tako osvanu kamena proskenija. To se zbude s vremenom i u Ateni. Neko 1·25 m pred skenom našao se zid, koji teče istosmjerno s prednjim zidom skenskim; seže od paraskenije do paraskenije, a potječe iz poznijega vremena. Na tom su zidu stajali kameni stupovi, valjada isti, što su prije resili prednju stijenu skeninu. Dva stupa u sredini više su od ostalih razmaknuti; tu su bila velika dvokrilna vrata, a do njih dalje još jedna manja. U ostale razmake medju stupovima metale su se slike. Nova je proskenija bila, kao i stara, neko 4 m visoka. Gornji kat skenin bio je sada valjada od kamena gradjen i za spravu μηχανή imao po srijedi, kao što se dâ za kazalište u Oropu dokazati, velik otvor, veći od glavnih vrata na proskeniji. Paraskenijama bude prednji temeljni zid zajedno s kamenim stupovima za jedno 1·7 m pomaknut natrag. Po tom su postali prilazi za toliko širi. Gledalište i igralište osta nepromijenjeno.

U 1. v. posl. Is. za cara Nerona bude atensko kazalište na rimsku pregradjeno. Ogledajmo najprije rimsko kazalište! Skena seže do na vrh gledališta, te se cijelo kazalište u dane glumljenja prekriva platnom. U prednjem se zidu skene nalaze petora vrata. Proskenija je jedanput dulja od grčke; stupovi su joj veoma blizu zida skenskoga, a ne rese samo prizemlje, nego ih ima, jedno nad drugim, toliko redova, koliko je katova. Medju stupovima najdonjim ondje, gdje nema vrata, stoje mjesto slikanih ploča kipovi. Onu polovicu staroga grčkog igrališta, što se nalazi do skene, zaprema pozornica (λογεῖον) 1—1·5 m visoka, odakle se stubama, u sredini namještenim, silazi u drugu polovicu igrališta, koja se sada zove konistra, a obavljaju se u njoj i gladijatorske igre. Prilazi su dvoji: gornji vode samo na pozornicu, a donji u gledalište; da bude mjesta za donje prilaze, prikratili su Rimljani oba krila gledalištu, te ono nije zapremalo više od pô kruga.

METELWIN Digital LIBRARY

Prema takvomu su kazalištu pregradjivali Grci svoja. Da dobiju konistru i pozornicu, iskopali bi onu polovicu igrališta, što se nalazi do gledališta, neko 1·5 m duboko, ili bi na prosto nad drugom polovicom podigli pozornicu i prvi red sjedalâ odrezali, da ne bi gladijatori u borbi naletjeli na gledaoce, ako bi prenisko sjedili. Stari bi prilazi redovno ostali samo za kor i glumce, a za svijet bi probušili do svakoga prilaza hodnik pod gledalištem i presvodili ga.

Da vidimo, kako se preobrazilo atensko kazalište. Proskenija i paraskenije budu nešto natrag potisnute, nad igralištem podignuta pozornica i s njom izravnan pod od skene, proskenije i paraskenijâ. Pozornica je sezala do na početak lijevoga i desnog krila gledališta; a kako joj prednja strana nije bila šira od premjera igrališta, moglo se prilazima ne samo na pozornicu, nego i u prolaz, kojim se išlo k sjedalima; s toga nije trebalo graditi novih posebnih ulaza za gledaoce. Da se poradi gladijatorâ ne moraju u prvom redu ukloniti stolice i više gore pomaknuti, bude kanal kamenom sasvim pokrit i na onom rubu, što je do prolaza, kamenim, 1·08 m visokim pločama ogradjen. Konistra dobi sada pločnik od mramora; sredina bude u obliku četvorine ispunjena malim crvenkastim, modrikastim i bijelim pločicama, a ostalo većinom bijelima.

Za neko 200 godina poslije preobrazi se opet konistra i pozornica. Konistra je imala služiti i za borbe na ladjama. Za to su se pometale zemljane cijevi: jedna, da puni konistru vodom, a druga, da njom voda otječe. Kanal bude zatrpan, a ograda zidom obzidana, da voda kroz ploče ne probija. Pozornica zadobi, čini se, sprijed jači zid.

III.

VOJNIŠTVO.

I.

Najstarije doba.

1. Mikenski vijek.

Utjecaj istoka na Grke. — Razvitak oružja grčkoga.

Na ratovanje grčko u mikensko doba utječe istok. Kao u istočnih naroda, tako i u Grka najugledniji i najhrabriji ljudi na bojnim kolima jure pred pješadijom u boj. Kola su, kao i u istočnjakâ, na dva kotača, a uz bojnika je u njima i upravljač.

Najstarije oružje u Grka jest kij i luk. Strijelci nemaju štita, ni kacige. S luka ne strijeljaju samo pješaci, nego poput egipatskih i asirskih vodja takodjer — ali tomu više nema traga u Homera — bojnici na kolima. Za boj iz bliza služi mjedena sjekira. Po malo dolazi u običaj koplje. Od koplja se tijelo štiti velikim štitom. Strijelac pješak zaklanja se sada za štit pješaka kopljanika. Egipćanin, kad izmetne, ili prebije koplje, bori se bodežom, zavinutim nožem, ili sjekirom. Grk stvori sebi za boj iz bliza bolje oružje — dvorezan, šiljat mač od tuča, njim siječe i bode. Glavu od mača brani kaciga. Na nogama vojnikâ vidimo na islikanom crijepu jedne posude nekakve nazuvke, koji su, čini se, od tkanja, ili kože. Pored teških ovalnih i četverouglatih štitova ima manjih oblih, koji su prikladniji za boj mačem. Teški ovalni štit ima sa svake strane po srijedi zarez, te je nalik na brojku 8 (sl. 14.). Na teškom štitu, bio ovalan, ili četverouglat, nalazi se iznutra dolje držak, za koji

MeteLWIN Digital LIBRARY

hvata ljevica, a gore remen, što se premetne preko glave. Drži li borac takav štit pred sobom, prolazi remen ispod desnoga pazuha preko ledja i lijevoga ramena; prebaci li ga na ledja, pruža se ispod desnoga pazuha preko prsiju i lijevoga ramena. Sl. 14. prikazuje mač, koji je od tuča, a potječe iz mikenskoga doba; po srijedi je žlijeb, u kojem se nalazi prizor iz lova na lavove. Likovi su umetnuti, a izradjeni što od crvenkastoga zlata, što opet od bjelkastoga, t. j. od smjese zlata i srebra.

2. Bojna oprema u Homera.

Oružje. — Bojna kola i ladje.

Homer crta mikensko doba, ali upleće mnogo toga iz svoga vremena. Bojnik njegov brani tijelo svoje kacigom, oklopom, pouzom, nazuvcima i štitom; a napada mačem, kopljem, strijelom, sjekirom, praćom i kamenjem.

Kacigâ (κυνέη, κόρυς, πήληξ, τρυφάλεια) ima različnih. Teška mjedena* kaciga ne pokriva samo tjeme, čelo, sljepočice i zatiljak, nego i oba obraza. Zakloni obrazâ ne dadu se otklopiti, uzvinuti. U cijevi, ili u grebenu, koji se od čela do zatiljka pruža, stoji perjanica. Perjanica je od konjskih žinja. Osim ovakvih kaciga nalazimo bojnu kapu (καταῖτυξ), koja je bez cijevi, bez grebena i perjanice. Kapa je obično od kože, a kad što od kovine; ima obod, ili je bez njega, a priteže se, kao i teška kaciga, remenom pod bradom; zaslona za obraze nema.

Oklop (θώρηξ) je sastavljen od dvije mjedene ploče (γύαλα): jedna je za prsi, druga za ledja. Oklop je stegnut kožnim pojasom (ζωστήρ), koji je okovan. Trbuh pokriva kožan pouz (μίτρη), koji je izvana tankom mjedju obložen.**

Oko golijeni se navlače nazuvci (κνημῖδες). Oni su od mjedi, a podstavljeni kožom, ili nečim mekim; stežu se valjada remenjem.

* Pod mjedju (χαλκός) treba za cijelo da razumijevamo „tuč“.

** Reichel videći, da se u Odiseji, koja je mladja, nigdje ne pominje oklop, drži, da su mjesta u Ilijadi, gdje se o oklopu govori, pozniji dodatak. On sudi, da je oklop nastao istom oko god. 700. Riječ θώρηξ, kaže, bila je doduše u Ilijadi od početka, ali nije značila oklop, nego bojnu opremu, oružje. Rapsod, koji je živio u vrijeme, kad je već oklop bio u običaju, držao je pomenutu riječ za oklop i prema tomu mijenjao i nadopunjao mjesta, koja su mu bila nejasna. Reichelu θώρηξ znači pojas (ζωστήρ) i pouz (μίτρη); nadodaje, da se nikad uz pouz nije mogao nositi oklop.

Za obranu od strijele i koplja treba štit (ἀσπίς, σάκος). Štitova ima velikih, koji poput mikenskih zaklanjaju gotovo čitava čovjeka, i malih, lakih. Teški štitovi imadu, kao i mikenski, držak i remen, a laki se na prosto nataknu na lijevu ruku. Štit je načinjen od više koža, što leže jedna na drugoj; pominje ih se do sedam. Najdonja je koža, čini se, najveća, a ostale nad njom sve manje i manje; pominje se naime, da je štit na rubu najtanji. Iz vana je okovan i iskićen. Cijeli prizori iz života znadu na njemu biti predočeni.

Mač (ξίφος, φάσγανον, ἄορ) jest dug, dvorezan, od mjedi. Njim se bode i siječe. Remen mu je iskićen srebrom i zlatom, držak i korice srebrom i bjelokošću. Na držku su često pozabiti srebrni čavlići. Bojnik prebacuje remen na desno rame, a mač mu visi o lijevom boku.

Koplje (ἔγχος. αἰχμή, δόρυ, μελίη) jest do 5 m dugo. Držalje mu je od jasenova drva, a ima na oba kraja šiljak od mjedi. Donjim se šiljkom, kad ustreba, koplje zatakne u zemlju, a gornji je za ubijanje. Kopljem se gadja iz daleka, ili bode iz bliza.

Strijele (ὀιστοί) nalaze se u tobolcu (φαρέτρη). Luk (τόξον, τόξα) jest načinjen od dva, donjim krajem spojena roga, ili od jednoga komada vita drva. Strijelac nema kacige, ni štita.

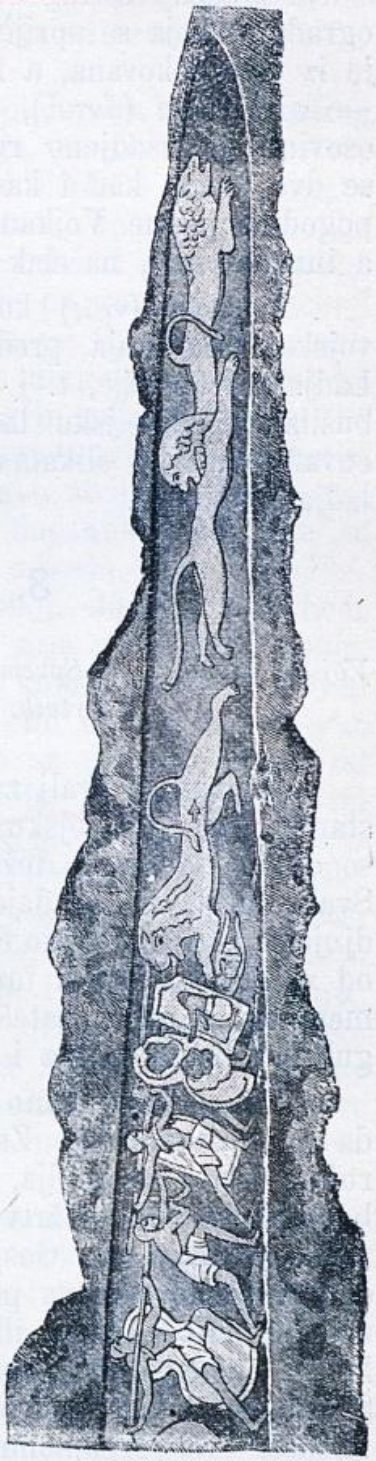

Sl. 14. Mikenski mač.

Kola (ἅρμα, ὄχεα) dovezu junaka čila, bez umora u boj; jednako mu koriste, kad progoni i kad bježi. Uz bojnika stoji u kolima upravljač. To nije sluga, nego drug bojnikov; dogadja se, te upravljač prepušta bojniku uzde, pa se on bori. Kad bojnik skoči s kola i pješke se bori, čeka ga upravljač negdje u blizini;

METELWIN Digital LIBRARY

k njemu bojnik u nevolji brzo uzmakne. Kola su niska i laka, s dva kotača; ostrag su otvorena, a s druge tri strane niskom ogradom, koja se sprijed u luku zavija, zatvorena. Ograda (koš) je iz vana okovana, a na njoj je gore pričvršćen svinut prut — oblučac (ἄντυξ), o koji se vežu uzde, kad kola stoje. U osovinu je usadjeno rudo, a na rudo prisnovan jaram. Prežu se dva konja, kad i kad tri. Treći je konj zamjena, kad jedan pogodjen padne. Vojkama nema traga. Konji se ravnaju uzdama, a imadu žvale, načelak i pršnjak.

Ladja (νηῦς) kod Homera služi u ratu za prevoženje vojske. Oba kraja, prednji i stražnji, uzvinuti su poput roga. Ladja nije oružje, t. j. nema sprijed šilja, kojim bi u naletu bušila neprijateljsku ladju. Pored svega toga, čini se po sačuvanim starim slikama, da je već u homersko doba bilo ratnih ladja sa šiljem.

3. Boj u Homera.

Vojna dužnost. — Spremanje za boj. — Bitka. — Dvoboj. — Ukop mrtvih. — Razvitak bojnoga reda.

U ratu je kralj zapovjednik. Ako ga srva bolest, ili satre starost, šalje na vojsku zamjenika. Na vojsku zove kralj; tko se ogluši pozivu, a dužan je ići, njega čeka sramota i globa. Svaka kuća, čini se, daje po momka; gdje je više sinova, odredjuje se ždrijebom, tko će poći. Čovjek se može darima otkupiti od vojništva. U ratu ima kralj vlast nad životom i smrću. Agamemnon se grozi, zateče li koga daleko od boja, da će ga pogubiti i baciti psima i pticama.

Prije bitke rano u jutru nalaže zapovjednik glasniku, da se vojska oruža. Zapuše se šatori u taboru — sprema se ručak. Oštre se koplja, priredjuju štitovi, hrane konji, ogledaju bojna kola. Mnogi žrtvuje i moli se bogu, da se živ iz boja vrati. Oružaju se. Gospoda meću na golijeni nazuvke, na prsi oklop; preko ramena prebacuju mač, glavu pokrivaju kacigom; uzimaju štit i jedno, ili dva koplja. Medju tim upreže im se konji. Zapovjednik pripravlja žrtvu i poziva k sebi starješine. Stanu oko bika, zapovjednik se pomoli bogu, da mu sreću dâ. „Zeuse,“ veli Agamemnon, „ne zašlo sunce, ne došla noćca, dok strmorom Prijamu ne oborim krova i ne zapalim vrata; dok Hektoru mačem košulje ne rasparam, pa njega i drugove mu sa zemljom ne sastavim!“ Zakolju bika, ogule ga i rasijeku;

nešto bogu spale, nešto na ražnjeve nataknu i ispeku. Počaste se. Kad se pečenkom i vinom okrijepe, na zapovjednikovu zapovijed zovnu glasnici vojsku na okup. Narod grne, a starješine sa zapovjednikom vrstaju čete.

Vojska krene. Naprijed gospoda, većinom na kolima, ostrag puk pješke. Stane buka ljudi, zveka oružja, glomot kola. Kreševo se zametne. Koplja i strijele lete. Mnogi skače s kola i pješke se bori, a upravljač mu nedaleko čuva kola. Jedan trga koplje iz nesretnika, što ga pogodi, i srće dalje; drugi se maša mača, ili popada teško kamenje, što u polju leži, pa ga baca. Gdjekoji udaraju sjekirom. Ovaj otima kola i konje, pa ih predaje svomu čovjeku, da ih otpremi u tabor; onaj s ubijenoga neprijatelja skida bojnu odoru. Ovdje slabiji kleči i grli koljena jačemu, ne bi li se na nj smilovao; drugi ondje, premetnuvši štit na ledja, bježi, da se spase. Eno laka strijelca, kako strijelja i hitro zamiče za štit druga, teška pješaka! Što dopadne ruku, sve se ubija; malo koga zarobe i živa u tabor odvedu.

Bitka se kad i kad pretvori u dvoboj. Junak, koji hoće da se sam s kim ogleda, kaže vodji, ako nije on vrhovni vodja, neka umiri čete i posadi ih. Vodja uzima koplje po srijedi i njim ustavlja čete. Zapovjednik neprijateljski, čim to vidi, učini isto. Za tim junak zove na mejdan. Javi li ih se više, baci svaki od njih ždrijeb u kacigu; čiji izide, on se bije. Dva uglednika, od svake vojske jedan, izmjere daljinu, iz koje će bacati koplje, i odrede ždrijebom, tko će od boraca prvi izmetnuti koplje. Vojske zabodu koplja u zemlju, odlože oružje i posjedaju. Junaci izidu na sredinu i zametnu boj. Izmetnu koplje, pa ga onda jedan drugomu trgaju iz štita, kamo se zabolo, i opet se njim biju; kad im se koplja polome, ili rt njihov svine, popadnu teško kamenje; napokon se maše mača. Dodje li noć, a boj se ne svrši, pristupe glasnici, od svake vojske jedan, protegnu štapove medju borcima i rastave ih. Dvoboj se može uglaviti i prije, nego se vojske pobiju.

Poslije bitke šalje jedna vojska glasnika u tabor neprijateljski, da pita, ne bi li htio mirovati, dok ne spale mrtvih. Pristane li na to neprijatelj, kupe mrtve i voze drva. Podignu lomače, naslažu na njih mrtve, spale ih; kosti polože u iskopanu jamu i naspu visok humak. Isto čini i neprijatelj.

Padne li grad, oplijene ga i zapale; muškarce pokolju i bace psima i pticama, a djecu i žene vode u ropstvo. Junaci dobivaju za nagradu kćeri kneževske.

Mnoštvo puka ne odlučuje u boju. Pobjeda vojske stoji do nekolicine hrabre a dobro oružane i oružju vješte gospode,

što se, svaki sam za se, prvi zalijeću u neprijatelja. Kako li stradaju Ahejci, dok se Ahilej na Agamemnona ljuti i ne će u boj da ide! Kolike li strave u Trojanaca, kad se on opet pokaže! Ovo isticanje pojedinaca ne će biti puka mašta pjesnikova, nego će odgovarati najstarijemu vojevanju grčkomu. Ta i kod drugih je starih naroda tako. Egipatski i asirski kraljevi i prvaci takodjer se, kao što pokazuju slike, s bojnih kola bore s cijelom rpom neprijateljâ. Pobjeda njihova često je odlučna za cijelu bitku. To se dašto može dogadjati, dok prosta momčad nije pravo uredjena.

Po malo se razabiralo, kolika je snaga u mnoštvu, kad je ono u redu, pa makar bilo slabo uvježbano i slabo oružano. Taj se razvitak pomalja amo tamo već u samoga Homera. Starina Nestor vrsta sprijed kola do kola, a za oslon ostrag pješaka do pješaka. Bojnicima na kolima nalaže, da ne izlaze iz reda, niti da skaču s kola. Pješaci, momak do momka, mukom mučeći stupaju u gustom redu, a vode ih njihove vodje.

S vremenom nestane stare rasijane borbe i bojnih kola. Bojna se kola od sada upotrebljavaju samo za utrke. Gospoda budu konjanici. Čim je pošlo za rukom donekle držati u redu pješake kopljima oružane, pokazalo se, da konjica pored sve svoje hrabrosti i vještine nije dorasla pješadiji. Plemićka se konjica ukida, te ustupa mjesto gradjanskoj pješadiji — hoplitima (oklopnicima). To se najprije zbude u Sparti.

II.

Sparta i Peloponez.

1. Razvitak vojnoga uredjenja.

Tirtej. — Falanga. — Odgoj i život spartanski.

Sparta, gospodarica doline eurotske i obronaka parnonskih i tajgetskih, pokori po malo primorske gradove, pootima zemlje Argu i Arkadiji, plodnu Meseniju osvoji i u teškom je boju zadrža. Ti neprestani ratovi podadoše joj valjano vojno uredjenje, što je drugim Grcima ostalo uzorom do 4. v. U pjesmama spartanskoga pjevača Tirteja, koji je u 7. v. živio, nema više traga konjici. Još poslije, istina, susretamo u vojsci spartanskoj vitezove (ἱππεῖς), ali to nijesu konjanici, nego po izbor mladi pješaci, koji se ne biraju ni po rodu, ni po bogatstvu, nego samo po vrsnoći. Spartanci su svi bez razlike teški pješaci, oklopnici.

Bojni je red (falanga) u punom razvitku. Tirtej opominje oklopnike, da se u redu, svaki na svome mjestu, bore s neprijateljem; jer ovako će im pogibao biti manja, a vojska će se spasti. Oklopnik drži u ljevici velik štit, na glavi mu kaciga, s koje se vije perjanica, na prsima oklop, a u desnici koplje. Uz oklopnika ima i lakih pješaka, valjada kmetova, koji se kriju za štitove oklopnikâ, pa bacaju sulice i prostom rukom — bez praće — kamenje. Tirtej je ispjevao koračnice, što ih je vojnik spartanski, stupajući na neprijatelja, pjevao, te ovako složno koracao i ne raskidao bojnoga reda.

Razvitak je u 6. v. gotov, vojnička stega provedena. Vidimo prvu, strogo uredjenu stajaću vojsku, koja sve jednostavne

taktičke kretnje izvodi savršeno; na neprijatelja udara u jednom, čvrstom, neprekinutom bojnom redu (falanzi). Lagana, složna koraka uz svirku frulâ i pjevanje pjesme primiče se neprijatelju, koji često prije pobjegne, nego dodje do boja. Ne progoni neprijatelja na bijegu, jer joj je do toga, da se red ne poremeti. Laki se pješaci slabo upotrebljavaju.

Vježbanje vojske, držanje stege glavni je zadatak države spartanske. Prema tomu je udesila odgoj i život gradjana svojih. Odgojem ravna sama država i ide za tim, da dječak otvrdne i bude dobar vojnik, koji će biti svagda spravan krv svoju liti za dom.

Kad bi se rodilo muško dijete, pregledale bi ga starješine one file, kojoj je pripadao otac. Zdravo i krepko dijete vratili bi materi, neka ga hrani, a kršljavo i sakato izložili bi u gori Tajgetu, gdje bi od gladi i studeni poginulo, ili bi ga zvijer proždrla. Mati, kako je sama bila strogo othranjena, za cijelo nije djeteta razbludjivala, nego ga je od prvoga početka priučavala teškomu životu, što ga je čekao. Otac je, istina, bio mnogo izvan kuće zabavljen, ali se opet nije sasvim od djece odbio. Ta kralja Agezilaja vidimo, gdje pred svojim mališem jaše na batini! Dječačića bi kad što otac vodio na zajednički ručak, gdje bi sjedio do nogu očevih i dobio $^1/_2$ obroka.

Tako je dječak rastao do 7. godine. Sad je ostavio roditeljsku kuću i prešao državi u ruke Jedino kraljev nasljednik bijaše prost od državnoga odgoja. Dječaka bi primio ravnatelj uzgojnoga zavoda (παιδονόμος) i odredio mu mjesto, jer je bilo više odjelâ (βοῦαι), a svaki je imao po više četâ (ἴλαι). U zavodu je ostao do svoje 30. godine. Mladež se dijelila u dječake (παῖδες) od 6.—18. godine, u mladiće (μελλίρανες) od 18.—20. godine i mlade ljude (ἴρανες) od 20.—30. godine. Izmedju posljednjih birali su se nadstojnici za odjele (βουαγοί) i nadstojnici za čete (ἴλαρχοι); njih su pitomci morali slušati. Neposlušna je dao ravnatelj izbiti. Starije s mladjima vezao je vez iskrenoga prijateljstva. Po dvojica, dječak i mladić, sprijateljili bi se. Mladji (ἀίτας) slušao bi vjerno naputke starijega, a stariji (εἰσπνήλας) pazio mladjega. Ne imati odana druga bijaše sramota.

Dječaci do 12. godine odjeti su u vunenu košulju i kratak haljinac; glava im je do kože ošišana, a idu bosi i gologlavi; spavaju na slami, ili sijenu, ali bez ikakoga pokrivača. Trčati, skakati, rvati se, bacati kolut i koplje, igrati neku bojnu igru (ples) — to im je nauka i vježba.

Kad pitomac navrši 11 godinâ, nastaju za nj još crnji dani. Gubi košulju, te sad ljeti i zimi ima na sebi samo haljinac.

Hrane ga slabo; gladju ga gone na lukavstvo — kradju. Podje li mu za rukom ukrasti, da ga nitko ne zateče, hvale ga; no teško njemu, ako ga uhvate; šiba i post ga ne minu, jer se dao nadmudriti. Poslije 15. godine ne dadu mu više ni slame, ni sijena, već sam mora da ide na rijeku Eurotu i ondje da nareže šaša, ili trske, da nastre sebi postelju. Vježbanje se nastavlja. Svake ih godine šibaju do žrtvenika Artemide Ortije da se vidi, koliko su otvrdnuli. Tko najdulje izdrži, da ne jaukne, on je pobjednik. Mnogi je dašto pod udarcima izdahnuo, samo da jaukom ne oda boli. Svrha je, vidimo, svemu odgoju bilo, da tijelo ojača. Da bi drugom naukom oplemenili srce, za to su malo marili. Učili su samo svirati u sviralu i udarati u formingu sa četiri žice, pjevati i igrati kolo, pa nešto malo čitati i pisati. Glazba je njihova bila starinska, priprosta, ozbiljna; ona je — tako sude stari — bila vrsna obuzdati strasti i podati čovjeku snagu, da ustraje u pogiblima i mukama. Strogo se pazilo, da se u glazbu ne uvode novotarije. Da bi se dječacima i mladićima pamet izoštrila, smjeli su na zajednički ručak. Tu su imali prilike slušati razgovore, dosjetke i pošalice odraslih ljudi, dà — vježbali se i sami u jedru i zgodnu izricanju mislî; jer kad bi ih tko što zapitao, morali bi kratko, a prikladno odgovoriti.

I djevojke su se javno odgajale. Nijesu se doduše, kao dječaci, rastale s domom, ali su opet, kad im je bilo 6 godina, morale od kuće dolaziti na redovne, javne vježbe, kojima je upravljao ravnatelj. Trčale su, skakale, rvale se i umetale kolutom i kopljem; pjevale i igrale kolo. Često su gledale mušku mladež, kako se u okretnosti natječe, a ona opet njih. Sud — bila to pohvala, ili ukor — što su ga djevojke ovakom zgodom ili riječju, ili pjesmom izricale, doimao se mlade čeljadi. O mnogim su svetkovinama pjevale i igrale s mladićima u jednom kolu. Prosta vunena, na jednoj strani otvorena haljina, bez rukava i pojasa bijaše djevojkama cijelo odijelo i nakit. Plod takoga odgoja bijaše snaga, zdravlje, ljepota, postojanost, pregaranje i poštenje.

Od 20. godine naprijed ne mora više mladić do kože rezati kose. Brade ne brije. Stupa u vojsku kao oklopnik, dolazi — tako se čini — redovno na zajednički ručak, a prosto mu je i ženiti se. No ipak ostaje kod svoga odjela u zavodu; tu se vježba i noći. Ako se oženi, žena mu živi u kući kojega rodjaka, dok on ne dosegne 30. godinu. Sad se istom rastaje sa školom, bude svoj i vodi ženu u svoju roditeljsku kuću.

No ni od 30. godine ne živi udobno, po svojoj volji; strogi ga zakoni i stega nemilo sapinju. Bez dopuštenja ne smije nikud iz zemlje, ako ne će da s njim postupaju kao s vojnim

MeteLWNDigitalLIBRARY

bjeguncem. Živi, bio bogat, ili siromah, do krajnosti priprosto. Odijeva se u košulju i prost haljinac. U ruci nosi, samo ne u skupštini, debeo štap, kojim bije kmeta i mladjega Spartanca, ako što skrivi. Ide bosonog i gologlav; samo u svečane dane i kad polazi u boj, navuče potplate; na putu i u polju pokriva glavu šeširom široka krila. Dolazi u narodnu skupštinu i vrši druge gradjanske dužnosti; marljivo se preko dan vježba u oružju. pohadja vježbališta mladeži, pa je opominje, kara i hvali; vidiš ga na trgu, gdje prodaje žita, vina, ulja, što je uštedio, a za to kupuje, što mu treba; susretaš ga dokona u zabavištima (λέσχαι),* gdje u šali i ugodnu razgovoru provodi vrijeme, te se vježba u kratku, a duhovitu govoru. Kupa se u Euroti, ili ide u vruću, suhu (parnu) kupelj, da se iznoji. Osobito mu je mila zabava lov. Sa svojim se izvrsnim lovskim psima vere i penje po klisurama tajgetskim, što se gotovo 8 mjeseci snijegom bjelasaju, pa goni za divokozama, jelenima, veprovima, medvjedima i drugom divljači. Tim je trudom i naporom još više otvrdnulo i ojačalo tijelo. Što bi ulovio, donio bi drugovima svojim, da im zasladi priprosti ručak.

Svaki je Spartanac, i to, sva je pilika, već od svoje 20. godine dužan, ako hoće potpun gradjanin da ostane, polazit zajednički ručak ili sisitije (v. str. 22). I ta uredba odiše duhom vojničkim. Od prilike po 15 drugova jede zajedno u jednoj kolibi, a zovu se, kao da se nalaze u taboru na bojištu, σύσκηνοι t. j. drugovi jednoga šatora. Od te dužnosti bijahu isprva kraljevi oprošteni, ali su ih efori poslije sve više silili, da dolaze na taj ručak. Izostati od ručka smio je Spartanac samo u dane, kad je kod kuće žrtvovao, ili bio u lovu. Osim toga nijesu na ručak trebali dolaziti oni ljudi, koji su bili nadstojnici pitomaca i po tom blagovali sa svojim odjelima i četama. Svaka bi stolna družba sama sebi birala članove: u svoje bi kolo primila samo onoga, koga bi jednoglasno izabrala. Ručak su nadzirali vojni činovnici polemarsi.

Glavno jelo bijaše crna, kisela juha (βαφά, αἱματία). Svinjsko se meso kuhalo u krvi, pa se to osolilo i sirćetom zakiselilo. Od toga je dobio svaki stalnu mjeru, dok je ječmenoga kruha i vina smio uzimati, koliko je htio; no opijati se ili piti cijelo, nemiješano vino bijaše zazorno. Poslije juhe jeli su sira, maslinâ i smokava. Pored toga poslao je gdjekad koji drug svomu stolu pečenku od žrtve, što ju je kod kuće prinesao, ili donio divljači. Ako bi tko zakasnio, ili drukčije učinio kakav mali prekršaj,

* Dvorane blizu vježbališta. Tu su se Spartanci sastajali na razgovor.

dao bi za kazan pšeničnoga hljeba, ribâ, peradi, divljači, pečene govedine, svinjetine, ili kozetine. Ti su vanredni zalogaji, kad je u Sparti stega popustila, postali redovnim glavnim dijelom objeda, a kisela se juha održala, da se ne zatre stari običaj. Za stolom su isprva sjedili na klupama, a poslije ležali. Bilo je svakakoga razgovora i izobila šale; no ako su koga dosjetke vrijedjale, trebao je samo kazati riječ, i nestalo je bockanja. Znali su se do u noć zabaviti. Kad bi polazili kući, svijetlili bi starcima, kojima je bilo preko 60 godina, a drugi bi po starom običaju išli bez svjetla kući.

2. Sparta poslije g. 431.

Drugi odsjek u povijesti vojništva spartanskoga. — Spartanska vojska: teška pješadija, vitezovi, Skirićani, konjica, lake čete, prtljaga; vrhovni zapovjednik, mornarica, saveznici, najamnici.

Po svojoj bojnoj vještini zadobi Sparta već u 6. v. prvijenstvo u Peloponezu. Sve države, osim Arga i Ahaje, stupe s njom u savez i priznadu je glavom svojom; što više — u ratu sa Kserksom vodi ona sve Grke, koji se biju za slobodu. Ta joj slava do mala potamni. Na moru je istisnu Atena. God. 431. započe Sparta, najjača vlast grčka na kopnu, boj s Atenom, najvećom pomorskom vlašću grčkom. Atena pade. Sparta zagospoduje kopnom i morem, ali se do skora zavadi s Persijom, te izgubi gospodstvo na moru. Za ovim udarcem stigne je drugi — Teba joj otme prvijenstvo na kopnu.

Borba s Atenom, Persijom i Tebom čini drugi odsjek u povijesti vojništva spartanskoga. Država u jednu ruku sve više štedi gradjane svoje, a u drugu sve jače poteže u vojsku podanike i saveznike; dä, počinje naimati tudjince. Na daleke vojne idu kmetovi, slobodnjaci, dobrovoljci, saveznici i najamnici, a od Spartanaca redovno samo onoliko, koliko ih treba za zapovjedništvo. Agezilaj n. pr. vodi u Aziju 30 Spartanaca, 2.000 slobodnjaka i 6.000 saveznika. Domaća vojska vojuje samo u Grčkoj; u njoj već od persijskih ratova nalazimo pored Spartanaca podanike. Podanika ima više. U drugom se odsjeku počinje pažnja svraćati na konjicu i lake čete. Laki su vojnici redovno saveznici i najamnici, rjedje kmetovi.

U boju još uvijek odlučuje falanga teške pješadije. Spartanci su na početku peloponeskoga rata najbolji oklopnici; na tom

MeteLink Digital Library

su glasu još i poslije bitke kod Leuktre g. 371., gdje se pokazalo, da se dosadašnja taktika oklopnička preživjela. U domaćoj teškoj pješadiji služe Lakedemonjani: Spartanci, podanici, slobodnjaci, u potrebi kmetovi; dà, u poznije vrijeme i najamnici. Spartanac je vojnik od 20. godine, pa sve dotle, dok ne onemogne. Jezgra su momci od 20.—35. godine. Tko navrši 60 godina, ne mora više na vojsku preko granice; on je domobranac. U peloponeskom su ratu podanici izmiješani u istoj četi sa Spartancima; je li tako i prije bilo, to se pravo ne zna. Pod konac 5. v. razdijeljena je domaća teška pješadija u 6 morâ (μόραι), mora u dva loha (λόχοι), loh u četiri pentekostije (πεντηκοστύες), pentekostija u dvije enomotije (ἐνωμοτίαι). Morom, koja broji 500—1.000 momaka, zapovijeda polemarh, lohom lohag (λοχαγός), pentekostijom pentekonter (πεντηκοντήρ), enomotijom enomotarh (ἐνωμοτάρχης). Momčad nije razvrstana ni po rodu, ni po mjestu; otac, sinovi, braća ne služe u istoj mori, a momci n. pr. iz grada Amikle rasijani su po cijelom bojnom redu.

U domaćoj se vojsci ističe posebna četa: 300 odabranih mladih Spartanaca oklopnika. Zovu se vitezovi (ἱππεῖς). U ratu su kralju tjelesna straža, a u miru paze na red i vrše razne počasne službe. Birali su se ovako. Efori bi svake godine izmedju odličnih gradjana, kojima je bilo oko 30 godina, imenovali tri časnika (ἱππαγρέται). Svaki bi od njih izabrao po 100 najvrsnijih mladih ljudi, koji još nijesu 30. godine prekoračili.

Na kraju lijevoga krila stoje u boju Skirićani. Oni su sa granice arkadske iz gorskoga kraja Skiritis. Lakše su oružani nego Spartanci, ali se opet ne mogu brojiti u lake pješake. Na putu stupaju ili pred vojskom kao prethodnica četa, ili ostrag kao zaledje. Upotrebljavaju se za opasne poslove; gdje treba naglo nasrnuti, ili učiniti juriš na ovisoko mjesto, tu oni idu.

Konjanici se prvi put javljaju g. 424., i to 400 momaka. Poslije ih ima 600 na broj, te su podijeljeni u 6 odjela (μόραι), a odio u 2 čete (οὐλαμοί). Konjica je loša. Uzdržava se ovako. Najbogatiji moraju hraniti po jednoga konja za rat. Treba li na vojnu, oni sami idu kao pješaci oklopnici, a na njihove konje posjedaju oni, što ih država odredi za konjanike. To su bili ljudi, koji su za teška pješaka bili preslabi. Poslije bitke kod Leuktre uzima Sparta najamnike u konjicu, da joj bude bolja.

Redovnoga odjela lakih pješaka nema u domaćoj vojsci. Skirićani i kmetovi ih nekako nadomještaju. Početkom peloponeskoga rata pustoše lako oružani kmetovi Atiku, a god. 424. pominje se kao nešto vanredno četa strijelaca. Poslije se sve

više upotrebljavaju laki vojnici, ali to su koje saveznici, koje najamnici.

Prtljagari su kmetovi. Nose štit i hranu oklopniku. Šatori, sprave i sudje vozi se koje na kolima, a koje otprema na magarcima. Odjelu prtljagarskomu pripada i odio rukotvoraca, što ih treba za gradnje kod podsjedanja. Sastavljena je od podanikâ. Prtljagom zapovijedaju posebni časnici, kojima je dužnost takodjer urediti tabor.

Vrhovni je zapovjednik kralj. Isprva su vodila vojsku oba kralja; ali kako su bili nesložni, bude pod kraj 6. v. odredjeno, da svagda samo jedan od njih polazi na vojsku. Pod njim su polemarsi, lohazi, pentekonteri, enomotarsi, pa časnici tjelesne straže, konjice i prtljage. Štopu kraljevu pripadaju polemarsi i trojica (ὅμοιοι), koja dobavljaju hranu za stol kraljev. Štop stanuje s kraljem pod istim šatorom i jede s njim za istim stolom. Kralj je dužan savjetovati se s polemarsima. Kad i kad u to bojno vijeće poziva i druge časnike. U vojsci ima još vračâ, ljekarâ, frulačâ, financijalnih činovnika i sudaca. Zavadi li se tko, šalje ga kralj k sudcu (ἑλλανοδίκης); treba li novaca, k blagajnicima (ταμίαι); donosi li plijen, k činovnicima, koji su se zvali λαφυροπῶλαι. U boju izdaje kralj zapovijed polemarsima, oni lohazima, lohazi pentekonterima, pentekonteri enomotarsima, enomotarsi momčadi svoje enomotije. Za čas je sve ovršeno. Premda mora vojska kralja slijepo slušati, opet mu je sloboda i samostalnost u stvaranju i izvršivanju odlukâ sapeta. U peloponeskom ratu prate ga i paze na nj izaslanici vladini — dva efora i 10 posebnih savjetnika. Dopadne li kralj rane, ili zaglavi u boju, preuzimaju zapovjedništvo polemarsi. Na manje vojne ne ide kralj, nego odabere narodna skupština posebne vodje.

Sparta ima i mornaricu, ali je neznatna. U persijskom ratu u bici kod Artemizija desi se 10, kod Salamine 16 ladja njezinih. No i poslije slabo napreduje. Još g 413. ima samo 25 svojih ladja. Ratna joj je luka Gitij. Kako je brodovlje njezino slabo, mora ona, kadgod hoće na more, u saveznikâ tražiti ladjâ. Brodovlje, što bi se ovako skupilo, brojilo bi isprva u peloponeskom ratu neko 40—60 ladja, a istom g. 406. u bici kod Arginuskih otoka susretamo ih 140. Brodovljem zapovijeda nauarh (ναύαρχος), a pojedinim ladjama trijerarsi (τριήραρχοι). Za pomorske vojnike, koliko ih treba Sparta za svoje ladje, uzima ona podanike i najamnike, a za veslače kmetove i najamnike. Nauarh — a to je Spartanac, ili kad i kad podanik — bira se na godinu dana, i po zakonu ne smije tu čast nitko dva puta obnašati. U službi mu ne zapovijeda kralj. Uza nj vidimo

METELWIN Digital LIBRARY

jednoga zamjenika (ἐπιστολεύς) i savjetnike (σύμβουλοι). Savjetnici mogu, ako im se čini potrebno, zapovjedništvo uzeti u svoje ruke. Ako nauarh što skrivi, šalje Sparta povjerenstvo, da povede istragu. Nauarh, zamjenik i savjetnici gotovo su jedini Spartanci na brodovlju.

Uz domaću vojsku susretamo u ratu čete peloponeskih saveznika. Isprva davaju saveznici $^2/_3$ svoje momčadi, a svu momčad samo ona država, u koju provali neprijatelj. Poslije se to promijeni, te se svaki put odredilo, koliko u svemu treba vojske, pa se to pravedno razdijelilo medju saveznike; pazilo se, da svaki daje prema snazi svojoj. Davali su oklopnike, lake pješake, konjanike i ladje s momčadi. Kad su najamničke čete došle u običaj, dopuštalo se saveznicima, da se od te dužnosti, po gotovo kad se radilo o kakvoj dalekoj vojni preko mora, novcem otkupe. Plaćalo se za oklopnika dva puta toliko, koliko za laka pješaka, a za konjanika, koliko za četiri oklopnika. Savezničke su čete imale svoje domaće zapovjednike (στρατηγοί), koji su morali slušati spartanske časnike ksenage (ξεναγοί). Ksenazima je zapovijedao kralj. Isto tako su savezničke ladje, što ih je ovaj ili onaj savezнički grad slao Sparti, imale svoga domaćeg čovjeka za zapovjednika (στρατηγός). Savezнički pomorski zapovjednici pokoravali su se vrhovnomu zapovjedniku vaskolikoga brodovlja — nauarhu. Od savezničkih je gradova najviše ladja davao Korint.

Na vojsku u daleke krajeve nije Sparta slala svojih gradjana, nego kmetove, podanike, slobodnjake, saveznike, dobrovoljce iz savezničkih i podaničkih gradova, pa napokon najamnike. Tom je vojskom redovno zapovijedao nauarh, rjedje kralj. Zapovjednik je na ovakvim vojnama bio kud i kamo slobodniji, nego u Grčkoj. I njega, istina, prate savjetnici i donekle sapinju, ali nemaju one vlasti, što je imadu nad zapovjednikom u Grčkoj. Oni su njegov štop; vode pojedine odjele, te po tom moraju slušati njega — vrhovnoga zapovjednika.

Najamnike je Sparta počela uzimati u peloponeskom ratu. Brazida je g. 424. išao sa 700 kmetova i 1.000 najamnika u Trakiju, a za dvije godine poslije najmio je još 1.500 momaka. Kad se Sparta protiv Atene svezala s persijskim satrapima u Maloj Aziji i od persijskoga kralja dobivala novaca za vojsku, stala je za vojne u Aziji naimati mnoštvo najamnika. To je činila i poslije, kad se zaratila s Persijom; dâ, u samoj Grčkoj, u bici kod Leuktre god. 371., susretamo pored domaće vojske spartanske četu najamnikâ.

3. Vojna.

Polazak. — Prijelaz preko granice. — Poredak vojske na putu. — Tabor. — Bitka. — Ukop.

Vojuje se ljeti. Vojske su malene, rijetko broje više od 14.000 momaka. Kad narod odluči rat, izdadu efori — nekad su to činili kraljevi — nalog, koja će godišta poći, i kada. Podanicima narede, da s ovu ili onu stranu granice lakonske stignu k vojsci; a saveznicima jave, gdje će se i u kojem broju okupiti i pridružiti. Spartanci, jer su uvijek spremni za rat, krenu brzo; podanici i saveznici trebaju koji dan dulje. Nepovoljna žrtva, svetkovina kakva ili prirodna pojava može polaskom zategnuti. Prije polaska prinese kralj žrtvu Zeusu Agetoru; pa ako je povoljna, uzme svećenik vatronoša vatre sa žrtvenika i podje pred kraljem, koji stupa na čelu vojske. Nad vojskom se — pa tako ni u drugih Grka — ne viju barjaci, niti strše drugi bojni znaci. Na granici, prije nego će prijeći, u ranu zoru žrtvuje kralj Zeusu i Ateni; uspije li žrtva, uzme svećenik vatre sa žrtvenika i ponese je; njom se za vrijeme rata pale sve žrtve. Vojska prekorači granicu. Konjanici i Skirićani krenu sada prvi, a za njima kralj s ostalom vojskom. Čete idu redovno u dugoj, uskoj povorci, a na kraju se dese sluge, goniči s marvom, kola, margetani, rukotvorci. Vodiči pokazuju put. Stane li neprijatelj dodijavati, stavi se teška pješadija u četverokut, a prtljagu i lake pješake uzme u sredinu; konjica jaše iz vana: sprijed, ili ostrag, ili o boku. I tako odmiče vojska dalje. Teško joj je, ako je neprijatelj blizu, a ona mora preko mosta, ili kroz kakvo usko mjesto; ta lako može nastati stiska, nered. Svaki put, kad vojska prevali neki odredjeni put, odredjuje kralj, gdje će se vojska utaboriti. U Spartanaca je tabor okrugao, koljem ogradjen. Grade ga kmetovi. Svaki vojni odio (mora) ima svoje odijeljeno mjesto. Tu su mu šatori, vježbalište i mjesto, gdje stoji složeno oružje osim kopalja. Bez koplja ne smije nijedan Spartanac taborom prolaziti. Straže su dvojake: jedne paze na oružje i red u taboru, te ne dadu nikomu, koji nema prava, ući u njihov odio; druge čuvaju tabor od neprijatelja. Ob dan pazi na neprijatelja konjica, po vani razmještena, a ob noć Skirićani, ili najamnici. Noćna straža ujedno pazi, da nitko ne ode iz tabora. Kmetovi provode dan i noć izvan tabora.

Na vojni, istina, žive Spartanci slobodnije, ali se opet moraju držati nekoga stalnog reda. U jutru se vježbaju ponajviše u stupanju i trčanju. Poslije vježbe zapovjede im polemarsi,

*

da posjedaju; to čine, da lakše vide, koga nema. Sad zajutarkuju i straže se izmijene; za tim počivaju i zabavljaju se. Pred večer idu opet na vježbu, a onda na ručak. Kad poručaju, prikažu žrtvu i otpjevaju pejan; raspredu razgovor, udare u šalu, ili pjevaju bojne pjesme, elegije Tirtejeve.

Svane dan bitke. Još zora nebom ne zabijeli, i već je sve na nogama. Spremaju se, kao da će u svatove; rede kosu, kite vijencem kacigu i ogledaju svijetlo oružje. Zapuše se žrtvenici. Kralj žrtvuje Muzama, božicama pjesme, koja slavi junaka, a najljepši momak u svakoj enomotiji bogu ljubavi i prijateljstva — Erosu; bojni se druzi zaklinju, da će jedan drugomu ostati vjerni do groba. Za tim se vrstaju. Na glavi im je kaciga, na ramenima skrletna kabanica; u desnici dugačko koplje — njim bodu, a ne bacaju ga iz daleka — u ljevici velik, dugoljat, mjeden štit sa slovom Λ, što znači „Lakedemonjanin"; na nogama nazuvci, o boku kratak mač s jednom oštricom; za oklop se pravo ne zna, jesu li ga, kao nekad, imali.

Za bitku se biraju ravnice. Ne pazi se baš, da štitom nezaklonjeni desni bok vojske stane uz rijeku, ili drugi prirodni zaklon. Budući da je oružje oklopnikovo samo za boj iz bliza, a luk i praća laka pješaka jedva gadja na 100 koraka, s toga stoje protivnici tako blizu, da jedan drugomu može svu vojsku pregledati. Vodji je po tom lako prema snazi neprijateljskoj rastegnuti bojni red i rasporedati jače i slabije čete. Oklopnici se pružaju u dugom, neprekinutom redu po 8, rijetko po 12 momaka u dubinu; na kraju krilâ stoji laka pješadija i konjica. Pobjeda stoji samo do oklopnikâ. Desno je krilo, jer ga ne zaklanjaju štitovi, u opasnosti; za to se ovamo smješta najbolja momčad. Desno krilo po tom odlučuje u boju.

Kad je vojska uvrstana, prikaže kralj kozu Artemidi Agroteri. Vrač ogleda žrtvu, pa ako sluti na dobro, naloži kralj frulačima, da začnu pjesmu Kastorovu. Čete krenu. Kad svirale umuknu, iz stotinu grla zaori koračnica. Polako a stalna koraka idu na neprijatelja. Desno krilo — a za njim se pomiče lijevo — stupa poludesno, da ga lijevo krilo neprijateljsko ne popadne sa strane; viri li izvan lijevoga krila neprijateljskog, skreće u zavoj, da ga obadje. Porode se za pravo tri bitke bez ikakoga saveza; lak se pješak bije s lakim, konjanik s konjanikom, oklopnik s oklopnikom. Ne pomažu se medju sobom; oklopnici moraju sebi sami čuvati i štititi bok desnoga krila. Oklopnici na desnom — to su Lakedemonjani — redovno potisnu lijevo krilo neprijateljsko, koje više puta nagne u bijeg prije, nego dodje do sukoba. Spartanci, vještaci u boju,

ne udare slijepo za njim, nego se, da ih trka ne izmori, brzo okrenu i obore na desno krilo neprijateljsko, koje je obično jače od lijevoga spartanskog, gdje stoje saveznici. Desna se krila pobiju. Spartanci, kako su u redu i neusopljeni, lako razbiju desno krilo neprijateljsko, koje se u potjeri za lijevim krilom redovno izmuči i raspršа. No ni sada ne progone neprijatelja daleko, i to jedno za to, što Grci sve do Filipa i Aleksandra Velikoga ne idu za tim, da unište neprijatelja, nego drže, da je boj natjecanje u junaštvu; drugo za to, što nemaju vrsne konjice, a pješaci ne mogu dugo trčati. Pobjeda bez krvi jest najljepša slava. U takom slučaju žrtvuju Spartanci Aresu bika; ako pak poteče krv, žrtvuju pijetla.

Pobijedjeni zamoli, da smije pokopati mrtve. Pobjednik mu to dopusti, podigne pobjedni spomenik i ukopa svoje pale.

Tko junački padne u boju, njega Spartanci lijepo sahrane. Tijelo mu pokriju maslinovim grančicama i svakojakim lišćem, pa ga onda, slaveći junaštvo njegovo, polože u grob. Teško kukavici! Sve ga prezire, sve ga se kloni. Gubi gradjansko pravo, ne smije na zajednički ručak; ne puštaju ga na vježbe ni zabave. Kod svečanosti stoji sam na strani. Pô glave mu je ošišano, a tijelo mu pokriva krpež, šareni dronjci. Nitko ga ne pozdravlja, niti se s njim razgovara; svakomu, pa i mladjemu, mora s puta i svatko ga smije tući. Nitko mu ne dâ vatre ni kćeri za ženu; ako ima kćer, nitko je ne prosi. Bolja je zaisto smrt, nego ovakav život; za to i nije čudo, što je ovakav nesretnik često sam sebi zadao smrt, da se riješi sramote i prijezira.

Kad se vojna svrši, raspusti kralj vojsku, a samo Spartance zadrži na okupu i s njima se vrati kući. U Sparti, kad stigne, prikaže žrtvu.

MeteLWNDigitalLIBRARY

III.

Atena.

1. Prvo doba.

Konjica. — Uredjenje teške pješadije. — Vrhovno zapovjedništvo. — Strijelci i drugi laki pješaci. — Mornarica.

Sparta stvori oklopničku falangu. Konjicu, koja nije više uredjenoj; teškoj pješadiji bila dorasla, ukide. Ta se novost raširi po Grčkoj. Čini se, da u Ateni za Solona i valjada za Pizistrata konjica čini jezgru vojske; poslije gubi svoju znamenitost, te joj na Maratonu nema traga. Mladi plemići, istina, na Panatenejama jašu u ophodu, ali na maratonskom se polju biju kao pješaci.

Svom je vojskom do svršetka 6. v. zapovijedao polemarh. Klisten razdijeli narod, a prema tomu i vojsku u 10 fila. Momčad iz jednoga mjesta služila je u istom odjelu, dok je Sparta vrstala svoju vojsku bez obzira na rod i mjesto. Svaku je filu vodio po jedan strateg, biran iz iste file. Vrhovno zapovjedništvo prijedje od polemarha na stratege, te je svaki dan bio drugi strateg vrhovnim zapovjednikom. Polemarh je zapovijedao desnim krilom, a s vremenom izgubi i to.

Na Maratonu vidimo same teške pješake, oklopnike. Razdijeljeni su u 10 fila. Svaki dan zapovijeda vojskom drugi strateg. Stratezi s polemarhom čine bojno vijeće. U bici stoji polemarh s filom Ajasovom na desnom krilu. Kad se bitka zametnula, u trku pod kišom strijelâ — Persijanci su imali samo

lake strijelce i jaku konjicu — udari teška pješadija na neprijatelja; što se falanga nije u trku raskinula, znak je, da je u vojsci bilo reda i zapta. Prvi put se sukobiše oklopnici, koji su samo za boj iz bliza, s lakim četama, koje gadjaju iz daleka. Oba krila grčka pobijede. Na desnom bijahu Atenjani, na lijevom Platejani.

U bici kod Plateje god. 479. ima Atena pored oklopnikâ uredjenu četu strijelaca. Na to ih je navela bitka maratonska. Ostali laki pješaci, što ih ima u bici, nijesu uredjeni.

Atena je imala i mornaricu. Isprva je bila slaba. Kratko vrijeme prije bitke maratonske brojila je samo 50 ladja s po 50 vesala. Istom Temistoklo g. 483./2. predloži narodu. da se dohodci iz srebrnih ruda laurijskih upotrebe za gradnju 100 novih ladja trijera, koje imadu po tri reda vesala. Atena sastavi brodovlje, kakvoga nije nijedna država grčka osim Sirakuze u ono vrijeme imala. U bici kod Artemizija nalazi se 200 ladja njezinih. Temistoklo izda poslije zakon, da se svake godine mora 20 trijera sagraditi. Atena, koja je do sada bila kopnena vlast, prometnu se, po gotovo kad je g. 478. zasnovala svoj pomorski savez, vlašću pomorskom. S tim nastaje novo doba u povijesti vojništva atenskoga.

2. Drugo doba.

Vojna snaga atenska početkom peloponeskoga rata. — Oklopnici. — Konjica. — Strijelci. — Prtljaga. — Mornarica. — Najamnici i savezници. — Vrhovni zapovjednici.

Vojno uredjenje drugoga doba poznato nam je bolje istom od peloponeskoga rata naprijed. Početkom toga rata broji Atena 13.000 oklopnika za izvanjske vojne, a 16.000 za posadu u gradu, po tvrdjavama atičkim i na znamenitim mjestima u zemlji saveznickoj; za tim 1.000 konjanika, 200 strijelaca konjanika, 1.600 strijelaca pješaka i 400 ladja. Atena je, kako vidimo, već u vrijeme, kad je još jedino falanga oklopnička odlučivala u boju, imala priličnu konjicu, što više — redovne lake čete, strijelce.

U teškoj su pješadiji dužni služiti gradjani iz prva tri razreda. Vojna im dužnost traje pune 42 godine, od 18.—60. godine. Poslije upisa u općinski popis polažu jednoga dana mladići prisegu kod svete pećine Aglaurine, podno akropole. „Kunem se," zbori mladić, „da oružja ne ću osramotiti ni bojnoga druga u boju zapustiti. Borit ću se za svetinje i opće

dobro, sam i s drugima zajedno. Domovine ne ću ostaviti manje, nego onoliku na moru i na kopnu, koliku sam našao. Slušat ću svagda i pokoravati se zakonima sadašnjim i onima, što će ih narod dati. Bude li tko zakone ukidao, ili ne slušao ih, ne ću to dopustiti, nego ću ih braniti, sam i s drugima. Ja ću i svetinje otadžbine svoje štovati. Svjedokom su mi Aglaura, Enijalije, Ares, Zeus, Tala, Auksa, Hegemona.“ Imena novakâ napisala su se na obijeljenu dasku, a u potonje vrijeme urezala u mjedenu ploču, pa namjestila na trgu blizu vijećnice. Na čelu vojnoga popisa bijaše ime tadašnjega arhona.

Mladići se vježbaju dvije godine. Zovu se efebi. Momci svake file čine odio. Svakim od 10 odjela zapovijeda po jedan nadstojnik (σωφρονιστής), koji uči mladež poslušnosti i stezi; on je iz iste file, iz koje su njegovi efebi. Svom školom ravna ravnatelj (κοσμητής). Dva učitelja uče gimnastiku, a četvorica uče boriti se na oklopničku, strijeljati s luka, bacati koplje, odapinjati bojne sprave — hitala. Ravnatelja, nadstojnike i učitelje bira narodna skupština. Efebe hrani država, za svakoga daje nadstojnicima po 4 obola (52 fil.) na dan Efebi blaguju zajedno, svaki odio za se. Prve godine čuvaju stražu u Pireju. Vježbaju tijelo i uče se oružju. Kad mine godina, iskažu se pred narodnom skupštinom, koliko su uznapredovali. Sada dobiju od države štit i koplje. S tim oružjem, pa sa šeširom široka oboda i kabanicom razidju se u tvrdjave atičke, kamo ih odrede. Oni su posada, borave po stražarnicama na granici, uče graditi opkope, vježbaju se u svakoj službi ratnoj. Vrhovni su im nadzornici i zapovjednici stratezi. Kad isteče i ova godina, prestaju biti efebi i otpuštaju se kući. Ako su sve vrijeme poslušni i valjani bili, onda i njih i poglavare njihove pohvali i vijencem nagradi narod, vijeće, file njihove i one općine, gdje su boravili u posadi, ili od kuda su im bili poglavari.

Pod kraj 4. v. mijenja se ta uredba. Efebom je mladić samo godinu dana, od boedromijona, t. j. od sredine rujna naprijed; ne traži se više stalna dob, niti mora svatko efebom da bude; što više — inostranci se primaju u zavod. Od općega vojničkog uredjenja razvio se uzgojni zavod samo za bogatu, uglednu mladež. Zavod je pod nadzorom državnim; njim upravlja ravnatelj (κοσμητής), koga bira narod na godinu dana, a odgovoran je za svoje djelovanje. Ravnatelj opet imenuje onih šest učitelja: dvojicu za gimnastiku, a četvoricu za razno oružje. Zavod ima svoga liječnika, pisara i podvornika. Nadstojnikâ (σωφρονισταί) nema. Stratezi, istina, i sad zapovijedaju efebima, ali zavod ne odiše starim duhom vojničkim. Vježbe ne idu za tim, da od

gojenaca stvore oklopnike, nego da ih priprave za sjajne parade o svetkovinama. Efebi se bave glazbom i znanostima. Starine nas opominje to, što ravnatelj djake više puta vodi u tvrdjave i na granicu. Uče se i ladje spuštati u vodu i vući na suho.

Vratimo se na starije uredjenje! Kad bi efeb doslužio svoje dvije godine, uvrstili bi ga, ako je prema tomu imao imutka i bio sposoban, u popis konjanikâ — vitezova; drugi bi pripali teškim pješacima, oklopnicima. Gradjani četvrtoga razreda još nijesu u prvo vrijeme peloponeskoga rata bili u popisu oklopnikâ, makar ih je država kad i kad u potrebi teškim oružjem naoružala i stavila u redove oklopnikâ. Redovno ih je, čini se, kao oklopnike upotrebljavala poslije sicilske vojne; oružala ih je sama. U svemu bijahu 42 godišta oklopnikâ. Svako je godište imalo svoj popis, kojemu stajaše na čelu ime arhona od one godine, kad su članovi popisa kao efebi stupili u vojnu službu. Efebi, pa ljudi od 50.—60. godine bijahu domobranstvo; za izvanjski se rat uzimalo ostalih 30 godišta. Pored popisâ po godištima bilo je za cijelo i popisâ po fili. Godištu su pripadali vršnjaci iz svih 10 fila, a popisu po filama svakolika momčad jedne file. U domobranstvu su služili i imućni doseljenici.

Teška je pješadija razdijeljena, kao i prije, u 10 fila, a fila u lohe. Filom sada — ne zna se, kad se to zbilo — zapovijeda taksijarh (ταξίαρχος), a lohom lohag (λοχαγός). Taksijarhe bira narod, a lohage imenuju taksijarsi. Prema broju godištâ, što ih polazi na vojsku, jesu fila i loh sad veći, sad manji. Loh je sastavljen od momčadi iz jedne, ili više općina.

Na vojni plaća i hrani oklopnika država. Plaća mu iznosi 2—3 obola (26—39 fil.), a isto toliko dobiva za hranu. Za porodicu palih brine se država.

Ures vojske atenske jest konjica, vitezovi. Konjica služi državi i u miru: o velikim svetkovinama jaše u ophodu i uvećava sjaj svečanosti. U ratu se baš ne ističe; tâ pobjeda ne stoji do nje, nego do oklopnikâ. Početkom peloponeskoga rata susretamo 1.000 viteza, a taj se broj održao i u 4. v. Razdijeljeni su u dva odjela, svaki odio u 5 fila, a fila u manje čete. Svakim odjelom zapovijeda po jedan hiparh (ἵππαρχος), a filom filarh (φύλαρχος). Hiparhe i filarhe bira narod, a niže časnike imenuju filarsi.

Konjica se popunjuje ovako. Narod bi svake godine izabrao desetoricu, da izmedju bogatih gradjana, koji su po zakonu bili dužni hraniti jahaćega konja, popišu one, koje su navršili one dvije efepske godine, a bili za konjanika sposobni. Taj popis (κατάλογος) predali bi hiparsima i filarsima, a oni bi ga zajedno

METELWIND Digital LIBRARY

sa zapečaćenim popisom (πίναξ) vitezovâ, koji su tada služili u konjici, donijeli u vijeće. Tu bi najprije otpečatili stari popis. Tko bi se od vitezova zakleo, da nije više za konjanika, njega bi brisali. Za tim bi došao na red novi popis, što su ga ona desetorica sastavila. Prozivali bi redom. Ako bi tko pod zakletvu ustvrdio, da nije dosta jak, ili dosta imućan, otpustili bi ga; za svakoga drugoga glasovalo bi vijeće, je li za konjanike, ili nije. Prikladna bi zapisali u konjanike. Novi bi konjanici dobili od države novaca za opremu. Tu bi svotu morali vratiti, čim bi prestali biti konjanici. Konjanik je uvijek, pa i u mirno doba, za krmu brao po drahmu (79 fil.) na dan. Dok je god bio u popisu, nijesu ga u slučaju rata smjeli uzeti u oklopnike; a tko je — jer je konjanik u ratu manje bio pogiblima izvržen, nego oklopnik — na konju pošao u boj, premda nije bio u popisu konjaničkom, gubio je za tu kukavštinu gradjansko pravo i imutak.

Konjanici imadu dvije hitaće sulice (ἀκόντια), ili koplje, kojim bodu; za tim kacigu, težak oklop od mjedi i još, može biti, kratak mač. Štit nose samo onda, kad u gradu pješke straže. Konji su zauzdani i ožvaljeni, ali stremena, sedla i potkovâ nema u njih; pokriti su pokrovom. Hiparsi i filarsi moraju nastojati, da se konjanici izvježbaju. Uče ih uzjahivati i sjahivati, bacati sulicu, udarati kopljem, okretati konja, nalijetati s konjem na konja, skakati preko ograde i jarka, jahati uz brdo i niz brdo. Starije dižu na konja, a mladji, pomažući se kopljem, sami skaču na nj; konja priučavaju, da pruži prednje noge i spusti tijelo, kad tko hoće da ga zajaše. Svake godine drži vijeće više puta smotru. Pazi na vještinu konjanikâ, na oružje i konje; loše konje uklanja. U boju stoji konjica na krilima bojnoga reda, a bije se redovno samo s konjicom. Stega njezina nije osobita, zapovjednicima se preporuča, da više djeluju blagom riječju, nego strogom zapovijedi.

Od ovih konjanika vitezova treba razlikovati 200 konjanika strijelaca. To su bili najamnici, ili kupljeni robovi.

U redovne lake pješačke čete, u kojima služe gradjani, i to valjada iz 4. razreda, broje se strijelci. Ima ih 1.600 na broj, a zapovijedaju im toksarsi (τόξαρχοι).

Kad se kopnena vojska listom digne, ide s njom mnoštvo siromašnih gradjana, koji su po zakonu prosti od vojništva; svaki je naoružan oružjem, kakvo ima, a mnogi je i bez njega. To se mnoštvo ne broji u redovnu vojsku; neuredjeno je, a upotrebljava se za gradnju opkopa, dobavljanje hrane i krme, pa za proganjanje razbijena neprijatelja.

Prtljaga je velika. Vitezovi i oklopnici vode sa sobom

sluge, da im nose hranu i drugo. Oklopniku nosi sluga i težak štit. Konjanika prati sluga na konju. S prtljagom je išao odio zidarâ i tesara, da gradi utvrde, ako ustreba.

Snaga i veličina atenska osnivala se na mornarici. Početkom peloponeskoga rata broji Atena 400 trijera, od kojih 100 čuva za krajnju potrebu, za obranu Pireja i grada. Od toga lijepog brodovlja ostade g. 404. Ateni samo 12 ladja. Do mala se opet pridigne i sastavi novo brodovlje. U doba Aleksandra Velikoga ima preko 400 ratnih ladja, i to ne samo trorednih (trijera), nego i četverorednih (tetrera) i peterorednih (pentera). Vijeće je svake godine, ako je htjelo, da ga narodna skupština vijencem nagradi, moralo nastojati, da se stalan broj ladjâ sagradi. Tako su se trošne ladje nadomještale.

Trijera bijaše, čini se, neko 5 m široka, a 40—50 m duga. Bila je laka, te joj dno nije duboko pod vodu sjedalo. Prolazila je i plitkim mjestima. Ta ima primjerâ, gdje su oklopnici pregazili vodu do ladja, ili konjanici nagnali konje u more i u pomorskoj bitci sudjelovali. Trijera ima dva jarbola: glavni stoji u srijedi na dnu, a drugi manji na prednjem dijelu ladje. Obadva imadu po jednu okrižicu, a na njoj četverouglato jedro. Na glavnom je jarbolu veće jedro. Pred bitku se jedra smotaju, a glavni jarbol prema krmi spusti i položi. Manji se ne da položiti. Na krmi se nalazi kormilo - dva duga, jaka, široka vesla. Na prednjoj strani odozdo strši okovan šiljak — kljun, kojim se buši; on je pod vodom, ili na površini. Još je sprijed na obje strane po jedno oko t. j rupa, kroz koju je provučen konop sa sidrom; za tim je tu slika, pločica s imenom ladje, i uha. Uha su dvije grede, što sa svake strane koso izviruju i brane bokove i vesla, da ih neprijateljska ladja u naletu ne skrši. Na svakom boku imadu tri reda vesala. Rupe, kroz koje se provlače vesla, bile su, čini se, koso jedna nad drugom i veoma blizu te po tom razlika u dužini vesala nije trebala biti velika. Samo ovako su veslači u sva tri reda mogli skladno veslima udarati. Veslom vesla samo jedan veslač. Za četveroredne i peteroredne ladje ne da se stalno reći, jesu li imale 4—5 redova vesala, ili samo tri reda vesala, a 4—5 redova veslača. U potonjem je slučaju, misli se, više veslača veslalo jednim veslom. Tako se n. pr. uzima, da su na peterorednoj ladji u gornjem i srednjem redu veslala jednim veslom po dvojica, a u donjem po jedan. Po tom bi dašto bilo 5 redova veslača, a 3 reda vesala.

Ladje i sprema njihova stoji u ratnoj luci Pireju u sušama (νεώσοικοι) i spremištima (σκευοθήκη). Za ladje se tik do mora grade zgrade, koje su s mora otvorene, a s kopna zazidane.

MeteLWN Digital Library

Svaka je zgrada iznutra kamenim stupovima u više suša pregradjena. Suša je, sudeći po ostacima, neko 6 m široka. U svaku stane jedna ladja. Pod je kamen. Po sredini, duž suše, diže se nad podom i koso u more spušta jedno 3 m široko kameno korito, kojim su se ladje turale u vodu i vukle na suho. U prostor, što ga ima sa svake strane do korita, metala se drvena sprema: jarboli, okrižice, vesla, ljestve, motke. Jedra, remenje i konopi spremali su se u spremišta. Najviše je na glasu Filonovo spremište. Likurg ga svrši. God. 1882. našao se natpis, koji nam podaje podatke o tom spremištu. Bilo je iznutra 118·4 m dugo, a 14·8 m široko. Imalo je četiri, 7·99 m visoka zida od tesana kamena, a pod je bio kamenim pločama popločen. Dva reda kamenih stupova jonskih, koji su unutra po srijedi istosmjerno s dva pobočna zida tekli, a bili 8·88 m visoki i 0·81 m debeli, dijelili su cijelo spremište na troje i podupirali krov. Sredina medju stupovima, 5·92 m široka, bila je za prolaz, a ostala dva dijela, svaki 3·63 m širok, za spremu. Jedra, pa drugo, što je od platna, spremalo se dolje u 134 velika, drvena ormara, a konopi i remenje na tri tavana, koji su se jedan nad drugim nalazili. Drvena vrata bila su iz vana mjedju okovana. U zidovima se nahodilo otvorâ za zračenje. Otvori su se dali mjedenim kapcima zatvoriti.

Za svaku ladju treba 200 ljudi: veslača, mornara i vojnika. Veslača ima najviše. Država daje za svaku trijeru 170 vesala: za gornji red 62, za srednji i donji po 54. Je li bilo isto toliko rupa za vesla, pa tako i veslača, teško je reći. Ta može biti, te je medju tim veslima bilo jedno dvadesetak odredjeno za slučaj, ako se koje slomi; a to se, kako su bila tanka i duga, lako moglo dogoditi. Veslači su licem ka krmi okrenuti. Sjede u tri reda koso jedan nad drugim. Najbliže je krmi gornjak, za njim niže sjedi srednjak, a za srednjakom najniže donjak. Gornjaci se zovu θρανῖται, srednjaci ζυγῖται, donjaci θαλαμῖται. Sva tri reda veslaju u isto vrijeme, skladno udarajući uz svirku frule i, čini se, uz poklik: ὦ ὄπ', ὦ ὀπόπ', ῥυππαπαῖ (ô ŏp', ô opŏp', ripapâj). Sva je prilika, da obično na putu nijesu svikoliki veslači na jedanput veslali, nego samo nekolicina u svakom redu; u bici dašto, pa kad bi trebalo juriti, prionuli bi svi za vesla. Veslači su gradjani IV. razreda, siromašni doseljenici, pa robovi i najamnici. Samo na ladjama glasnicama, koje su uvijek u službi — to su Paralos, Salaminija i u Demostenovo doba Amonis — sva je momčad sastavljena od gradjana. Veslače redovno plaća i hrani država; u prvo vrijeme peloponeskoga rata dobivaju u svemu 6 obola (79 fil.), a poslije 3—4 obola (39—52 fil.) na dan.

Pored veslačâ ima i mornarâ, koji se bave oko kormila i

jedara. Na krmi zapovijeda krmilar (κυβερνήτης); on ne kormani sam, nego mornari po zapovijedi njegovoj. Na provi, prednjem kraju, zapovijeda prorej (πρῳρεύς), a veslačima keleusta (κελευστής). Sve časnike imenuje trijerarh, zapovjednik ladje.

Vojnikâ oklopnika ima na ladji deset. Država ih je redovno novačila izmedju gradjana IV. razreda i naoružala, a samo ih je kad i kad uzimala iz popisa oklopničkoga. Mornare i vojnike plaćao je i hranio u 4. v. sam trijerarh, dok je to u 5. v. činila država; u 4. v. brinula se ona samo za veslače, pa i to često puta slabo, te je sav teret padao na trijerarha.

Osim ratnih ladja ima u peloponeskom ratu i prijevoznih. Nekad se vojska prevažala preko mora na ratnim ladjama. No od kako se kod gradnje njihove gledalo, da budu što lakše i okretnije, trebalo je posebnih ladja za prijevoz vojnikâ i konjâ. Vojnikâ je 100—150, a konjâ 30 stalo na takvu ladju.

Pored domaće vojske ima još najamničkih i savezničkih četa. Strijelce je snubila Atena na Kreti, praćare na Rodu i u Akarnaniji, suličare u Akarnaniji, a peltaste u Trakiji. Strijelci imadu luk i tobolac s 10—12 strjelica; praćari praću i torbu, punu kamenja, ili olovnih zrna. Suličari bacaju, ponajviše u trku, sulice, koje na donjem kraju često imadu kožnu zamku, kamo se zataknu prsti. Peltaste se odlikuju lakim štitom — peltom (πέλτη); imadu još nekaki mač i sulice. Domovina im je Trakija. To tračko oružje po malo su prihvaćali Grci.

U vrijeme prvoga saveza davaju samostalni saveznici ratne ladje s momčadi i uzdržavaju ih sami. Podanici moraju slati kopnene lake i teške čete. Na zapovijed strategâ unovače povjerenici atenski saveznike i otprave ih u Atenu. Više puta ih strateg putem unovači i povede. Koliko će koji podanički grad dati vojske, stajalo je do volje grada Atene. Tko je te vojnike plaćao, ne zna se. U drugom je savezu stezalo samovolju atensku savezno vijeće (v. str. 132.). Čete su se savezničke u to doba plaćale iz savezne blagajne u Ateni. Savezničke su čete imale svoje domaće zapovjednike, koji su morali atenskoga stratega slušati.

Vrhovni su zapovjednici svekolike vojske stratezi. Slobodu im sapinje narodna skupština. Do nje stoji, koliko će biti vojske i ladja; njoj moraju stratezi po vijeću redovno slati izvještaje s bojišta i od nje tražiti znamenitije naputke. Imali su okapanja s časnicima i vojnicima, koji se kao slobodni gradjani demokratske države nijesu baš na vojničku vladali prema vodji. Napokon su na svršetku godine odgovarali za sve, što su uradili. Samo Periklo, koji je bio i državnik i vojskovodja, mogao se slobodnije kretati, jer je narodom jednako gospodovao u skupštini i na bojištu.

METELWIN Digital LIBRARY

3. Vojna.

Poziv na vojsku. — Oklopnici i njihovo oružje. — Konjanici, strijelci, najamnici i saveznici. — Opremanje brodovlja. — Polazak. — Taktika na kopnu i na moru. — Svršetak bitke pomorske. — Kaznena vlast strategâ.

Kad skupština odluči rat, odredi ujedno, koliko će vojske i brodovlja krenuti. Diže se ili listom (πανδημεί, πανστρατιᾷ) svih 30 godišta oklopnikâ, ili samo nekoliko ih (ἐκ καταλόγου). U potonjem slučaju ide sva momčad odredjenih godišta (ἐπὶ τοῖς ἐπωνύμοις), ili samo nekolicina od svakoga (ἐν τοῖς μέρεσι), t. j. momčad od nekoliko fila, ili samo po koji loh od filâ. Pozove li narod cijela godišta na oružje, stratezi na prosto oglase, do kada treba da se okupe i za koliko dana — obično biva za tri — da ponesu hrane; pozove li samo neki dio od pojedinih godišta, ispišu stratezi, ili taksijarsi iz njih potrebnu momčad i izlože popis kod herojâ na trgu. Od vojništva bijahu prosti vijećnici i valjada činovnici, a od drugih gradjana zakupnici carine. Ako se tko drugi htio osloboditi, da ne ide u rat, morao se stratezima na vrijeme javiti i opravdati.

Vojnici se skupe u svojim općinama i odavde krenu u grad na mjesto, koje je za njihovu filu odredjeno. Tu ih primi njihov taksijarh. Svaki mora od kuće ponijeti hrane za proglašeni broj dana i imati svoje oružje: kacigu, štit, oklop, nazuvke, mač i koplje. Ako država uzme siromahe u oklopnike, daje im sama oružje iz svoje oružane (χαλκοθήκη). Oružje je kićeno, prema bogatstvu i ukusu vojnikovu izdjelano. Kaciga ima jedan, ili dva grebena, u koje su zadjete perjanice nalik na grivu, pa zaklon za čelo, nos i obraze. Zakloni obrazâ imadu prijegib, te se dadu otklopiti i priklopiti. Kaciga se remenom priteže ispod brade, a ne seže daleko u zatiljak. Na glavu, pod kacigu meće se debela podstava. Štit je manji od spartanskoga; težak je, pa okrugao, ili dugoljat; da bi čuvao noge iznad koljena, visi kad što s njega kožan zaslon. Skupocjeni se štitovi nose u toku. Oklop je od kože, ili platna, iz vana pokrit ljuskama, a po rubu okovan; kopča se sprijed kopčama kao steznik, a preko ramena, s ledja na prsi, preklope se ramenjaci od kova; odozdo vise s njega kožne rese (sl. 15.). Mač je kratak; nosi se o lijevom boku, na remenu preko desnoga ramena. Koplje je neko 3 m dugo. Pod oklopom ima vojnik košulju, koja mu seže do blizu koljena, a preko oklopa plašt, da ga brani od studeni. Plašt odlaže prije

boja. Časnici nose crvene haljine, a stratezima i taksijarsima viju se po tri perjanice na kacigi.

Sprema se i odredjeni broj konjanika i domaćih strijelaca. Dan na dan stižu u grad čete savezničke i najamničke. U Pireju se živo radi. Nadzornici škverova dijele trijerarsima ladje i opremu. Trijerarsi se takme, tko će prvi svoju ladju rinuti u vodu, namjestiti jarbole, vesla i drugo. Nadzire ih povjerenstvo od 10 lica, što ih je za to izabrala narodna skupština. I vijeće je u ovake dane na okupu u Pireju i sve prati budnim okom. Trijerarsi uzmu vježbati veslače Kad je momčad uvježbana i sve gotovo za polazak, drži povjerenstvo smotru. Sve je u redu. U jedne se prijevozne ladje sad nakrca hrana, u druge naljegne kopnena vojska, koja kreće nekud preko mora. Ratne ladje stoje spremne. Jekne truba, sve mukom umukne. Glasnik govori u sav glas molitvu. Za tim se natoči u vrčeve vino i lije žrtva. Vojska zapjeva pejan. Strateg dade znak i brodovlje se zaveze. Putem se ponajviše vesla; samo, kad povoljan vjetar dune, razapnu se jedra. Plovidba se, ako nije sila, često prekida. Sva momčad ide na kopno zajutarkovati i ručati: pred oluju i obično ob noć vuku se ladje na suho.

Sl. 15. Podstava za kacigu; oklop i nazuvci.

Kopnena se vojska iskrca na odredjenome mjestu, a ratne ladje traže boj na moru. Bojna je taktika atenskih oklopnika na kopnu slična spartanskoj, samo što je u Spartanaca vještina veća, a zapt stroži. Spartanci se dan na dan vježbaju, dok se Atenjani za mira samo od vremena do vremena pozivaju na vježbe, a i to im je preko srca. Bojni je red falanga, koja obično kao i spartanska, broji po 8 momaka u dubinu. Konjica i lake čete stoje na kraju krilâ. Glavna je snaga u desnom krilu oklopničkom. Ono odlučuje u bitci. Atenjani navaljuju rado u trku.

Za boj na moru najvoli zapovjednik atenski odabrati pučinu, a kloni se dragâ i obale. Brodovlje vrsta u falangu, ladju do ladje; kad što, ako ima dosta ladja, postavlja još jedan red i to iza praznînâ prvoga reda, da se neprijatelj ne bi usudio projuriti izmedju ladja, što su u prvom redu. Kad je sve gotovo, istakne na svojoj ladji crven barjak — znak za navalu.

Atenjani su prvi usavršili taktiku pomorsku. Nekad su vojnici ladju neprijateljsku čakljama uhvatili i privukli, pa

onda boj bili, kao na kopnu. Do vojnikâ, ne do ladja stajaše pobjeda. Atena se ostavi toga načina, te svu pažnju svrati na samu ladju i veslače. U pomorskoj bitci ne odlučivaše više hrabrost i snaga vojnikâ, nego prikladnost ladja, pa vještina i stega veslačâ. Atena je za to već za Perikla u vrijeme mira svake godine do 60 ladja slala na pučinu, da se momčad vježba i ujedno da zapovjednici paze na saveznike. U boju se napadalo na dva načina. Atenjani bi ili izmedju protivničkih ladja projurili (διέκπλους) i pri tom malo na koso okrenuli kljun, te njim neprijateljskoj ladji, prolazeći tik do boka njezina, polomili vesla, ili se zaletjeli u sam bok i probušili ga; ili bi oko ladje, po gotovo ako je bila od svojih drugarica odvojena, zaokružili (περίπλους), pa se straga, ili sa strane kljunom u nju zabušili. Neprijatelj se mogao obraniti, ako je vješto svaki put kljun svoje ladje okrenuo ravno protiv kljuna napadačeva. Ako je neprijatelj vidio, da nije dorasao napadaču, zaklonio se u kakvo tijesno mjesto, ili je na pučini stao u okrug, okrenuvši kljunove na polje. Atenske su ladje, kad su opazile brodovlje u krugu, čekale vjetar, da ladje poremeti, ili su jedna za drugu stale i ovako počele okrug obilaziti i strahovati neprijatelja. Vjetar i strah često su neprijatelja doveli u nered i donijeli mu poraz. Ravno na kljun ladje neprijateljske (ἐμβολὴ ἀντιπρῷρος) nijesu udarali Atenjani, jer su im ladje bile lako gradjene. Taj su način izmislili Korinćani, a upotrebili ga zgodno Sirakužani, koji su za to prednji dio ladje jako gradili.

I na moru su krila odlučivala, ako su ladje bile u falangu uvrstane. Protivnici su gledali, da jedan drugomu obadje krilo. Razbijena naprijatelja ne progoni pobjednik daleko; pokupi, koliko može, mrtve i ranjene, pa isto dopusti neprijatelju; poveze sa sobom ladje, što ih je neprijatelju uzeo, pa često puta krene na bližnju obalu i tu podigne pobjedni spomenik.

*

Ako je gradjanin bez dopuštenja ostao kod kuće, ili pobjegao iz vojske, ili se inače kukavički ponesao, nije mu sudio s mjesta strateg, nego porota, kad se vojska kući vratila. Sud je bio sastavljen od bojnih drugova krivčevih, a predsjedao strateg ili taksijarh. Osudjeni nije smio više dolaziti na trg ni u skupštine. Kaznena je vlast strategâ bila u opće malena. Mogao je krivca baciti u okove, ili iz vojske otjerati, ali ni toga se nije rado mašao. Za to se mnogo puta pominje nepokornost oklopnikâ; a zapovjednici konjice morali su više milom djelovati, nego oštrom zapovijedi. Bolja bijaše stega na mornarici.

IV.

Novosti do g. 362.

1. Atena.

Demosten. — Ksenofon. — Ifikrat.

Peloponeski je rat preteča svim poznijim zamašnim promjenama na polju vojništva. Od taktike, što ju je Sparta stvorila, odstupahu najprije Atenjani. Atenski se vodja Demosten, pošto su mu g. 426. lako oružani Etoljani grdno očepušali oklopnike, okoristi tim gorkim iskustvom i slijedeće godine zgodno upotrebi — a to je do onda bilo nečuveno — strijelce i peltaste protiv samih oklopnika spartanskih na Sfakteriji. On ih u četama po 200 momaka porazmjesti pred svojom teškom pješadijom. Laki pješaci uhvate s boka i ostrag oklopnike neprijateljske, te ih smetu i prisile, da uzmaknu na neki vis. Oklopnici se atenski otisnu za njima, ali ne uzmognu do njih. Laki pješaci sada krišom obadju neprijatelja, uspnu se straga na hridi i osvanu mu iza ledja. Neprijatelj — bila su 292 momka, a medju njima 120 Spartanaca — morao se predati. Tu se pokazalo, da laki pješaci, ako se dobro upotrebe, mogu biti opasni najvrsnijim oklopnicima.

Još se više proslavi Atenjanin Ksenofon. On preuredi taktiku, ali samo u najamničkoj vojsci. Najamništvo se, kako smo vidjeli, razvilo u peloponeskom ratu. Najviše najamnika u 5. v. skupi Kir, kad je polazio na kralja persijskoga a brata svoga Artaksersa, da ga skine s prijestola. Dobavio je 10.400 oklopnika, 2.500 peltasta, pa još praćara i strijelaca.

METELWIN Digital LIBRARY

Najamnici se snube ovako. Vladar ili grad pozove glasovite časnike, da im priskrbe momčadi. Časnici razašalju svoje uzdanike u krajeve, gdje se znalo, da je narod svagda spravan za novac poći u vojnike. Nasnubljeni redovno donesu oružje sa sobom. U poznije se vrijeme najamnici sami kupe u nekim mjestima i tu čekaju, dok ih tko ne najmi.

Najamnički su oklopnici na spartansku razdijeljeni u lohe, pentekostije i enomotije. Loh popriječno broji 100, a pentekostija 50 ljudi. Najamnički časnici jesu: stratezi (pukovnici), podstratezi (potpukovnici), lohazi (satnici), podlohazi (poručnici). Kir plaća strategu četiri puta, a lohagu dva puta toliko, koliko momku.

Kir je imao pored Grkâ najamnika još 100.000 barbara. U bitci kod Kunakse g. 401. pobijediše Grci, a barbari njegovi biše razbijeni, te sam Kir zaglavi. Grci, pošto im je neprijatelj vodje domamio k sebi i na prijevaru ubio, izaberu Ksenofona, da ih vodi natrag. Za povratak su trebali gotovo godinu dana. Na mučnom putu kroz divlje, gorovite krajeve i u neprestanom boju s raznim, lako oružanim neprijateljima, iskusila je vojska i zapovjednik mnogo toga. On nije mogao, kao u Grčkoj, po volji birati bojno polje, niti se bio s oklopničkom falangom t. j. s neprijateljem po taktici sebi ravnim. Snalazila ga je neprilika za neprilikom. Sad bi neprijatelj zasio visinu i zakrčio prolaz vojsci; sad putem napadao i dodijavao; sad opet priječio prijelaz preko rijeke. Različni krajevi i neprijatelji navedoše Ksenofona, te je štošta mijenjao. Poradi blizine neprijateljâ nije išao u koloni, nego je namještao vojsku u četverokut; ali kako su mjesta bila tijesna, nije zadržao sve strane jednake nego je odabirao oblik dugoljata četverokuta. I mane neokretne, ukočene falange izbiše na polje, kad se našao pred Kolšanima, koji su se uvrstali na gori i čekali navalu. Da su Grci udarili u falanzi, raskinula bi se ona i po tom nastradala. Za to Ksenofon razvrže oklopničku falangu kao nekad Demosten laku pješadiju. On namjesti lohe u stalnom razmaku. U ovakve razmake, naumice ostavljene, ne smije neprijatelj, jer će ga s dvije strane okupiti i pritisnuti. Loh se sada samostalnije i slobodnije kreće u bojnom redu. Ne stoji, kao obično, po 8 momaka duboko, nego, sva je prilika, po 16, t. j. loh je u bici uvrstan onako, kao na putu. Ovakav loh s uskim čelom, a sa širokim bočnim stranama zove se uspravnim (ὀρθιος).

Neprijatelji naučiše Ksenofona cijeniti lake pješake i upotrebljavati ih zgodno, prema svrsi. On ih šalje naprijed, da zauzmu visinu i osiguraju prolaz vojsci; u bici ih stavlja bud na krila,

da obadju neprijatelja; bud pred lohe oklopnikâ, da udare na sredinu; bud iza njih kao pričuvu, da u zgodan čas stupe u razmake loha. Kad su čete za boj uvrstane, izdadu se još neke zapovijedi; žamor, t j. geslo ide bojnim redom, od momka do momka. Bojni red krene. Kad se dosta prikuče, obore se s vikom „alala“ lake čete na krila i sredinu, a za njima, kad se boj zametne, podju oklopnici; napere koplja, pa u trku uz zvuk trubâ i viku „alala“ hrupe na neprijatelja. Čim neprijatelj nagne u bijeg, udari za njim u potjeru ono konjanika, što ih stoji na krilu. Budu li lake čete odbijene, oklopnici svojom navalom ne dadu neprijatelju, da se pobjedom okoristi. Laki se pješaci ne biju više sasvim odijeljeno, bez ikakva utjecaja na boj oklopnikâ. Lake su čete u tijesnoj svezi s oklopničkima. Pomažu se medju sobom.

Još nalazimo neku osobitost u Ksenofona. Do sada je vojska za vojne u blizini nosila sama sa sobom hranu za koji dan; ako pak je pošla u daleke krajeve, davala je i slala država vojskovodji hranu i novce. Ksenofonovu vojsku mora da hrani zemlja neprijateljska. Taj se običaj ukorijeni u 4. v., pa se od dobra vodje tražilo, da u zemlji neprijateljskoj naplijeni što treba vojsci. Periklo je nekad držao, da se može Atena zaratiti sa Spartom, jer ima dosta novaca na akropoli, a Aleksandra nasuprot nije odvratilo od vojne na Aziju, što je imao 800 talenata duga (3,772.000 K) i samo neko 60 talenata gotovine (282.900 K).

Persija, ljutita na Spartu, što je potajno pomagala Kiru, udari na grčke gradove u Maloj Aziji. Sparta pošalje ovamo Tibrona, a u njegovu vojsku stupe ostatci najamnika Kirovih, što ih je doveo Ksenofon. Tibrona zamijeni Derkilida, a njega kralj Agezilaj. Budući da su se Teba, Atena, Korint, Argos i drugi neki gradovi digli protiv gospodstva spartanskoga, pozove Sparta Agezilaja iz Azije. On krene preko Trakije, Makedonije i Tesalije; pobijedi protivnike g. 394. kod Koroneje u Beotiji i raspusti vojsku. Najamnike Kirove uzmu države u službu. Oni budu matica za sve poznije najamničke vojske. Rat se u to doba kretao oko Korinta. Istakao se Atenjanin Ifikrat. On sjedini oružje tračkih peltasta s oružjem grčkih oklopnika. Najamnicima, što ih je vodio, poda peltu, lake sulice, koplje dulje od oklopničkoga, lak prten oklop, dug mač, a mjesto nazuvaka ifikratide — valjada nekake čizme. Oružje za nasrtaj, kako vidimo, načini veće, a ono, što zaklanja, lakše, da bude vojnik okretniji. S tim peltastama svojim udari na jedan odio Spartanaca kod luke korintske Leheja i razbi ga.

*

Pored svih tih bjelodanih uspjeha, što su ih nove uredbe stekle na bojnom polju, osta gradjanska vojska nepromijenjena. Trebalo bi mnogo muke i žrtve, dok bi se ona preudesila i uvježbala. Jedina je Sparta, gdje su gradjani bili vječni vojnici i dan na dan imali oružje u ruci, mogla to lako kod kuće provesti, ali je bila odviše konservativna.

2. Druge države.

Teba: Epaminonda. — Sirakuza: Dionizije I. — Tesalija: Jazon.

Slava oklopnikâ potamnje. Oni počeše pred lakim pješakom strepiti. U to se javi Epaminonda. Po njemu se gradjanska teška pješadija opet vinu do staroga ugleda. Epaminonda pusti stari način, da cijela, neprekinuta falanga u jedan mah napada; za navalu odabere samo jedno i to lijevo krilo, kojemu je bok štitovima zaklonjen. Ovamo smjesti najbolju momčad, a uvrsta je što dublje. U bici kod Leuktre g. 371. vidimo 50 momaka u dubinu. To je i prije bio običaj u Tebanaca. Kod Delija g. 424. stoje Tebanci na desnom krilu po 25 momaka duboko, dok su ostali Beoćani po 8 uvrstani. Desno krilo, koje je sve do sada odlučivalo u boju, samo iz daleka straši lijevo krilo neprijateljsko, da ne pomaže svomu desnomu. Do desnoga krila svoga postavlja Epaminonda konjicu, koja je bolja od atenske, i lake pješake, da zabave lijevo krilo neprijateljsko; na lijevom krilu pazi drugi odio konjice, da neprijatelj na toj strani ne obadje oklopnike, što navaljuju. Novi se bojni red zvao kosim, jer je u času navale, kad se lijevo krilo maklo, a za njim po malo i najbliža momčad, zaisto bio takav. Takvim bojnim redom pobijedi Epaminonda kod Leuktre g. 371. i kod Mantineje g. 362. On je bio najveći grčki taktik. Njegovo načelo, da jedno krilo treba da bude ofensivno, a drugo defensivno, održa se i poslije.

Što je Epaminonda u boju na otvorenom polju, to je sirakuski tiranin Dionizije I. (401.—367.) u vještini podsjedanja. Kartaški i grčki vještaci, što bijahu u službi njegovoj, usavršiše dosadašnje bojne sprave i izumiše hitala za teške strijele. To dovede do gradnje većih ratnih ladja, jer su se na njima počele namještati kule s hitalima. Dionizije sagradi prve tetrere i pentere (četveroredne i peteroredne ladje). One nijesu doduše okretne i lake, kao što trijere, ali su čvršće i sigurnije. Dionizije je, kad se g. 399. spremao na Kartagu, imao 80.000 pje-

šaka, preko 3.000 konjanika, jako brodovlje, oružane, pune oružja, prva hitala, silu bojnih sprava, za onda najboljih. Konjica bijaše izvrsna. To su Atenjani za sicilske vojne iskusili. Sirakuski je konjanik veoma brz; uhadja neprijatelja, prati svaki njegov kret i dojavljuje vodji; u bici kad i kad odlučuje pobjedu, a razbijena neprijatelja žestoko progoni. Šaka konjanika umije cijeloj vojsci neprijateljskoj zadavati posla. Poslije rata s Kartagom zadrža Dionizije u službi do 10.000 najamnika, te stvori sebi jaku stajaću vojsku najamničku, da mu bude čvrst oslon vlasti i da u slučaju rata ima odmah pri ruci valjanih, spremnih četa. Ta je vojska živjela u strogoj stezi i bez prekida se vježbala.

I tesalski vladar Jazon uvede stajaću vojsku najamničku. Imao je jedno 6.000 najamnika, valjada oklopnika. Pored njih idu u boj domaće čete. Tesalska konjica, 8.000 momaka na broj, bijaše bolja od atenske i beotske.

Stajaću vojsku najamničku prihvati i Makedonija, — Filip.

METELWIN Digital LIBRARY

V.

Vojništvo poslije g. 362.

1. Filip.

Teška pješadija. — Konjica. — Lake čete. — Vojska na putu. — Taktika.

Filip je neograničen gospodar u svojem kraljevstvu. On pokaza, što može darovit vodja, nad kojim nema druge oblasti, nego sve radi po svojoj volji i pameti. Svi slobodni Makedonci bijahu vojnici, i to plemići konjanici (ἑταῖροι), a seljaci teški pješaci (πεζέταιροι). One, što su od starosti, bolesti i rana onemogli, otpuštao je kralj. Zemlja bijaše razdijeljena najmanje u 6 kotara, po kojima su se, kad je ustrebalo, na zapovijed kraljevu novačili konjanici i pješaci. Svaki je kotar davao jednu taksu (pukovniju) teških pješaka. Taksa se dijelila u lohe, a loh u desetine (σκηναί, šatori). Pješak je imao kacigu, nazuvke, malen štit sa zrakastom zvijezdom u sredini, dugo koplje (sarisu), pa valjada mač i kožan, okovan oklop. Morao je na redovne vježbe. Konjanici su bili teško oružani; nosili su težak oklop, kacigu, mač i koplje, kojim su boli. Stremena nijesu imali, a za sedlo im je služio samo pokrov. S njima su se mogli mjeriti samo konjanici sirakuski. Kasnije susretamo u makedonskoj konjici Tesalce i druge Grke. Filip je nastojao, da domaći konji budu valjani; za to je za rasplodjivanje dobavljao kobile iz Skitije. Četa po izbor konjanika bijaše kraljevska garda, koja se uvijek uz kralja desila.

U vojsci makedonskoj nalazimo i lake pješake. To su većinom druga plemena, podanici makedonski. Kako je Filip imao novaca, mogao je plaćati i uzdržavati mnoštvo najamnika. On je osnovao i mornaricu.

Sinovi uglednih Makedonaca odgajali su se vojnički na dvoru, te ih je kralj upotrebljavao kao paže.

Na putu je oštro pazio, da svaki pješak nosi sam svoju hranu i oružje. Po 10 pješaka imalo je jednoga slugu, a samo su konjanici smjeli imati svaki svoga.* I sva je kola, kažu, uklonio. Tim je prtljagu znatno umanjio i postigao, da je vojska na putu brže odmicala. Hranu je sam dobavljao za momčad; vojnik nije išao, kao što je to bivalo u Grkâ, na trg i tu kupovao, što mu je trebalo. U jesen, ako nije svršio, što je naumio, nije raspuštao vojske, kao Grci; ratovao je i zimi. S najamnicima i gardom znao je iznenada banuti na neprijatelja; on nije trebao čekati, dok mu se vojska sabere.

Vojsku je uredio na grčku. U bici se povodio za taktikom Epaminondinom, samo što nije za navalu odabirao tešku pješadiju, nego konjicu na lijevom krilu.

2. Aleksandar.

Razne čete. — Pobočnici, štop, paži. — Vojska na putu. — Taktika. — Brodovlje. — Promjene.

Filipa naslijedi Aleksandar. On udari na Persiju. Na toj je vojni osim Makedonaca, koji su bili jezgra vojsci, vodio sa sobom Tračane i druge podanike, pa najamnike i saveznike. Tu ne bijaše samo teških i lakih pješaka, nego i teških i lakih konjanika. Glavni su zapovjednici kod svih vrsta četâ bili Makedonci. Uz Aleksandra se desilo 8 pobočnika (σωματοφύλακες), štop (ἑταῖροι), paži (βασιλικοὶ παῖδες) i garda — odabrana četa konjanika i hipaspista.

Vojska na putu stupa u dugoj koloni, rijetko manje od 4 momka u redu. U potrebi stane u četverokut. Prtljaga je opet velika. Kola i marva voze i nose šatore, koji su od kože, bojne

* Od sluga štitonoša, što ih je Filip dokinuo, nastale su, čini se, lake pješačke čete hipaspistâ (štitonoša). Oni su imali lak štit sa zvijezdom, kratko koplje, pustenu kapu poput bareta. U Aleksandrovo su doba, drži se, kao hipaspiste služili oni Makedonci, koji su za teška pješaka bili preslabi. Odabrana četa, t. zv. kraljevske hipaspiste, pripadala je gardi.

METELWIN Digital LIBRARY

sprave, plijen i drugo. S prtljagom idu sluge pješakâ i konjanikâ, pa vojničke žene i djeca. Daleko naprijed jaše konjica, osobito laka, da sve razvidi i javi. Čuje li kralj, da je neprijatelj na domaku, uvrsta čete i kreće naprijed. Na kraju desnoga krila stoje pješaci strijelci, do njih na lijevo makedonska teška konjica, za tim redom hipaspiste, teška pješadija, konjica savezničkа (iz Grčke) i tesalska; napokon sav bojni red završuju takodjer na lijevom krilu laki pješaci. Kod Gaugamele susretamo još drugu bojnu vrstu — pričuvu. Konjaničke čete stoje u razmaku, a teška pješadija čini neprekinuti bojni red, obično po 8 momaka u dubinu, ili taksu od takse dijeli priličan prostor. Lohu je redovno prednja strana šira od bočne; rjedje se upotrebljava u s p r a v n i loh, u koga su bočne strane šire od prednje.

Znakovi se davaju trubom. Napada samo j e d n o i to d e s n o krilo, ne lijevo, kao u Epaminonde. Glavnu navalu čini k o n j i c a makedonska, koju redovno vodi sam kralj na konju. Za njom se redom otiskuje ostalo desno krilo: hipaspiste i dio teške pješadije. Pješaci idu korakom, ili trče. Središta nema Aleksandrov bojni red. Budući da se uzastopce četa za četom pomiče, stoji desno krilo u kosom pravcu. Teška pješadija za pravo ne napada; ona s hipaspistama samo podupire navalu konjice, te joj štiti lijevi bok, ili zabavlja središte bojnoga reda neprijateljskoga.

Poslije bitke progoni konjica neprijatelja, kako to do onda nije vidio svijet grčki. Kod Isa goni 37 km, a kod Gaugamele 112 km za neprijateljem. Aleksandru boj više nije natjecanje; on ide za tim, da protivnika do kraja porazi i satre. U tom se poveo za ocem svojim, samo što ga je natkrilio.

Aleksandar je imao i brodovlje: trijere, tetrere i pentere. Većinom su ih dali Grci. Brodovlje je upotrebio za prijevoz četâ, ratnih sprava i za podsjedanje gradova. Njegove su ladje napadale i ravno na kljun neprijateljske ladje.

Poslije smrti Darijeve, kad više nije bilo nikakve državne, uredjene vojske persijske, trebalo je pokoriti divlja plemena u istočnom Iranu. Protiv njih upotrebi hitre čete — konjicu i lake pješake, da uzmogne neprijatelje, koji su pred vojskom brzo u gore zamicali, stići, razbiti, pa u potjeri što više ih sasjeći i pohvatati. Teških pješaka, osim nekolicine odabranih, ne vodi u boj. Oni su zaštita prtljazi, posada po gradovima, straža kod velikih skladišta.

Pred smrt dao se na to, da sasvim preuredi vojsku. Mnogo vojnika pusti kući. Konjicu popuni barbarima. Od onih pješaka Makedonaca, što ih je ostalo, i od Persijanaca stvori novu pješačku

falangu. Ona stoji 16 momaka duboko. Prva tri reda i posljednji red zapremaju teški pješaci, a ostalih 12 redova po srijedi Persijanci, lukom i sulicama oružani. On je dakle u jednoj četi sjedinio dvije vrste vojnika: teške i lake. Sva je prilika, te je 12 redova persijskih bilo odredjeno, da lijevo i desno izidu iz reda i započnu boj, a posljednji red makedonski da stupi naprijed do tri prva reda i složno s njima bije odlučan boj. Tu novost nije Aleksandar iskušao. Pretekla ga je smrt. Mislio je upotrebiti i slonove, na koje se u boju s Indijcima namjerio, ali to su istom njegovi nasljednici izveli.

3. Nasljednici Aleksandrovi.

Do bitke kod Ipsa g. 301. — Poslije g. 301. — Falanga. — Ratno brodovlje.

I poslije Aleksandra sastavljena je vojska od teške i lake konjice, pa od teške i lake pješadije. K tomu dolaze još slonovi. Laka se konjica sve više množi. Broj najamnikâ râste, te ih ima dva do tri puta više no ostale vojske. Osim Grkâ naimaju se barbari iz Trakije, Male Azije i Sirije. Sad ratuju velike vojske godine i godine. Zimi polaze u zimovnike. Prtljaga je golema. Vidiš žene, djecu, silu sluga i natovarene marve, kola s bojnim spravama, strjelivom, hranom, pa cijela stada slonova. Tabor se češće, nego prije, utvrdjuje.

U boju napada i sada jedno krilo, samo što nije svagda desno. Tko osvane prvi na bojištu, bira, s kojim će krilom udariti na protivnika. Protivnik se mora po njemu ravnati. Ofensivno je krilo sastavljeno od teške, a defensivno većinom od lake konjice. Središte zaprema teška pješadija i peltaste, i to do ofensivnoga krila stoje teški pješaci Makedonci, do njih narodi na makedonsku oružani i napokon ostali pješaci. Izvan krilâ namještaju se posebni odjeli, koji ne dadu neprijatelju, da krilo uhvati s boka, ni da ga obadje. Pred bojnim se redom koče slonovi, jedan od drugoga 30—80 koraka daleko. Razmake medju slonovima ispunjaju strijelci, praćari, suličari. Slonovi su ili jednako pred cijelim bojnim redom porazmještani, ili pred ofensivnim krilom najgušće, a dalje sve rjedje, te ih na defensivnom krilu kadšto i nema. Više puta se oni s boka kojega krila koso pružaju na stranu, a na kraju im je red kao ugao ili kuka zakrenut. Slonovi se dobavljaju iz Indije i Afrike; afrikanske, koji su slabiji, susretamo u vojsci egipatskih gospodara. Slon nosi kulu

MeteLWNDigitalLIBRARY

s četiri momka, koji imadu luk, ili koplje (sarisu); na šiji mu sjedi vodič i to Indijac, ako je slon indijski.

Sva odluka stoji do konjice i slonova. Konjica, da izmakne sukobu sa slonovima, izide, kad navaljuje, izvan bojnoga reda, a to čini i neprijateljska. Ne pomažu je više, kao za Aleksandra, pješaci u središtu; oni ostaju na svome mjestu i gledaju mirno boj konjanički. I slonovi, što su pred središtem, stoje s lakom pješadijom besposleno; dà, ni na samom ofensivnom krilu nijesu baš od koristi, ako ih ima i protivnik, ili ako je protivnik po srijedi zasadio u zemlju željezne kuke i pometao čavlima obite daske. Dodje li i na tešku pješadiju red, da se bije, prodje, i to obično samo odabrana četa Makedonaca, izmedju slonova i lakih pješaka, pa udari na neprijatelja. Zajedničkoga, složnog djelovanja svih četa nema više.

Poslije bitke kod Ipsa g. 301. raspade se nekadašnja država Aleksandrova u četiri velike kraljevine: Makedoniju, Siriju, Egipat i Trakiju. Trakije brzo nestade. Sada se drže velike *stajaće* vojske. Stajaće se čete nalaze što u glavnom gradu, što po drugim mjestima. Neprestano se vježbaju. Starim se vojnicima, već od Aleksandra naprijed. poklanjaju zemlje. Tako niču vojničke naseobine. U slučaju rata novači se i domaći narod. Svu vojsku hrani i plaća kralj; on joj daje i oružje. Vojske su veoma šarene. Najjednoličnija je vojska kraljevine Makedonije; u njoj služe većinom Makedonci, dok u egipatskoj i sirskoj vojsci nalazimo pored Grkâ Tračane, Galate i druge svakojake Azijate i Afričane. Jedni su barbari na makedonsku, a drugi na svoju oružani.

Konjica gubi svoju znamenitost, te je manja nego prije. U boju odlučuje opet falanga, pod kojom se razumijeva teška pješadija, na makedonsku oružana. Vrsta se u gustom, nepreki-nutom redu, a rijetko u razmaknutim odjelima. U dubinu stoji redovno po 16 momaka. Za Aleksandra i jedno vrijeme poslije njega imali su, čini se, momci u posljednjim redovima dulja koplja; napokon su dobili svi jednaka, 6·44 m duga. Prvih 5 redova naperilo bi kod nasrtaja koplja, a ostali bi ih držali u vis i istom onda naperili, kad bi prednjaci pali. Momci stoje sada 0·92 m razdaleko, ili se sasvim zbiju, te medju njima ostaje samo neko 0·42 m. Ovakva falanga ruši, istina, sve pred sobom, ali je ukočena i neokretna, kao što stara falanga spartanska. Izgubljena je, ako je neprijatelj s boka, ili ostrag napadne; jer najprije mora dići koplje, razmaknuti redove, okrenuti se, pa opet sastaviti redove i onda istom naperiti koplja. I nezgodno mjesto može ovakvu rpu razvrći. Ta falanga nije

mogla odoljeti bojnomu redu rimskomu, u kojem su stajali razmaknuti odjeli, manipuli.

Falangu i vojno uredjenje makedonsko ne prihvati samo Sirija i Egipat, nego i Grčka. Ni Sparta se ne ote tomu utjecaju.

I brodovlje se promijeni. Osim tetrera i pentera grade se heksere, heptere, oktere, enere, dekere, ikozere, dà — Ptolemej Filopator (221.—204.) dade sagraditi tetarakonteru. Za cijelo ne smijemo pomisliti, da je na tim ladjama bilo 6, 7, 8, 9, 10, 20 i 40 redova vesala, nego v e s l a č a t. j. jednim je veslom veslalo više veslača, jer je poradi visine i težine ladja bilo dugo i teško. Teško je pomisliti, da se na ladji nalazilo više od 4 reda vesala.

Poslije Aleksandra povećava se broj vojnika na ladjama. U boju napada jedno krilo, kamo se stavljaju najbolje ladje. Najprije se strijelja s teških i lakih hitala, a onda iz bliza udare vojnici svojim oružjem. Napadač projuri izmedju ladja i skrši vesla, ili probije bok, ili obadje ladju, pa u nju udari, ili se ravno iz daleka u prednji kraj zaleti.

VI.

Vojevanje na tvrde gradove.

1. Utvrdjivanje.

Tvrdjave u mikensko doba. — Atena. — Utvrde u opće.

U mikensko su se doba gradili kraljevski dvori na kakvom strmom visu. Palača, pa družinski stan, staje i druge zgrade bijahu jakim zidom opasane, a prilaz k vratima te tvrdjave tako udešen, da je neprijatelj, uspinjući se k njima, morao k braničima okrenuti desnu stranu, gdje ga nijesu štitovi zaklanjali. Gradovi, što su podno ovakvih tvrdjava po malo nicali, bijahu redovno otvoreni, bez zida. Istom sredinom 6. v. počeli su Grci u Maloj Aziji graditi i oko donjega grada zid. Atena nije ni za navale Kserksove bila obzidana. Nju i pirejski poluotok obzida Temistoklo. Tako nastadoše dva grada, jedan od drugoga neko 7 km daleko. Temistoklo ih spoji, izgradivši dva duga zida: jedan od Atene do luke Falera, a drugi od Atene do Pireja. Poslije podiže Periklo izmedju ta dva zida još treći. Kao što se u mikensko doba gledalo, da se ulaz u tvrdjavu što bolje zaštiti, tako su Atenjani nastojali, da zapriječe pristup ne samo k vratima, nego i k zidu; za to su kod vrata i duž cijeloga zida u daljini od 50—80 m. podigli kule, koje su 4—8 m. virile iz zida, a bile četverouglate ili okrugle. Utvrde su u nizini bile jače nego na visu. Vanjska je strana zida bila od tesana kamena.

Svi znamenitiji gradovi grčki, osim Sparte, budu poslije persijskih bojeva obzidani. Utvrde dašto nijesu svuda bile od

kamena, kao atenske. Pominju se bedemi od drva i opekâ, drvene kule, pa vrata, gdje si kroz pukotine mogao vidjeti ljude u gradu, kako amo tamo idu. Što su se ratne sprave više usavršavale, to su se gradovi pomnije utvrdjivali. Od kako su se hitala izumjela, gradili su se čvrsti zidovi i kule, a osim toga redovno oko grada kopali duboki i široki jarci, u poznije doba do tri, jedan iza drugoga; najdalji bijaše tako daleko, da odande nije ni najjače hitalo neprijateljsko moglo doseći zida gradskoga. Uz jarke, i to na onoj strani njihovoj, što je bila bliže gradu, dizao se nasip s gustim koljem. Po prostoru izmedju nasipâ stršili su pozabijani kolci i zasadjeno trnje, a bilo je i jamâ. Neprijatelj, ako bi provalio preko jarka, morao bi pod tučom kamenja i strijela najprije ukloniti zapreke, da uzmogne namjestiti hitala i druge sprave.

Na vrhu debela zida gradskoga nalaze se na izvanjskoj strani zupci — vijenac (Zinnen), iza kojega ima dosta prostora, da mogu stajati braniči. Kule su oble, četverouglate, peterouglate i šesterouglate, te redovno jedan, ili dva ugla vire izvan zida.

Klanci na granici zemlje zagradjuju se zidom, na stijenama nad cestom dižu se stražarnice i kašteli. Kašteo je opkoljen zidom i kulama; unutra ima kuća, ali samo za posadu; drugih stanara nema.

2. Podsjedanje.

Razvitak vještine podsjedanja. — Priprava za obranu. — Podsjedanje i ratne sprave. — Obrana.

U starijoj ratnoj povijesti grčkoj ogledaju se protivnici na bojnom polju. Rijetko kad padne vojska pod grad protivnički. Neprijatelj u tom slučaju gleda, da na grad iznenada navali i u nj hrupi na otvorena vrata; ako mu to ne podje za rukom, traži izdajice, koji će mu grad izdati; ne uspije li mu ni to, onda opkoli grad i zatvori ga ogradom od kolja, zidovima od opeke, ili jarkom i nasipom. Ne bije ga, jer još nema za to spravâ; gladju ga sili na predaju.

Atenjani imadu ratnih spravâ, i to „kornjačâ“ i „ovnovâ,“ još prije peloponeskoga rata. U peloponeskom ratu uznapredova i Atena i Sparta u vještini podsjedanja, ali glavno osta još uvijek b l o k a d a. Novo doba nastaje s tiraninom sirakuskim Dionizijem I. On mnogo toga nauči od Kartažana, koji su, navaljujući na sicilske gradove (g. 408.—405.), punili visoke pomične kule

strijelcima i praćarima, tjerali sa zida braniče, pa medju tim razbijali ovnovima (drvenim gredama) zid, ili ga potkapali. Ljudi Dionizijevi usavršiše sve te sprave i k tomu izumješe hitala, kojima su se isprva bacale samo teške strijele, a poslije teško kamenje i olovna zrna. Nove tečevine sirakuske prihvati Filip, Aleksandar i njegovi nasljednici, koji su marljivo radili oko toga, da budu sprave što bolje i čvršće. U Filipovo vrijeme susretamo hitala i u oružani atenskoj. Sad je glavno j u r i š. S jedne, ili više zgodnih strana bije se grad; kad se zid sruši, navali vojska unutra. Ne padaju više samo maleni, nego i veliki, čvrsti gradovi.

Dobro uredjen grad spreman je svagda, da dočeka navalu neprijateljsku. On kupuje jeftino žito, sprema ga u podzemske prostorije i mijenja od godine do godine, da ne bude staro i pokvareno; oružane su pune oružja, hitalâ, strjeliva i svakojakoga orudja; ima obilje košara, kolja, koža, olova, sumpora, mahovine, kudjelje, vina, kvasine, lijekova, otrova, pa za gradnju kamenja sirova i tesana drvlja. Grad je razdijeljen na okružja, od kojih svako ima svoga glavara i mjesto, gdje se na znak pod oružjem njegovi stanari okupe To je kazalište, trg, ili kakvo drugo mjesto. Odavde vode glavari jedne na zid; druge, i to iskusnije, odredjuju za provalu iz grada, a ostale ostavljaju za pričuvu i straže.

Ponada li se grad navali, zakrči klance, razvali mostove, pokvari ceste, zaspe zdence, makne marvu, žito, jednom riječju sve, čim bi se mogao neprijatelj okoristiti. Narod se sa sela s pokretnim imutkom svojim zakloni u grad. Luku, ako je grad ima, zatvori lancem, ili konopom, u more zaroni kojekakve zapreke; ako je otvor luke veoma širok, te hitala ne mogu s kraja dohvatiti sredine, sveže teretne ladje, na njih metne kulu s teškim hitalima i namjesti sred ulaza. U pripravi ima i posebne ladje, koje će vatrom goniti neprijatelja i paliti mu ladje.

Kad osvane neprijatelj, pošalju namještene straže glasnika na konju u grad, ili zapale redom vatre, ili jedna drugoj dadu kakav drugi znak. Čim se tako pogibao dojavi, zatvore se sva vrata osim jednih, koja ostaju preko dan otvorena. Proglasi se opsadno stanje: zabrane se skupštine, privatni sastanci, gozbe; ni pir, ni karmine se bez dopuštenja ne smiju slaviti; strogo se pazi na druženje i dopisivanje, na dolazak i izlazak iz grada. U večer na znak zatvaraju se dućani i trnu svjetla; tko sada iz kuće izide, mora nositi svjetiljku. Nagrada se obriče onomu, koji prokaže izdajicu. Nezadovoljne a ugledne gradjane otpravljaju iz grada. Dok je moguće, šalju se poslanici, da ištu pomoć. Upotrebljavaju se i golubovi, koji na ogrlici nose pismo.

Glavne ulice budu na brzu ruku zidovima i grabama zakrčene, a kuće do zida gradskoga utvrdjene. Vrhovni se zapovjednik nastani na kakvu visu, odakle može sav zid pregledati; ako to nije moguće, urede se postaje, s kojih mu se sve javlja. Uz njega se desi štop, trubač, glasnik i odabrana momčad. Od večera do jutra zamjenjuje braniče na zidu straža. Glavne su straže jake, a nalaze se po kulama; svaka od njih postavlja male straže, sve po dva momka, po zidu do najbliže kule, gdje se desi druga glavna straža. Momci male straže stoje licem k licu, da vide, što se sprijed i straga, lijevo i desno dogadja. Redovno su sasvim tiho; kad i kad im se nalaže, da od vremena do vremena viču i sa zida bacaju kamenje na polje, kao da nekoga vide. Obično dobiju svjetiljku, koju moraju dići, čim opaze, da ju je digao zapovjednik u svom stanu; on ih tako nadzire. Kad se male straže mijenjaju, ide jedan od glavne straže, obadje i pregleda sve do druge glavne straže. Pod zidom iz vana straže preko noći psi. Gradom i pod zidom iznutra prolaze straže ophodnice; sam zapovjednik ide kadšto s tim četama. Straže imadu geslo i osim toga još neki znak. Tako n. pr. za jasne noći skidaju kacigu, ili na osobit način mahnu kopljem, a za tamne se nakašljaju, ili zaplještu.

Kad stigne neprijatelj, mora prije svega, da uzmogne namjestiti teške sprave, izravnati zemlju, zatrpati jarke, izgraditi nasip do zida, ako je grad na visu, ili ako ga kakva voda dijeli. Radnici to čine pod kornjačom (χελώνη, χωστρίς). To je krov, daskama pokrit; ostrag je otvoren, a sprijed zatvoren. Na daske se meću kože, pleter, šaš, da hitac tako lako ne probije dasaka. Pošto je zemlja izravnana a jarci zatrpani, gleda napadač, da razvali gdjegod zid, ili da preko njega prijedje u grad. Zid ruši nad zemljom, ili pod zemljom. Hoće li nad zemljom, primakne zidu, gdje se čini slab, ovna (κριός), ili svrdao (τρύπανον), ili rovku (χελώνη διορυκτίς). Ovan jest jak, dug, sprijed okovan balvan, što u kornjači ili kolibi visi na užetima, ili lancima, ili leži na valjcima. Njim radnici treskaju o zid. Nalik na ovna jest svrdao, samo što je ovan na kraju tup i često izrezan kao ovnujska glava, a svrdao šiljat. Rovka je krov, kojemu prednja strana, što se o zid pritisne, nije daskama zabita, nego samo mokrim kožama zastrta. Rovka se rine k zidu, te pod njom momčad kida zid. Da ljudi iz tabora bez opasnosti mogu dolaziti k spravama i vraćati se, grade se hodnici (στοαί). Hodnik je niz krovova, koji su sprijed i ostrag otvoreni, te se jedan s drugim dadu sastaviti. Sprave su od drva i pomiču se na kotačima.

METELWIN Digital LIBRARY

Neprijatelj znade i pod zemljom prići zidu. Iskopa rov do njega, uzme temelj potkapati i stupovima podupirati, da se prije reda ne sruši. Kad je posao gotov, zapali sušanj i uzmakne; stupovi izgore, a zid gruhne na tle.

Napadač kuša i preko zida da unidje. No ljestvama se popeti veoma je opasno, ako je zid visok a braniča dosta; za to voli upotrebiti visoke, pomične drvene kule, s kojih se most turi na zid. S kula k jednu vidi, što se u gradu radi, sprema li se kakva provala; odavde goni hitalima braniče sa zida i ovako olakšava primicanje ovnova i drugih sprava. Goleme kule, što ih je gradio Demetrije Polijorket, zovu se ἑλεπόλεις (osvajači gradova). Imadu do 9 katova; s tri strane, što gledaju k nepri-

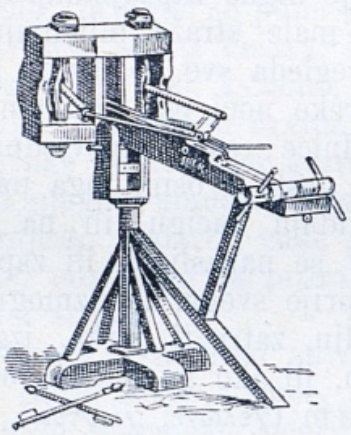

Sl. 16. Lako hitalo.

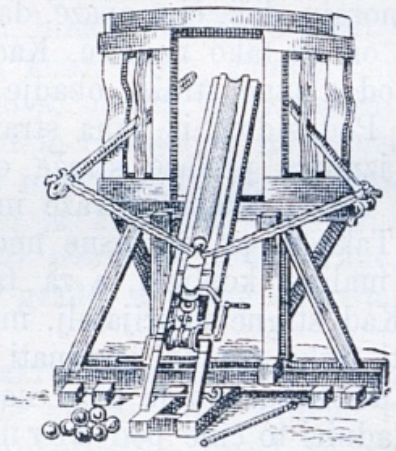

Sl. 17. Teško hitalo.

jateljima, obložene su željeznim limom; u svakom se katu nalazi za slučaj vatre kaca s vodom. U donjim katovima stoje teška hitala, a u ostalima laka. I kule se pomiču na kotačima.

Laka hitala (ὄργανα εὐθύτονα, καταπάλται ὀξυβελεῖς) bacaju strijele, a teška (ὄργανα παλίντονα, καταπάλται λιθοβόλοι) okruglo kamenje od 4—25 kg. Lako hitalo nosi obično 400 m daleko, dok kamen od 25 kg jedva prevali 177 m. Najmanje teško hitalo jest 4 m dugo, 2·65 m široko, 3·47 m visoko, a najveće 7·42 m dugo, 4·82 m široko, 6·31 m visoko. Žlijeb od teških hitala stoji pod kutom 45°, a od lakih vodoravno, ili malo na koso (sl. 16. i 17.). Sa svake strane žlijeba, što leži na podlozi, a dâ se gore dolje pomicati, ima u okviru po jedna navita tetiva, u koju je zataknuta poluga. Od kraja jedne poluge do kraja druge poluge pripeta je preko žlijeba treća tetiva. Kad treba strijeljati, rine se žlijeb gore i u dnu se za nj za-

kvači popriječna tetiva; onda se žlijeb zajedno s tetivom vuče dolje vitlom, koji se nalazi na kraju podloge. Kad je tetiva napeta, odapne se kvačicom. Da se tetive, koje su od kose i životinjskih žila, ne pokvare, mora se sprava, kad je više ne treba, razložiti i tetive odviti. Budući da je za sastavljanje i napinjanje hitalâ trebalo mnogo vremena, nijesu hitala bila zgodna za bitku na otvorenom polju, gdje ne smiješ časiti. Bilo je, istina, takih pokušaja, ali nijesu doveli do željene svrhe.

Sprema li neprijatelj navalu s mora, spoji teretne ladje, smjesti na njih kornjače i kule, pa primičući se sipa s hitalâ teške strijele i kamenje na braniče.

Dok neprijateljska vojska udara na grad, braniči se gradski kojekako upinju, da mu unište sprave. Da ih pomične kule ne nadvise, nadogradjuju na zid drvene kule, namještaju stijene od pletera; da neprijatelj ne vidi u grad, razapinju jedra, o koja se ujedno zadijeva strjelivo neprijateljsko. Ako dodju sprave na dohvat, strijeljaju braniči s hitalâ i rukom obaraju teško kamenje, da prevale i skrše sprave. Od ovna se brane, spuštajući na mjesto, kamo udara, napuhnute mijehove, koječim ispunjene kože, vreće s vunom i pijeskom; ili ga — pa tako i svrdao — zahvate zamkom i dignu, ili sruše golem kamen ili panj, pa mu otkinu okovani kraj. Na krovove liju smolu pa bacaju sumpor, kučine i goruće suharke. Do pomične kule kopaju pod zemljom rov i ovako gledaju, da je podruju i sruše. Ako zid popuca, brzo iza takoga mjesta grade braniči u polukrugu nov zid, koji će u nevolji zatvoriti prodor. Opaze li, da se iza hodnika sve više gomila zemlja, onda znadu, da neprijatelj kopa rov i kani podrovati zid. Sad iskopaju i oni podzemski rov u pravcu neprijateljskoga, ili poprijeko povuku jarak. Smjer, kojim rade radnici neprijateljski, odrede namještajući kovne štitove, što svojim jačim ili slabijim odzvanjanjem pokazuju, odakle dopire lupa. Rov na kraju čvrsto zagrade kamenjem, ili u nj navedu vodu, ili natrpaju suhoga granja, pa ga zapale, čim neprijatelj probije; kad što puštaju u nj rojeve pčela i osa, da izbodu i protjeraju napadače.

Najbolje sredstvo protiv neprijatelja jest žestoka provala. Sa zida udare hitala sipati kamenje i goruće strijele; momčad jurne na polje s bakljama u ruci i srne na sprave, da ih zapali. Uspije li to, onda za čas izgori i propadne muka od više tjedana i mjeseci; pa ako sprave i ne izgore do kraja, opet treba dosta vremena, dok se poprave i za nov juriš prirede.

METELWIN Digital LIBRARY

IV.

PRIVATNI ŽIVOT.

IV.

PRIVATNÍ ŽIVOT.

I.

Porodični život.

1. Brak.

Prosidba, svadba i bračni život u Homera. — Stezanje slobode ženske u Jonjana. — Ženidba i brak u Atici. — Hetere. — Težnja žena za slobodom i naobrazbom.

U davnoj davnini, dok su još Arijci (Indoevropljani) živjeli u zajednici, otimao je mladoženja mladu, ili u oca kupovao. U Homera Grk prosi djevojku u roditelja i nudja vjenčane darove (ἕεδνα) — goveda, ovce, koze i dragocjenosti. Otac bira zeta, ali ne daje kćeri svagda najbogatijemu proscu, nego gleda i na vrline njegove. Pa i prosac ne prosi uvijek bogatu, nego i siromašniju, samo ako je lijepa, dobra, pametna i poslu vješta. Kad i kad ima kod prosidbe natjecanja. Penelopa, kad se više ne može proscima oteti, veli, da će poći za onoga, koji će — uvjerena je dašto, da ne će nitko — najlakše napeti luk njezina muža Odiseja i njim najbolje gadjati; Nelej obriče, da će lijepu Peru dati onomu, koji mu dovede goveda Ifiklova. Roditelji, istina, žene i udavaju djecu, ali se osvrću i na želje njihove. Bližnji rod nije zapreka ženidbi, samo ne smije otac uzimati kćer, mati sina, brat sestru. Diomed ima tetku za ženu, a Areta je udata za strica svoga, kralja Alkinoja.

Vjenčani dari nijesu jedini dari, što ih daje zaručnik. On drugim darima (δῶρα) dariva zaručnicu, roditelje njezine i svojtu. Prije nego će djevojka od kuće, slavi se u njezinu domu

METELWIN Digital LIBRARY

pir, a za tim je u večer uz pratnju rodjakâ i prijatelja vodi mladoženja pod krov svoj. Baklje bukte, ulicom se ori pjesma svatovska (ὑμέναιος), mladići plešu, frule i forminge ječe, a žene stoje na vratima i čude se. Mlada donosi sa sobom haljinâ i nakita.

Brak je svet. Dvoje čeljadi sjedinjuje usud. Muž je gospodar u kući, ali ženu voli, štuje i brani kao drugaricu svoju. „Svaki razuman čovjek," kaže Ahilej, „voli ženu i brine se za nju." Dok se muž bije u boju, lov lovi, gospodarstvo po vani nadgleda, vrši poslove općinske, u oružju se vježba, gosti se i zabavlja, dotle mu žena čuva kuću, s robinjama prede i tka, pa makar bila kraljica. Posao je veže uz kuću, te s toga i najviše boravi u ženskom stanu; no ipak nije ocijepljena od svijeta. Penelopa češće zalazi medju prosce, Areta sjedi uz muža Alkinoja medju gostima u muškoj dvorani; Andromaha. kad sazna, da su Grci Trojance u boju pritisnuli, ide na skejska vrata, da vidi boj; Helena se popinje na kulu, pa tu Prijamu i starješinama trojanskim kazuje, tko je ovaj, a tko onaj junak grčki; milokrvna djevojka Nauzikaja, kći Alkinojeva, vozi se daleko od grada na vodu, da sa sluškinjama opere rublje. Odlične gospodje, kad izlaze, prati jedna, ili više robinja.

Muž voli ženu, žena muža, roditelji djecu, djeca roditelje. Ganutljiva li prizora, kad se Hektor na skejskim vratima rastaje sa ženom Andromahom i djetetom! Čim ona spazi muža, gdje iz grada hiti na bojno polje, leti mu u susret. a sluškinja drži dijete. Otac se nasmije sinčiću, a Andromaha suznih očiju stane k mužu, prihvati mu ruke i uzme ga moliti, da je ne ostavi; ta on joj sve — otac, mati, brat, muž. Hektor se boji sramote i prijekora, ako ne podje; sluti, da će Troja pasti, ali ne žali nikoga toliko, koliko Andromahu svoju, što će dopasti ropstva. Za tim segne za sinčićem, ali on se uplaši kacige i perjanice, pa se trgne i jače stisne dadilji na prsi. Mati se i otac nasmiješe. Hektor skine kacigu i metne je na zemlju, poljubi čedo i stane ga na rukama njihati i moliti se bogovima, da sin bude junak — bolji od oca. Za tim preda dijete ženi, a ona ga sa suzama i smiješkom privine na grudi. Hektoru se sažali, pogladi je rukom i reče: „Draga, ne tuguj mi odviše; preko sudbine ne će me nitko ubiti, a sudbini nitko ne umače. Nego idi kući, bavi se svojim poslom, tkalačkim stanom i preslicom, a rat pusti muškarcima, osobito meni!" — Krasna ljubav veže Odiseja, Penelopu i sina im Telemaha; lijepu slogu susretamo u porodici Alkinojevoj. Djeca su u Homera blagoslov božji, a ne imati djece kazan.

No ima i tamnih crta u životu bračnom. Muškarci, osobito

u ratu, živu s robinjama; nezakonsku im djecu mora njegovati žena kao svoju. I nevjera se ženska pominje. Posrne li žena, onda muž smije vjenčane dare tražiti natrag.

Ženska se sloboda poslije Homera ne steže u Doranâ i Eoljana. Doranka Artemizija vlada gradom Halikarnasom i bije se u bitci salaminskoj za kralja Kserksa; Eoljanka Sapfo na glasu je pjesnikinja, oko nje se kupi cijelo kolo mladih darovitih drugarica. Jonjani u Aziji i u Atici nasuprot otkidaju ženu sve jače od spoljašnjega svijeta. Kriv je tomu koje utjecaj istoka, koje opet nove prilike političke. Ta od kako je plemstvo u 8. i 7. v. mjesto kralja zavladalo, bilo je prisiljeno gotovo sve vrijeme i svu snagu žrtvovati općini. Tako se muž tudjio kući, a žena je, jer nije sudjelovala u upravi općinskoj, gubila ugled. Za plemstvom su se povodili i imućniji gradjani. Žena zadrži svoje staro pravo u kući, ali joj bude sloboda zalaziti u muško društvo i izlaziti iz kuće nemilo stegnuta. Siromašne su žene mnogo slobodnije od imućnih. Ženu kakva siromaha vidimo na trgu, gdje kupuje, što joj treba za kuću, prodaje kruh, povrće, vijence i drugo; ona ide na vodu i tu se do mile volje narazgovara. Imućnija kutri kod kuće; izlazi samo, kad je kakva svetkovina i ophod, ili kad je muž pusti — prate je dašto robinje — k roditeljima, rodbini, prijateljicama, ili drugamo. Muž, kad blaguje s porodicom, pruži se za stolom na počivaljci i leži, a žena na kraju do nogu njegovih sjedi; gosti li prijatelje svoje, nema joj mjesta medju gostima; samo, kad je kakva porodična slava, ili karmine, dese se žene i muškarci u istoj jedaćoj dvorani, ali opet ženske za se i muškarci za se. Žena je svega vijeka svoga malodobna; s toga i nije čudo, da za stolom sjedi kao malodobna djeca njezina, dok punoljetni sinovi smiju ležati. No pored svega toga žena je gospodarica u kući. To joj priznaje sam muž; ona ga zna i skučiti, pa vladati njim, dà — skinuti s noge sandalu i njom ga ošinuti.

Braku je sada — poznat nam je pobliže atički — glavna svrha radjanje zakonite djece, da se ne zatre koljeno, jer bi imutak ostao bez baštinika, bogovi i grobovi one porodice bez žrtava, a država bez mlade uzdanice. Od ljubavi se malo tko ženi; ta djevojka je uz kuću prikovana, odvojena od društva muškoga, te je mladić može samo koji put u godini vidjeti, kad je kakva velika svečanost. Ženu bira sinu redovno otac; gleda, da djevojka bude prava gradjanka, a kuća njezina imućna, koliko njegova. Siromah ne voli uzimati bogate, da mu ne gospoduje u kući, ni davati kćeri bogatu, da je prvom zgodom ne odvrgne i otpravi. Ta miraz je upravo zapreka raspitu, jer ga

METELWIN Digital LIBRARY

muž, ako ženu otpusti, mora vratiti ili, ako to ne može, mora plaćati 18%, dok sve ne podmiri. Kćeri siromašnih a zaslužnih gradjana oprema država.

Poslije prosidbe slijede zaruke (ἐγγύησις). Na urečeni dan sastanu se, ali bez zaručnika i zaručnice, oci, ili zamjenici njihovi, pa sastave ženidbeni ugovor o mirazu, raspitu i t. d. Onih vjenčanih darova (ἔεδνα), što smo ih prije u Homera vidjeli, nema više. Do mala se slavi svadba (γάμος). To obično biva mjeseca gamelijona (polovica siječnja i veljače), i to, kad je mjesec pun. Na dan svadbe okite se maslinom i lovorom kućna vrata, gdje stanuju zaručnik i zaručnica. Zaručnik i zaručnica, svako u svojoj kući, okupaju se u vodi, što je dječaci, ili djevojke od roda njihova zahvate u kakvu osobito svetu vrelu — u Ateni bijaše to Kaliroja — i donesu. Za tim se odjenu u svečane haljine. Zaručnik u sjajnoj bjelini, mirišljivim uljem pomazan, pa mirtom, ljubicom, ili bršljanom ovjenčan ide sa svojim roditeljima k zaručnici. Tu se kupe svatovi, sve sami najbliži rodjaci mladenaca. Preko 30 ne smije ih po zakonu atenskom biti. Oni su ujedno svjedoci sklapanju braka. Kad su gosti na okupu, prikaže otac mlade žrtvu bračnim bogovima. Žuč se ne spali, nego baci, ili zakopa, jer gorčine ne treba u braku. Za tim se počne gozba. Tu su i ženske, ali za svojim stolovima; medju njima sjedi zaručnica sasvim zastrta. Jede se medju inim kolač od sezama, što je znak plodnosti. Dječak, trnjem i hrastovim lišćem ovjenčan, nosi vijaču s kruhom i govori: „Utekoh zlu, nadjoh bolje.“ U večer, kad se pir svrši, pa izlije žrtva i svako dobro mladencima zaželi, preda mati kćer zaručniku, da je vodi. Pred kućom čekaju kola, pod koja su konji, mazge, ili goveda upregnuta. Mlada, sa sitom, ili tavom u ruci, sjedne u kola, do nje s jedne strane zaručnik, a s druge djever. Punica zapali na ognjištu baklje, stane iza kola, a ostali se svatovi poredaju. Vijenac im resi glavu, a u ruci bukti baklja. Pred kolima je vodič. Kad on krene, krenu svi za njim. Stane ijuk; svatovi zapjevaju svatovsku pjesmu uz pratnju kitara i frula. Tko ih sretne, kliče i želi sreću. Svatove dočeka na vratima mati zaručnikova s bakljama, što ih je na kućnom ognjištu zapalila. Na mladu saspe slatkiša, plodova i sitna novca u znak, da bi ovako sreća kuću obasula. Više puta se kod zaručnika nastavi gozba. Prije nego će mlada u bračnu odaju, pojede dunju u znak plodnosti. Došavši u odaju, skine s lica veo, a pred vratima pjevaju mladići i djevojke pjesme (ἐπιθαλάμια), zbijaju šale, kucaju i lupaju na vrata. Pred vratima od odaje straži jedan prijatelj. Koji dan poslije toga primaju mladi darove od rodjakâ i prijatelja. Napokon uvede

muž ženu u bratstvo svoje, pa tom zgodom prikaže žrtvu i pogosti bratstvo.

Dok Atenjanin gotovo čitav dan izbiva i dolazi samo jesti i spavati kući, ženi je kuća sav svijet. Ona vodi kućanstvo i odgaja djecu; ima ključe od spremnica, brine se za kuhinju, pazi na ulje, vino, žito, sudje, haljine i drugo; odredjuje i nadgleda kućni posao robova i robinja. Robinje čupaju i češljaju vunu, pa predu, dok gospodja tka, kroji i pravi haljine. Osim toga joj one pomažu u kuhinji; kupaju je, oblače i prate, kad izlazi.

Stroga stega ženska popušta u Ateni za peloponeskoga rata. Preljub učesta, premda je za to odredjena teška kazan. Zatečena preljubnika smije muž ubiti, ili zlostaviti i tužiti, ako se s njim za novac ne nagodi; ženu mora s mjesta otjerati.

Muškarci imadu inoče, ili se zabavljaju u društvu emancipovanih, obrazovanih hetera, što su od druguda dolazile u Atenu. Kod njih ne susretamo samo mladež, nego takodjer zrele i ozbiljne ljude, velikane na polju znanstvenom, umjetničkom i političkom. Ako uzmemo na um slabu obrazovanost i uzahan pogled žene Atenjanke, lako ćemo razumjeti, za što je n. pr. lijepa, umna i prosvijetljena Milećanka Aspazija, koja je sredinom 5. v. stigla u Atenu, onako zanijela Atenjane. Nju su pače pohadjale neke odlične gospodje, makar se štošta nelijepa naklapalo po gradu; njoj se čudio sam Sokrat, a Periklo se poradi nje rastao sa ženom svojom i nju uzeo, ako mu po zakonu i nije mogla biti zakonita žena. Komedija je za to udarila na nj šalom, a ljudstvo ga grdilo, mjesto da se osvijesti i progleda, te potištenoj i zaostaloj ženi poda više naobrazbe i dostojniji položaj u svom društvu.

Razvraćene prilike društvene dovodile su sve češće do raspita. Muž je mogao bez ikakoga suda, na prosto pred svjedocima otpraviti ženu, ako i nije bog zna što skrivila. Miraz joj je dašto morao vratiti. Djeca su ostala kod oca. Ocu, ili skrbniku otpuštene žene bilo je prosto muža tužiti arhonu i tražiti, da ženi daje, koliko joj treba, da se prehrani. Ako je žena bila bez pravoga razloga otpuštena, smjela se uteći sudu, premda sud, čini se, nije imao vlasti prisiliti muža, da je natrag uzme. Ženi, ako ju je muž zlostavljao, ili joj bio nevjeran, bijaše slobodno predati tužbu arhonu i tražiti raspit.

Težnja za većom naobrazbom i slobodom izbija u Grkinje tijekom 4. v. sve jače. Filozofa Epikura sluša u Lampsaku gospodja Temista, žena nekoga Leonteja, i kći joj Leontijon; Hiparhija, djevojka iz bogate kuće, dolazi s bratom iz Maroneje (u Trakiji) u Atenu, da sluša kinika Kratesa; što više — ona

METELWIN Digital LIBRARY

se udaje za toga filozofa prosjaka. I u zabitnoj odaji ženskoj sviće amo tamo zora prosvjete. Eno filozofa Aristipa, gdje razlaže kćerci nauku svoju, a ona, kad se uda i bude mati, uči isto sina svoga! Pored onoga surovog nazora: svrha je ženidbi radjanje zakonite djece — javlja se novi, koji uči, da je brak ćudoredna zajednica, u kojoj se muško i žensko po raznoj darovitosti i sposobnosti svojoj upotpunjuju. Nova se struja nije dala ustaviti. Gradovi nijesu znali drugo, nego uvoditi nadzornike, koji će paziti, da žene u čemu ne prevrše.

2. Odgoj.

Odgoj u Homera. — Odgoj poslije Homera. — Odgoj u Ateni u 5. i 4. v. — Promjene poslije smrti Aleksandra Velikoga.

Gospodsko dijete u Homera nadaja mati sama, ili dojilja (τιθήνη). Raste pod paskom roditeljskom. Materi pomaže bajilja (τροφός), a ni otac se ne odbija. Andromaha, žaleći za mrtvim mužem Hektorom, tuži, što će joj ljudi zametavati i vrijedjati sinčića — onoga Astijanaksa, kojega je otac znao posaditi na koljena i davati mu birane zalogaje, sama mozga i debele ovnovine. I dojilja i bajilja jesu robinje.

Otac gleda, da od dječaka bude čovjek vrstan i zborom i tvorom. Lijep govor i krepak stas jest ono, za čim se čezne. Dječak plemenita roda pripravlja se za vijeće, skupštinu, rat, lov i natjecanja, kao što su utrka na kolima, šakanje, rvanje, trčanje, skakanje, kolutanje, strijeljanje s luka i bacanje koplja; on zna plivati i roniti; pleše, udara u formingu, ili u kitaru, pa k tomu pjeva; uči poznavati bilje i vidati rane; sluša iz ustiju kojega pjevača pjesme o bogovima i junacima. Slava otaca zanosi ga i potiče na junaštvo, a žrtve i molitve, kojima pribiva, napunjuju strahom božjim. Dječak ima kad i kad učitelja, kao što Alhilej Hirona.

Djevojka uči od matere presti, tkati, praviti haljine, prati rublje; ona od zabave pjeva, igra kolo i lopta se. Um joj mati bistri i bogati iskustvom i znanjem, što ga je stekla, boraveći u društvu prijatelja i znanaca muževljih.

Poslije Homera usavršavalo se poučavanje u gimnastici i muzici, a pored toga širilo se pismo u 7. v. — gospoda su ga jonska za cijelo poznavala i upotrebljavala još i prije — iz Male Azije preko otoka u Evropu, te su se otvarale škole s po-

sebnim učiteljima. Tjelesno i duhovno obrazovanje čuvali su plemići, da se visoko nad pukom uzdrže, samo za se; blage zrake znanja i umjenja ogrijaše gradjanstvo istom onda, kad je skršilo vlast gospodsku i izvojštilo sebi pravo na vladu. Tako dopusti Solon svim gradjanima atenskim polaziti škole i gimnazije (gimnastička vježbališta).

Dok je obrazovanost dječačka danomice napredovala, djevojačka je, i to u Jonjana, sve više zaostajala. Jonjani su ženu iz svoga društva istisli, pa je s toga i um djevojci, kojoj je mati bila učiteljica, morao zakršljati. Samo ondje, gdje se udata žena, kao u Doranâ i Eoljana, slobodnije kretala, svitali su ljepši dani razviću tijela i duše djevojačke. Spartansko djevojče uči izvan kuće na vježbalištu trčati, skakati, rvati se, bacati kolut i koplje; ona pjeva i igra u kolu, gleda dječake, kako se vježbaju. Kuća znamenite eolske pjesnikinje Sapfe — živi oko god. 600. — jest hram pjesme, gdje se sastaju umne, zanosne djevojke.

Potanje znamo za odgoj atenski, kakav je bio u 5. i 4. v. Za odgoj spartanski v. str. 204. i 205. Novorodjenče bi se u Ateni okupalo i povilo; nad kućnim bi se vratima, ako se rodilo muško, zatakla maslinova grančica; ako žensko, objesila bi se vunica. Ovako bi susjedi, rodjaci i prijatelji doznali, što se u kući desi. Otac bi odredio, hoće li se dijete hraniti, ili odvrći. Izlagala su se ne samo nakazna, nego i zdrava djeca, osobito ženska. „Dječaka“, veli stara komedija, „spravan je i siromah hraniti, a djevojčicu će i bogat izložiti.“ Ni molbe ni suze materine nijesu koristile; često se i sama mati, ako je rodila nagrdu, stidjela, pa željela, da djeteta nestane. Država je tomu malo gdje stajala na put. Jadno djetešce odnio bi rob na kakvo mjesto, kud su prolazili ljudi; tu bi poginulo, ili ga — to se većinom dogadjalo — tkogod digao, da ga za roba ili robinju othrani. Rijetko kad bi se našao čovjek milostiva srca i uzeo nahoda pod svoje. Nahodišta nije bilo.

Ako je otac dijete poštedio, slavila se redovno 5. dan slava čišćenja. Tom su se zgodom čistili svi, koji su oko poroda bili zabavljeni, pa i dijete. Na tu bi slavu došli rodjaci i prijatelji, a donijeli bi darove. Babica, ili koja rodjakinja uzela bi dijete na ruke i potekla oko ognjišta, preporučajući dijete zaštiti kućnih bogova; za njom bi trčali ostali prisutni. Od toga trčanja zadobi slava ime amfidromije (ἀμφιδρόμια). Dan bi se završio gozbom.

Deseti bi se dan djetetu nadjenulo ime. Skupio bi se rod i drugi gosti, prikazala žrtva i zabavljali kad i kad svu noć.

MeteLWNDigitalLIBRARY

Prvo bi se dijete redovno okrstilo po djedu ili babi, inače je odlučivala volja roditelja. Bilo je zaradi imena više puta prepiranja medju mužem i ženom.

O primanju djeteta u bratstvo v. str. 85. — Mati je hranila dijete svojim mlijekom, ili uzela dojilju. To bijaše robinja, ili siromašna gradjanka. Bogataši su gledali, da dobiju krepku Lakedemonjanku. Mati, što je sama dojila, imala je bajilju, gotovo uvijek robinju. Bajilja je dijete redila, povijala, nosala, nunala u kolijevci, pjevala mu uspavanke. Kolijevka je pleten košić s dva drška, ili je nalik na koritašce, ili stoji na nožicama, od kojih svaka ima odozdo kotačić. Košić se može objesiti i ovako njihati.

Kad već dijete ne siše, hrani ga bajilja nekom kašom, u kojoj ima meda; ako je što tvrdje, iskoše zubma i metne čedu u usta. Više puta iznese ga na polje; no da ga tko ne ureče, zamrlja mu lice, objesi mu kakvu pločicu s tajnim znacima, glavu Gorgoninu, ili drugu sitnicu, obično ružna oblika. Većemu djetetu pripovijeda pripovijetke i basne. Djeca imadu igračke: čegrtaljke, lutke — gdjekojoj se dadu udi previjati — kolica, kućice, ladjice, loptu, zvrk; jašu na trsci, tjeraju obruč, puštaju zmaja u zrak; njišu se na njihaljci, hodaju na štapovima (hodaljkama), skaču na jednoj nozi; upreže pse, ili jarce pod kolica, pa se vozikaju; grade čamčiće od drva, kuće od voska, kolica od kože; zabavljaju se s guskama, golubovima, pijetlima; kukcu za nogu vežu nit, igraju se slijepoga miša, skrivača, par i nepar i t. d.

Odgoj bijaše strog. Neposlušno je dijete osjetilo batinu, šibu, ili sandalu; tući ga je smjela i bajilja. Mališe su, da ih umire i upokore, strašili Lamijom, što vreba i ždere djecu, pa Mormonom, Gorgonom i drugim strašilima. Odgoj je nadzirala mati. Otac se malo bavio s djecom.

Do 7. godine othranjivala su se muška i ženska djeca zajedno, a poslije svako za se. Dječak je pošao u školu, a djevojka rasla uz mater u kući. Budući da običaj atenski nije dopuštao djevojci izlaziti osim u velike blagdane i branio roditeljima uzimati u kuću učitelja za djevojčicu, a malo koji otac poučavao kćerku, s toga je ono znanja, što ga je imala mati i bajilja, bilo jedino vrelo obrazovanosti djevojačke. Kud i kamo veća pažnja svraćala se na dječaka. Još prije 7. godine dali mu roba pedagoga, koji je uvijek bio uza nj, dok nije do mladića odrastao. On ga je učio čednosti i pristojnosti; putio ga, kako će se vladati u kući i na ulici, kako će za stolom sjediti i jesti; pokazivao, kako treba vezati cipele, ogrnuti plašt; opominjao ga, da se na ulici ni lijevo ni desno ne obzire, nego

da obori glavu i ravno preda se gleda; da se starijemu makne s puta, da šuti u prisutnosti starijih, dok ga što ne zapitaju. Pratio ga svuda, pa i u školu i palestru (παλαίστρα, rvalište); nosio mu potrebne stvari i čekao ga, dok se nije obučavanje svršilo. Dječak ga je morao slušati; ako riječ i prijetnja nije hasnila, bilo je batinâ. Pedagog je samo uzgajatelj. On ne poučava ni u kojem nauku. To pripada učiteljima.

Država, osim Sparte i donekle Krete, nije se starala za odgoj dječakâ; s toga i nije dizala škola, ni namještala učitelja, ni plaćala ih; nije marila, je li učitelj prikladan, vrši li dužnosti; nije roditelje silila, da djecu šalju u školu. Paziti, da se obuka ne počinje prije osvitka, da ne traje preko zalaska sunčanoga, da se ne griješi protiv ćudorednosti, to je sve, što je radila država za nastavu. Držati školu smio je, tkogod je htio; što će učiti dijete i kod koga, stajalo je do volje roditeljâ; ta oni su plaćali učitelja i slali mu darova o blagdanima.

Učilo se troje: gimnastika, čitati i pisati (γράμματα), glazba (μουσική). Za svaku od te tri nauke bio je obično poseban učitelj, ali se ipak dogadjalo, te je jedan isti poučavao u čitanju, pisanju i glazbi. U školi je vladala velika strogost, te se često i prečesto upotrebljavala batina i bič. Počelo se s gimnastikom, ili s čitanjem i pisanjem, ili s obojim.

Gimnastiku je učio pedotrib (παιδοτρίβης) u palestri. Učenici su se nagi — odatle je i ime gimnastici (γυμνός, nag) — vježbali ponajpače u rvanju, za tim u trčanju, skakanju, bacanju koluta* i štapova, koji su služili mjesto koplja. Palestra je rado blizu potoka, u kojem su se dječaci poslije vježbe kupali, a učili i plivati.

Učitelj čitanja i pisanja zove se gramatista (γραμματιστής). On je slobodnjak, ili gradjanin, koji je osiromašio; njega stari od svih učitelja najmanje cijene. Obučava u školskoj sobi, a gdjekoji na ulici pod vedrim nebom uz buku i štropot kola i prolaznika. Ima kad što i pomoćnoga učitelja. Dječak uči najprije pismena, od pismena prelazi na slogove, od slogova na riječi, od riječi na rečenice. Piše se pisaljkom (γραφίς) na drvenoj, voskom prelitoj pločici (δέλτος, πινάκιον). Pisaljka je od kova, ili bjelokosti. Jedan joj je kraj oštar, drugi tup; oštrim se crtaju pismena u vosak, a tupim zamažu grebotine, ako se što pogriješi. Pločica je jednostavna, ili složena; u potonjem je slučaju na jednoj strani svezano više pločica poput listova kakve knjige, te je prva

* Kolut (δίσκος) jest od mjedi, ili drva, a nalik na leću. Kolutanje je slično našemu kuglanju, samo što se kolut ne baca ravno, nego u luku (v. sl. 12.).

MeteLWNDigitalLIBRARY

i posljednja voskom omazana samo na unutrašnjoj strani, a ostale na obje. Piše se na koljenu, a ne, kao danas, na klupi ili stolu. Učitelj iscrta dječaku pločicu crtama, po kojima će pisati; napiše mu pismena i vodi isprva ruku; s vremenom diktuje i napisano ispravlja. Vještiji već učenici pišu crnilom (μέλαν) i trskom (κάλαμος) na papiru (βίβλος, χάρτη). Crnilo se pravilo od čadja i gume, a trska se zarezivala poput nekadašnjega guščijeg pera. Papir se gradio u Egiptu od rašća papira. Srčika se papirova razrezala u tanahne a široke trake; jedni se polagali na dasku uzduž, a drugi preko njih poprijeko; za tim se to okvasilo vodom iz Nila, pa se pridodalo nekakoga kelja i jako stislo. Izgladilo se plovučcem.

Za štivo je služila epska i didaktična poezija: Homerova Ilijada i Odiseja, Hezijodova Djela i dani, Ezopove basne i Teognisove elegije. Učilo se mnogo na pamet i to većinom u samoj školi. Učitelj bi govorio stihove, a djaci svaki put za njim. Mnogi su naučili svu Ilijadu i Odiseju na izust. Homer je Grcima bio ono, što nama biblija.

Za koju godinu, najkasnije u trinaestoj, počinje dječak učiti glazbu u učitelja — kitariste (κιθαριστής). Pjevanje, lira, kitara, frula, čitanje lirskih pjesnika, uputa u ritmiku i metriku to spada na glazbenu obuku. Kitara se uči rjedje od lire, jer je više za umjetnika i za glazbena natjecanja. Budući da se uz frulu ne može pjevati pjesma, koja je odraz misli i osjećaja, i budući da svirka njezina uzrujava a naduvanjem nagrdjuje lice, za to nije Atenjanima baš u volji. Ples se u ovo vrijeme u Ateni ne uči redovno; za dječačke zborove, što ih o svetkovinama treba, bira se stalan broj prikladnih dječaka, pa se uvježbaju. Za ples starih valja upamtiti, da ne pleše po dvoje, muško i žensko, zajedno, nego se zbor — dječaci za se i opet djevojke za se — ili uhvati u kolo, ili stane u redove, pa igra.

Sav je odgoj dječački išao za tim, da vježbanjem učini tijelo krepko, zdravo, okretno i lijepo, a srce da naukom i glazbom oplemeni. Strukovno obrazovanje, t. j. spremati djecu za neku struku, da budu učitelji, glazbenici, ili atleti, to nije bio zadatak ni svrha škole.

Poslije peloponeskoga rata nasta promjena. Razvitak filozofije nije samo utjecao na mladiće, nego i na uzgoj dječaka. Pažnja se sve više svraćala na um, a srce se puštalo s vida. Težnja za što većim, opsežnijim znanjem jest znak toga vremena. Tako se sada proširi obuka: uvede se računstvo (λογιστική) — do sada su djeca kod kuće učila na prste i kamečke računati — geometrija i crtanje (γραφική). Frulanja nestade iz

škola. Posebni učitelji računstva za zrelije dječake javiše se tijekom 4. v. Crtanje je bilo korisno za prosudjivanje ljepote. „Crtanje“, kaže Aristotel, „otvara oči za tjelesnu ljepotu.“

Iskvarenost je u životu otimala mah. Posljedice se opažaju, po gotovo poslije Aleksandra Velikoga, u odgoju djece. Vlada nebriga. Djeca se sve češće izlažu, matere sve manje doje; mališi su gotovo sasvim družini prepušteni. Škola ipak znatno napreduje. Od svršetka 4. v. naprijed izbijaju novosti: općina uredjuje školstvo, postavlja školske oblasti, namješta i plaća učitelje, da uzmogne i siromašno dijete dolaziti na obuku; pored gramatistâ susretamo učitelja filologa (γραμματικός); množe se i usavršavaju učila, što više — otvaraju se djevojačke škole. Bogati knezovi i rodoljubi poklanjaju općinama velike svote, od kojih se kamate troše za učitelje. U Teju je neki bogataš Politrus darovao 34.000 drahmi (26.860 K). U istom je gradu sav odgoj mladeži nadzirala posebna školska oblast, a narod je od godine do godine birao za obuku u čitanju, pisanju, gramatici i književnosti tri učitelja s godišnjom plaćom od 500, 550 i 600 drah. (395, 434 i 474 K); za gimnastiku dva, svakoga s plaćom od 500 drah. (395 K), a jednoga za glazbu sa 700 drah. (553 K). Bila su tri tečaja i svake se godine držao ispit. — U siromašnim općinama, ako nije ni od kuda bilo potpore, ubirao je učitelj, kao i prije, plaću od roditelja, i to svaki mjesec posljednjega dana; od toga je živio i plaćao stanarinu za školsku sobu.

Svršivši početne nauke prelazio je sada dječak u ruke filologu — gramatiku. To je bio stručnjak, koji se naobrazio u filološkoj školi u Aleksandriji, ili Pergamu, gdje je bilo velikih knjižnica i učenih ljudi. Učio je djake pravilno izgovarati riječi, lijepo i deklamatorno čitati; čitao s njima epske, didaktične, lirske i dramske pjesnike i pri tom razlagao jezik, vježbao u oblicima, uzimao ritmiku i metriku; tumačio sadržaj, crtao književnost; dao učiti na izust i deklamovati; nastojao, da se učenici uvježbaju u ortografiji i da im jezik bude čist, a slog lijep. Tudjih jezika nije učio.

Tumačeći pisce zalazio je gramatik u mitologiju, povijest, starine, književnost, filozofiju, retoriku, geografiju, matematiku, astronomiju i prirodne znanosti. To urodi školskim knjigama i učilima. Pored hrestomatijâ pojaviše se knjige za mitologiju, sadržaji epâ, geografijske karte, kronološki prijegledi za političku i kulturnu povijest i t. d.

Velika je osobitost ovoga doba djevojačka škola. U Teju poučavaju ona tri prva učitelja i djevojke; a to za cijelo nije bila jedina općina, koja je tako radila.

METELWIN Digital LIBRARY

Odgoj u ovo doba smjera, da mnogostrukim znanjem nakrca mladi um. Glazba i gimnastika gubi svoju nekadašnju uzgojnu vrijednost. Glazbu većinom drže sredstvom za zabavu, a ne, kao nekad, uzgajateljicom duše dječje; ne uče je, da im oplemeni ćud, nego da steku što veću vještinu. I s gimnastikom je tako. Za razne grane njezine susretamo posebne učitelje — gimnaste (γυμναστής). Obuka nije više jedinstvena; ona je jednostrana i gubi se u sitnice. Nije joj zadatak opća njega tjelesna, nego postignuće velike vještine.

3. Mladenačko doba.

Proslava zrelosti dječakove. — Zanimanje mladenačko: gimnastika, lov, jahanje, zabave, filozofija i retorika. — Gimnazija. — Plaća učitelja govorništva i filozofije.

Sa 16. godinom postaje dječak atenski mladićem. To se slavi. Kućna vrata kiti Apolonova lovorika, vunicom ovita. Mladić izlije žrtvu Heraklu. Prijatelje vršnjake podvore mu roditelji vinom. Sad odreže dugu kosu i prikaže je hranitelju mladeži Apolonu. Napokon ga odvedu — bilo je to treći dan svetkovine Apaturijâ — pred bratstvo, i tu on prinese žrtvu.

Mladić se riješi pedagoga i obične škole, te se svom dušom, ako su mu roditelji imućni, pa se ne treba latiti određenoga posla, oda gimnastici, lovu, jahanju; sluša filozofiju i retoriku, traži kojekakve zabave. Ne polazi, kao nekad, palestru, nego gimnaziju, gdje se po volji vježba. Za gimnaziju je nekad dostajao čistac, šumicom obrastao a blizu rječice, u kojoj su ljudi odmah mogli plivati, ili kupati se poslije vježbe. Po malo su se gradile zgrade sve sjajnije i sjajnije. U poznije vrijeme nahodimo u gimnaziji knjižnicu, dvorane za filozofe i retore; mrzlu, toplu i parnu kupelj; sobe, gdje ljudi — ta vježbaju se nagi — odlažu odijelo, gdje mažu tijelo uljem, gdje se posipavaju prašinom i pijeskom, da jedan drugoga kod rvanja uzmogne čvrsto uhvatiti i držati; tu ima mjestâ za trčanje, skakanje, rvanje, kolutanje, bacanje štapa (koplja), loptanje i druge igre; dižu se žrtvenici i kipovi Hermesa, Herakla, Erosa, Apolona i drugih bogova; steru se staze, natkriti hodnici i trijemovi; sjedala te nude, da počineš; gajići te hladom hlade, a nasadi nasladjuju oko. Stara se Atena ponosila trima gimnazijama, i to su: Akademija, Likej i Kinosarg. Poslije ih se još nekoliko sagra-

dilo. Jedna od njih, i to Ptolemejeva, odlikovala se bogatom knjižnicom.

U gimnaziji se kupe mladići i zreliji ljudi. Tu momak jača i duhom i tijelom; razgovor s iskusnijima i starijima, napuci njihovi podaju mu okrepe duševne, a vježba snage tjelesne. Dok stariji šeću, pregibaju ude, loptaju se i igraju vrećom (κώρυκος)*, dotle se momci — sudjeluju često i stariji — vježbaju u onom, što su u palestri od učitelja naučili. Jedni se utrkuju, drugi skaču, ili se rvu; ovi se umeću kolutom, a oni štapom. Poticale su ih na to igre o velikim svetkovinama. O raznim natjecanjima v. str. 176.

Lovom se bavila mladež i zreliji ljudi od davnine. U Homera se često lovi. Lovac je oružan kopljem, sulicom, tobolcem i lukom. Ne lovi samo od zabave, nego i za to, da polja i stada od nemila gosta obrani. Ovdje, vidimo, tjera sunčana žega krasna jelena iz šume na vodu; čim stupi na polje, obori ga ubojito koplje. Lovac mu šibama sveže noge, uprti ga i, uštapajući se kopljem, nosi kući. Ondje goni cijelo društvo sa psima jelena, ali lavež pasa i krika ljudi domami lava; lovci se prepadnu i stanu, a jelen umakne. Sjutradan dodju u većem broju, da se s lavom ogledaju; opkole ga i gadjaju, a on bijesan srće ovamo i onamo, dok se pogodjen ne sruši. Eno opet hajke na divlje svinje, što su štetu počinile u polju i nasadima! Vepar, čim čuje graju, nakostruši čekinje, brusi kljove, vatru sipa iz očiju; lomeći granje srće iz guštare i ljuto napada pse i ljude. Ni ptice nijesu na miru. I za njima se krade čovjek, pa blizu gnijezda namješta zamke; drozdovi i golubovi vraćaju se k svomu noćištu, ulijeću u zamke, i one im stegnu vrat.

Lov je u potonje vrijeme Grku mila zabava. Zecova, jelena, srna, divljih svinja, medvjeda i vukova ima dosta. Spartanac lovi, da se vježba za rat i da sebi i drugovima svoga stola zasladi priprost ručak. Bogati se plemić ponosi skupim lovskim psima i rado u društvu pripovijeda svoje lovačke doživljaje. Poslije Aleksandra Velikoga nalazimo lovačka društva. Lovcu služi koplje, sulica, ćula, praća, rijetko luk; za tim zamke, mreže i izvježbani psi. Ptice se hvataju na lepak. Ide li tko na zeca, urani pred zoru, ponese ćulu, povede na konopcu pse, a momak mu nosi mreže. Kad stignu šumi, momak na izlazima, u vododerinama i na drugim prikladnim mjestima razapne mreže, pa ostane, da pazi. Lovac, kad je već sve u redu,

* Vreća puna pijeska, brašna, ili čega drugog visi na užu o stropu. Jedan je od igrača zanjiše i rine u koga; odrine li ovaj sretno, dočeka je on prsima, ili rukama i opet turne od sebe.

METELWIN Digital LIBRARY

zadje sa psima u šumu i zavjetuje se Apolonu i Artemidi, da će im dio plijena prikazati. Za tim odriješi najboljega psa; pa namjeri li se ovaj na trag, pusti drugoga, pa za čas trećega i redom ostale. Oni tiho trče, a lovac je uvijek za njima. Kad iskoči zec, zalaju psi, a lovac vičući digne ćulu, ucka pse i trči, dok zeca psi ne uhvate, ili sam ne upadne u mrežu. Pravi lovac, ako uhvati mladoga zečića, pušta ga na slobodu. Zimi lovi bez psa, jer drži, da njuhu pasjemu škodi snijeg. — Za jelena upotrebljava jake, velike pse indijske; ubija ga hitaćom sulicom, ili hvata zamkom ovako: Iskopa na kakvu prolazu u gori malu, okruglu jamu, po rubu usadi okrugao drven vijenac, drvenim, ili željeznim čavlima obit; na to stavi zamku, kojoj za jedan kraj priveže komad drva. Sve to pokrije granjem i zemljom. Kad jelen padne nogom u jamu, ogrebu ga čavli, te od boli brzo izvuče nogu, a s njom i zamku. Drvo na konopu stegne zamku, smeta ga u trku i ostavlja trag. Lovac ga lako prati i stigne. — Na veprove ide obično više lovaca. Vode sa sobom pse indijske, kretske, lokranske i lakonske. Oružani su kopljima i sulicama; nose i mreže. U šumi najprije odriješe jednoga psa. Kad dodje do ležaja, stane lajati. Vepar obično ne izlazi, te lovci imadu kad razapeti jake mreže. Čim je to gotovo, uzmu sulice i koplja, koja imadu na držalju dvije željezne, ili mjedene kuke; puste sve pse na vepra. On izleti, a za njim se natisnu psi i lovci. Lete sulice i kamenje. Zapadne li vepar u mrežu, onda najvrsniji i najjači lovac pridje i kopljem ga probode; ne zaplete li se u mrežu, nego se pred mrežom okrene, mora mu lovac vješto rinuti koplje u prsi; kuke na koplju ustave zvijer, da u bijesnu naletu ne dopre do ruke. Divlje se svinje hvataju i zamkom, kao i jeleni.

Jahanju nalazimo trag već u Homera. Kad Diomed i Odisej ob noć kao uhode ubiju u taboru trojanskom tračkoga poglavicu Reza, svežu njegove krasne bijelce, pa na njima odjašu. Bojna kola, s kojih se u Homera bije boj, s vremenom istisnu konjica, te ih vidimo samo još kod utrke o velikim svetkovinama. U 7. v. mora da je jahanje sasvim u običaju, jer se g. 648. u Olimpiji uvodi kao natjecanje U Ateni se ono počelo više njegovati poslije persijskih ratova, kad je zakon imućnima nalagao, da svatko od njih hrani jednoga konja za konjicu. U vrijeme peloponeskoga rata pretegla je u mladeži pomama za lijepim jahaćim konjma, te je mnogi s toga rasuo imutak.

Za peloponeskoga rata javi se pokvarenost. Atenjani, staro i mlado, polaze krčme, kamo se nekad i pristojan rob žacao zaći. U krčmi krate i trate vrijeme kockom, zabavljaju se kita-

rašicama, frulačicama i plesačicama; vesele se, gledajući boj pijevaca i prepelica.*

No ima i svjetlija strana u životu mladenačkom — težnja za višom obrazovanošću. Od kako je u Ateni osvanuo Protagora, Gorgija i druge sofiste, pojagmiše se mladići iz bogatih kuća, ne mareći za skupu školarinu, za njihovim predavanjima, koja su obuhvatala retoriku i k tomu razne grane filozofije.** S vremenom se retorika odvoji od filozofije Tako, vidimo, otvara Izokrat školu govorničku, Platon nauča filozofiju u Akademiji, a kinici u Kinosargu. Poslije osnuje još Aristotel peripatetsku školu u Likeju, Zenon stoičku u „pisanom trijemu“ (στοὰ ποικίλη) i Epikur svoju u svom vrtu.

Učitelji filozofije i govorništva, ako nijesu, kao n. pr. Sokrat i Platon, badava učili, pobirali su školarinu od učenika, dok ih nije s vremenom država stala plaćati. Po caru Antoninu Piju (g. 138.—161. posl. Is.), kaže se, dokopali su se filozofi i retori u svim pokrajinama časti i plaće.

Atenski je mladić svoju zabavu i nauku morao u 5. i 4. v. na dvije godine prekinuti. Kad je naime mladić u 18. godini postao punoljetan, morao je kao efeb stupiti u vojnike i dvije godine vježbati se.

* To je u Grka bio omiljeli sport. Pijetle i prepelice hranili su kod kuće i učili boju, što ga je staro i mlado rado gledalo. Pijetlima su, da bude boj žešći, davali prije boja jesti češnjaka i noge im oružali oštrim, mjedenim ostrugama. Boj su bila po dva pijetla na stolu, koji je po rubu imao ogradu. Mladići su često pod haljinom sa sobom nosili pijetla, pa se u velike kladili, čiji će pobijediti. I gledaoci su se kladili.

** „Kad sam,“ veli sofista Hipija kod Platona, „došao u Siciliju, za kratko sam vrijeme — a boravio je ondje Protagora i bio na vrhuncu slave svoje — zaslužio, makar sam od njega bio puno mladji, do 150 mina (11.887 K), a od toga u neznatnom mjestancu sicilskom Iniku ravno 20 mina (1.571 K).“

II.

Stan i uredjenje u njem.

1. Kuća.

Najstarije doba. — Palača u vijeku mikenskom. — Palača u Homera — Potonja kuća. — Kuća poslije Aleksandra Velikoga. — Cisterne, vrela, vodovod i kopani zdenci.

Grci su isprva stanovali u pećinama i kolibama. Kolibe su, čini se, u početku bile okrugle, a poslije četverouglate. Krov im je bio šiljat. Stanovi su se gradili po dolinama, a s vremenom i na strmim, kamenim obroncima. Tu bi naseoci isjekli onoliko prostora, koliko bi im trebalo za stan; dno bi izravnali, ostale tri strane oklesali, te bi im sama hrid bila zidom; u otražnju stijenu, kao što to pokazuju ostaci na gori Sipilu kod Magnezije, usadili bi stupove za krov, a strane bi, koliko ih nije živa, isječena hrid zatvarala, izgradili. Pred kućom bi izdubli u kamen jamu — cisternu.

S razvitkom vlasti razvila se i gradnja palača. Za vijeće, pratnju, družinu i blago trebao je vladar mnogo prostora. U mikensko su doba kraljevi rado gradili dvore na kakvu strmu visu i okruživali ih jakim zidom. Kako su kraljevski dvori bili gradjeni, to nam lijepo prikazuju ruševine tvrdjave Tirinsa. Zidovi od dvora stoje još $^1/_2$—1 m visoko. Brežuljak, na kom se nekad dizao kraljevski grad, jest strm, jedno 18 m visok; površina mu je odozgo 300 m duga, a do 100 m široka. Sjeverna polovica leži za nekoliko metara niže od južne. Južnu,

višu zapremaju ruševine kraljevskoga stana; odavde vode stube u srednji dio, gdje su, kako se misli, bili stanovi za služinčad; u najdonjem, sjevernom dijelu nahodile su se valjada staje i gospodarske zgrade (sl. 18.).

Kraljevska je palača opasana debelim zidom od kamena. Na jugoistoku ulazilo se na velika dvokrilna vrata (H) u prvo dvorište (F). Vrata su bila natkrita; pred njima i iza njih bio je trijem. U otražnjem trijemu, koji je bio već u dvorištu, nalazila su se na desno vrata, koja su dugim hodnikom vodila u ženski stan. Koračiš li u dvorište, vidiš na sjevernoj strani opet druga vrata s trijemom sprijed i straga (K); sasvim su nalik na prva, samo što nijesu tako velika. Prodješ li njima, eto te u drugom dvorištu, pravilnom četverokutu (L). Desno kod ulaza stoji žrtvenik s jamom, u koju je valjada tekla krv zaklanih životinja. Pod je dvorišni gladak, od vapna, sitnim bjelutkom izmiješana. Na sjevernoj strani dvorišta a nasuprot ulazu smještena je zgrada za muškarce, a uz ostale tri strane, vidiš, sterao se trijem. Sama zgrada je razdijeljena na troje. Najprije dolaziš u trijem (κίθουσα) s dva stupa sprijed; zidovi su mu bili drvom obloženi. U dnu trijema nahode se u zidu troja, jednako velika vrata, jedna do drugih; bila su dvokrilna. Prekoračiš li koji od ta tri praga, osvaneš u predvorju (πρόδομος), iz kojega se lijevo na mala jednokrilna vrata ide u kupaonicu, a ravno na velika, koja su, čini se, samo zavjesom bila zastrta, u dvoranu (μέγαρον), što je 11·81 m duga, a 9·75 m široka (M). Drugih vrata u dvorani nema. Tu se sastajalo i gostilo vijeće; amo su dolazili poslanici, gosti i ljudi, koji su tražili zaštitu. U sredini se vidi trag okruglomu ognjištu, oko kojega su stajala četiri stupa, a držali su krov. On je valjada na istočnu bio ravan, a u sredini nad stupovima imao nastavak poput kule, kuda je sa strana izlazio dim, a ulazilo svjetlo.

Muškomu stanu na istoku leži ženski. Sličan je muškomu, samo što je manji i nema predvorja. Ima dva četverouglata dvorišta. Izmedju oba stana, koji su sasvim odijeljeni, vidiš hodnik, kojim se ostrag oko muškoga stana dospijeva iz ženskoga stana u kupaonicu. U ženski se stan dakle moglo iz kupaonice i od glavnoga ulaza. Zgrada je razdijeljena samo na dvoje: na trijem i dvoranu. U trijemu su troja vrata, u svakom od tri zida po jedna; lijevo se ide u kupaonicu, desno u bračnu odaju (θάλαμος), u riznicu i druge odaje, a na srednja vrata — bila su dvokrilna — u dvoranu, usred koje stoji četverouglato ognjište. Tu je preko dan boravila domaćica i sa sluškinjama radila. Stupova nije imao ni trijem, ni dvorana.

METELWIN Digital LIBRARY

Zidovi zgradâ bili su do neke visine od kamena, a dalje od velikih, na suncu sušenih opeka.* Medju opeke bile su vodoravno uzidane drvene grede, da gradnja bude jača. Zidove je pokrivala ilovača, a preko nje se još nalazio sloj čista vapna. Stijene su iznutra bile ili islikane bijelom, crnom, modrom, crvenom i žutom bojom, ili obložene drvom, ili pločama od alabastra. U alabastru, na kom su dlijetom bili predočeni razni prizori, pružao se gore upored sa stropom umetnut trak od modre cakline (κυανός). Stupovi, što su podupirali krov od trijemova i dvorane, bili su od drva, a stajali na tesanom kamenu. Pod u dvoranama načinjen je od čista vapna bez bjelutka i iscrtan u četverokute. Vidi se, da je bio obojen. Pragovi su većinom kameni, rjedje drveni.

U silno debelom kamenom bedemu na jugu kraljevske palače nalaze se klijeti (B), koje su služile za skladišta. Stubama se silazi u presvodjeni hodnik (C), a odavde u klijeti. Takve su se klijeti našle i u bedemu na istočnoj strani (P, Q).

Veličajnosti u gradnji dvorova nestajaše s vremenom. U doba homersko, t. j. u 9. i 8. v., ne grade više kraljevi stanova na strmim bregovima, niti ih utvrdjuju onakim utvrdama. Nestor prebiva u pjeskovitom Pilu, a Alkinojev se dom stisnuo medju kuće gradjanske. Homer ima, rišući dvore kraljevske, za cijelo pred očima palače suvremene gospode jonske u Aziji. Nalik su na dvor tirinski. Na dvokrilna se vrata ulazi u dvorište, u kojem je žrtvenik Zeusa, zaštitnika kućnoga (ἑρκεῖος), a naokolo su porazmještane gospodarske zgrade za spremanje hrane i za žrvnjeve, za tim spavaonice za sluge, pa staje za konje, mazge i drugo blago, koliko se nije timarilo vani na imanju. Drugoga dvorišta nema. Nasuprot dvorišnim vratima diže se stan gospodara i njegove porodice, a obuhvata trijem, mušku dvoranu, ženske odaje, bračnu odaju, riznicu i kupaonicu. Tko želi u dvoranu, mora najprije u prostran trijem, kojemu krov podupiru stupovi. Pred trijemom na obje strane stoje kamene klupe. Predvorja, čini se, nema, nego iz trijema, u kojem noćivaju gosti, vode vrata u dvoranu.** Prag je od hrastova, ili jasenova drva, ili od kamena. U dvorani se nahodi ognjište, na kom se priredjuje jelo za goste; stupovi, valjada četiri, drže krov, koji je po svoj prilici ravan. Pod je zemljom nabit. Na zidovima unutra

* U Troji su se našle opeke 0·67 m duge, 0·45 m široke, a 0·12 m debele; nijesu žežene, nego samo na suncu sušene.

** Αἴθουσα, πρόδομος i πρόθυρον, sva je prilika, znače u Homera isto. Ni u Troji, kako pokazuju otkopani ostaci, nije muška dvorana imala predvorja, nego samo trijem.

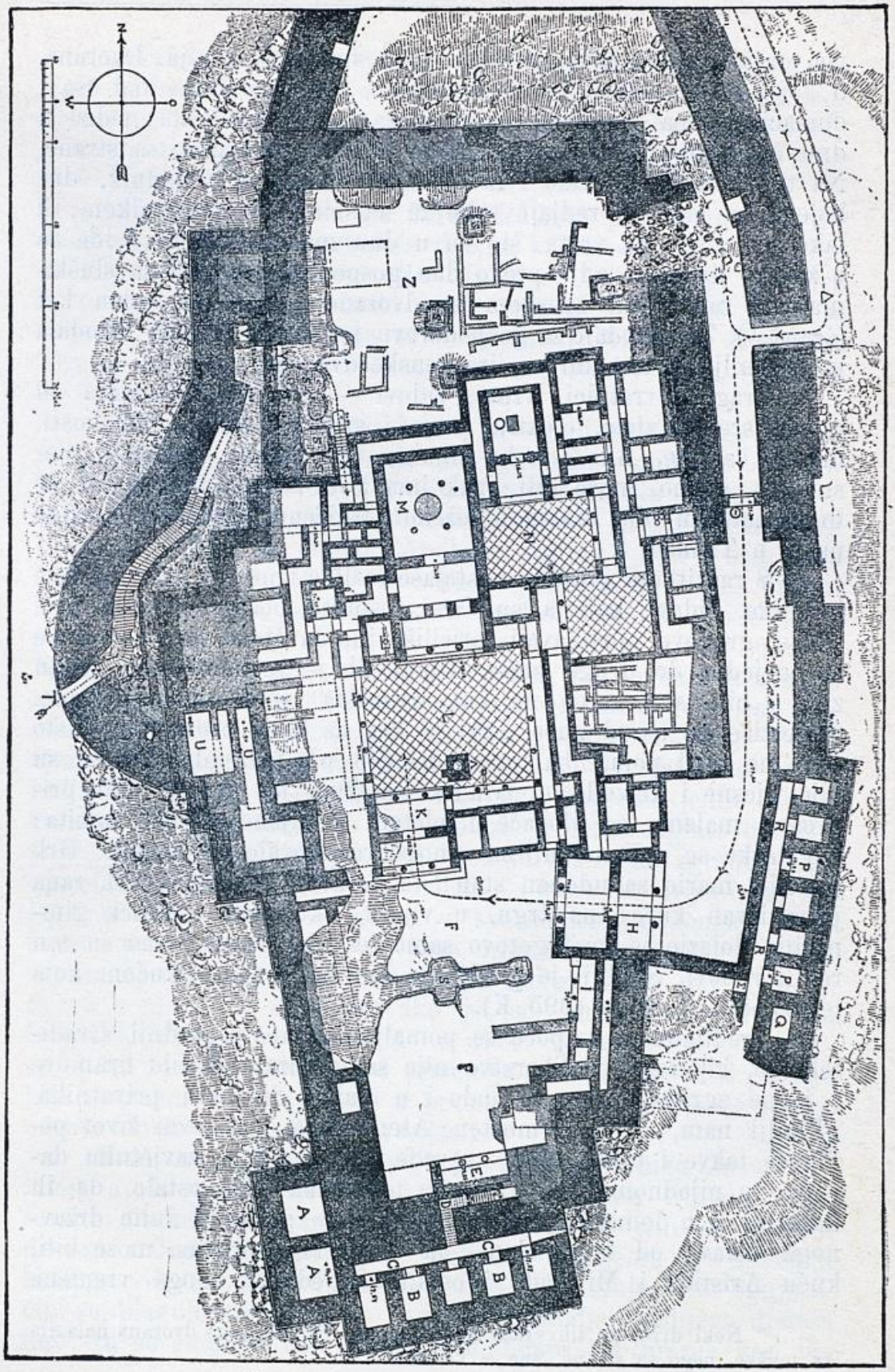

Sl. 18. Argolska tvrdjava Tirins.

METELWIND Digital LIBRARY

visi oružje, a oko jednoga stupa stoji stalak za koplja. Dvorana, u kojoj ne susretamo samo muškarce, nego uz muža kad što i domaćicu, ima osim glavnoga ulaza još dvoja vrata: jedna u dnu nasuprot ulazu, a druga, i to nekakva vratašca, sa strane. Na ta vratašca, pa tako i iz trijema, dolazi se u hodnik, duž kojega se, čini se, redjaju sobe za sluškinje. Tim hodnikom, ili takodjer ravno na vrata što su u dnu muške dvorane,* ide se u žensku dvoranu, gdje preko dan gospodarica boravi sa sluškinjama i radi. Nad ženskom se dvoranom diže još jedan kat (ὑπερῷον). Tu su odaje za gospodarevu porodicu. Bračna je odaja u prizemlju, i to, čini se, iza ženske dvorane.

Prag, dovratnici, vrata, zidovi — sve sja u Homera od mjedi, srebra, zlata, elektra (smjese srebra i zlata), bjelokosti, modre cakline. Ako i treba mnogo toga odbiti na maštu pjesnikovu, a ono, može biti, ipak ima žive istine. Bit će, te je to na istočnu bilo limom obloženo i iskićeno. Modra se caklina našla u Tirinsu.

S razvitkom gradova nastajaše razlika izmedju kuće gradske i seoske. Zidovi, kojima su Grci, osobito poslije provale persijske, gradove opkoljavali, prisiliše ih, da štede prostor. Kuće su se jedna do druge zbile. Dijelio ih je većinom samo jedan zid, a bile su obično na kat. Dvorišta ispred kuće nestade. Smjestiše ga usred kuće. Prvi je kat, da bude prostraniji, često puta na ulici poput balkona odskočio od prizemlja. Ulice su bile tijesne i krivudaste. Gradske su kuće još u 5. v. bile priproste, malene, od ilovače i pletera gradjene, a bez nakita; bogataške se redovno nijesu mnogo razlikovale od ostalih. Grk još nije mario za udoban stan; ta boravio je obično od rana jutra izvan kuće: na trgu, u vijeću, skupštini, sudnici, gimnaziji; dolazio je kući gotovo samo jesti i spavati. Posao su mu radili robovi. Srednji je gradjanin bio zadovoljan s kućom, koja je vrijedila 5 mina (395 K).

Sredinom 4. v. poče se pomaljati raskoš u gradnji. Graditeljstvo, kiparstvo i slikarstvo nije samo dizalo i kitilo hramove i javne zgrade, nego se dalo i u službu imućnih privatnika. „Predji nam," veli Demosten Atenjanima, „za javni život podigoše takve i tolike divne zgrade i hramove sa zavjetnim darima, te nijednomu od njihovih potomaka nije ostalo, da ih natkrili. A u domaćem životu bijahu tako pošteni i duhu državnoga ustava od srca odani, da onaj, koji od vas, može biti, kuću Aristida i Miltijada i ostalih uglednika onoga vremena

* Neki drže, da tih vrata nije bilo, niti da se ženska dvorana nalazila iza muške, nego sa strane, kao u Tirinsu.

pozna, kakva je, vidi, da nije ni u čemu sjajnija od kuće susjeda njihova.“ Malo dalje nastavlja: „Pogledajte one, koji sada upravljaju! Nekoji od njih postali su od siromaha bogati ljudi, a drugi, za koje se nije ni znalo, ugledni, a nekoji su svoje kuće sjajnije posagradili, nego što su javne zgrade.“

Atenjani, pošto su im Persijanci raskopali grad, podigoše kuće na brzu ruku. Nastadoše tijesne, krivudaste uličice. Lijepe su bile samo neke glavne ulice. Takvi su bili i drugi gradovi. Ljepotom se odlikovao lučki grad atenski Pirej, što ga je u vrijeme Periklovo zasnovao učeni graditelj Milećanin Hipodam. Trg je bio pravilan četverokut, a ravne, široke ulice sjekle su se u pravom kutu.

Kuće grade gospodari samo za se, ili za stanare. Stariju kuću gradsku, u kojoj stanuje sam gospodar, možemo od prilike ovako pomisliti. Pred vratima stoji rado kip Hermesov — to je kamen stup s glavom Hermesovom — ili kip Hekatin, ili šiljat stup, koji je simbol Apolona Agijeja. Kad i kad pred kućom raste lovor. Hoćeš li u kuću, pokucaš na vrata. Vratar, koji često ima uza se psa, otvori, pogleda, tko je, i ide javiti gospodaru; pa ako si mu s voljom, pusti te vratar unutra. Nema li kuća vratara, udariš biočugom, što je na vratima, ili zovneš, kako su običavali Lakedemonjani. Lupati nogom jest prostački. Koračiš li preko praga, dospiješ u vežu (θυρωρεῖον). S obje strane veže nahode se razne prostorije: sobica vratarova, kakva radionica, dućan, ili što drugo; više puta zaprema jednu stranu kolnica i konjska staja. Iz veže dolaziš u četverouglato dvorište (αὐλή, περιστύλιον), koje je svud naokolo zatvoreno zgradom. Na tri strane: desno, lijevo i sprijed — stere se trijem, iz kojega se ide u sobe za goste, u spavaonice za domaće muškarce, pa u klijeti, gdje se čuva hrana i drugo. Ako je gospodar liječnik, obrtnik, ili trgovac, možeš mu u radionicu, ili dućan s ulice i iz dvorišta; ako je pak on radionicu i dućan iznajmio, ulazi se ovamo samo s ulice. Nema li kuća ni radionice ni dućana, onda je zid prizemlja iz vana pust; ta prozorâ ima u takom slučaju samo u prvom katu, a prostorije u prizemlju dobivaju svjetlo iz dvorišta.

Sred dvorišta jest žrtvenik kućnoga zaštitnika Zeusa (ἑρκεῖος), a u dnu na četvrtoj strani, gdje nema trijema, vidiš sasvim otvorenu dvoranu (παστάς, προστάς). U jednom se kutu dvorane nalazi kućna svetinja — ognjište. Na njemu se u imućnim kućama više ne kuha. Za to je posebna kuhinja. Do ognjišta, čini se, blaguje porodica; tu ona slavi porodjaj, nadijeva djetetu ime; tu se skuplja, kad se tko ženi, udaje, ili umre; kad tko

METELWIN Digital LIBRARY

ide na put, ili se vrati. Tu dočekaju novoga roba, kad prvi put stupi u kuću; tu je utočište robu, kad što skrivi, pa strancu i neprijatelju. (Ogl. gornju polovicu slike 19.).

S jedne strane dvorane jest bračna odaja, s druge spavaonica i to valjada za kćeri; iza bračne odaje, dvorane i spavaonice smještene su ženske radionice, gdje se pod paskom domaćice čupa vuna, prede, tka i drugo radi. U bračnoj se odaji čuva kovčeg sa dragocjenostima, pa bračni i svadbeni bogovi u škrinjicama i kapelicama, koje su prema imutku gospodarevu priproste, ili umjetno izradjene. Jedna vrata (μέταυλος) vode iz dvorane u ženske radionice, druga u bračnu odaju, treća u spavaonicu; susretamo još vrtna vrata (κηπαία), na koja se iz radionica ide u vrt, ako ga kuća ima.

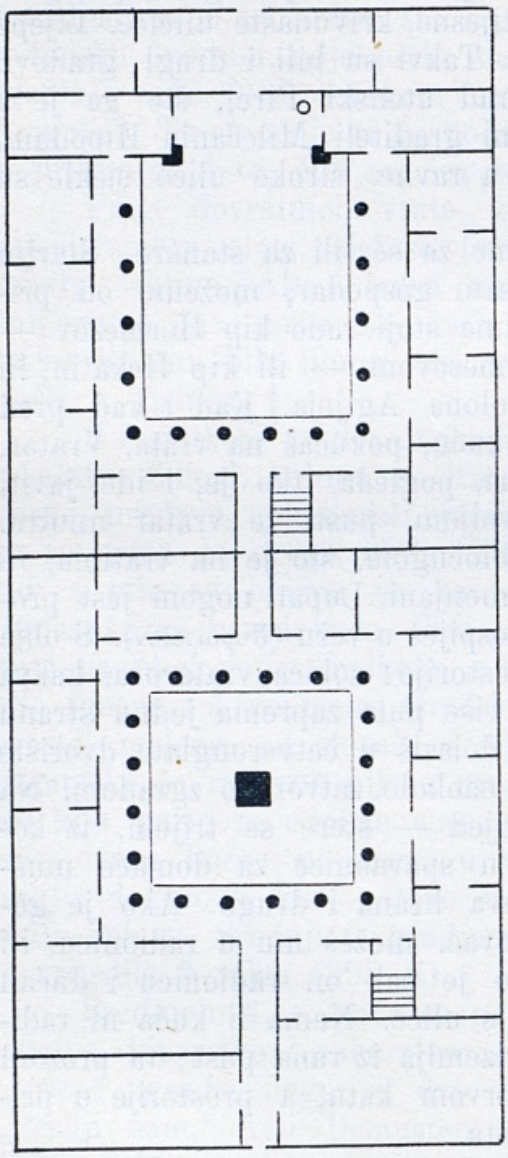

Sl. 19. Nacrt kuće atenske.

Prednji dio kuće (ἀνδρωνῖτις) pripada muškarcu, a stražnji (γυναικωνῖτις) ženskomu svijetu. U prvom katu, koji se pruža preko cijeloga prizemlja, ili samo preko jednoga dijela, spavaju sluškinje. Ako je kuća tijesna, nalaze se sve ženske radionice i odaje gore; no ako i nije tako, opet se ženske rado uspinju ovamo i na ulicu zirkaju.

Temelj se gradi od kamena, a ostali zid od drva i opeka na suncu sušenih. Žežena se opeka u to vrijeme upotrebljava samo za krov, a za zid teško prije rimskoga doba. Zid se obljepljuje vapnom, ili sadrom, više puta se slika. Krov je obično ravan, žeženom opekom poploćen; preko opeke se meće zemlja, ili sadra. Ima i šiljatih krovova. Prozori imadu rešetku, ili kapke. Po zidovima

se iz vana pisalo i šaralo, kao i danas. Ima pohvala i zlobnih primjedbi, kao n. pr. Pirilampov je sin lijep, Melita voli Erotima, Erotim voli Melitu.

Poslije Aleksandra Velikoga gradilo se sjajno, po gotovo na imanjima, gdje nije, kao u gradu, smetalo tijesno gradilište. Bogataška kuća grčka zadobi sada još jedno četverokutno dvorište. Nalazilo se u sredini novoga dijela zgrade, a imalo na sve četiri strane trijem. O tom novom dijelu misle neki, da je zapremio još neizgradjeno mjesto — vrt, a bio odredjen samo za ženski stan. Novu kuću pomišljaju ovako. Uzmi, kažu, staru kuću, pomisli, da iz dvorane (παστάς) ne dolaziš više na vrata u ženske radionice, nego vežom u drugo dvorište s trijemom na sve četiri strane i s raznim prostorijama, gdje porodica i služinčad boravi, radi, jede i spava, pa eto ti nove kuće! U ženske radionice, bračnu odaju i spavaonicu kćerî ne možeš više iz prvoga dvorišta, t. j. iz muškoga odjela, nego samo iz drugoga.

Drugi drže, da je novi dio kuće služio muškarcima; tu su se osim knjižnice i konaka za strane goste nalazile dvorane, u kojima je gospodar dočekivao prijatelje i znance, pa im priredjivao gozbe i zabave (sl. 19.). Ženski se stan po tome mnijenju nalazio iza muškoga stana, ili pokraj njega. U oba slučaja imao je vežu, uz nju sobicu za vratara — bila su sada dvojica: jedan za ulična vrata, drugi za ulaz i izlaz iz ženskoga stana — i staje konjske, za tim dvorište s trijemom na tri strane, klijeti za spremanje hrane i drugih stvari, kuhinju, otvorenu dvoranu, bračnu odaju, spavaonicu kćeri, radionice, t. j. bio je slika stare kuće, samo što su prostorije, koje su prije bile namijenjene muškarcima, pripale ženskinju. Veža, što je vodila iz muškoga stana u ženski, imala je dvoja vrata: jedna na početku, druga na kraju. Ako je ženski stan bio uz muški, imao je dva izlaza: jednim se išlo u muški stan, drugim ravno na ulicu.

Muški je stan sjajnije uredjen. Prostrane dvorane za gozbe ukrašene su stupovljem, kipovima bogova i ljudî; zidove, šarim mramornim pločama obložene, kiti srebro, zlato, drago kamenje, bjelokost i staklo. Mozaik na podu, slikarija na stropu i po zidovima, pa teške, šarene zavjese mjesto vrata, draperije u trijemu i po odajama, sagovi — sve sja ljepotom i raskošjem.

Kuće se grade na više katova.

*

U kamenitim su se krajevima, gdje nije bilo vode, već u najstarije doba gradile cisterne; što više — u Mikeni se išlo

METELWIN Digital LIBRARY

podzemskim, presvodjenim hodnikom niza stube do natkrita zdenca, kamo je zemljanim cijevima tekla voda iz bližnjega vrela. U Homera ključaju blizu grada pod hladovinom jagnjeda, ili platana bistra vrela, kamo ide narod po vodu. I poslije se pazilo, da grad ne bude bez vrela; dâ, grad je sebi s bližnjih gora dovodio izvir-vodu podzemskim kanalima, koji su bili u kamen usječeni, ili od tesana kamena gradjeni. Tako je Atena, po prilici od 5. v., dobivala vodu s Pentelika. Vrela i vodovod uredili bi Grci lijepo. Vodu bi sveli, da teče iz kamena stupa na jednu, ili više cijevi, i to obično na ralje kakve životinje, osobito lava; taki bi zdenac natkrili i iskitili klesarijom i slikarijom. Više puta bi se preko zdenca na lijepom stupovlju dizala ukusna, sa svih strana otvorena kapelica, te bi tu pobožni svijet polagao božanstvu vrela zavjetne darove. Znamenit je bio zdenac Pizistratov (ἐννεάκρουνος) u Ateni; iz njega je na devet cijevi tekla voda iz prastaroga vrela Kaliroje Što se gradjanstvo po gradovima jače množilo, to se više osjećala potreba, da kuće imadu svoje cisterne. Ujedno su se na mjestima zgodnim kopali zdenci. U poznije su doba Rimljani svoj način gradnje vodovoda donijeli u Grčku i Aziju. Oni su iz daleka nad zemljom, preko svodova ravno u grad vodili vodu.

2. Pokućstvo.

Troja. — Mikena. — Homer. — Prije Aleksandra Velikoga. — Poslije smrti Aleksandrove.

Grci, što su se u drevno doba naselili na istočnoj obali današnje Grčke, našli su i primili kulturu naroda, koji se iz Male Azije raširio na zapad i preko otoka dospio na obalu evropsku. Toj kulturi pripadaju sjekire, noževi, pile, strjelice, češlji od kamena i kosti; igle, noževi i prstenje od bakra, pa crno, prosto, neprikladno zemljano sudje. Vrčevi su jako trbušasti, grlo dugačko; neki su nalik na tijelo čovječje: imadu glavu s obrvama, očima i nosom, pa vrat i trbuh; a kad i kad ruke, koje drže drugu posudu s dvije ruče (sl. 20.). Na posudama se nalaze takodjer sasvim prosti ornamenti; trbuh im je razdijeljen u pojase, koji su ispunjeni urezanim ravnim crtama u obliku pile, rešetke, kose četvorine. To je linearni ili geometrijski stil. Mjesto ručâ često je prilijepljen komad ilovače, koji je probušen, da se može provući konopac, pa ovako

posuda nositi, ili objesiti; ima i zaklopaca. Osim vrčeva, tava, zdjela, plitkih zdjelica, tanjura našlo se zemljanih čaša s dvije ruče, ili bez njih; visoke su a uske, prema gore se šire. Sudje je većinom radjeno prostom rukom, bez lončarskoga kola. To se doba zove trojansko, jer se toga najviše u Troji otkopalo.

Novo doba, i to mikensko, nastaje u kulturi grčkoj, kad su Grke fenički trgovci upoznali s kulturom egipatskom i babilonskom. Orudje i oružje pravi se sada od tuča, a od čista bakra. Sudje za kuhanje: kotlići, tronozi, tave, ibrici. Kace za kupanje i kotlovi, u kojima se grije voda za kupelj, grade se od zemlje. Kace su nalik na naše i imadu ruče; kotlovi mogu biti

Sl. 20. Vrč trojanski.

Sl. 21. Čaša mikenska.

i od bakra. Od čaša vrijedno je istaknuti tri zlatne, od kojih se jedna našla u grobu u Mikeni, a dvije u grobnici kod Amikle. Mikenska je čaša nalik na kalež, na svakoj od dvije ruče sjedi golub raširenih krila (sl. 21.). Druge su dvije slične šalici, te imadu samo po jednu ruču. Naokolo iz vana upravo je lijepo prikazano (izvajano) hvatanje divljih bikova. Na jednoj čaši, vidimo, uhvatio se bik u mrežu i bolno riče, drugi bježi, treći je jednoga čovjeka bacio, a drugoga na rog nabô; na drugoj čaši tjera čovjek bika za otražnju nogu svezana, a tri bika stoje iza njega. Našlo se čašâ od srebra i alabastra; srebrne su pozlaćene.

METELWIND Digital LIBRARY

Razno zemljano sudje radjeno je na kolu, a od blijede, ili crvene ilovače. Vaze su smedjom, ili ljubičastom bojom islikane. U slikanju se javlja krivulja — mikenski stil. Prikazuju se ribe, morske zvijezde, polipi, trava (haluga) i drugo, čega ima u moru, ili kod mora; po malo se prelazi na slikanje ljudi Osim zemljanih vaza susretamo vaze od zlata, srebra, alabastra, pa od smjese bakra i olova; ima i zelenih od t. zv. egipatskoga porculana.

Za dijademe, narukvice, pojase, prstenje, ogrlice, u opće za nakit upotrebljava se zlato, srebro, bakar, bjelokost, caklina, prozirac i jantar.

O pokućstvu se gotovo ništa ne zna; neka nadjena drvena kutija, koja je služila za spremanje nakita, pokazuje, da je rezbarija na drvu bila u običaju.

Lijepa sudja i dragocjena nakita moglo je biti samo u dvorovima mogućnikâ. Siromah je za cijelo živio, kao i poslije u vrijeme homersko. U Homera muzu i spremaju mlijeko pastiri i seljaci u drveno sudje; iz drvenih posuda piju. Spavaju na tlih. Sam Odisejev otac Laert, boraveći na imanju, ne počiva na mekoj postelji, nego zimi liježe, gdje i sluge, u pepeo do ognjišta, zamotan u haljine; a ljeti noći u vinogradu pod vedrim nebom na lišću, što leži po zemlji. Svinjara Eumeja vidimo, gdje spava vani kod svinja. U kolibi njegovoj nema ni stolice; kad mu dodju Odisej i Telemah, nabaca granja, pokrije kožama, da imadu gdje sjesti.

U kraljevskim je palačama drukčije. Pokućstvo nas sjeća istoka — Egipta i Babilona. U dvorani stoje razni stolci. Ističe se tron s podnoškom (θρόνος); za nj kaže pjesnik, da je umjetan, sjajan, zlatan, srebrnim čavlima okovan. Kako je težak, ne prenosi se, nego stoji uza stijenu, ili do stupa. Na nj se meće, kad hoće tko da sjedne, runo, sagovi, tanko tkanje, ili jastuci. Tron ima, čini se, četverouglato sjedalo, četiri ravne noge i tri naslona — dva niska za ruke i jedan visok, ravan, malo natrag nagnut za ledja Na njemu sjedi kralj, ili gost. Druge su stolice manje. Amo ide stolac s jednim naslonom (κλισμός) i stoličica bez naslona (δίφρος). Za stoličicu bez naslona ne kaže pjesnik nigdje, da se dala, kao u potonje vrijeme, sklopiti. Stolci i stoličice prenose se i pokrivaju kožama. Stolovi (τράπεζαι) jesu drveni, glatki; ploča se, čini se, dâ skinuti. Kirkini su stolovi srebrni, t. j. srebrom iskićeni.

Po spavaćim odajama ima kreveta (λέκτρον, εὐνή). Gostima ih sluškinje namještaju u trijemu pred muškom dvoranom. Nogači (δέμνια, λέχος) što su srebrom, zlatom i bjelokošću ukra-

šeni, bit će nalik na dugačku nisku stolicu s jednim naslonom, i to kod glave. S kraja na kraj napeto je remenje, na koje se meću jastuci; preko jastuka se razastiru sagovi, a preko njih gunjci, u koje se ljudi, kad svuku hiton (košulju) i legnu, zamotaju. Mjesto jastukâ nabacaju se višestruko sagovi, ili kožice.

Haljine, sagovi, dragocjeno sudje i druge slične stvari spremaju se u kićene kovčege (χηλός, φωριαμός); zatvaraju se uzlom. Ormarâ nema.

Brašno, kojim se pospe životinja, kad se žrtvuje, stoji u košari (κάνεον). U takve se košare, što mogu biti i od kova, trpa pšenični kruh, što se nosi na stol, i kupe kosti i drugo, što iza jela ostane. Druga vrsta košara (τάλαρος) služi za vunu kod ručnoga posla, za branje groždja, za ocijedjanje sirutke od sira. Košarica, u kojoj žena Menelajeva Helena, kad na preslicu prede, drži predju, jest srebrna; rub je od zlata, a sva stoji na kotačićima.

Prije jela dodju sluge, ili sluškinje s rukomijom (λέβης) i s vrčem vode (πρόχοος); držeći vrč nad rukomijom lijevaju vodu gospodi na ruke, da ih operu. Za tim donesu kruha i jela i u vrčevima mješaonicima (κρητῆρες) izmiješaju vina s vodom. Vrč je od srebra i zlata; umjetno je izradjen, cvijećem pisan. U njemu se vino miješa, iz njega vinotoča toči u lijepe čaše (δέπας, κύπελλον, ἄλεισον).* Iz čaše se lije i žrtva. Kićena čaša Nestorova s golubićima sjeća nas one, što se našla u Mikeni (slika 21.).

Meso se peče na ražnju (ὀβελός); kad je pečeno, rasiječe ga mesosječa na posebnom stolu (ἐλεός), pa se onda na drvenim zdjelama, za pravo na daskama (πίνακες) nosi gostima.

Za rasvjetu stoje u dvorani svijetnjaci (λαμπτῆρες), t. j. posude na stalcima napune se suhim, sitno cijepanim drvima. U palači Alkinojevoj drže od zlata izdjelani mladići baklje (δαΐδες), koje nijesu drugo no svežanj tankih luči. Baklje upotrebljavaju i sluškinje, kad idu u trijem gostima spremati krevet, ili kad koga prate iz dvorane. Uljem se ne rasvjetljuje. Njim ljudi mažu tijelo poslije kupanja. Ulje se nalijeva u uljaricu (λήκυθος).

Za kupanje služe kace (ἀσάμινθοι). Voda se za kupelj grije u kotlu, koji stoji na tronogu.

Vino se čuva u zemljanim sudovima (κέραμοι, πίθοι). Kad tko ide na put, nalije vina u kozje mješine, ili u zemljane amfore s dvije ruče, a hrane spremi u kožne vreće, torbe.

* Δέπας ἀμφικύπελλον bit će isto, što ἄλεισον ἄμφωτον, t. j. velika čaša s dvije ruče.

Poslije Homera, a još prije persijskih ratova, udomi se u Grkâ istočni običaj ležati kod stola. Javlja se počivaljka (κλίνη). Na njoj se leži kod stola i jede; na njoj se čita, piše i radi ručni posao; ona je osim toga živu krevet, a mrtvu odar. Ima više puta podnožak. Sastavljena je od četiri drva, što stoje na četiri noge; s kraja na kraj napeti su konopi ili tkanice, preko kojih se meću strunjače i pokrivači. Počivaljka je ili bez ikakva naslona, ili ga ima kod glave i nogu. Nogači su od mekoga drva; grade se i od javora i šimšira, ili su bar javo-

Sl. 22. Počivaljka i stol.

rovim i šimširovim daščicama obloženi. U drvo se za ures umeće zlato, srebro, bjelokost i drvo kakve druge boje; noge su točene, ili lijepo izrezane. Strunjače su preobučene prtenom, ili vunenom pavlakom; pune se obično vunom. Perje se, osobito za uzglavlje, počinje upotrebljavati poslije peloponeskoga rata. Za pokrivače služe gunjci, a za studeni ovčije i kozje kože. (Ogl. sl. 22.)

Počivaljka istisnu iz blagovaonice tron i stolac. Tron je još uvijek častan; na njemu sjede bogovi u hramu, za tim svećenici, pritani i mudraci. Niske se stoličice bez naslona dadu i sklopiti (ὀκλαδίας). U tom slučaju imadu noge unakrst (sl. 23. i 24.). Stolovi su u glavnom za blagovanje; za čitanje

i pisanje ne služi stol, nego koljeno. Niži su (sl. 22.) od počivaljke; ima četverouglatih, ovalnih i okruglih, a stoje na četiri, tri noge, ili na jednoj. Noge su kadšto nalik na životinjske. Stolovi se prave od drva, osobito javorova.

Odijelo, skupocjeno sudje, nakit, bočice s pomašću čuvaju se u većim i manjim kovčezima (λάρναξ, κιβωτός, κιβώτιον), što ih vještačka ruka kiti rezbarijom, ili umetanjem srebra, zlata, bjelokosti; više puta su cijeli prizori prikazani. Zatvaraju se pečatom, uzlom, ili ključanicom.

Krasno je sudje. Gradi se od zemlje, mramora, alabastra, oniksa, ahata, porfira, mjedi, srebra i zlata. Staklo je, čini se, istom poslije došlo u običaj, a prihvatili su ga Grci od istočnih naroda, ponajpače od Egipćana. Sudje od skupocjene tvari služilo je, osim uljarica, samo za oko; kitilo je bogatašku odaju, kućni

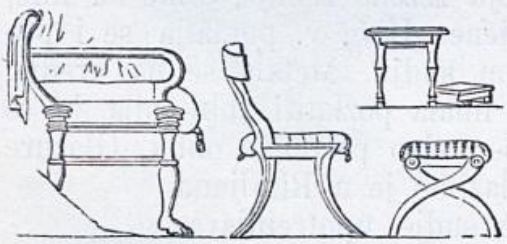

Sl. 23. Tron, stolac, stoličice i podnožak.

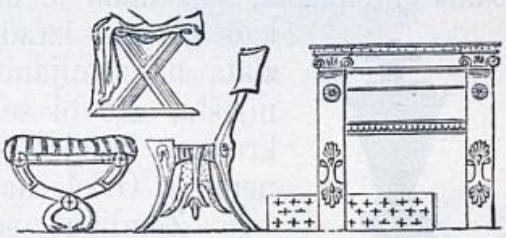

Sl. 24. Stoličice, stolac, tron bez naslona i podnožak.

zabat, nadgrobni stup; polagalo se za zavjetni dar po hramovima, dijelilo i pobjednicima kod natjecanja.

Zemljano se sudje lijepo dotjeralo, pa i slikarija na njemu. U slikanju zavlada poslije stila mikenskoga dipilski; zove se po tom, što se najviše ovakih posuda našlo u grobovima kod atenskih vrata Dipila. To nije drugo no nastavak geometrijskoga ili linearnoga stila, samo što je dotjeraniji od najstarijega. Pojasi posude ispunjeni su crtama u obliku tupih (meandri) ili šiljatih zubaca (cik-cak), za tim kruzima, što ih dijeli tangenta, likom poput šah-daske i t. d. Mjesto morskih riba, zvijezda, polipa, haluga riše se konj, govedo, jelen, srna, guska, patka, pa i čovjek, ali sve neobično uglato, grubo. Toga stila nestaje pod utjecajem istoka, te u 7. i 6. v. procvate novo doba. Prikazuju se lavovi, panteri, čudovišta iz mitologije, bilje, cvijeće, osobito pupoljak lotosova cvijeta. Korint izide na glas. Na njegovu su sudju slike crne (sl. 25). Postupalo se ovako: lončar bi nacrtao na osušenoj posudi oštrom pisaljkom obris slike, pa ga ispunio crnom bojom; prije nego bi posudu metnuo u

peć, izradio bi sliku, t. j. pisaljkom nacrtao mišice, nabore odijela i drugo; kud bi pisaljkom povukao, ogrebao bi boju, te bi ostao svijetli trag — zemlja. Tu vrstu sudja dotjera Atena, gdje s vremenom nasta nova vrsta slikâ — crvena (sl. 28. i 31.), koja je do mala preotela mah. Sada se nije ono, što je unutar obrisa, ispunjalo crnom bojom, nego nasuprot sve, što je izvan njega, te je ovako izlazila slika sama crvenkasta, t. j. imala je boju žežene zemlje. Slike su fino, kao perom, izradjene. U 5. v. pomalja se i pozlata na zemljanom sudju. Metala se na kredu; mjesta, što bi se imala pozlatiti, obljepila bi se kredom, kojoj bi se podao potreban oblik. Glazure nema u Grkâ, nalazimo je u Rimljana.

Sl. 25. Sudje korintsko.

Sl. 26. Vrč za vodu.

Zemljano se sudje upotrebljava za vino, ulje, med, vodu. Drvenih bačava ne imadu stari, nego čuvaju vino i ulje u zemljanim sudovima (πίθοι) široka otvora, a šiljata, ili ravna dna; ako je dno šiljato, zasadi se u zemlju. Sudovi se pokrivaju zaklopcem. Veliki su, te i čovjek lako stane u njih. U njima je noćivao siromašni narod, što se za peloponeskoga rata sklonio u Atenu. Od vrčeva treba spomenuti amforu (ἀμφορεύς), vrč za vodu (ὑδρία) i uljaricu (λήκυθος). Amfora je dosta velika, a ima dva uha; dno je široko, ili prelazi u šilj; ako je šiljato, prislanja se amfora uza zid. Vrč za vodu (sl. 26.) ima osim ručâ do grla još držak na trbuhu, koji je djevojci bio od pomoći, kad je htjela da zahvati vode, ili da pun vrč digne na glavu. Uljaricu (sl. 27.) uska, duga grla trebaju ljudi za mazanje tijela; za to je imadu uza se, kad idu u kupelj, palestru, ili gimnaziju. Ima i bocâ: jedna

Sl. 27. Uljarica.

vrsta (λάγυνος) služi za vino, te je kadšto opletena; drugu (κώθων) susretamo u putnika i vojnika.

Vino se miješa u ovelikom, kićenom mješaoniku (κρατήρ), što je nalik na kotlić; ima većinom dvije ruče, a dno se širi u nožicu (sl. 28.). Pod mješaonik se meće plitka zdjela, kamo curi ono, što se kod miješanja i točenja prolije. Slična je, čini se, posuda za hladjenje vina ψυκτήρ (sl. 22. posuda na podu).

Sl. 28. Vrč mješaonik.

Sl. 29. Kiliks.

Sl. 30. Fijala.

Sl. 32. Rog.

Sl. 33. Žižak.

Sl. 31. Kantar.

Vino se grabi i toči u čaše kljunatim vrčem (οἰνοχόη, sl. 25., prva posuda), na kojem je samo jedno uho, ili kijatom (κύαθος), što je nalik na lončić ili šalicu s velikim, tankim uhom, koje se visoko nad rub uzvija, da se ne okvase prsti onomu, koji grabi (sl. 25., treća posudica). Iz kijata se i pije. Ima još druga vrsta vrča s jednim uhom (πρόχους, sl. 26., druga i posljednja posuda); iz njega se valjada lijevala voda na ruke, a pod njima držala rukomija (λέβης).

Pije se iz zdjelica, čaša i rogova. Zdjelice su plitke, te imadu dva uha i nožicu, na kojoj stoje, ili su bez uha i nožica. Prva se vrsta zove kiliks (κύλιξ sl. 29.), a druga fijala

*

(φιάλη, sl. 30.) Od čaša pomenut ću kantar (κάνθαρος); nalik je na kalež, a ima dva veoma velika, tanka, visoko uzvinuta uha (sl. 31.). Rogovi (κέρας, sl. 32.) grade se od zemlje ili kova; završuju se kakom glavom životinjskom, te ih prema tomu zovu: arslan, vuk, magarac, mazgov, vepar, slon, konj, bik. Često je u gubici rupica, s koje onaj, što pije, makne prst, a mlaz mu bije u usta.

Za kuhinjsko se sudje malo zna. Lonci (χύτραι) imadu jedno, ili dva uha; u njima se kuha i prije jela prinosi žrtva kućnim bogovima. Većinom se meću na tronog. Zdjele (τρίβλια, πίνακες, δίσκοι) jesu debele, rado ribama i sepijama oslikane.

Košare se grade od vrbova šiblja, lipova lika i sita. Ima velikih i malih, širokih i uskih, plitkih i dubokih, četverouglatih, okruglih i ovalnih, s ručama i bez ruča. U jedne (κάλαθος) meće se vuna za ručni rad, pa cvijeće, ili plodovi; druge (κανοῦν) služe za kruh, pecivo i žrtvene darove. Košare za gospodarstvo bile su prostije.

Za kupanje se upotrebljava kaca (πύελος), pa veliki rekao bih, umivaonici (πλυντῆρες), što stoje na jednom, ili na više kamenih stupova, i bazeni (κολυμβήθρα, μάκτρα), u koje stane po više ljudi.

Vatru čuvaju u kući, da ne utrne. Ako utrne, uzmu, kao što je bivalo u davnini, dva kamena, ili dva drva: jedno meko, drugo tvrdo. Kamenjem krešu; a od drva jedno metnu za podlogu i napune paljivom rupu, što se u njemu nalazi; za tim uzmu drugo i usade u rupu, pa vrte, dok paljivo ne plane.

Za rasvjetu se osim suhih drva i luči upotrebljava ulje. Žižak (λύχνος) redovno je od zemlje, rjedje od tuča; imade obično dvije rupice: jednu za stijenj, drugu za nalijevanje ulja (sl. 33). Da svjetlo bude jače, pravi se više otvora za stijenj, te više plamenova plamsa iz jednoga žiška; da se svjetlost ljepše širi, meće se po više žižaka na ovisok stalak. Na ulici nose ljudi ob noć — ta gradske rasvjete nema — baklje (λαμπάδες, δᾷδες) i svjetiljke (λυχνοῦχος). Baklje su svežanj suhe smrekovine, ili suhih, smolom oblitih šiba. Svjetiljke se prave od prozirnoga roga, ili od mjehura, te unutra gori žižak. Baklja se zatakne u kovnu cijev, koja ima odozdo zdjelicu, na koju kaplje smola; drži se u ruci, ili stoji na stalku.

*

Sredinom 4. v. preotimaše mah sve veća raskoš. Bogat nije više zadovoljan sa zemljanim sudjem, nego voli sudje od tuča. Od tuča nahodiš u njega čitave stolove, stolce, počivaljke. Mjesto običnoga drva vidiš cedar, ebanovinu, skupu

citrovinu (θυία). Istok, što ga otvori Aleksandar Veliki, hrani tu raskoš, davajući silu bjelokosti, zlata. srebra, dragoga kamenja, prozirca, stakla i raznoga mramora. Predmeti se ili čitavi grade od skupocjene gradje, ili se samo njom zaodijevaju i krase. Tako se n. pr. drvene počivaljke, stolci, stolovi, kovčezi srebrom i zlatom okivaju, ili oblažu daščicama citrovim i ebanovim, pa kite umetnutom bjelokošću, korom kornjačinom, srebrom i zlatom. Srebrne i zlatne posude sjaju draguljima. Tuč se i srebro pozlaćuje.

Vrste sudja i pokućstva ostaju u glavnom iste, a oblik se donekle mijenja. Počivaljka dobiva treći naslon, te je sasvim nalik na naš divan. Žišci, što su sada od zemlje, tuča, srebra, zlata, alabastra i stakla, ne stoje samo na stalku, nego i vise sa stropa. Stalak se može prema potrebi dizati i spuštati. S vremenom su Grci od Rimljana primili svijeću voštanicu. Za noćno se obilaženje upotrebljava osim svjetiljaka od roga i mjehura još svjetiljka od tinjca, i sva je prilika, svjetiljka od nauljena platna.

Prije su bila u običaju mala zrcala (κάτοπτρον), koja su se držala u ruci, ili na staklu stajala, a u rimsko se doba pomaljuju i zrcala za stijenu. Zrcala su izgladjene ploče od tuča i srebra. Jesu li se u Grka udomila sidonska zrcala od stakla, što su ih izumili Sidonci, ne znamo.

MeteLink Digital Library

III.

Odijevanje i kićenje tijela.

1. Odjeća.

Najstarije doba. — Homer. — Do Perikla. — Narodni preporod u Periklovo doba. — Poslije Aleksandra Velikoga.

Prastari su se Grci za cijelo odijevali u kože. Rano su i od biljevnih vlakanaca i lika pletući, predući i tkajući pravili haljine. No vuna s vremenom pretegnu. Muškarci su nosili hlenu (χλαῖνα), a ženske peplos (πέπλος). Isprva se jedno i drugo odijelo nije bitno razlikovalo. Ne bijaše drugo, nego komad gruba, vunena tkanja, koje se nije ni krojilo, ni šivalo, nego se onako, kako se otkalo, zaogrnulo ili prebacilo, pa naprosto svezalo, ili priprostom iglom — mogao je biti trn, ili slično — sapelo, ili kakvom kopčom zakopčalo. Muškarac, da ne bude gô, kad u lovu, boju, ili poslu odloži hlenu, što mu je smetala, imao je oko bokova malen zaslon.

S vremenom se udomi nova, tudja haljina. Istok po trgovini donese fino platno, a s njim novu nošnju — hiton (χιτών, hald. ketan, kittan = lan, platno). To je prava opreka hleni i peplosu. Ne kopča se — ta kopče nijesu u istočnih naroda Egipćana, Babilonaca, Asiraca i Feničana bile u običaju, — niti se prebacuje oko tijela, nego navlači, jer se kroji i šije. Dug je, seže do zemlje. Nose ga za cijelo samo vladari, porodica njihova i uglednici. Zaslona više muškarcu, koji nosi hiton, ne treba. Gospodjama se hiton tijelu, osobito grudima,

tijesno privijao i bio pasom opasan. Umjetne kopče, što su se našle, dokazuju, da hiton ipak nije iz palača sasvim istisnuo narodnoga odijela — hlene i peplosa.

U Homerovo doba vidimo, gdje već grčke žene tkaju fino platno poput onoga, što je iz istoka dolazilo. Muškarci — oni su, a ne žene, nosioci mode u Grkâ — nose hiton i hlenu. Narodno se odijelo spojilo s tudjim. Hiton je donja haljina, a hlena gornja. Hiton, što ga nose uglednici u svaki dan, a drugi ljudi o svetkovinama, jest dug, te seže do gležnja. Hiton se paše samo u boju, lovu i poslu, da bude kraći i da ne smeta tijelo u kretanju. Kad legnu spavati, skidaju ga. Šije se od bijela platna; rub je druge boje i kićen. Hiton je nalik na vreću, te je odozdo sasvim otvoren, a gore i sa strane, samo koliko treba za glavu i ruke. Navlači se kao košulja, a ne kopča se.

Kod kuće hodaju ljudi u samu hitonu, a inače prebace preko pleći još vunenu hlenu. To je runjav, ili gladak gunjac. Hlena zna biti tako velika, da se dvostruko složi, a onda zaogrne. Dvostruka se hlena uvijek kopča, dok to kod jednostavne ne mora biti. Hlena je crvena, ili šarena. Vješta je ruka ženska znala utkati razne likove. Vezenja još nema; to je, čini se, istom preko Persijanaca dospjelo u Grčku.

Hlenom s odijevaju i bogati i siromašni. No bogati nose mjesto nje i skupi, platneni faros (φᾶρος, egip. phaar = lan). Faros je sasvim nalik na hlenu, samo što je od fina platna i što se nikad ne kopča, niti uzima dvostruko. Može biti crven, ali ne šaren.

Žene nose peplos. On je od vune i kićen. Nije drugo, nego veliko tkanje u obliku pačetvorine. Po duljini prevrne se jedan dulji rub, a onda se tkanje ispod pazuha ogrne oko tijela tako, da prevrnuti komad (πτύγμα, prijevjes) visi iz vana niz prsi i ledja. Sad se iznad oba ramena skupi, a kopčama skopča (sl 34. i 26.). Da ne bude jedna strana tijela, kao što je još u poznije vrijeme bivalo u spartanskih djevojaka, odgaljena, pašu se žene pasom (ζώνη), što su ga od istočnih naroda prihvatile, i osim toga sapinju otvorenu stranu peplosa kopčama. Sprijed je peplos kraći, a ostrag se vuče po zemlji. Ruke ostaju gole.

Žene se odijevaju takodjer u otone i farose. To su valjada peplosi, ali od fina platna. Bit će, te otona (ὀθόνη, sem. 'ethun = nit, predja) i faros ne znači posebno odijelo, nego samo vrstu platna.

Više nakit, nego haljina, jest platneni rubac (κρήδεμνον). Dao ga je Grkinji istok; no, dok je žena u istoku njim zastirala lice, Grkinja je pokrivala tjeme i zatiljak, odakle joj se spuštao niz ledja i ramena. Po malo se taj rubac pod utjecajem lidij-

METELWIN Digital LIBRARY

skim sve više pretvarao u koprenu (καλύπτρη), te su još u 4. v. Tebanke i Tanagranke na ulici gotovo sasvim zastirale lice.

Poslije Homera razvi se velika raskoš u odijelu. Kraljevstva nestade, a plemstvo, stupivši na vlast, nastojaše, da već spoljašnjošću pokaže, da je gospodar. K tomu procvate trgovina, a nove, istom otkrite obale ospu se naseobinama. Obogate i ljudi prosta roda, te i njih obuze želja za sjajnijim životom i odijelom. Na Grke u Aziji stade silno djelovati istok, osobito Lidija. Grad Sarde, prijestolnica moćnih kraljeva lidijskih, gdje je cvao obrt, a stjecala se sva kopnena trgovina prednje Azije, pružaše obilan izbor razna tkanja, haljina, obuće i nakita. Od Jonjana i Eoljana prijedje tudja nošnja k suplemenicima po otocima i dalje na zapad, čak u Siciliju i donju Italiju; dà, ni sami Dorani Spartanci ne mogoše se sasvim oteti. Stajalo se zakonima tomu na put, ali uzalud.

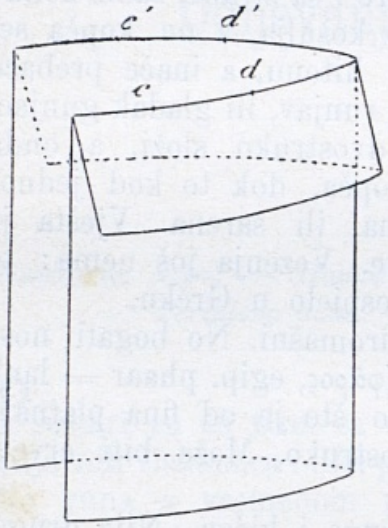

Sl. 34. Peplos.

Grci sada prave raznovrsne, fine, vunene i lanene tkanine i takme se s robom feničkom i egipatskom. Platno je redovno bijelo, a samo rub druge boje; kad i kad je tkanje prugama jedne ili više bojâ isprutano. Vuna se bojadiše; osim geometrijskih likova i cvijeća ima po tkanini cijelih prizora.

Muškarci prihvatiše dugi, laneni hiton jonski s kratkim rukavima. Nose ga i ugledni starci u Sparti. Hiton je umjetno nabran. Pored dugoga hitona susretamo i kratki, koji se pasom paše, a može biti i od vune. Za gornju haljinu osta hlena i to jednostavna i dvostruka. K tomu se javi novo odijelo: hlamida (χλαμύς, plašt) i himatija (ἱμάτιον). Hlamida je ovalno otkrojeno tkanje, koje se sprijed pod vratom, ili sa strane na desnom ramenu kopča; o rub, što visi, pričvrste se komadići olova, da nabori budu što ljepši. Nose je konjanici, a poslije efebi i putnici. Himatija je velik, četverouglat komad tkanja, kojim se čovjek od ramena do gležnja sasvim zamota, te mu samo desna ruka malo izviruje.

Odlične Jonjanke i Eoljanke ostaviše se prostranoga vunenog peplosa i uzeše tješnji, laneni, lijepo nabrani hiton s rukavima. Od njih ga primiše po malo i druge Grkinje. Do-

ranke, po gotovo Spartanke, ostaše vjerne vunenomu narodnomu odijelu s prijevjesom; za to se i zove sada dorskim. U spartanskih je djevojaka peplos samo na ramenima skopčan, a sa strane sasvim otvoren; za to ih zovu φαινομηρίδες (pokazujući bedro). U udatih je peplos redovno pasom stegnut, pa sa strane skopčan, ili sašit (sl. 35., navuče se i sapne u *c c'*, *d d'*).

Kad žena izlazi, nedostaje joj hiton s rukavima, nego ogrne pleći velikim rupcem, što ga više puta namakne i na glavu, te joj pokriva tjeme i spušta se niz ramena (sl. 39.).

Rat s Persijancima probudi svijest i ponos narodni u Grkâ, te gledahu, da se otresu svega istočnjačkoga. I duh demokratski utječe. Zapustiše ono ukočeno i prenatrpano u odjeći; prodjoše se šarenila, pretjerane simetrije, umjetno nabranih nabora. Na sklad i ljepotu nošnje djelovala je umjetnost kiparska i slikarska, a na jednostavnost demokratija, koja je gledala, da staleže u svem izjednači. Sjajnim su se odijelom od sada odijevali kipovi bogova, a na ljudma se samo u svečane dane vidjevalo. Muškarci uzeše vunu mjesto platna, a to učiniše i ženske, samo što se kod njih održalo i platno, koje je kad i kad bilo veoma tanko, prozirno. Muške su haljine bile obično bijele; tamne je nosio siromašniji svijet i ljudi, kojima je tko umr'o. Ženske su upotrebljavale i bojadisano tkanje, n. pr. žuto kao šafran, zeleno kao žaba, žuto ili zeleno kao jabuka. Obična ženska haljina bijaše iskićena samo prišitim tracima, koji su bili druge boje, nego ostala tkanina. Spuštali su se sa svake strane od pojasa, ili sprijed od vrata do dolje. Utkano, ili izvezeno cvijeće, zvijezde i t. d. dolaze samo na svečanim haljinama.

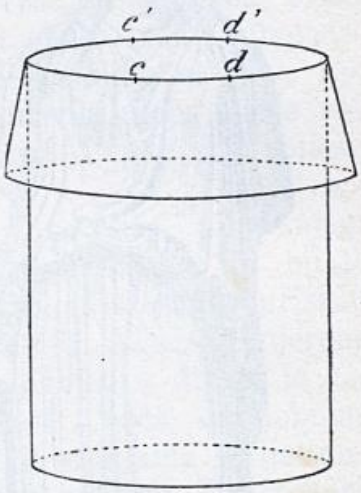

Sl. 35. Sašiti peplos.

Muškarci nose hiton, himatiju, hlamidu, pa i hlenu. Dugi, laneni hiton jonski vidi se samo o svetkovinama, inače se nosi kratki, potpasani, vuneni. Kroji se i šije nalik na laneni hiton. Ima rukave, ili je bez njih. Izlazi li tko iz kuće, ogrne preko hitona himatiju. Hlenu nosi siromašniji svijet bez hitona i bez himatije; radnik, da mu ne bude desna ruka sapeta, provuče je ispod desnoga pazuha, skopča na lijevom ramenu, a o pasu je stegne. Ovakva se hlena zove eksomida (ἐξωμίς).

METELWIN Digital LIBRARY

Žene prihvatiše u Periklovo doba dorsku nošnju, t. j. staro narodno, vuneno odijelo, pa ga usavršiše prema jonskomu. Ne zove se više peplos, nego hiton. Sa strane je sašit. (sl. 36.). Može imati i kratke, ili duge rukave. Paše se tako, da se prijevjes digne i ostavi nesapet, ili se stegne s ostalom haljinom Nosi se i bez pasa. Nova je nošnja prostranija od staroga hitona; umjetno i sitno složenih nabora nestade, jer vuna nije za tako što prikladna. Neke žene oblače preko

Sl. 36. Karijatida od hrama Erehtejeva u Ateni (hiton).

Sl. 37. Ogrtač.

jonskoga hitona dorski, koji je u tom slučaju kraći, te seže samo do koljena.

Prije nego će ženska na ulicu, ogrne neki ogrtač (ἐπίβλημα, ἀμπεχόνιον), koji je nešto nalik na mušku himatiju (sl. 37.). Susretamo i kaput s rukavima.

Poslije Aleksandra Velikoga prevlada opet sjaj i prenatrpanost. Ovo se doba odlikuje koliko novim krojem, toliko bogatstvom tkanina. Pored lana i vune nahodimo pamuk (κάρπασος, ind. karpâsa) i svilu. S pamukom se upoznaše Grci, kad je Aleksandar prodr'o u Indiju. Do skora se indijska pamučna roba raširi, te su Grci sami stali graditi pamučne tkanine i takmiti se s indijskima. Svila se rano pravila na otoku Kosu, a dobivala se od domaćih divljih prelaca (Lasiocampa Otus). Taj obrt procvate poslije Aleksandra. Svilene su tkanine često bile grimizno obojene, zlatom protkane i prozirne. Domaću svilu potisnu kud i kamo bolja kineska (σηρικόν, kineski sse, korean. sir). Upozna je grčki i rimski svijet u 1. v. posl. Is. Dovozila se kao sirova svila, predja i tkanje. Budući da je bila vanredno skupa, teška i opora, raščupali bi, nit po nit, kinesko gusto tkanje, obojadisali ga, pa uzevši k tomu lana, vune, ili pamuka na novo satkali, ali ne tako sabito. Tako nasta polusvila, koja bijaše većinom prozirna, a nosile je ženske i muškarci I čista svila bijaše u običaju.

Vunene i lanene tkanine silno se usavršiše. Miješanjem vune i pamuka dobivahu se mnoge vrste tkanja; tu bijaše krasnih boja, tkanih i vezenih ornamenata, natkanih i prišitih rubova. Predjašnje je doba svoju svakidašnju odjeću umjereno i ukusno krasilo samo geometrijskim likovima, a drugo je redovno ostavljalo za svečano ruho i sagove; sada se i obične haljine obilno i preobilno kite biljem, životinjama i ljudma. Pojas namještaju ženske visoko, odmah ispod njedara. Toj raskoši, po gotovo u emancipovanih žena, nije se nikako moglo doskočiti.

Vrste odijela ostaju, kao i prije, samo što se donekle kroj mijenja i što se uvlači tudja nošnja — persijska, lidijska i rimska.

2. Pokrivanje glave i obuća.

Muška kapa, petazos; ženska kapa i šešir. — Potplati, nazuvci, cipele i čizmice.

Bujna južnjačka kosa štitila je Grka od sunca i nevremena, pa za to i nije trebao u gradu šešira; samo kad bi se desio u polju, na putu, u lovu, ili u kakvu poslu kod vatre, pokrivao bi glavu. Već se rano za seljaka pominje, da nosi kapu pustenu (πῖλος), ili kožnu (κυνῆ). Poslije je vidimo u brodara, radnika, koji radi kod vatre, pa u bolesnika i slabića (sl. 38. a, b, c).

MeteLWN Digital LIBRARY

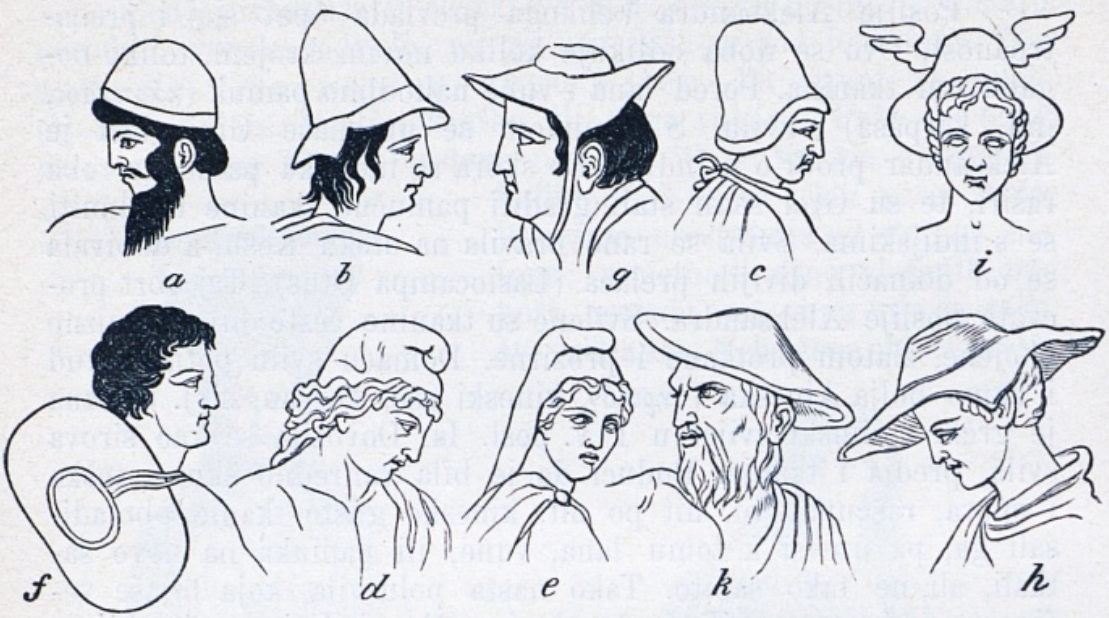

Sl. 38. Kape i šeširi.

Amo ide i frigijska kapa, kojoj je vršak zavinut (sl. 38. d, e). Druga glavna vrsta jest petazos (πέτασος). Zovu ga tesalskim ili makedonskim, te je vjeran drug hlamidi, — nose ga efebi i putnici. Ima remen, da čvršće na glavi stoji, i ovelik obod; o remenu može niz pleći visjeti (sl. 38. f) Obod je često izrezan (sl. 38. g, h). Bog Hermes ima na šeširu dva krioca (sl. 38 i).

Ženama, što su ponajviše boravile u kući, još je manje trebalo šešira. Kad bi izišle, dostajao bi im rubac, ili ogrtač. Kapa u obliku krune bijaše valjada za svečane zgode, kao što je svadba. Na putu zaklanjale bi lice od sunca nekakvim tesalskim šeširom široka oboda. Poslije dolazi u običaj tolija (θολία) —

Sl. 39. Tolija.

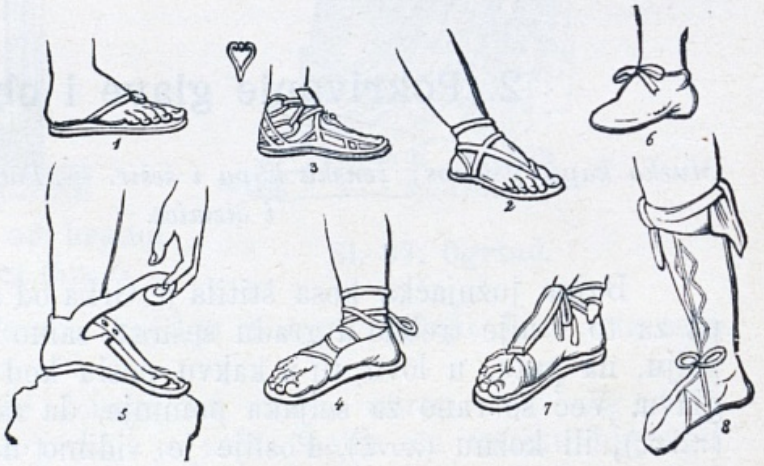

Sl. 40. Obuća.

pleten, širok sešir sa šiljatim tulcem u sredini; pričvršćuje se iglama (sl. 39.).

Ići bosu ne bijaše Grku zazorno. Istom, kad bi namislio iz kuće izići, obuo bi se; a kad bi ušao u kuću svoju, ili tudju, odložio bi obuću. Tako se u Homera pritežu potplati (πέδιλα), kad tko ide kuda; a težaci, da ih trnje ne izgrebe, imadu oko lista na nozi nazuvke (κνημῖδες) i oko lakta navlačke (χειρῖδες).* U potonje vrijeme možemo razlikovati potplate (σάνδαλα), cipele (κοῖλα ὑποδήματα) i čizmice (ἐνδρομίδες). Potplati se vežu s dva remenčića, koji se skopčavaju (sl. 40. 1.); ili se remenje prepleće (sl. 40. 2, 3). Da ne bude potplat na goloj nozi, navlače se nekakve čarape. Pokrije li koža petu s obje strane nožne, nastaje cipela (sl. 40. 4, 5, 7). Na mnogim spomenicima vidimo i u žena i u muškaraca potpunu cipelu, koja pokriva svu nogu niže gležnja (sl. 40. 6). Ima i čizmica, kojima je sarica sprijed razrezana, pa zakopčana, ili vezicom stegnuta (sl. 40. 8). Čizmice služe u lovu i u polju; nosi ih Artemida, božica lova.

3. Kosa i nakit.

Homersko doba. — Pretjerana, umjetna njega kose poslije Homera do Perikla. — Periklovo doba. — Češljanje u 4. i 3. v. — Nakit glave, ruku i nogu. — Hladnik i lepeza. — Ogledalo. — Štap.

U Homera nosi muško i žensko, staro i mlado, ugledno i prosto dugu kosu. Reže se samo na čast kojemu bogu, ili u žalosti. Ženske je pletu u pletenice, a muškarci puštaju, da se po volji niz pleći vije; samo za tudjince pominje pjesnik, da kosu umjetno rede, premda možemo po sačuvanim slikama suditi, da su to radili donekle i Grci. Poslije Homera prevlada kod plemena i staleža, koji su se raskoši podali, umjetna njega kose. Razlika izmedju muškoga i ženskoga gotovo se gubi. Muškarci češljaju vlasi na čelo, da bude nisko; na obje strane spuštaju im se s tjemena vitice i vise pred ušima, a ostalo kose ostrag privija se i ovija oko glave u pletenicama, ili se pušta, da u viticama ili pletenicama pada na pleći (sl. 41.). No nije svuda tako. Spartanski dječaci šišaju kosu, dok ne odrastu; a odrasli je mladići i ljudi kite samo prije bitke. Atičani vole skupiti kosu u čvor i iglom t. zv. cikadom (τέττιξ) pričvrstiti.

* To nijesu rukavice. Rukavice se zovu δακτυλῆθραι, a dolaze istom poslije u običaj.

METELWIN Digital LIBRARY

I brada se redi. Brk se na egipatsko-semitsku brije, ali ne kod svih Grka, a brada se reže u šilj. U 6. v. paze ženske, da im kosa sprijed bude valovita.

U Periklovo doba odmiče muška frizura atenska od ženske; sasvim dugu kosu na spartansku nose samo kicoši. Drugi je prema starosti, staležu i ukusu režu kraće, ili dulje. Robovi, atleti i efebi šišaju se do kože. I brada se prirodnije njeguje. Ona je sada puna, rudasta. Da ne bude predugačka, prirezuju je. To čini brijač, koji ujedno čupa dlake, pa reže nokte i žuljeve. I ženske se jednostavnije i ljepše češljaju (sl. 36.). Za 4. i 3. v. ogl. sl. 42. Ženske su poznavale željezo za rudanje, vlasulju, boje za kosu.

Kosa se kitila. Iz mikenskoga se doba sačuvalo zlatnih kruna i dijadema, a u Homera se pored dijadema (στεφάνη) po-

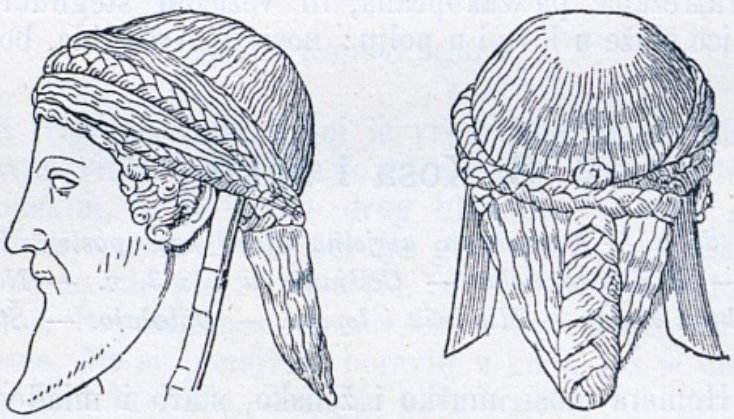

Sl. 41. Starinsko češljanje.

minje pletena vezica (πλεκτὴ ἀναδέσμη) i kekrifalos (κεκρύφαλος) — valjada rupčić u podobi kapice, ili mrežice za sapinjanje kose. Dok su muškarci umjetno redili kosu, kitili su je i oni iglama i dijademima. Za Perikla, od kako šišaju kosu, nestaje toga u njih, a ostaje samo u žena. One nose dijademe razna oblika, igle, češlje, vrpce, vezice od platna, ili kože, a zlatom kićene, mrežice, vrećice i rupčiće nalik na kapice (sl. 42.). I svježi su vijenci — tomu nema traga u Homera — u običaju. Nosi ih muško i žensko. Vijencem se kiti zaručnik i zaručnica na dan svadbe; meće ga muškarac na glavu, kad žrtvuje, ili u veselu društvu pije. Mirtovim vijencem ovija čelo činovnik u službi i govornik, kad stupa na govornicu. Vijenac je pobjedniku nagrada kod natjecanja, odlikovanje gradjaninu za zasluge; polaže se mrtvacu na odar. Od kako su se za nagradu mjesto svježih vijenaca dijelili

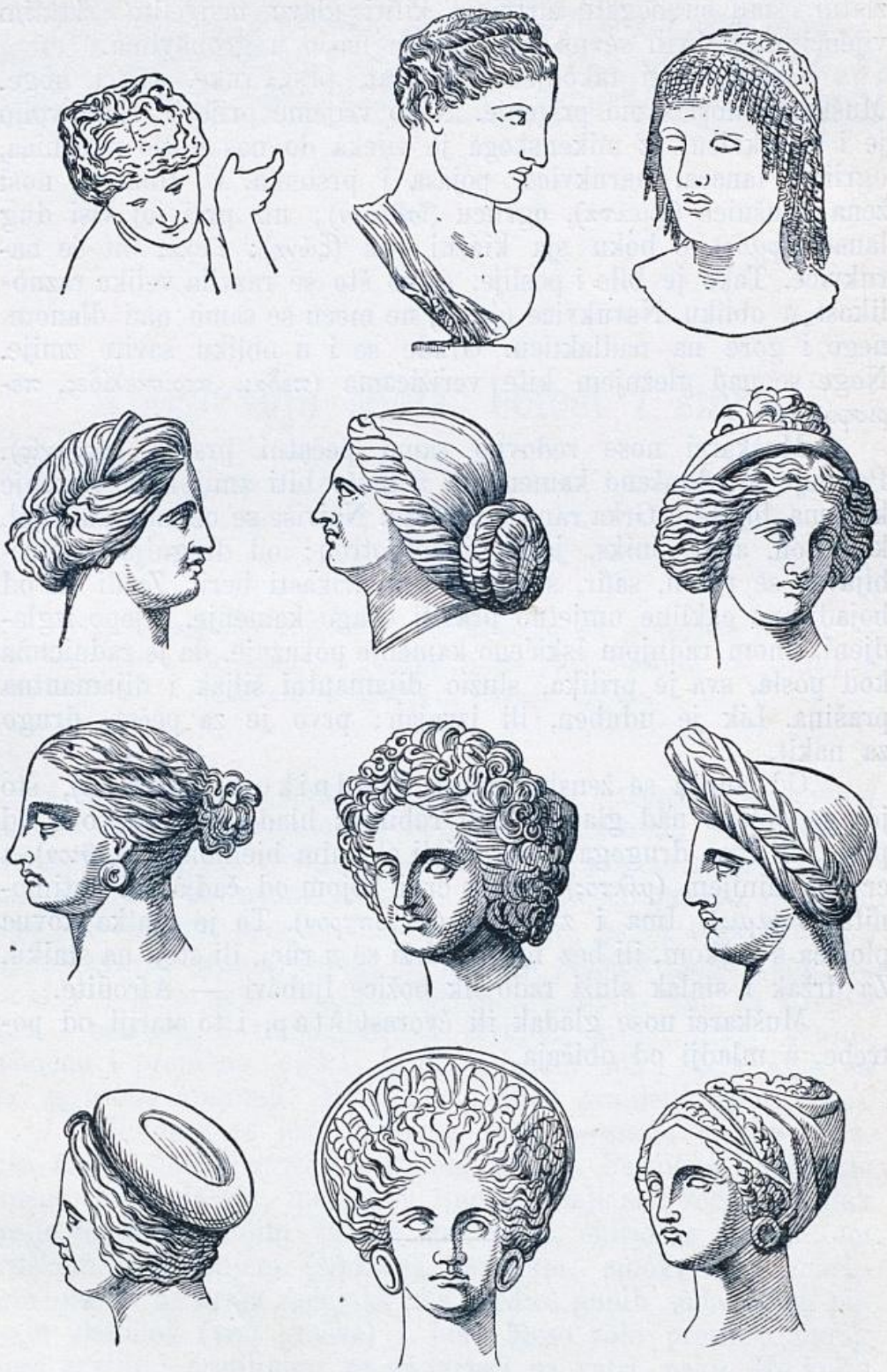

Sl. 42. Redjenje kose u 4. i 3. v.

METELWIN Digital LIBRARY

zlatni, stali su bogati mrtvima kititi glavu neuvelim, zlatnim vijencima, kakvih se na više mjesta našlo u grobovima.

Grkinja kiti takodjer uši, vrat, prsi, ruke, pâs i noge. Muškarac nosi samo prstenje. Neko vrijeme prije Perikla volio je i narukvicu. Iz mikenskoga je vijeka do nas došlo naušnica, ogrlica, lanaca, narukvica, pojasa i prstenja. U Homera nosi žena naušnice (ἕρματα), ogrlicu (ἶσθμιον); niz prsi joj visi dug lanac (ὅρμος), o boku sja kićeni pas (ζώνη); ἕλικες bit će narukvice. Tako je bilo i poslije, samo što se razvila velika raznolikost u obliku. Narukvice (ψέλια) ne meću se samo nad dlanom, nego i gore na nadlakticu. Grade se i u obliku savite zmije. Noge se nad gležnjem kite verižicama (πέδαι, περισκελίδες, περισφύρια).

Muškarci nose redovno samo pečatni prsten (σφραγίς). Prstenje je ukrašeno kamenjem, a može biti zmijoliko. Rezanje kamena bijaše u Grka rano u običaju. Najviše se uzimao karnijol, kalcedon, ahat, oniks, jaspis i helijotrop; od dragulja upotrebljavao se rubin, safir, smaragd i modrikasti beril. Znali su od bojadisane cakline umjetno praviti drago kamenje. Lijepo izgladjeni, finom radnjom iskićeno kamenje pokazuje, da je radnicima kod posla, sva je prilika, služio dijamantni šiljak i dijamantna prašina. Lik je uduben, ili izvajan; prvo je za pečat, drugo za nakit.

Od sunca se ženska brani hladnikom (σκιάδειον), što joj ga obično nad glavom drži robinja; hladi se lepezom od perja, ili čega drugoga. Lice bijeli olovnim bjelilom (ψιμύθιον), a crveni minijem (μίλτος); obrve crni bojom od čadjâ, ili antimonita (στίμμις). Ima i zrcalo (κάτοπτρον). To je glatka kovna pločica s drškom, ili bez njega; drži se u ruci, ili stoji na stalku. Za držak i stalak služi rado lik božice ljubavi — Afrodite.

Muškarci nose gladak ili čvorast štap, i to stariji od potrebe, a mladji od običaja.

IV.

Njegovanje tijela, bolest i smrt.

1. Hrana.

Najstarije vrijeme. — Homer. — Od Homera do persijskih bojeva. — Do Aleksandra Velikoga. — Poslije smrti Aleksandrove. — Gozba u Homera. — Gozba u poznije vrijeme.

Grci su se, kao i ostali srodni narodi evropski, u davnoj davnini hranili govedinom, ovčetinom, kozetinom, svinjetinom, divljačinom, žitom, divljim voćem, žirom; pili su svježe i zgrušano mlijeko, pa medovinu. Žitno su zrnje jeli prženo, ili ga na plosnatu kamenu manjim kamenom mrvili, pa od toga krupnog brašna pravili kašu (πόλτος), ili mijesili pogaču (μᾶζα), koju su sušili i prije jela okvasili. Došavši na more, stali su hvatati ribu i oštrigu. S vremenom su žrvnjem mljeli finije brašno ječmeno i pšenično, pekli kruh, a hranu solili solju, koju su već za seobe upoznali. Medovinu (μέθυ) zamijeni vino (οἶνος). U Homera se jede redovno kruh i meso, a pije vino. Žito melju sluškinje, vrteći rukom žrvanj. Pšenično i ječmeno brašno, kaže pjesnik, mozak su ljudski. Gaji se i voće. Voćnjak kralja feačkoga, kojim žubore dva vrela, okitio se plemenitom kruškom, morganjem (šipkom), jabukom, smokvom i maslinom; dâ — na kraju voćnjaka ima gredicâ punih sâda. Ljudi poznaju slanutak (vrst graška) i luk. Meso vole pretilo; burag pune krvlju i pretilinom, pa ga, vrteći na vatri, peku. Ne kolju samo goveda, ovce, koze i svinje, nego love i divljač, pa ribe i

ptice. Ribu hvataju udicom, harpunom i mrežom, a ptice, goluba i drozda, zamkom. Ribu, ako se njom i ne časte gospoda, broji Homer u blagostanje zemlje; govoreći o sretnoj zemlji, kojom vlada pravedan kralj, veli, da rodi pšenicom i ječmom, drveće je puno ploda, kote se stada, a iz mora se dobiva riba. Za perad se slabo mari. Penelopa hrani guske, ali se nigdje ne kaže, da se jedu. Za hranu služi i med, valjada od divljih pčela, i sir. Med se meće takodjer u vino, pa k tomu se namrvi suha sira i naspe brašna. Ta se smjesa zove kikeon (κυκειών). Osim vina pije seljak i mlijeko. Sama se voda ne pije, nego miješa s vinom. Blaguje se tri puta na dan: u jutru (ἄριστον), o podne (δεῖπνον), i u večer (δόρπον).

Poslije Homera napreduje vrtlarstvo. Sadi se i dunja, a osobito širi maslina. U homersko se doba uvozilo ulje iz istoka; nije se jelo, nego se njim samo mazalo tijelo i kvasilo laneno tkanje, da bude meko. Sada naprotiv ima dosta domaćega ulja, a služi i za hranu i za rasvjetu; dâ, maslinov se plod sprema u slanoj tekućini. Na ulju se peče riba i drugo meso; njim se začinja povrće. Meso se ne peče samo, nego i kuha. Javljaju se kuhači i pekari po zanatu. Kuhače naimaju ljudi, kad u kući slave kakvu slavu. Pekari peku i prodavaju fino pšenično pecivo razna oblika i primjese; u nj meću maka, lana, leće, sira i meda. Pomaže ih pčelarstvo, koje se sve ljepše razvija. Med se upotrebljava mjesto našega šećera.

Grk ni sada ne voli vode. On ne pije ni piva. Pivo su od ječma varili Tračani, Lidjani i Egipćani. Grk se krijepi vinom. Miješa ga s vodom; rado meće u nj snijega i leda, da bude hladno. Vino se i kuha.

Istočnjačka se raskoš u jelu i pilu hvatala Grkâ, po gotovo gospode, te su se protiv neumjerenosti morali izdavati strogi zakoni. S persijskim se bojevima vraćala trijeznost i umjerenost. Pomoglo je i to, što je demokratija podigla srednji stalež, kojemu još nije raskalašnost gospodska zarazila i otrovala života. Za rata peloponeskoga izbijaše sve više iskvarenost.

Svuda ne bijaše jednako. Tesalci i Beoćani bijahu na glasu izjelice, Jonjani prijatelji svakoga veselja i užitka, Eoljani u Aziji i po otocima pijanice; u južnoj Italiji i po Siciliji razvila se najveća raskoš u jelu; u Sparti je vladala krajnja umjerenost, a Atena je udarila srednjim putem. Obični je gradjanin atenski za hranu malo trošio. Bijaše zadovoljan kruhom, kašom, pogačom (μᾶζα) i prismokom (ὄψον). Prismok je sve osim kruha i pogače. To su sočivice, povrće, svježe i suhe smokve, masline, sir, pa svježa i slana riba. Slane se ribe silu dovozilo iz Crnoga

mora. Svinjetine i kozetine jeo je obični gradjanin na blagdane, a govedine, za koju se držalo, da se teško probavlja, samo na pučkim gozbama. Jeftino je bilo dobiti djevenicâ (krvavica), pa kuljena i magarećega mesa. Porodici rukotvorca i radnika dostajala su za hranu 3 obola (39 fil.) na dan. Imućni se boljim zalogajem častio. Na njegovu si stolu mogao naći svježu i suhu svinjetinu, kokoš, gusku, patku, pitomoga i divljega goluba, drozda, bravenjaka, divljač, osobito zeca, pa slanu i svježu ribu, raka, oštrigu, kornjaču, ikra, jaja, voće i sir iz raznih krajeva. Najvolio je svježu ribu iz Egejskoga mora, koja se s raznim umakama priredjivala. Od riba iz slatkih voda cijenio je skupu jegulju, što se hvatala u Kopajskom jezeru u Beotiji. Riba mu je veoma mila hrana; kad govori o prismoku, misli gotovo samo na nju.

Jaja su se jela sama, ili su se dodavala drugoj hrani. Svježe se mlijeko miješalo s medom, pa se tim punilo suho crijevo i metalo na vatru. Maslac se ne pravi.

Vino se pilo s mrzlom, ili toplom vodom. Uzimala su se obično tri dijela vode, a jedan vina — to se u šali zvalo žabljačom — ili dva dijela vode, a jedan vina, rjedje tri vode, a dva vina. Pola vina, pola vode miješati držalo se, da prevršuje mjeru; a samo vino piti bijaše po nazoru grčkom nezdravo i običaj barbarski. Izvrsnim je vinom rodio Hijos, Lezbos, Taz, Rod, Knid, okolica grada Sikijona, Flijunta (obadva u Peloponezu), Turija (u Italiji) i Sirakuze. U vino su počeli Grci metati med, smolu s drveća i mirodije, da bude tečnije, zdravije, da ljepše miriše i da se bolje čuva. I kuhanje mošta i vina bijaše u običaju.

Objed (δεῖπνον) pomicao se prema večeru, pa večere (δόρπον) nije ni bilo. Osim objeda bijahu dva obroka: jedan (ἄριστον, πρώϊνον, ἀκράτισμα) rano u jutru, drugi oko podne. Za prvi je obrok služio kruh, pogača ili pecivo, što se u suho vino umakalo.

Poslije Aleksandra Velikoga zavlada u bogatih ljudi velika raskoš, koja zahvati i Spartu. Nijesu više zadovoljni onim, čim ih nudi grčki svijet, nego vole ono, što dolazi iz dalekih, stranih zemalja. Premda ima po grčkim krajevima izvrsna luka, šafrana, papra i kumina, pa izvrsnoga domaćeg peciva i suhog mesa, ipak kupuju luk askalonski, kumin etijopski, šafran likijski i kilikijski, papar libijski i indijski; kruh i pecivo dobavljaju od Kapadočana, suho meso iz Likije i Hispanije. Za priredjivanje hrane ne dostaje im više vještina domaćice i njezinih robinja, nego taj posao preuzimaju vješti, izučeni robovi — kuhači i

*

METELWIN Digital LIBRARY

pekari. Bogata kuća ima sada svoga stalnoga kuhača, a ne naima ga više, kao prije, samo za ovu ili onu kućnu slavu.

U vino se meću mirtove bobice i mirodije. Prije nego se pije, procijedja se. U vino, što se otprema preko mora, nalijeva se morske vode, da se tobože putem ne pokvari. Amo tamo pije se i pivo.

*

Gozba se u Homera otpočinje s pranjem ruku. Sluškinje, ili tko drugi nalije gostima na ruke vode iz vrča, držeći odozdô rukomiju. Za tim protegnu stolove pred goste, većinom pred svakoga jedan. Ključarica sama, ili sa sluškinjama natrpa u košare kruha, mesosječa nareže mesa na ražnju pečena i nakrca na daske, a sluge i glasnici izmiješaju vina s vodom. Izlije se žrtva ljevanica. Stolovi su puni; gosti sežu za jelima pred sobom, a vinotoča im natače čaše. Piju uz jelo. Gozbu zasladjuje pjevač formingom (kitarom) i pjesmom, slaveći bogove i junake. Na večer na rastanku prikazuje se žrtva ljevanica bogu Hermesu.

Ni u poznije vrijeme nema gozbe (συμπόσιον) bez zabave. Mnogo se toga dašto promijenilo. Gosti se kite vijencima; ne sjede više, kao u Homera, nego leže podbočeni lijevim laktom, i to po više ih za svakim stolom. Pila se prihvaćaju poslije jela. Mjesto pjevača susretamo frulačice, kitarašice i plesačice, a osim njih još muškarce i ženske, koje umiju razne majstorije i vratolomije, kao n. pr. stajati na rukama i natraške prebacivati se preko stolova i mačeva, nogom natakati čaše, nogom napinjati luk i strijeljati, po užetu hodati, izvoditi razne čarobije.

Gozba se obavlja ovako. Domaćin podje na trg, gdje kuhači s kuhačkim spravama čekaju, dok ih tko ne najmi; tu uzme kuhača, i to najradje sicilskoga, pa uz put sam pozove goste, gdje se na koga namjeri. Gosti se kupe pod večer u svečanom ruhu. Obično se prije okupaju i namažu. Svaki smije po jednoga znanca — takav se gost zove sjena (σκιά) — sa sobom povesti. Tu se nadju i čankolizi (παράσιτοι). Oni se po trgu i kupeljima povlače, ne bi li načuli za kakvu gozbu. Kad bi saznali, da tko gosti, prilijepili bi se uza nj i ne bi ga se okanili, dok ih ne bi pozvao; a i nezvani bi došli. Zabavljali bi goste, laskali im i podnosili svaki rug i sramotu, samo da se najedu i napiju.

Gozba se počinje točno, kad je urečena; ne čeka se. Dvorana je iskićena. Gosti odlažu potplate. Svaki ih preda svomu

robu, koji ga je dopratio; kad i kad ga on — obično to čine domaćinovi robovi — takodjer dvori kod stola. Robovi gostima operu noge, a domaćin ih razmjesti po počivaljkama, redovno po dva, rjedje po tri na svakoj. Za tim se peru ruke i ručnikom otiru. Robovi donesu stolne ploče i postave ih na stalke, noge. Po više se raznih jela donese na jedanput. Jušna jela — juhe, kao što je naša, ne poznaje Grk — jedu gosti žlicom, ili izdubu kruh, pa korom jedu; za jaja i oštrige imadu šiljate žličice. Druga se jela stavljaju na stol narezana, te ih gosti prstima jedu; noževa i vilica, pa tako ni stolnjaka ni ubrusa nema kod stola. Gdjekoji oblači rukavice, da se ne opeče. Prste čiste kruhom, ili tijestom, koje je upravo za to načinjeno Taj kruh, tijesto, pa kosti, školjke i drugo baca se na pod. Pije se malo.

Kad gosti poblaguju, peru ruke mirišljivim sapunom. Domaćin uzme čašu sama vina, izlije nešto na pod, pa govoreći „dobromu duhu“ ili „u zdravlje“ gucne i poda gostu na desno; on isto čini i predaje na desno dalje. Stolovi se maknu, pod se počisti. S tim se svršuje prvi dio gozbe, koji se zove δεῖπνον (ručak).

Unidje jedna, ili više frulačica, izlije se opet žrtva, a gosti uz frulu zapjevaju pejan na čast bogovima i herojima. Počinje se drugi dio, s kojim je spojena simpozija (συμπόσιον) — glavno kod gozbe. Sluge namjeste stoliće, manje od predjašnjih, a pune sira, suhih smokava, maslina, datula, oraha, dinja, poslastica, solju posutih kolača, soli s mirodijama izmiješane i t. d. Gosti se pomašću mažu i vijencima ovjenčavaju. U velikom se vrču mješaoniku izmiješa vino s vodom. Vrč se redovno tri puta puni; svaki put se prva čaša uz pejan prikaže kao žrtva, i to prvi put Olimpijskomu Zeusu i bogovima, drugi put herojima, a treći put Zeusu Spasitelju. Domaćin nazdravlja gostima, a oni jedan drugomu na desno. Piju po volji, ili biraju ravnatelja stola (βασιλεύς, ἄρχων, συμποσίαρχος); kad što im se tko sam nametne. On odredjuje, kako će se vino miješati, iz kakvih će se čaša piti; zapovijeda robovima, koji toče, i kažnjiva goste. Svaka se čaša ispija na dušak. Pored zdravica veselo teče razgovor; grade se dosjetke, zbija šala, zadavaju zagonetke; ori se pjesma i igraju igre. Prije peloponeskoga rata, pa još u vrijeme samoga rata najradje su se pjevale skolije. Jedan bi gost primio liru, ili mirtovu grančicu i otpjevao pjesmicu, ponajviše od jedne kitice; za tim bi liru ili grančicu predao kojemu drugom gostu, te bi on morao pjevati. Tako bi išlo dalje.

Igraju se grada — igra je nalik na šah — kocke, astragala i kotaba. Isprva su se igrali s tri kocke, poslije s dvije; na

MeteLWNDigitalLIBRARY

svakoj ima 1—6 točkica. Istresaju se iz posebne posude. Svaki hitac ima svoje ime; najsretniji jest „Afrodita“, kad se sve kocke iskrenu na 6, a najgori „pàs“ ili „vino“, kad je svuda gore samo po jedna točka. Druga vrsta kockanja jest a s t r a g a o. Uzimaju se koštane šipčice. Isprva su to bile skočne kosti janjeće (ἀστράγαλοι). Dvije su strane ravne, treća zaobljena, a četvrta udubena; udubena znači 1 i zove se „pas“, a ostale broje 6, 4, 3; brojevi 2 i 5 otpadaju. Najmilija je igra k o t a b. Uzme se stalak i na rt njegov stavi pločica. Igrač gleda, da ono vina, što mu u čaši ostane, iz daleka saspe na pločicu i nju zbaci. Ima i druga vrsta kotaba. Napuni se posuda vodom, pa na vodu pomeću prazne zdjelice, što ih igrač mora pljuskom vina potopiti.

Goste više puta zabavljaju frulačice, kitarašice, plesačice i kojekakvi vještaci i vještakinje.

Na svršetku izliju Hermesu žrtvu oni gosti, što su još budni; zaspale su znali politi vinom. Ako nije kasno, znadu uz svirku frula i svjetlo bakalja obilaziti ulicama, pjevati kojoj djevojci, svratiti se u kuću kojega znanca, za koga slute, da bdi i ima goste.

Osim gozba, gdje jedan sam gosti i podmiruje sav trošak, bilo je i takvih, gdje je svaki nešto na urečeno mjesto donio.

2. Kupanje i gimnastika.

Kupanje u Homera. — Potonje vrijeme. — Kupališta. — Gimnastika.

Grk pazi na čistoću, zdravlje, okretnost i snagu tjelesnu. On se marljivo pere i kupa; maže tijelo i vježba ga. U Homera se on ne kupa samo u mrzloj vodi — rijeci i moru, nego i u toploj kod kuće. U toplu kupelj ide obično samo poslije kakva napora, da okrijepi tijelo. Kad putnik stigne s puta, ili kad se junak vrati s razbojišta, pristavi se na vatru tronog s kotlom i ugrije voda; umoreni sjedne u kacu, pa se dâ toplom vodom polijevati, a za tim mazati uljem, koje čuva tijelo od nahlade. Samo mekoputni Feačani kupaju se redovno u toploj vodi.

Po malo pretegnu toplo kupanje, što više — uvedoše suhe, vruće kupelji (πυρίαι, πυριατήρια). Sibarićani u južnoj Italiji prvi su, kaže se, grijali u posebnoj sobi zrak i u toj se vrućini znojili. I Spartanci su upotrebljavali ovakvu kupelj, pa poslije znojenja prali tijelo mrzlom vodom i trli ga.

S vremenom su privatnici, a za njima države gradile kupališta, gdje se svatko mogao za novce okupati. Ženske su imale svoj odio. U kupelj su išli ljudi prije objeda (δεῖπνον). Ponijeli bi sa sobom ulja u uljarici, pa ručnik i strugalo (sl. 43.). Na ulazu bi platili za kupanje. Kad bi se svukli — posebne za to sobe isprva nije bilo, te su se tati rado šuljali oko kupališta i krali haljine i kese, — stali bi pred velik umivaonik, pa se prali i iz njega sami polijevali, ili bi se dali od kupališnih sluga polijevati; neki bi sjeli u kacu, ili unišli u bazen. Svaka je kaca bila za jednoga, a bazen za više ih. Poslije kupanja polijevale bi ih sluge mrzlom vodom, trle lugom, natronom, glinom, smolom, pa strugalom strugale i finim, mirišljivim uljem mazale. Struganje i mazanje obavljalo se u posebnoj sobi. Kupališta su imala takodjer prostorije za zabave i igre.

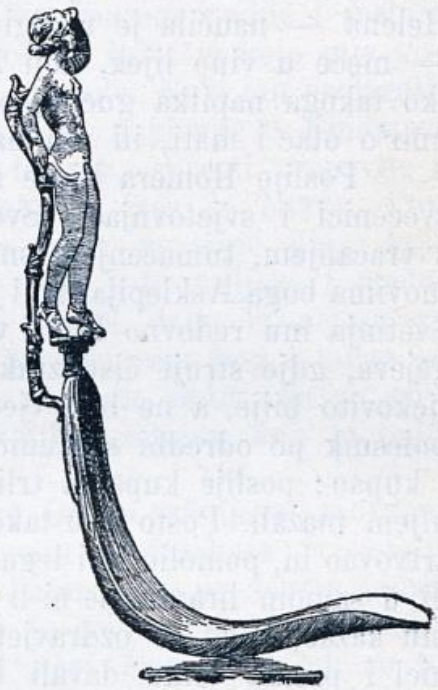

Sl. 43. Strugalo.

Grk nije samo nastojao, da mu tijelo bude čisto, nego je išao i za tim, da mu ojača. Tijelo je vježbao u gimnaziji (vidi str. 256.). No s vremenom je u gimnazijama sve više otimala mah duševna zabava; tu je bilo knjižnica, a filozofi su naučali svoju nauku. Gimnazije su se pretvarale u visoke škole. Osim toga se javljalo uvjerenje, da je topla kupelj za zdravlje korisnija, nego gimnastika. Misli, da vježbanjem tijela duh jača i da je skladna ljepota duše i tijela svrha uzgoju, nestaje iz svijesti grčkoga naroda.

3. Liječenje.

Liječnici u Homera. — Liječenje poslije Homera: Asklepijeva svetišta, svjetovni liječnici; babe vračare, čarobnjaci i nadriljekari. — Hipokrat i njegovi nasljednici. — Aleksandrija. — Toplice.

Liječnici, što ih ima u Homera, jesu vidari. Broje se u zanatnike. I sami junaci umiju vidati rane. Istrgne se, ili izreže oštrice od strjelice; za tim se rana ispere, metne na nju

METELWIN Digital LIBRARY

lijek, da utaži bol, i zaveže. Na glasu su Mahaon i Podalirije, sinovi Tesalca Asklepija iz Trike; ti se knezovi biju pod Trojom i liječe ranjenike. Liječnika za unutrašnje bolesti nema. Bolesti dolaze od boga, te se s toga samo molitvom i žrtvom zatiru. Ženske znadu travama djelovati na unutrašnjost tijela čovječjega. Helena — naučila je u Egiptu, zemlji liječnikâ i ljekovita bilja — meće u vino lijek, koji iz srca goni svaku srdžbu i tugu; tko takoga napitka gucne, ne roni onoga dana suzâ, makar mu umr'o otac i mati, ili mu na očigled pao brat, ili sin od mača.

Poslije Homera liječe se i unutrašnje bolesti. Liječnici su svećenici i svjetovnjaci. Svećeničko liječenje u uskoj je svezi s vračanjem, tumačenjem sna (str. 157.). Bolesnici grnu k hramovima boga Asklepija, koji je u homersko doba bio samo heroj. Svetinja mu redovno leži u visoku, zdravu kraju sred hladovitih gajeva, gdje struji čist zrak gorski, ključa dobra voda, raste ljekovito bilje, a ne bije vjetar, niti žeže sunčana žega. Tu bi bolesnik po odredbi svećeničkoj umjereno živio, mnogo se gibao i kupao; poslije kupanja trli bi mu tijelo, strugalom čistili, pa uljem mazali. Pošto bi u takom mjestu neko vrijeme proboravio, žrtvovao bi, pomolio se i legao na odredjeno mjesto blizu hrama, ili u samom hramu, ne bi li bog u snu došao i ozdravio ga, ili mu kazao, kako će ozdravjeti. Nejasan bi san tumačili svećenici i prema tomu davali lijek. Tko bi ozdravio, prikazao bi zavjetni dar. Obično bi u hramu objesio od zlata, srebra, mramora, zemlje, ili voska one dijelove tijela, što su ga boljeli; ili bi postavio ploču, na kojoj bi zapisano bilo ime njegovo i kako se izliječio. Svećenici bi za se napose po tanko opisali liječenje. Sve to sačinjavalo je liječničku knjižnicu i krilo u sebi mnogo zrnce iskustva, kojim su se svećenici poslije kod sličnih bolesti mogli okoristiti.

Asklepijeva svetinja kod Trike u Tesaliji držala se za najstariju, a najviše je na glas izišla epidaurska. Sat hoda na zapad od argolskoga primorskog grada Epidaura, u visokoj, gorama zatvorenoj, a šumom zarasloj kotlini pružilo se svetište Asklepijevo; tu se dizao hram i žrtvenik njegov, pa hram Artemidin, krasno kazalište, trijemovi, stanovi za bolesne i druge zgrade; stajali su stupovi, na kojima su bila pobilježena imena izliječenih i cijelo njihovo liječenje. U hramu se njegovala neka vrsta neotrovnih zmija, koje su bogu bile posvećene; za njih se kaže, da su ližući znale iscijeliti rane. Bolnika na umoru i ženu u rodjaju iznijeli bi preko medje svetoga mjesta. Za radjanje i umiranje sagradio je rimski car Antonin zgradu izvan toga svetišta.

Od natpisa na stupovima sačuvalo se nešto. Oni nam pričaju kojekakva čuda. Dolaze, kojima su oči iscurile; svijet im se smije, što se još vidu nadaju; ali se oni ne dadu smesti, i Asklepije im vrati vid. Nekomu Mitilenjaninu duge brade, a ćelave glave natare bog ob noć glavu nekom mašću, i kosa poraste. Jedan rob trhonoša putuje k svetištu; putem padne i razbije sudje u vreći; kad vidi, da se razbila i čaša, iz koje pije gospodar, ražalosti se i uzme sastavljati komade. Neki mu prolaznik reče: „Čemu se uzalud mučiš? Ni sam Asklepije u Epidauru ne stvori ga više cijelim!“ Čuvši to rob, spremi crepovlje i krene dalje; kad stigne svetištu, gle — čaša je čitava. Eno opet čovjeka, što ga glava i želudac boli; on čuje glas, koji mu nalaže, neka se mnogo giba, neka jede mlijeka i meda, neka uzima soli i gorušice. Koliko se dâ dalje iz nejasnoga natpisa razabrati, ukazao se tomu čovjeku sam bog i takao se njegove desne ruke i prsiju. Po tom se može suditi, da su svećenici u podobi Asklepijevoj dolazili k bolesnicima, koji bi legli na odredjeno sveto mjesto.

Prijedjimo na svjetovne liječnike. Oni su sačinjavali zadruge, škole; no bilo ih je, koji nijesu savezu liječničkom pripadali. Članovi su se zvali Asklepijade, i bijahu, čini se, isprva jedan krvni rod, a nauka baština, što su je oci sinovima namirali; poslije su se primali i drugi. Svaki novi član — a bili su to još dječaci — dobio je učitelja; ako nije bio sin, ili rod kojega Asklepijade, plaćao je za obuku. Kad je nauku svršio, morao se zakleti, da će učitelja svoga štovati, s njegovim potomcima bratski postupati, pa pošteno i savijesno vršiti svoje zvanje. Na glasu bijaše škola na Rodu, Kosu, pa u Knidu, Krotonu i Kireni. Liječnici su se bavili cjelokupnim liječništvom. Specijaliste se pomaljuju istom u rimsko doba. Premda je poznavanje tijela čovječjega, jer su parali samo životinje, slabo napredovalo, ipak su na osnovu dugotrajnih opažanja stvorili neka pravila za liječenje bolestî. Imali su hirurgijskih sprava i pravili od bilja, što su ga dobavljali iz raznih krajeva, lijekove — tekućine, masti i praške. Vještinom su svojom natkrilili egipatske liječnike. Krotonjanin Demoked istisnuo ih je s dvora persijskoga kralja Darija. Isti je liječnik prije toga služio na Egini za plaću od godišnjih 60 mina (4715 K), u Ateni za 100 mina (7858 K), a tiraninu Polikratu na Samu za 120 mina (9430 K). Iz toga vidimo, da je država eginska i atenska već u 6. v. namještala i plaćala liječnika, koji je gradjane, bar siromašne, liječio badava. Taj se običaj poslije sve više širio.

Veliko praznovjerje, što je vladalo, išlo je na ruku babama

METELWIN Digital LIBRARY

vračarama i čarobnjacima, koji su magijskim i simpatetskim lijekovima liječili. Babe su čarale i bajale; vješale bolesniku oko vrata amulete s raznim znacima i štošta mrmljale. Pijancu bi se kroz tri dana kao simpatetski lijek davala jaja noćne ptice — sove. Bilo je čeljadi, koja je na trgu prodavala razne ljekarije, mirodije, otrove, ličila, boje i drugo, ili je to po ulicama, obilazeći sa škrinjicom i vičući, nudjala na prodaju. U njih nije pravi liječnik ništa kupovao, nego je sam gradio lijekove. Ljekarnicâ, u kojima bi se po odredbi liječnikovoj priredjivale ljekarije, nije bilo.

S Asklepijadom Hipokratom, koji se rodio na Kosu sredinom 5. v., nasta nov odsjek u liječništvu. On mu je udario znanstven osnov. Zabacio je sve, što mu se od predjašnje nauke činilo neosnovano, te se svom dušom odao samostalnomu istraživanju. Nije samo pazio na bolest i njezine pojave, nego i na izvanjske prilike: način života, podneblje, doba godine i drugo; nije se osvrtao samo na to, kako je sada, nego je pitao, što je prije toga bilo, te je iz svega toga pronicavim umom svojim stvarao sud i sve bez anatomije polako dalje gradio. On je podigao patologiju (nauku o bolestima) i terapiju (nauku o liječenju bolestî). On i njegovi nasljednici tražili su od učenika opsežno znanje i dostojno vladanje. Obuka je obuhvatala sve grane liječništva i prirodnu znanost; za vladanje se preporučalo liječniku, neka se čuva svega, što bi se bolesnika neugodno dojmilo; neka pazi, da mu pred bolesnikom ne izmakne koja neoprezna o bolesti njegovoj; neka je prijazan i miran, a ne prost i otresit; neka gleda, da mu kosa i brada bude uredna, a odijelo čisto.

Liječnik je putio učenika i u radionici svojoj i u kući bolesnikovoj. Bolesnici su naime dolazili k njemu, ili on k njima. U radionici njegovoj nalazimo spravâ za stavljanje rogova (kupicâ) i za klistir, pa kacu za kupanje, kliješta, noževe, mužare, zdjelice, lončiće s raznim mastima i ljekarijama; tu on pušta krv, reže, maže, pravi lijekove i daje ih bolesniku. Pomažu mu učenici i robovi. Rob, ako se već donekle izvježbao, liječi robove i siromašne ljude. Kad liječnik ide kojemu bolesniku u kuću, vodi učenika sa sobom, da steče znanja i da vidi, kako se treba vladati prema bolesniku i ukućanima njegovim

Liječnik je privatan, ili od države namješten. Privatan liječnik većinom traži od bolesnih plaću unaprijed. Što su se liječnici dali plaćati, to im je donekle krnjilo ugled, jer su po tom zapadali u stalež obrtnički, ali je opet svijet vrsna liječnika veoma cijenio i odlikovao. Najviše su ugledu liječnikâ škodile naduvene,

šuplje glave, koje su neznanje svoje prikrivale finim odijelom, skupocjenim spravama i sudjem od srebra, zlata i bjelokosti.

Spisi Hipokrata i njegovih učenika, naslijedjeno bogato iskustvo, pa k tomu plod Aristotelovih istraživanja na polju prirodne znanosti silno pomože daljemu napretku liječničke vještine, kojoj poslije smrti Aleksandra Velikoga bude Aleksandrija glavno ognjište. Aleksandrija podiže anatomijski zavod i poda svijetu slavne anatome Herofila i Erazistrata. Prvi je rodom iz Halkedona, a drugi s otoka Kosa; oni su prvi parali i komadali mrtva čovjeka. Iz aleksandrinske škole izidjoše mnogobrojni liječnici i liječničke škole.

Odličan je svijet zaradi bolesti, ili od zabave putovao u poznije vrijeme u toplice. Bile su uredjene raskošno, na rimsku. Grci vole u proljeću boraviti osobito u Edepsu na Eubeji, gdje je izviralo vruće, sumporno vrelo.

4. Ukop.

Mikensko doba. — Homer. — Atika. — Razni grobovi i grobnice. — Doba poslije Aleksandra Velikoga.

U mikensko doba, kad je tko od kneževske porodice umr'o, balzamovali su ga, čini se, medom; mrtvu su muškarcu metali na obraz zlatnu obrazinu, a djetetu zlatnim limom pokrivali ne samo lišce, nego su njim omatali i ručice i nožice. Ženska je ostala bez toga. Mrtvaca nijesu spalili, nego su ga u grobnici sahranili. Muškarcu su u grob dali oružje, a ženi nakit. Našlo se takodjer zlatnih čaša i oslikanoga zemljanoga sudja. Grobnice su bile usječene u kamen, ili su se u obliku kubeta gradile (slika 1., 2.). Grobnice u Mikeni, što su vertikalno usječene u živ kamen, bile su kamenom pokrite, a nad njima su se dizale kamene ploče. Neke su ploče prazne, a neke dlijetom iskićene. Na jednoj nalazimo spirale i bojnika na kolima, gdje progoni neprijatelja. Od druge vrste grobnicâ ističe se t. zv. riznica Atrejeva podno Mikene.* K njoj vodi 35 m dug, 6 m širok, odozgo otvoren hodnik. Vrata od grobnice bila su dvokrilna. Udješ li, eto te u kubetu od lijepo tesana kamena; promjer iznosi 15 m, a tako je i visoko. Odavde vode manja vrata u

* Grobnicu su prije držali za riznicu. Atrej je, kako se priča, bio kralj mikenski.

METELWIN Digital LIBRARY

klijet, što je u živ kamen usječena; tu su se valjada mrtvaci spremali na vječni počinak, dok je kube bilo za žrtve.

U Homera je štošta drukčije. Pod Trojom se spaljuju mrtvi. Kamenim grobnicama i kićenim spomenicima nema traga. Kad tko izdahne, iskaže mu se posljednja počast, jer duša njegova inače ne može preko praga Hadova, a srdžba božja čeka rod njegov, ako ga odnemari. Mrtvacu zaklope oči i usta; operu ga toplom vodom, pomažu uljem, zamotaju u platno (φᾶρος) i metnu na odar; noge mu okrenu k vratima. Pokriju ga pokrovom. Muškarci pospu sebi glavu i haljine pepelom; valjaju se na zemlji, čupaju kosu. Žene deru prsi, grebu vrat i lice, trgaju vlasi. Dan na dan čuje se plač i zapijevka. Mnogi ne mari ni za hranu.

Prenesimo se duhom u grčki tabor pod Trojom! Patroklo leži na odru. Pao je od ruke Hektorove. Iz daleka se čuje glomot kolâ i buka. Vraća se Ahilej — ončas je ubio Hektora, remenom mu noge za kola ostrag privezao; pustio, da mu glava po zemlji lupa, i potjerao konje. Eno ga već u taboru! Mirmidonci njegovi tri puta obadju oko Patrokla, komu pred odar Ahilej baca Hektora. Za tim skine četa sa sebe oružje, otpregne konje, a Ahilej joj dade mnogo goveda, ovaca, koza i svinja, da proslave karmine. Nasta klanje. Sjutradan u zoru otpravlja vrhovni zapovjednik Agamemnon u šumu ljude po drva za lomaču. Drva se voze. Na zapovijed Ahilejevu oružaju se Mirmidonci i vrstaju: sprijed bojnici na kolima, a za njima pješaci; u sredini nose Patrokla. Za Patroklom koraca Ahilej i drži mu glavu. Mrtvac je sav posut kosom, što su je ljudi u žalosti sebi porezali i pobacali na nj. Stignu na mjesto, spuste nosila. Sad Ahilej odreže plave kose svoje i utisne mrtvomu prijatelju u ruke. To dirne narod, i svi zaplaču. Agamemnon po želji Ahilejevoj raspusti narod, a ostanu samo oni, kojih se žalost najviše ticala. Ukopnici podignu lomaču od 100 stopa u šir i dalj; na nju metnu mrtvaca. Zakolju silu volova i ovaca, pa oderu. Salom njihovim pokrije Ahilej Patrokla od glave do pete i naklada trupla oko njega. Za tim prisloni uz odar vrče, pune meda i ulja; zakolje četiri konja i dva kućna psa, sasiječe 12 Trojanaca, što ih je dan prije zarobio. Sve to vrgne na lomaču, zapali je i zovne miloga pokojnika. Vjetrovi navale, raspire vatru. Svu se noć vuče Ahilej oko lomače jecajući i lijući na zemlju vino iz zlatnoga vrča. Pred zoru dogori lomača, vjetrovi stanu, a Ahilej se pristrani i usne. Medju tim se gospoda skupe kod Agamemnona i krenu k lomači. S buke njihove probudi se Ahilej i zamoli ih, neka žeravku ugase vinom i pokupe kosti

Patroklove; naći će ih lako, jer su u sredini, dok ostale kosti leže s kraja. Kosti omotaju dvostrukim salom, metnu u žaru, odnesu u šator Ahilejev i zaviju u platno, neka tu stoji, dok Ahileja — to mu je prorekao konj onoga dana, kad je ubio Hektora — skora smrt ne pokosi. Ahilej je naime želio, da mu kosti spreme u istu žaru i onda u jedan grob sahrane. Garište su u naokolo obrubili velikim kamenjem i u krug nasuli silu zemlje. Za tim je Ahilej priredio igre na čast Patroklu. Junaci se, vidimo, utrkuju na kolima, šakaju se, trče; biju se oružjem i bacaju kolut; strijeljaju s luka, izlaze da se umeću kopljem. Ahilej im dijeli nagrade — robinje, konje, mazge, govedo, zlato, tronoge, oružje, velik željezni kolut, sjekire, vrč i čašu.

Hektora vrati na zapovijed božju Ahilej ocu Prijamu. U kraljevskom ga dvoru polože na odar, pjevači začnu tužaljku, a žene uzmu jecati. Andromaha prihvati glavu mrtva muža, te žali; poslije nje nariče Hekuba, što izgubi sina, a treća protuži Helena, poradi koje je bjesnio rat. Svjetina uzdiše i stenje. Devet dana voze drva, a deseti metnu mrtvaca na lomaču. Slijedeći dan rano u jutru, kad dogori lomača, poliju žeravku vinom; suze roneći pokupe braća i drugovi bijele kosti, metnu ih u zlatan kovčeg i omotaju grimiznim tkanjem. Iskopaju na garištu raku, polože u nju kovčeg, pa je zaspu i veliku mogilu naspu. Vrate se i sad istom slave u dvoru Prijamovu karmine. — U Homera se pominje nadgrobni stup (στήλη).

U Atici dolazi sažizanje u običaj istom negdje u 7. v. Prije toga su se, kao što dokazuju najstariji grobovi atički, pokapali mrtvi. Kosturi u njima leže p r u ž e n i, a s njima zlatni dijademi, pa oružje, sudje i drugo; muškarca odaje željezni mač, ili koplje, a žensku zemljano vreteno. Ima i kosti životinjskih, medju njima govedjih; potječu od žrtve. Na grobu stoji velika zemljana posuda, većinom probušena dna, te je žrtva, nalita krv životinjska, mogla odmah dospjeti u stan pokojnikov. Humka, ni kamena nad grobom nije bilo. Jedno i drugo javlja se na mladjim grobovima, koji su puni pepela. To se dakle udomilo sa spaljivanjem mrtvih.

I u vrijeme poslije Homera sahranjuju mrtve s poštovanjem. Samo izdajica i prost zločinac nema čestitoga pogreba; bacaju ih u kakvu jarugu. Samoubojici obično odsijeku desnu ruku, pa ga nekud bace, ili sasvim po tiho zakopaju. Inače mora sin i najbezdušnijega oca zakonu i bogovima za volju dostojno sahraniti. Putniku, kad se gdjegod na mrtvaca namjeri, sveta je dužnost bar šaku zemlje, ili praha na nj sasuti. Umre li tko u tudjini, prenose ga u zavičaj, ili mu — tako i utoplje-

niku, ako ga ne nadju — kod kuće podignu prazan grob (κενοτάφιον). Pala neprijatelja ne ostavljaju, kao u Homera, psima i pticama za hranu, nego se drži, da je težak grijeh pobjedniku, ako ga pobijedjeni zamoli, da mu dopusti ukopati mrtve, a on ne da. Smrću se kazni vodja, koji svojih palih ne spremi u grob, a mogao je. „Lijep i dostojan ukop“, veli Platon, „najljepši je završetak života čovječjega.“

Poslije Homera nestaje sjajnih pogrebnih igara, a uvode se neke novosti. Mrtvomu meću u usta novac — vozarinu za Harona, koji prevozi duše u Had. U Homera se još ne zna za Harona, niti se meće mrtvacu novac u usta. Čini se, da je taj običaj dospio iz Egipta, gdje su vjerovali, da se duše prevoze na čamcu preko podzemskoga Nila, pa su za to mumijama metali u usta malen, zlatan novac. Mrtvac dobiva na dalje sa sobom kolač medenjak za podzemskoga psa čuvara — Kerbera. Misao, da je mrtvac nečist, hvata sve dublje korijen, te se ukućani, pa i oni, što pohadjaju mrtvoga, moraju čistiti. Do vrata od kuće, gdje je mrtvac, stavljaju posudu s vodom, što se iz susjedstva donese; tko izlazi, škropi se. Da mrtvac ne okalja sunca, ukopa se prije izlaska sunčanoga; da grad ostane čist, ukapa svoje mrtve pred gradskim vratima duž cestâ, ili gdjegod u polju. Na ukop se u Ateni, osobito prije Solona, mrtvac nosi, ili ga voze konji na mrtvačkim kolima. Od kako se udomilo pismo, reže se u nadgrobni kamen isprva samo ime pokojnika, ili oca, ili rodjaka njegova, koji je spomenik podigao, a poslije, već u 6. v., elegijski stihovi.

Pogreb je, kaže se, u Atici isprva bio vrlo jednostavan. Poslije zavlada velika raskoš i pretjerano žaljenje, te je Solon zakonom gledao tomu na put da stane. On zabrani ženama grepsti obraze, udarati se u prsi i bokove, vikati i tuliti; zabrani mrtvomu davati u grob više od tri haljine i dopusti, da smije najviše 10 radnika, a samo tri dana nasipavati grob.

Poslije persijskih bojeva sahranjuju Atenjani mrtve ovako. Čim tko premine, zaklope mu oči, u usta metnu obol (13 fil.) i lice zastru rupcem. Na ulazu u kuću metnu posudu s vodom, da se škropi, tko izide. Najbliže rodjakinje operu mrtvaca, pomažu ga mirišljivom pomašću, da ne zaudara; zaviju ga u čiste, bijele, a kad što i kićene haljine; glavu mu ovjenčaju cvijećem, ačem, lovorikom, maslinom, ili čim drugim. Na odar ga polažu redovno drugi dan (πρόθεσις). Noge mu okrenu vratima. Za odar služi počivaljka (κλίνη) s uzglavljem; pokraj odra na podu stoje posude uljarice. Skupi se rod i prijatelji;

ženske stanu do odra, podalje muškarci, pa žale. Više puta se najme žene, koje uz svirku frulâ nariču.

Sjutradan, prvo nego sunce grane, krene sprovod (ἐκφορά). Rodjaci, robovi, ili najmljeni ljudi dignu odar s mrtvacem i

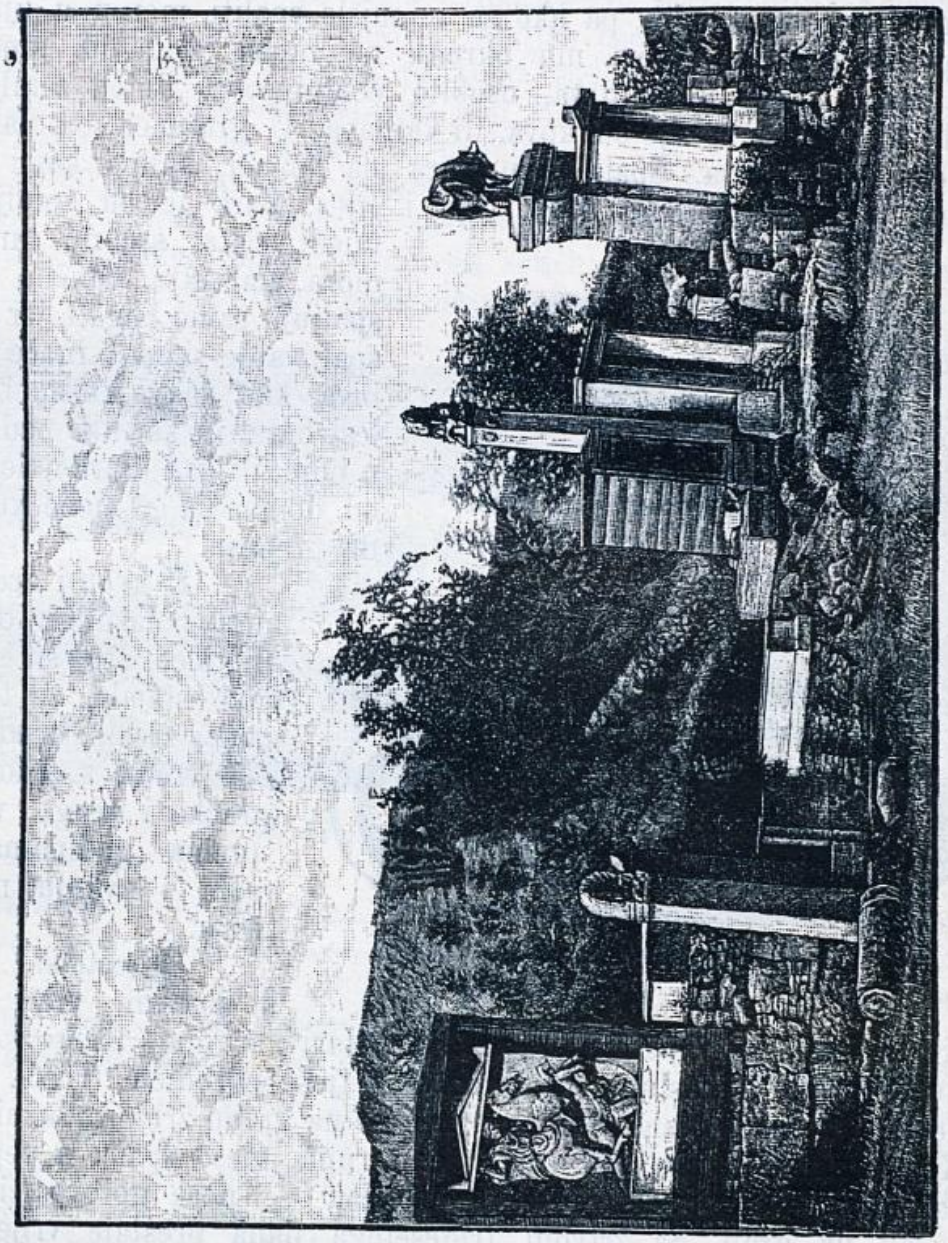

Sl. 44. Atensko groblje pred Dipilom.

ponesu. Naprijed ide plaćeni zbor pjevačâ, ili frulačicâ, za tim muškarci, rodjaci i prijatelji, onda odar, a iza njega ženske, i to po zakonu rodjakinje, a osim njih samo žene, kojima je bilo

METELWIN Digital LIBRARY

preko 60 godina. Rod je obučen u crne, ili sive haljine; muškarci od roda imadu kratko odrezanu kosu.

Kad stignu na groblje — znamenito je ono, što se stere na obje strane ceste pred atenskim vratima Dipilom (sl. 44.) — ili k porodičnoj grobnici, koja leži gdjegod na imanju, onda dignu mrtvaca s odra, pa ako ga ne misle spaliti, metnu u lijes i polože u grob. Glavu mu okrenu na zapad, noge na istok, pa zaspu. Lijes je od drva, osobito čempresova, ili od zemlje (sl. 45. i 46.), rjedje od kova, ili kamena. U grobnice se polaže tijelo i bez lijesa. Spale li mrtvaca na lomači, skupe kosti u žaru, a nju polože u grob, kao i lijes. Žara je od zemlje, mjedi, zlata, srebra, mramora, alabastra. Obično se spaljuju samo bogati, jer je spaljivanje skupo; inače to biva, kad kakva kužna bolest hara, ili kad tko padne u boju, ili kad umre daleko od doma, pa ga hoće kući da prenesu.

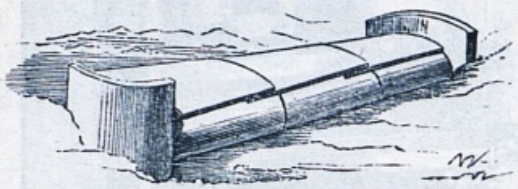

Sl. 45. Zatvoren zemljan lijes.

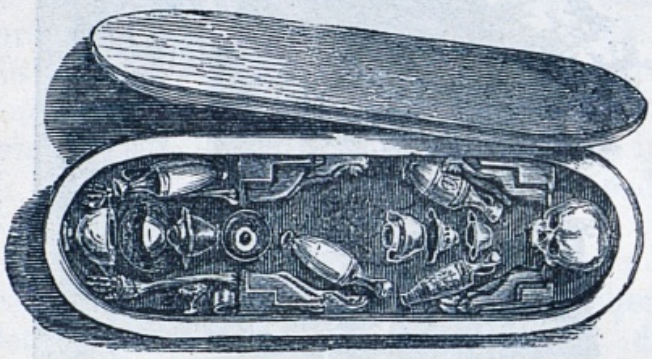

Sl. 46. Otvoren lijes.

U grob i grobnicu polažu se one uljarice, što su uz odar stajale, za tim nakit, zrcala, orudje, jela, vrčevi s vodom, igračke i drugo, već prema godinama, spolu i zvanju mrtvoga.

Oprostivši se s mrtvim, vrati se rod u kuću pokojnikovu, pa se čisti i slavi karmine (περίδειπνον); hvale vrline i zasluge pokojnikove i tješe porodicu. Treći, pa deveti i trideseti dan po ukopu prinose na grobu žrtve zadušnice. Krv zaklanih žrtava liju u načinjenu rupu, meso spale, a pepeo zakopaju. Najznamenitiji je deveti dan — nose gotovo čitav ručak na grob. Sa žrtvom tridesetoga dana prestaje vrijeme žalosti i crnina se odlaže. U Sparti traje žalost jedno 10 dana.

Sinove svoje, što su za dom pali, pokapa Atena na državni trošak. Spale se na bojištu i sahrane u Ateni. To biva ovako. Tri dana prije ukopa načini se šator, pa tu polože kosti, što su u lijesovima od čempresovine; svatko, ako ga volja, pri-

kaže svomu žrtvu. Kad je sprovod, voze se lijesovi; u svakom su kosti palih iz jedne file. Nosi se takodjer jedan pokrit a prazan odar za one, koji se nijesu našli. U sprovodu idu gradjani i inostranci, tkogod hoće, a i rodjakinje. Rodjakinje žale. Kosti se polažu u grob, koji se kopa u najljepšem predgradju atenskom — Keramiku. Kad ih pokrije zemlja, izide čovjek, izabran od grada, pametan i ugledan, pa zbori nadgrobno slovo. Demosten je govorio onima, što su pali kod Heroneje god. 338. Drugim se pokojnicima ne govori na grobu.

Grobove su stari veoma štovali, pa su ih s toga pohadjali, kitili vijencima i vrpcama; polijevali mirišljivim tvarima, sadili drveće, osobito topole; uredjivali vrtiće, gradili zdence. Na dan smrti, ili na rodjendan pokojnikov, za tim na dušni dan 5. boe-

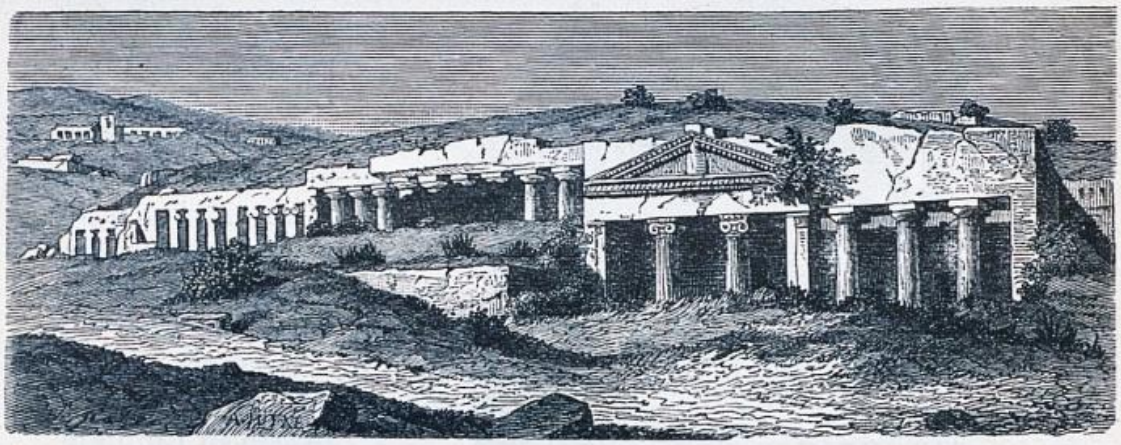

Sl. 47. Nekropola u Kireni.

dromijona (polovica rujna i listopada) prinosile su se na grobu žrtve: ulje, med, mlijeko, voda i vino.

Grk kopa grob, ili ga u kamen siječe, ili nad zemljom gradi. Isječeni se grobovi nalaze pod zemljom, ili nad njom. Hodnici i grobnice, pod zemljom isječene, nemaju kad i kad ni gradjena svoda; sve je živ kamen. Druga vrsta grobnice, koja je nad zemljom u obronak kakve gore usječena, veoma je česta u Frigiji i Likiji, pa se s toga čini, da su Grci taj način gradnje poprimili od tudjega naroda. Ulaz je u grobnicu ukrašen. U Kireni ima svaka pred sobom trijem (sl. 47.). Napokon ima grobnica, koje same o sebi stoje kao spomenici. Mrtvac je nad zemljom sahranjen. Tu susretamo dvoje: grob je oklesana i izdubena živa hrid, ili zidan spomenik. Prve vrste ima najviše u kršnoj Likiji, gdje više puta nalazimo grobnicu — živ kamen, isklesan u podobi drvene kolibe. Veličajna je grobnica na otoku

METELWIN Digital LIBRARY

Rodu. Tu je podnožje cijeloga kamenog brežuljka otesano u obliku četverokuta, kojemu su strane po 27·81 m duge i stupovljem, neko 5 m visokim, iskićene. Stupovi stoje na tri stube. Na vrata se ulazi u klijet, iz koje vode vrata u drugu veću klijet. Klijeti imadu udupke za mrtvace.

Drugo su z i d a n e grobnice. Rado se grade u obliku hrama. Krasna se grobnica našla u Ksantu u Likiji. Ležala je u rasulu, pa su je pokušali sastaviti (sl. 48.). Jedan od najveličanstvenijih ovakih spomenika bijaše grobnica, što ju je kraljica Artemizija u Halikarnasu podigla svome mužu Mauzolu, koji je umr'o g. 352. pr. Is. Učenjaci su nastojali, da od ostataka sastave tu grobnicu po opisu Plinijevu. Bila je preko 37 metara visoka, šira je strana iznosila neko 19 m. Na vrhu krova stajala su kola s četiri konja — sve od mramora. Ime „Mausoleum“ prihvatili su Rimljani za sve grobnice, koje su se sjajem i veličinom primicale Mauzolovoj.

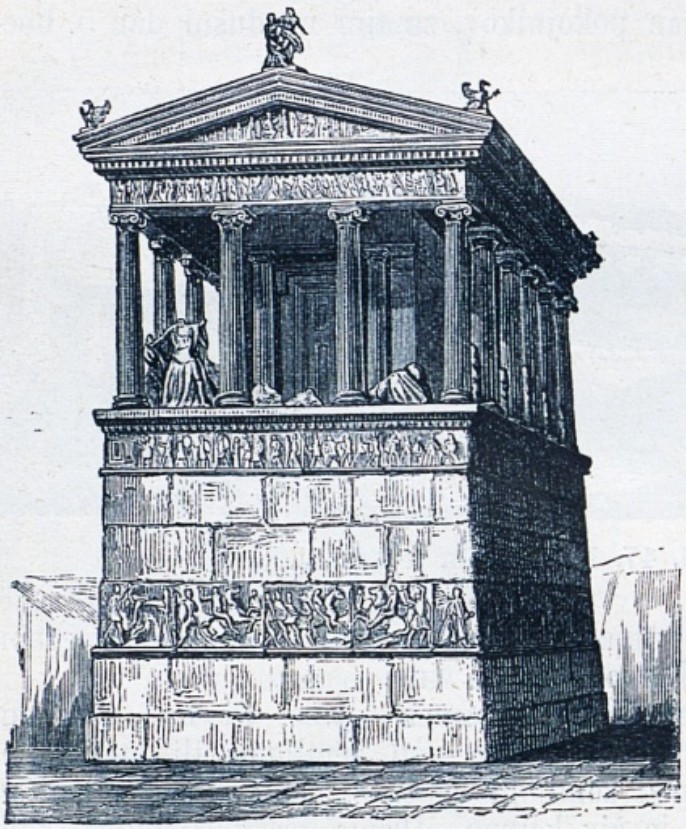

Sl. 48. Grobnica u Ksantu.

Još ću koju reći o nadgrobnim spomenicima atičkim. Našlo se mogilâ, koje nas sjećaju Homera. Pod jednom na Maratonu počivaju junaci maratonski. Kameni spomenici, što se na grob stavljaju, jesu četverouglati (στήλη), ili okrugli (κίων). Stariji četverouglati spomenici veoma su uski i visoki (sl. 44.), mladji niži a širi. Jedni i drugi završuju se gore nakitom. Mladjim se spomenicima (pločama) s vremenom kitila prednja strana klesarijom — likom, koji je predočivao pokojnika, ili cijelim prizorima (sl. 22.). Lijep je spomenik na grobu nekoga

Deksileja koji je g. 393. pao u korintskom ratu (v. prvi spomenik na sl. 44.). Budući da su se uljarice davale u grob, nasta običaj isklesati na ploči takve posude, a na njima opet razne likove i prizore. Pod konac 4. v. nestaje s ploča lijepe klesarije, a na grob se obično meće priprost, jedva 1 m. visok kamen stupić s imenom pokojnikovim, ili kamena posuda na stalku. To učini Demetrije Faleranin, koji je za upravljanja svoga (god. 317.—307.) zabranio dizati sjajne spomenike.

*

Tijekom vremena poslije smrti Aleksandrove izmijeni se koješta. Čini se, da divlje žaljenje, što se u glavnom zatrlo, opet provaljuje ne samo u žena, nego i u muškaraca. Na odru, kod ukopa i na grobu bani se raskoš. I pogrebne se igre amo tamo pomaljaju. Spaljivanje, čini se, preteže, dok mu nije kršćanstvo učinilo kraj. Kao što ljudi u to doba vole mramorno pokućstvo, tako uzimaju rado lijesove od kamena, što je prije bila rijetkost. Za gradnju lijesova cijeni se osobito vapnenac, što se lomio kod Asa u zemlji trojanskoj; za nj se držalo, da za 40 dana izjede sve meso, od čega mu je ime sarkofag (mesožder). Sarkofagom se s vremenom krstio svaki kameni lijes, bio on od vapnenca, ili od drugoga kamena.

Mjesto stupova i ploča rado se u to doba stavljaju na grob kipovi. Za pokojnike i pokojnice ne prinosi sada samo porodica žrtve zadušnice, nego i cijele zadruge. Neka bogata udovica u Teri, po imenu Epikteta, odredi u oporuci svotu od 3.000 drahmi (2.360 K.), da se od kamata godimice prikazuju žrtve za nju, za muža i dva sina; baštinici će, kaže, svake godine predati kamate t. j. 210 drahmi (166 K) zadruzi, koju sačinjavaju rodjaci njezini, a ona će dne 19., 20. i 21. delfinija žrtvovati žrtve, kojima će svi članovi sa ženama i djecom pribivati.

Premda su u to doba mrtve upravo obožavali kao heroje, ipak je oskvrnjivanje grobova sve više učestalo. U rimsko doba čitamo na nadgrobnom kamenu dosta puta prijetnje protiv onoga, koji bi grob obeščastio.

*

MeteLWN Digital Library

V.

Gospodarstvo, obrt, trgovina, mjera i novci.

1. Gospodarstvo.

Stočarstvo. — Ratarstvo. — Vrtlarstvo. — Pčelarstvo.

Grk je već prije, nego je došao u Grčku, naučio obdjelavati polje, ali se još jednako u novoj postojbini skitao s mjesta na mjesto: poorao, posijao, požeo, pa se s porodicom i blagom digao, da opet dalje ide; pratio ga i pas, vjerni čuvar stada. Napokon se okanio skitničkoga života, smirio se i stalno nastanio. Sad je počeo gajiti i drveće.

U Homera je Grk stočar, ratar i vrtlar. Stočarstvo zaprema prvo mjesto. Glavni su imutak stada: goveda, koze i ovce. Hrane se još konji, magarci, mazge, psi, a od peradi guske. Poslije Homera pridolaze k tomu kokoši, ždralovi, prepelice, golubovi, gnjetli, paunovi, lasice i pripitomljene kune; drže ih što za zabavu, što za korist. Pijetle i prepelice uče boju, što ga svatko rado gleda (v. str. 259.). Lasice i kune služe mjesto mačke, za koju se čini, da se istom u kasno doba rimsko udomila u Grčkoj, premda je bila poznata ljudma, koji su putovali svijetom i bili u Egiptu.

Ratarstvo je Grka isprva stajalo mnogo truda i muke. Trebalo je ne samo krčiti prašumu, nego takodjer iz močvarnih mjesta odvoditi vodu, na suha dovoditi je iz vrela i potoka, podgradjivati obronke, da zemlju kiša ne otplavi. Svemu tomu nastojanju nalazimo tragova u davnoj davnini. Ratarstvo bude istom poslije Homera prva grana gospodarstva. Grk je gotovo

uvijek jednako obdjelavao polje. Ono mu rodi žitom svake druge godine. Iza žetve svagda leži godinu dana na ugaru, a u to se vrijeme tri puta ore: u proljeće, ljeto i jesen. Sije se istom u jesen, kad se njiva treći put poore. Djubri se već u Homera. Plug je sastavljen od zavinutoga drva, na koje je gore prisnovano rudo s jarmom, a dolje drven lemeš, okovan željezom; u lemeš je ostrag usadjena ručica, kojom se plug diže i pritište. Ploče, što zemlju na jednu stranu odgrinje, ni kotača nema. Rudo i zavinuto drvo (gredelj) mogu biti od jednoga komada (sl. 49.). Plug vuku bikovi, ili mazge. Iza sijača — sije se ječam, pšenica i pir — ide momak, koji motikom zagrinje sjeme, jer drljanje nije u običaju. Kad dodje žetva, žeteoci žanju srpom, vezači vežu snopove, a bikovi, ili mazge vrše na gumnu. Poslije smrti Aleksandrove susretamo mlatila — nekakva kola ili saone, što su ih Grci od istočnih naroda primili. Žito se vije vijačom. Ono se suši, ili prži, pa onda kamenom mrvi, ili batom u mužaru tuče, ili žrvnjem melje. U Odisejevoj palači vidimo 12 ručnih mlinova, svaki vrti po jedna krepka sluškinja. Poslije se uvode veći mlinovi, što ih tjeraju konji, magarci, ili robovi; javljaju se i vodenice. Vjetrenjača je izum srednjega vijeka.

Sl. 49. Plug.

Vrtlarstvo poznaje već Homer. Kralj feački ima ogradjen vrt od 4 jutra. Natapaju ga dva vrela; u njemu rastu kruške, jabuke, morganji, smokve, masline; vije se loza i steru gredice s povrćem. Gdje nema vode, kopaju se jarci do bližnjega vrela. Cvijeće se njeguje istom poslije, kad vijenci dolaze u običaj; vole ga Atenjani i sade u vrtiću iza kuće.

U potonje vrijeme gaji Grk osim cvijeća povrće, a ponajviše voće. Po malo je iz istoka došla dunja, šljiva, orah, trešnja, breskva, kajsija, četrun i drugo. Nada sve se cijenila loza i maslina. Loza se vije oko kolja, u gdjekojim se krajevima vuče po tlih, a rijetko se penje na drveće. Zrelo se grožđje bere i gazi; izgaženo se još tijeskom tiješti.

METELWIN Digital LIBRARY

Sadjenje masline digao je u Atici Solon. Zakon njegov strogo zabranjuje posjedniku, da bez osobita razloga u godinu dana iskrči više od dvije masline; izgonom i zapljenom imutka prijeti onomu, koji bi posjekao koje stablo u svetom masliniku (μορίαι), što potječe od Atenine masline na akropoli, o kojoj se priča, da su je Persijanci spalili, a ona sjutradan potjerala mladicu lakat dugu. I Solonovo nastojanje ne bijaše uzaludno. Atičko je ulje izišlo na glas, a izvozilo ga se mnogo.

I p č e l a r s t v o, kojega u Homera još nema, lijepo se razvi. Pčele grade med u košnicama. Med sa cvjetnih brda atičkih Brilesa i Himeta slavio se kao najbolji.

2. Obrt.

Preziranje maloga obrta. — Razvitak obrta. — Obrtnici atenski i njihove rukotvorine. — Tvornice.

Raditi nije u Homera ni za samoga kralja sramota. Rada se ljudi stide istom pod vladom plemstva. Plemić, kako je mnogo zabavljen u vijeću i na sudu, a želi, da u svakom pogledu bude visoko nad pučaninom, upotrebljava dokono vrijeme za tjelesni i duševni napredak svoj. Jahanje, lov, oružje, pjesma, glazba, ples — to mu je pored općinske uprave zanimanje. A prosto mu je, jer je bogat, te ima roblja. Prezire težaka i rukotvorca, kojemu nije dana ta sloboda, nego je po vas dan uz posao prikovan i poput roba za druge radi. U onim dašto primorskim gradovima, gdje je obrt i trgovina rano procvala, te se nije marilo za rod, koliko za samo bogatstvo, ne zazire se od zanata; no gdje su zemlja i stado gotovo jedini imutak, a veliki je posjednik prvi čovjek u općini, tamo se zanat prijekim okom gleda. U Sparti je gradjaninu zanat zakonom zabranjen, dà — ni polje ne radi sam, nego kmet; u Tanagri su gradjani sve sami ratari, a u Tebi ne može rukotvorac do državne službe, dok se ne okani zanata svoga i ne mine 10 godina, od kako ga je prestao raditi. U Ateni, istina, Solon živo nastoji, da pored seljaka digne i zanatnika, ali se zanat ipak zametava još i poslije persijskih bojeva, kad se već Atena sasvim prometnula gradom trgovačkim i obrtničkim, a svi gradjani bili pred zakonom jednaki. Narod nauči od gospode držati rukotvorca za neslobodna, jer mu život stoji do kupaca, jer ga gnjete takma tvornicâ, jer od posla ne može, kao što slobodan gradjanin, ići

u gimnazije, ni na trg. Njega silno ponizi to, što su njegov zanat u tvornicama radili robovi. Osim toga je imućniji svijet sudio, da sjedjenje u radionici ubija ovamo tijelo, što ga treba, bar za vojsku, jačati gimnastikom, a onamo takodjer duh i značaj, jer ne da čovjeku, da u svijet jače zirne, ni da za domovinu radi. Sokrat ih zove ropskim dušama. Za to nije čudo, što se mnogi i mnogi siromašni Atenjanin ostavio zanata, kad je država stala plaćati porotnika i skupštinara. S ponosom je on rano u jutru znao mimo radionicu kakva zanatnika prolaziti, idući u skupštinu, ili na sud, a nije se jadan stidio od države primiti nekolika obola, da se prehrani; a kad je nestalo državne samostalnosti, volio je uzeti mač i štit, pa stupiti u redove najamnikâ, nego sjesti i raditi.

U zanat se brojilo te više manje preziralo gotovo svako zanimanje, donekle i sama umjetnost i znanost, ako je služila za novac. Samo su veliki obrtnici bili ugledni, jer se gospodar nije posla ni takao, nego su sve radili robovi; da i on treba kupaca, ako hoće da obastane, to se pregledalo.

U Homera ima još malo zanatnika. Poslije se s napretkom trgovine množio i njihov broj, pa i vrste obrta; što više — u Maloj Aziji, po bližnjim otocima i amo tamo u evropskoj Grčkoj javiše se tvornice. Na glas izidoše Milet, Samos, Korint, Egina, Megara i Halkida; s vremenom se u to kolo uhvati Atena. Sve se grane obrta nijesu dakako jednako razvijale. Mnogo je stajalo do prodaje. Rano se udomilo i lijepo diglo izradjivanje predmeta, koji su služili za ures i sjaj. Sila se toga već u mikensko doba od istoka uvozilo, pa za to i namamilo Grka, te se i on prihvatio toga posla. Isprva se držao tudjih uzora; no po malo je duh njegov raskinuo te okove ropske i sam tvornom snagom svojom stao stvarati. Ta samostalnost u radu potraja do smrti Aleksandrove. Poslije gube rukotvorine čist znamen grčki; domaće se stapa s tudjim, te rad nosi na sebi žig kozmopolitski, kojim je u to doba odisala sva kultura grčka.

Obrt je u Ateni bio slobodan. Smio se njime baviti, tkogod je htio. Zakoni nijesu stezali tu slobodu. Do zadrugâ ili cehova, kao što ih je u Rimu bilo, nije došlo, premda je od oca prelazio posao na sina, a zanatnici, svaka vrsta za se, stanovali u pojedinim dijelovima grada na okupu: lončari u Keramiku, kovači na Kolonu Agoraju; zidari, klesari, tesari u Kolitu; ima ulica, koja se zove po radnicima, što grade kovčege, pa ulica kipara, koji rade kipove Hermesove. Tko bi želio dati dječaka u nauk, plaćao bi za nj majstoru. Od naučnika bi postao djetić. Strani bi se obrtnici najvoljeli nastaniti u Pireju. Budući da je

MeteLWNDigitalLIBRARY

ovamo nagrnula sila najvrsnijih radnika, podigla se Atena do središta cijeloga obrta grčkoga.

Pojedine su se grane obrta pod utjecajem tvornica razgranale u mnogo ogranaka. Evo prijegleda u krupnim crtama!

Za veću kuću izradjuje nacrt učeni graditelj. On takodjer nadzire gradnju. Kamen tešu klesari, zidari zidju. Opeku sušenu (za zid) i žeženu (za krov) podaju ciglane. Drvo — stupove, krov, stube, pragove, dovratnike rade tesari. Tesari grade takodjer ladju i drvenu ladjenu opremu. Za ratnu ladju vidi str. 219. Trgovačka je jedrenjača kraća, viša, šira, trbušastija od ratne; roni dublje. Ima dva jarbola. Manji jarbol leži koso na provi i strši na polje; ne služi samo za jedro, nego se s njega u potrebi na čekrk spuštaju čamci. Na krmi se vije barjak kao znak ladje; nad barjakom stoji često i natpis. Osim toga kiti krmu vrat i glava labudova, ili do 5 dugih dasaka, u obliku lepeze u vis savitih. Mjesto barjaka može biti kip kojega boga. Na krmi ima šator kapetanov, a pred njim kormilo. Za sidro je isprva služio kamen, vreća pijeska, košara kamenja; poslije se gradi od željeza. U carsko doba ima velikih trgovačkih ladja. Ima ih, koje nose 262 tone; dà, Belizarove su ladje držale do 2.125 tona, što mogu samo naše najveće jedrenjače s tri jarbola.

Vrata, oplate od prozora, kapke, pokućstvo i drvene lijesove grade stolari. Obrt im je pocijepan. Rade sama vrata i prozore, ili same nogače, same kovčege, same lijesove i t. d. Noge za pokućstvo, ako treba da su točene, toče tokari.

Zemljano se sudje kupuje u lončara. Ima ih više vrsta: u jednoga ćeš dobiti samo kuhinjsko sudje, u drugoga vrčeve, a opet u drugoga boce za putnike i vojnike; u ovoga uljarice, u onoga svjetiljke. Pećari prave peći za lončare, pekare, pa za kuhinje i kupališta. Ovamo možemo brojiti i neku vrstu kipara, koji su isprva od zemlje izradjivali i velike kipove bogova, a poslije, kad su u običaj došli drveni, kameni i mjedeni kipovi, samo male kućne bogove, pa razne male kipove za ures soba, lutke, reljefe i kalupe. Zemljani su reljefi najstariji nakit hramova; oni krase nadgrobne spomenike i lijesove. Rade se po kalupu. Bilo je obrtnika, koji su male kipove i lutke zgotavljali od voska.

Predmete od kova izradjuju razni radnici. Kov se kuje, ili tali i lijeva, ili dube i reže (vaja). Kovanim mjedenim limom preoblačili su se n. pr. stari drveni i zemljani kipovi. Stari su takodjer umjeli čekićem na limu ispupčati likove, reljefe. Veliku vještinu pokazuju filigrane radnje od kovane žice. Lijevanje je mladje od kovanja. Od tuča se liju osobito posude i kipovi. Kipovi su šuplji, pa od jednoga, ili više komada satvoreni. Rjedje

se lijeva sudje od zlata i srebra, nego se poradi štednje kuje, da ne bude masivno. Dubenju i rezanju na blizu je umetanje jednoga kova u drugi. To već susretamo na maču, što se našao u Mikeni; na jednom se maču prikazuje lov na lavove (sl. 14.).

Prema kovu i stvarima, što ih je radnik radio, raspada se taj obrt u više grana i ogranaka. Jedni su izradjivali mjed, drugi željezo, a opet drugi srebro i zlato. Od bakra i tuča gradili su se kotlovi, tronozi, oružje i drugo. Kad su nikle ljevaonice, lijevali su se od tuča kipovi, sudje i drugi predmeti. Od željeza su oružari radili oružje, srpari srpove, nožari nože, bravari brave, čavlari čavle i t. d. Ni sve oružje ne pravi jedan obrtnik, nego se u jednoga dobija kaciga, u drugoga oklop, u trećega samo štit, ili mač, ili koplje, ili strjelica, ili luk. Kićeno srebrno sudje za jelo i pilo, umjetne noge za počivaljke, stolove i stolice — to je posao srebrnarov; on kiti srebrom i drugo pokućstvo. Zlatni nakit gradi zlatar, a drago kamenje reže i brusi draguljar.

Odijelo se obično pravi kod kuće. Robinje peru, tuku, čupaju, grebenaju i predu vunu; gospodja redovno ne prede, nego samo tka. Prvo nego će se vuna presti, većinom se preda bojadisaru, da je bojadiše. On je moči, kuha u boji, za tim vadi, grebena i opet meće u boju. Boja je od puževa i bilja, a ne od ruda. Tako se n. pr. skrletna boja dobija od puža bagarke (Purpura) i vôka (Murex), pa od kermesova crvca (κόκκος); žuta od šafrana i katanca; modra od sača (Isatis tinctoria). Vuna je, kad se prede, oko preslice omotana, a predja se namata na vreteno. Kolovrat je izum 16 v. Tkalo se na tkalačkom stanu (ἱστός); isprva je bio u običaju samo uspravni, a poslije se udomio i horizontalni egipatski. Uspravni stan možemo ovako pomisliti. Dva stupa stoje osovljeno, vežu ih prečke. S jedne prečke visi osnova (στήμων) — niti s utezićima. Utezići napinju niti. Neparne niti 1, 3, 5 i t. d. i parne 2, 4, 6 i t. d. pričvršćene su zamčicama na dva štapa, neparne na jedan, parne na drugi. Kad se počinje tkati, lijeva ruka povuče k sebi jedan štap, t. j. polovicu osnove, da desna može iglom, ili čunkom (κερκίς) po srijedi prolaziti, zahvatiti po jednu parnu i neparnu nit osnove i ovako s desna na lijevo, pa opet s lijeva na desno t. j. s kraja na kraj provlačiti nit — poutku (κρόκη). Brdom (σπάθη, κτείς) zbija se poutka prema gore, nit k niti.

Tkale nijesu samo domaćice, nego i obrtnici tkalci, koji su zgotavljali lanene, pamučne, svilene, polusvilene, pa i fine vunene tkanine.

Vuneno tkanje daje domaćica suknaru, da ga, kako

METELWIN Digital LIBRARY

treba, priredi. Suknar ga meće u lukšiju, ili vodu mokračom izmiješanu, gazi, a onda pere i tuče; za tim nagrebe dlake i jednako ih prireže. Kad je to gotovo, sumpori tkanje, ako je bijelo; napokon ga kefa i meće pod tijesak. Od gotova sukna kroji i pravi domaćica haljine za se i za porodicu. Suknari su se često bavili i krojačkim poslom. Držali su mnoštvo krojača i krojačica.

Oni, što su pravili pust, bili su često puta ujedno klobučari. Tako su kožari, koji su strojili i bojadisali kožu, bili više puta i postolari. Medju raznovrsnim postolarima, pa tako i krojačima, nalazilo se i takvih, koji su samo krpali. Od kože su se gradile kape, rukavice, uzde, remenje, pojasi, bičevi, kolni krovovi i šatori; koža je služila za štitove, kacige i oklope. Prema tomu su se razvile razne vrste obrtnika. Krznare nahodimo istom u rimsko doba.

Kola se naručuju u kolara. Manja su kola s dva kotača, veća s četiri; ima i natkritih. Na rudu je jaram, u koji se prežu dvije mazge, ili dva konja. Vozi li se tko na tri, ili četiri, onda treći i četvrti konj stoji izvan jarma, upored s ujarmljenima; ako su četiri, sa svake strane po jedan. Treći i četvrti privezan je konopom, ili lancem za oblučac, t. j. za prut na košu. Ona dva ujarmljena konja nijesu nikakvim vojkama za kola pripeti, nego vuku za rudo. Konji su zažvaljeni, a za žvale su pričvršćene uzde.

Sl. 50. Trigonon, kitara i lira.

Konope su pravili užari, košare i koševe košarači. Neki su pleli same mreže, drugi šašem, ili čim drugim opletali boce, a opet drugi gradili hasure.

Osim pometnih obrtnika bilo je pekara, kuhača, brijača; radnika pomasti, razna mirišljiva ulja, glazbala; kipara, slikara i knjižara. Ni svih glazbala ne pravi jedan obrtnik, nego jedan samo ovo, drugi samo ono. Od glazbala pomenut ću liru, kitaru, trigonon, sviralu, trubu, vodene orgulje, krotalon, kimbale, timpanon i sistron. Lira ima šuplje dno (ormarić) i dva masivna kraka od drva, ili roga. Kitara

se razlikuje od lire tim, što ima šuplje krake, a gradjena je od tanka drva, kova, ili bjelokosti. Kraci i dno, t. j. gornja i donja ploča, od jednoga su komada, dok su kod lire kraci na dno nasadjeni. Na kitaru bit će nalik forminga, što se u Homera pominje. Trigonon, koji potječe iz Lidije i Frigije, sličan je harfi. Na sl. 50. udaraju Muze Polihimnija, Kalijopa i Erata u liru, kitaru i trigonon. Igra se prstima, ili terzijanom od drva, kova, ili bjelokosti; kod manjih je glazbala zabavljena jedna ruka, a obje kod većih, što preko ramena vise o remenu.

Od svirala razlikujemo siringu (σύριγξ), flautu (πλαγίαυλος) i frulu, ili bolje klarinet (αὐλός). Siringa (sl. 51.) je sastavljena od 7—9 sviralica razne duljine. Flauta nije Grku mila. Frula ima jednu, ili dvije cijevi (sl. 12.). Kada tko hoće da svira, natakne na nju nastavak za usta. U nastavku se nalazi jezičac. Frule se grade od trske, od šimširova i lovorova drva, od jelenove i slonove kosti i od kova. Vodene su orgulje nalik na siringu; voda se iz ormarića, na kojem stoje usadjene svirale, tipkama goni u svirale i ovako zrak dovodi u titranje. Truba (σάλπιγξ) je ravna, ili zavinuta; donji se kraj širi. U Dionizovu i Kibelinu kultu upotrebljavao se krotalon (kastanjeta) — svezane školjke, ili svezani komadići drva, ili kova. Držalo se u ruci i udaralo po taktu glazbe, što je pratila ples. Kimbale su dvije kovne, šuplje polutke; udaralo se jednom o drugu. Timpanon (tamburin) nije drugo, nego obruč od drva, ili kova, preko kojega je napeta koža; da bude buka jača, nalaze se na obruču i praporci. Sistron je došao iz Egipta s kultom Izidinim. To je ovalni obruč od kova. Poprijeko su provučene šipke, koje se mogu amo tamo pomicati; da ne ispadnu, zavinute su na kraju. Ruka bi uhvatila sistron za držak i tresla njim, te bi šipke udarajući davale različit glas.

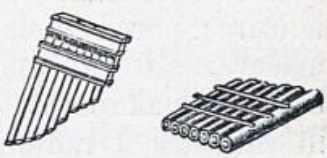

Sl. 51. Siringa.

Knjižarstvo procvate istom u rimsko doba. Grk isprva ne mari za čitanje. Ta Homera mu recituju rapsodi, pjesme velikih lirskih pjesnika pjevaju zborovi, drame se prikazuju u kazalištu, govornike sluša u skupštini: mnogo toga uči kao dječak u školi, a mnogo čuje poslije kao odrasao čovjek na simpozijama. Knjiga se u glavnom širi usmeno. Istom u 5. v. budi se želja za čitanjem. Euripid i neki drugi imadu knjižnice. Pisci, čini se, daju sada djela prijateljima, da ih čitaju; gdjekoji ih čitalac daje robu, da mu ih prepiše. Javljaju se po malo ljudi, koji priredjuju izdanja, pa ih u svom gradu prodavaju, ili

MeteLWNDigitalLIBRARY

s njima putuju svijetom i nudjaju ih na prodaju. U Ateni ih susretamo u 5. v.; prodavaju na trgu u „orhestri," gdje su nekad zborovi pjevali i igrali. Robovi im prepisuju djela. Budući da su se mnogim prepisavanjem množile pogrješke, za to su ljudi tražili što starija izdanja — rukopise, a knjižari često varali, mećući nove rukopise u žito, da papir požuti, kao u kakve stare knjige.

Knjiga nije drugo, nego veoma dug trak papira*, slijepljen od nanizanih a samo na jednoj strani ispisanih listića (stranica). Obično je na početku i na kraju traka pričvršćen štapić: oko jednoga je namotan spis, a drugi služi, da se na nj pročitano namota; što se naime pročita, spušta se na prosto na zemlju, ili se lijevom rukom listić po listić namata. Kad se sav spis pročita, mora se premotati, da dodje u stari red. Po više savitaka meće se u kutiju — šupalj, zatvoren valjak.

*

Mali su obrtnici imali dosta borbe s tvornicama, koje su jeftinije prodavale robu. U tvornicama se radio gotovo svaki zanat. Nahodimo mlinare, pekare, tkalce, kožare, postolare, lončare; pored stolarnica i nožarnica ima tvornica svjetiljaka, mačeva, štitova, glazbala, pomasti i koječega drugoga. Bogati bi ljudi nakupovali robova po 2—4 mine (157—315 K), pa ih smjestili u radionice, što su ih puno puta imali u kući, gdje su stanovali. Poslom bi ravnao i nadgledao ga poslovodja. Bio je rob, ili slobodnjak, koji se u onaj zanat razumio. Kad i kad bi gospodar tvornicu sasvim prepustio robovima, a oni bi mu plaćali ugovorenu svotu. Tvornica je bilo većih i manjih. Demosten ima u svojoj nožarnici 32 roba, a u tvornici nogača 20; u tvornici štitova, što su je u Pireju imala braća Lizija i Polemarh, radilo je 120 robova.

3. Trgovina.

Razvitak trgovine. — Velika trgovina i mjenjači. — Mali trgovci i trg atenski.

Zanesemo li se u davninu i pomislimo na grčke prašume, močvare, silne gore, bespuće i bezbroj malih, samostalnih župa,

* Egipatski je papir dospio u Atenu pod kraj 5. v., a bio u to doba vanredno skup. Dva prazna lista stajala su 2 drah. i 4 ob. (preko 2 K). Prije toga su se upotrebljavale kože, daske, paomovo lišće, kora, lik i slično. S osnutkom knjižnice aleksandrinske stao se u Aleksandriji na veliko graditi papir. I tako pojeftini. U 3. v. izumiše u Pergamu pergamenu.

što su jedna drugoj otimale stada, onda vidimo, da se u ovakvim prilikama nije mogla zavrći kopnena trgovina. Sajmovi su se, istina, držali, ali samo o kakvoj velikoj svetkovini, kad su se bližnje, srodne župe sastale kod kojega zajedničkog svetišta plemenskoga; inače je svakomu dostajalo ono, što je imao kod kuće. Primorac se za cijelo rano bacio na more, ali zaisto ne po trgovini, nego plijena radi.

Trgovina oživi, kad su — dogodilo se to prije 15. v. — fenički trgovci stali dolaziti u Egejsko more; dovozili su stvari od zlata, srebra, bjelokosti, jantara, pa fino laneno tkanje i drugo, a u zamjenu uzimali sirovine. Feničku trgovinu pominje mnogo Homer. Većina krasnih predmeta, kao što su srebrni vrčevi, srebrne košare, umjetni tronozi, krasni oklopi i odijela, potječe od Feničana. Oni se gdjegod — tako veli Homer — usidre, izlože na ladji, ili na obali robu i trguju tjedne i mjesece. Treba biti na oprezu, jer su varalice; kradu djecu, hvataju ljude u polju, znadu odmamiti djevojke, da u roblje prodadu. U trgovce broji Homer osim Feničana Lemnjane, Tafljane, Tesproćane i Feačane. Grci većinom idu na more, da robe; gusariti nije ni gospodi sramota.

Trgovina grčka procvate u 8. v. Feničani budu iz Egejskoga mora sasvim istisnuti. Crno more, južna Trakija, Sicilija, donja Italija oživi grčkim naseobinama, a do mala se Grci ugnijezde i na ušću nilskom. Uredjuje se mjera i težina, nestaje razmjene, a dolazi novac. Usavršuju se ladje, uredjuju luke, osnivaju mornarice — zaštita trgovini. Kopnena je trgovina kud i kamo slabija.

Prije persijskih bojeva procvao je trgovinom osobito Milet, Fokeja, Samos, Halkida (na Eubeji), Egina i Korint. Pobjeda Atene nad Persijancima, mornarica njezina, što je osnova Temistoklo, pa vlast pomorska, koju joj pribavi Periklo, — sve to učini je prvim trgovačkim gradom. U 4. v. natkrili je Rod, a poslije smrti Aleksandra Velikoga postade središtem cijele trgovine Aleksandrija.

*

Čovjek prodava ili svoje, kao što n. pr. seljak i obrtnik, ili tudje. Oni, što tudje prodavaju, dijele se u trgovce velike (ἔμποροι) i male (κάπηλοι). Kopnenu je trgovinu jako sprečavala nesigurnost putovanja kroz onu silu malih, samostalnih državica. Oživjela je o velikim narodnim svetkovinama, kad je trgovca štitio proglašeni „mir božji“ i bile mu na ruku valjane ceste, što su k svetištima vodile. Glatke ceste za kola pominje već Homer. Iz mikenskoga su se doba sačuvali ostaci od tri

MeteLink Digital Library

ceste, što su iz Mikene preko gora vodile u Korint; za kola, čini se, nijesu služile. Široke su neko 3·50 m i usječene u hrid; mjestimice leže na kamenom zidu. Preko potoka ima mostova, što su od velikoga kamenja sagradjeni; prolazi su za vodu uski, a svodovi se završuju u šilj. Umjetni drumovi, što se poslije Homera grade, u prvom su redu namijenjeni bogoštovlju, da se sveta kola s kipovima božjim i svetim sudjem mogu pristojno voziti k svetinji. Kolotečine su u kršnim krajevima udubene u živ kamen, a prostor izmedju njih nasut pijeskom, ili bjelutkom. Gdje kolotečine nijesu dvostruke, t. j. za dvoja kola, tamo su ponačinjena mjesta za ugibanje, kao što biva u nas na željezničkim stanicama. U močvarnoj se nizini cesta pruža nasipom.

U gradnji cesta i mostova zaostaju Grci za Rimljanima. Pa Grku i ne trebaju bog zna kakve ceste; ta on ne mari voziti se, nego najvoli jahati, ili ide pješke; prtljagu uprti konju, mazgi, ili magarcu, ili je za njim nose robovi. Redovno se voze samo žene, bolesnici, starci, pa ako tko putuje s porodicom; dapače žene jašu, a imadu za to sedlo s naslonom, dok se muškarcu zamjera, ako sjedi na sedlu, a zdrav je i krepak. Muškarac treba da jaše bez sedla.

Uzmemo li na um silu malih državica i malen broj valjanih cesta, ne ćemo se čuditi, što se u Grka pod velikom trgovinom gotovo uvijek razumijeva pomorska. Drukčije je na moru. Nema tijesnih granica. Otvoreno je. Ladje mogu na sve strane, s brzinom od 7·5—10 km na sat jure u daleke krajeve. Gradovi svojski podupiru pomorsku trgovinu. Na obje strane otvora lučkoga grade kamene nasipe, da odbijaju valove i čuvaju luku od pijeska i mulja; na kraju nasipa dižu kule — svjetionike, s kojih ob noć širi svjetlo vatra; grade konake, brodarnice, skladišta i trijemove, gdje trgovci prodavaju robu, ili samo po nešto od svake vrste izlažu na ogled; izdaju trgovačke zakone, postavljaju trgovačke oblasti, uvode trgovačke sudove, koji moraju, i to zimi, kad miruje trgovina, najdulje za mjesec dana trgovcu presuditi; sklapaju trgovačke ugovore, praštaju trgovca vojne službe i t. d. Za Pirej je Atena odredila, da nijedna trgovačka ladja ne smije u Atici nigdje drugdje pristati, nego u njem, i samo odavde u svijet jedriti.

Veliki je trgovac u opće štovan; no jer mora često sam s ladjom na put, ne cijene ga, koliko velikoga obrtnika, koji prepušta sav posao poslovodji. Kad trgovac namisli kuda po trgovini, propita se u koga, hoće li ondje moći prodati robu, što je on ima; ta naručivati i po narudžbi razašiljati nije se običavalo, nego je svatko išao na sreću. Na put kreće sam,

ili šalje uzdanika svoga. Ladja je njegova, ili je u koga posudi. Tko ima ladju, obično je i trgovac. Kad stigne u luku, gleda da robu proda. Ako ima trijem, gdje se roba izlaže, izloži je; ako ga nema, uzme nešto malo od svake robe i obadje male trgovce onoga mjesta, ili pošalje k njima svoga čovjeka. Što se proda, proda se za gotov novac, ili rjedje na naputnicu (v. niže); mjenice ne poznaje Grk. Ako je novac, što ga je dobio, bio loš, te se trgovac nije nadao, da će ga svuda moći izdati, nakupovao je u istom mjestu robe, pa ju je gdjegod putem, ili kod kuće prodao. Razmjena se održala samo u trgovini s neprosvijetljenim narodima.

Trgovac, pa u opće putnik nastani se kod kakva znanca, ili u kakvom javnom, državnom konaku (καταγώγιον), ili u privatnom svratištu (πανδοκεῖον). U konaku se samo spava, a u svratištu se dobija stan, hrana i pilo. Putnik ima uvijek sa sobom svoju posteljinu, koju mu rob nosi.

U velike se trgovce broje i mjenjači (τραπεζῖται od τράπεζα = stol, za kojim su mjenjači sjedjeli). Redovno su to doseljenici i slobodnjaci. Oni za neki prid mijenjaju novce, posudjuju ih na kamate, primaju uloške, isplaćuju naputnice; njima davaju ljudi u pohranu prijeporan novac, o kojem teče pravda, i razne isprave. Njih većinom štuju kao poštene i pouzdane ljude. Našlo se dašto lihvara i varalica; a bilo je i bankrota. Bankovni su posao počele uprave hramova. Tu se nakupilo silu blaga. I države i obični ljudi davali su ovamo svoju gotovinu, jer je tu bila najsigurnija. Tako se u hramu Artemidinu u Efezu nalazio novac iz cijele zapadne Male Azije, u Delfima iz Grčke, a na Delu od otočana. Rano su uprave stale te uložene novce posudjivati na kamate, a za njima su se poveli drugi ljudi, u prvom redu mjenjači. Posudjivalo se na 12—18%, a kod opasnijih poslova na 30% i više. Kamate su se plaćale mjesečno svakog posljednjega. Ako je tko htio pozajmiti, napisala se zadužnica, koju su potpisali svjedoci. Za veću sigurnost tražio je rukodavnik od dužnika zalog (ἐνέχυρον) — zlatninu, srebrninu, konje, robove, ili je iskao, da nadje za se jamca, ili da sam jamči nekretninom — kućom, zemljom (ὑποθήκη). U Atici se na zaduženu zemlju stavljao kameni stup (ὅρος), u koji je bilo urezano ime rukodavnikovo i dužna svota. Trgovcu se posudjivalo na ladju, ako je bila njegova, ili na robu, ili na oboje skupa, ili na vozarinu, što ju je imao zaslužiti, prevozeći ljude i tudju robu. Rukodavnik putuje više puta s trgovcem, ili mu trgovac ostavlja jamca; propadne li ladja, ne dobije rukodavnik ni glavnice, ni kamata. To je za trgovca neka vrsta osiguranja.

MeteLWN Digital LIBRARY

Dogadjalo se dakako, te je trgovac, da ne mora platiti, sam potopio ladju.

Budući da su privatnici, trgovci i obrtnici gotovinu ulagali u mjenjača na kamate, počeli su mjesto gotovim novcem plaćati naputnicom (διαγραφή). Na naputnicu bi mjenjač, u koga su novci bili uloženi, isplatio svotu, ali se donosilac morao iskazati, da je u istinu onaj, na koga glasi naputnica; za to bi poveo sa sobom kakva čovjeka, koga je mjenjač poznavao, ili je kazao znak, što ga je mjenjač za isplaćivanje naputnica ugovorio s ulagačem.

Mali su trgovci siromašniji gradjani, pa doseljenici i slobodnjaci. Svijet ih prezire poradi varanja i čučanja uz robu. Sjede u dućanima, ili nose robu po ulicama; najviše trguju na trgu. Zanesimo se u staru Atenu. Rano je jutro. Svijet grne u grad; ribar nosi ribu, ptičar ptice, ugljar ugljen; ovaj uprtio na svoja ledja, ili na magarca breme suharaka i drva, onaj dognao ovce i koze; čuješ odojka, vidiš divljač; odonud stoji glomot — s tovarom dolaze iz Pireja kola do kola. Na vratima gradskim ustavljaju svijet carinari i traže, da plate od robe. Eno seljak na magarcu dorenuo ječma, a pod ječmom meda; za ječam platio, a med zatajio. Na nesreću posrne mu magarac i padne; carinari priskoče, da mu pomognu, a kad tamo, nadju med i za kazan ga oduzmu. Po ulicama stoji krika. Jedan viče: „Kupite ugljena!“ drugi: „Ulja!“, treći: „Sirćeta!“ Tako rade i gradski ljudi, osobito babe krušare i kobasičari.

Na trgu se živo pripravlja. Jedni sastavljaju kolibe, drugi namještaju stolove i klupe, pa na njih meću robu. Kuhači kuhaju jela, kobasičari nadijevaju djevenice i kobasice. Trg je razdijeljen u odjele (κύκλοι), koji su pleterom ogradjeni. Za svaku je vrstu robe po jedan odio. Kaže se: idem do ribe (εἰς τοὖψον), povrća, vina, ulja, sudja, vune, roblja i t. d. Prodaje se na stolovima, u kolibama pletenim od sita i trske, ili na prosto na klupama i stolovima, nad kojima se obično razapinju veliki hladnici. Za prodavanje brašna ima trijem. Doseljenik i stranac moraju od mjesta na trgu plaćati, inače ne smiju trgovati; gradjanin je od toga poreza prost.

Dodje li doba, kad se „trg puni“ (oko 9—12 sati), zaputi ovamo Atenjanin, koji se poslije zajutarka gdjegod u polju i šumi zabavio i našetao, ili se u gimnaziji nagledao vježbanja mladeži i sam se vježbao, ili se svratio u brijačnicu, ili drugu radionicu, pa tu o koječem s ljudma naklapao i šalio se. Nastaje vreva. Gradjanin, doseljenik, stranac, rob — sve se plete i mete. Jedan gladan hoće štogod da založi, drugi — žene osim siro-

mašnih ne idu na trg — kupuje za kuću; ovaj, željan novosti, ide od oglasa do oglasa, ili gleda svijet, ili se razgovara; onaj traži nekoga, a siguran je, da će ga, ako igdje, tu naći. Imućna prate robovi, da mu ono, što će kupiti, odnesu kući; nema li svoga roba pri ruci, uzet će trhonošu.

Pridjimo kobasičarima, mesarima i kuhačima! Tu ima vrućih djevenica i kobasica, sirove govedine, svinjetinje, ovčetine, kozetine, suhe butine, dâ i magarećega mesa. U kuhača ima na prebir mesnih i drugih jela. Eno podalje peradi i divljači! Pored tustih gusaka, pataka i kokošiju, što ih ponajpače Beotija šalje na trg, vidiš ronca, čavku, lisku, trčku, kosa, branjuga, drozda — kroz noz mu je rodjeno pero provučeno, — divljega goluba i drugo, većinom očupano i na zemljane zdjele pometano; nekakve su zebe, kojih se sedam za obol (13 fil.) dobija, na konopcu nanizane. Eno sila zecova! Grk ih voli. „Živi o samim zecovima“ znači, što u nas: „Živi, kao bubreg u loju.“

Krenimo dalje! Eto nas kod povrća! Za malen ti novac piljarice nudjaju kelja, salate, repe, rotkve, češnjaka, luka, sočivicâ, majčine dušice, sezama, kumina, kopra, aniša i drugo. Eno dalje domaćega i finoga stranoga sira i meda. Na kolima se toči vino. Onamo se niže razno voće u malim košarama, podalje stoje stolovi baba krušara. Čuvaj se, da ne udariš o stol i ne srušiš naslaganu piramidu hljebova i hljebaca; ta obasut će te lajavica psovkom i kletvom. Ima i fina peciva, kolača.

Ondje stoje u rpi gospoda — razgovaraju se. Čuj, negdje je ončas zazvonilo. Gle, prekidoše razgovor — hrle onamo, odakle dopire glas zvonca. Što je? Zvonce javlja, da se otvara riblji trg sa svojim obiljem morske i potočne, svježe i slane ribe. Sladokusci se otimaju za skupe vrste. Ribar ih zna, pa tvrda srca, mrgodna lica ne popušta ni pare u cijeni; jedva da govori, pola riječi od nehaja proguta; sliježe ramenima, kao da mu nije stalo, da proda. Onaj je tamo prijazniji, ali dâ — riba mu već smrdi, pa bi je se rado riješiti. Negdje se čuje: „Sardeljicâ od meda sladjih!“ Jeftine su, kupuje ih sirotinja.

Ostavimo ih! Gle, krasne zeleni i šara cvijeća — vijenac do vijenca! Prodavaju ih djevojke i žene: jedna vragolasta pogleda nudja svoju muku prolaznicima, druga marljivo plete naručeni vijenac; treća suhonjava, blijeda lica — bit će udovica, što se muči, da prehrani djecu — zamišljeno sjedi. Eno dalje jeftinih i skupocjenih haljina, razne vune, kožâ, zemljanoga sudja, svjetiljaka, češalja, sita, žlica i različnih stvari od mjedi i željeza i t. d.

METELWIN Digital LIBRARY

Virni onamo — mjesto se orhestra zove. Što se ono mladi i stari natisli, pa kao ukopani stoje i slušaju? Knjižari su se tu namjestili. Čitaju nova djela, ne bi li se kupac našao.

Podjimo do stolova mjenjačkih! Jedan mijenja novce, drugi vraća ulagaču nešto od uložene svote, a opet drugi isplaćuje naputnicu; u ovoga posudjuje čovjek neku svotu i pruža listić papira — zadužnicu, što je mjenjač pomno ogleda i onda sprema u kovčežić; onomu predaje mlad čovjek — ostavlja na neko vrijeme Atenu — kovčežić, svoju gotovinu. Eno ondje stupa k stolu mladić, što se vratio po smrti oca, koji je u tudjini umr'o, i ište očevinu, što ju je mjenjač unovčio, jer mu je otac mladićev na polasku tako naložio. Za potvrdu mu mladić pokazuje pečatni prsten očev; mjenjač nema u sebe toliko novaca, pa ga moli, da dodje sjutra. Malo dalje važe mjenjač mrka lica srebrn novac, da vidi, ima li odredjenu težinu; za tim prevrće knjigu i sračunava kamate.

Izidjimo iz toga meteža, pristranimo se k trijemu i sjednimo na stubu! Odavle možeš pregledati dobar dio trga. Tko je ono? Šulja se medju svijetom i očima na sve strane zvjera? Sikofant je. „On se," veli Demosten, „vuče trgom kao zmija, kao skorpija s naperenim otrovnim žalcem; amo tamo leti, vreba, koga će rinuti u nevolju i oklevetati, od koga će istisnuti novaca, prijeteći mu opasnom tužbom. Ne zalazi u dućane, ni u radionice gradske, gdje se drugi ljudi sastaju, nego se kloni društva, mrzi na ljude; bez duše je i ljudskoga osjećanja." Sve od njega bježi. Kako i ne bi, kad mu je tužba zanat, kojim se hrani. Zlotvor — i najnedužnijemu se gradjaninu grozi i ništi ga, ako mu mitom pogana usta ne začepi.

Ondje rpimice sjede ljudi — za novac gledaju štošta: jedan pokazuje na nekakvoj ploči zvijezde nebeske, drugi guta noževe; ovaj hodi po konopu, onaj se koprca na trapezu; tu se namjestio krotilac životinja, ondje mimi. A kakvi su ono ljudi, na oko prosjaci? Nešto nudjaju na prodaju. Svećenici su velike Majke frigijske, a prodavaju čudotvorno ulje; ozdravili su hroma dječaka. Zar? Nikad nije bio hrom — uputili ga, i on se učinio takav, da uzmognu varati svijet.

Evo tržnoga nadzornika, kako odmjerena koraka stupa, ogleda robu, a bič mu je u ruci. Pazi, da ne bi tko varao zlo mjereći i važući, da ne bi prodavao nakvašenu vunu * miješano vino, ili drugo što pokvareno. Inostranca i roba, ako što skrivi, izbit će, dok gradjanina ne smije.

* Kvasili su vunu, da bude teža.

Eno golobradih gospodičića! Kosa im je brižno uredjena, odijelo fino, u ruci cvijeće; kud idu, širi se miris od ulja i pomasti. Hoće da se pokažu aristokrati i obrazovani ljudi, pa čavrljaju o konjma, lovu, psima, govorništvu. Vrte se oko prodavača pomasti i tu sipaju novac. Ne daleko koraca bosonog čovjek ozbiljna lica, duge kose, čupave brade; na njemu je otrcana, kratka kabanica, kao u kakva Spartanca. Rekao bi: Atenjanin je stara kova. Ali dà — ne prenagli se u sudu! To ti je t. zv. lakonista; ob dan se čini strog Spartanac, a ob noć je najveći raskalašnik.

Mine podne. Svijet se razilazi, ali se ipak trguje i dalje — do na večer. Obijesna mladjarija naljegne u krčme, pa tu jede i pije; gleda boj pijetlova, ili prepelica, kocka se i drukčije zabavlja. Gradjani idu kući, ili se ustave u kojem dućanu i radionici, pa raspredu razgovor; ili šeću po trijemovima i drvoredima, ili odu u gimnaziju i kupalište. O podne Grk u klasično doba ne spava. Nešto malo založi. Pod večer se, kad je doba glavnomu obroku, svatko, ako nije kud na gozbu pozvan, vraća pod krov svoj.

4. Mjera i novci.

Mjera za dužinu. — Šuplja mjera. — Težina i novci. — Vrijeme: olimpijada, atička godina i mjeseci. — Ure.

Grci su imali razne mjere i novce; ali kako se u 5. v. Atena i trgovina njezina silno podigla, raširi se najviše atička mjera i novci. Atenski se novac, jer je bio od dobra srebra, svuda rado primao. Ogledajmo atičke mjere i novce!

1. Mjera za dužinu:

Stadija (στάδιον)	pletri (πλέθρα)	hvati (ὀργυιαί)	lakti (πήχεις)	stope (πόδες)	metri
1	6	100	400	600	185
	1 pletar (πλέθρον)	$16^2/_3$	$66^2/_3$	100	30·83
		1 hvat (ὀργυιά)	4	6	1·85
			1 lakat (πῆχυς)	$1^1/_2$	0·4625
				1 stopa (πούς)	0·3083

METELWIN Digital LIBRARY

Kad se radi o dužini vojničkoga puta, uzima se stadija manja, t. j. od neko 150 m. — 30 stadija iznosi jednu persijsku parasangu (4·5 km).

2. Šuplje mjere:

Za suhe stvari			za tekućine			
medimnos (μέδιμνος)	heniksi (χοίνικες)	litre	metret (μετρητής)	hoe (χόες)	kotile (κοτύλαι)	litre
1	48	52·53	1	12	114	39·39
	1 heniks (χοῖνιξ)	1·09		1 hoa (χοῦς)	12	3·28
					1 kotila (κοτύλη)	0·27

3. Težine i novci:

talenat (τάλαντον)	mine (μναῖ)	drahme (δραχμαί)	oboli (ὀβολοί)	težina u gram.	vrijednost (Krune)
1	60	6.000	36 000	26.196	4715
	1 mina (μνᾶ)	100	600	436·6	78·58
		1 drahma (δραχμή)	6	4·37	0·79
			1 obol (ὀβολός)	0·7	0·13

Do Solona vlada u Ateni e g i n s k a mjera i novci, a poslije e u b e j s k a. Eginska je mjera veća, pa tako i novci. Eginski medimnos drži jedno 72·7 lit., a metret 54·7 lit. Eginski srebrni talenat vrijedi neko 6.530 K, a teži 37.200 grama. U Grkâ je srebrna vrijednost. Talenti, mine, drahme i oboli kuju se od srebra. Atena ima osim pomenutih novaca još komade po

2, 4, 10 drah., za tim po $^1/_4$, $^1/_2$, $^3/_4$, $1^1/_2$, 2, 3, 4, 5 obola — sve od srebra; zlatna novca kuje malo. Zlatni atički stater vrijedi 20 drah. Većinom kola tudje zlato — persijski darik (δαρεικός, στατήρ), koji vrijedi, koliko atički stater. Zlato u 5. v. vrijedi prema srebru, kao 1 : 13, ili 1 : 14, a u 4. v. kao 1 : $11^1/_2$, jer mu je spala vrijednost po tom, što ga je sila medju Grke došlo po istočnoj trgovini, pa od Fočana, koji su u svetom ratu plaćali vojsku srebrom i zlatom, što ga je bilo u Delfima, i napokon od najamnikâ, koji su služili u vojsci persijskoj i egipatskoj. Zlatan novac u velike kuje istom kralj makedonski Filip, i to po uzoru atičkom; zlato mu podaje gora Pangej. Aleksandar Veliki vrati se k čistoj srebrnoj vrijednosti. Za uzor uze atički novac, jer je atička tetradrahma (četvrtak, 4 drahme, sl. 3.) još uvijek bila glavni novac na Egejskome moru.

U drugoj polovini 5. v. susretamo i bakrene novce (χαλκοῖ) po $^1/_8$ i $^1/_{16}$ obola.

U Ateni, pa tako valjada i drugdje, bilo je gradskih mjera, kojima je tržna oblast mjerila, kad je došlo do spora, te je kupac držao, da ga je prodavač u mjeri prevario.

*

Grci počinju brojiti godine s prvom olimpijadom. Olimpijada je vrijeme od jednih olimpijskih igara do drugih, t. j. vrijeme od 4 godine. Prva godina prve olimpijade jest g. 776. pr. Is. Broji se ovako: 1., 2., 3., 4. godina I. olimpijade (g. 776., 775., 774. i 773.), za tim 1., 2., 3. i 4. godina II. olimpijade (god. 772., 771., 770. i 769.) i t. d. Grk n. pr. kaže: Sofoklo se rodio 71. olimpijade druge godine. Koja je to godina po našem računu, izračuna se ovako: 70 olimpijada × 4 = 280 g.; 280 g. + 1 godina 71. olimpijade = 281 god.; sad se uzme g. 776. i odbije 281, a to daje 495. Sofoklo se dakle rodio g. 495. pr. Is. Godina grčka nije sunčana, nego mjesečna. Prosta godina broji 354 dana, a prestupna 384. Službena se godina atička počinje 1. hekatombeona (sredinom srpnja) i broji 12 mjeseci. To su: 1. hekatombeon, 2. metagitnijon, 3. boedromijon, 4. pijanepsijon, 5. memakterijon, 6. pozideon, 7. gamelijon, 8. antesterijon, 9. elafebolijon, 10. munihijon, 11. targelijon, 12. skiroforijon. Mjeseci su naizmjence imali po 29 i po 30 dana. Prestupnoj se godini dodavao 13. mjesec s 30 dana. Zvao se „pozideon drugi“, a umetao iza 6. mjeseca — pozideona.

MeteLWN Digital LIBRARY

Dan se za pravo počinje brojiti u večer sa zalaskom sunčanim, a obično se dijeli na rano jutro, na doba, kad se trg puni, na podne i na po podne; a noć na večer, pônoć i osvitak. Razdjeljenje dana u 12 sati, pa sunčanu uru (πόλος) i gnomon (γνώμων) prihvatili su Grci, kako Herodot veli, od Babilonaca. Osim toga su mjerili vrijeme klepsidrom (κλεψύδρα).

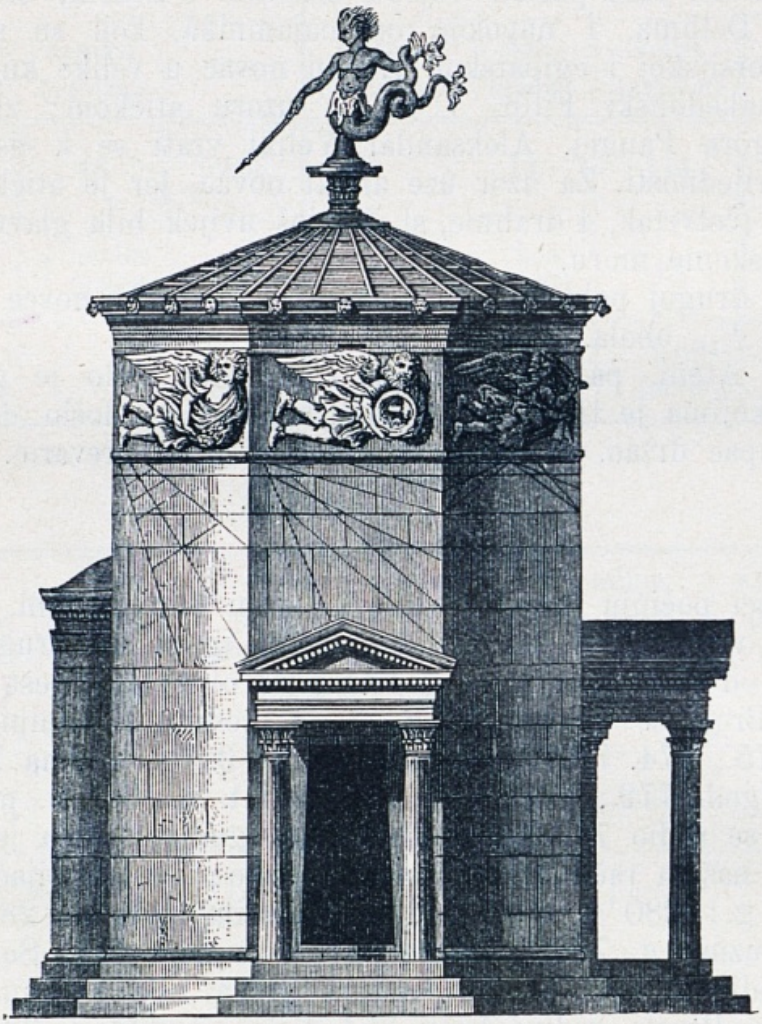

Sl. 52. Kula vjetrova.

Sunčana je ura bila udešena za jedno mjesto, ili za razna. Bilo ih je na trgovima, u gimnazijama i kod kazališta. Sredinom 1. v. pr. Is. sagradio je Andronik iz Kira (u Siriji) t. zv. kulu vjetrova na trgu atenskom (sl. 52.). Unutra se nalazila vodena ura, a na krovu lik Tritonov, koji se okretao i štapom pokazivao vjetar. Iz vana vide se na zidu urezane crte, ostaci sunčane ure.

Gnomon je šipka. Duljina sjene, što ju je šipka bacala, mjerila se i prema tomu odredjivalo doba dana. Tako se n. pr. na ručak išlo, kad je sjena bila 12 stopa duga.

Klepsidra se upotrebljavala na sudu. Nije drugo, nego posuda, u koju se nalila stalna mjera vode, koja je po malo kroz rupicu istjecala. Kad je govornik počeo govoriti, pustila se voda; kad je istekla, morao je govornik govor završiti. Od ove klepsidre treba razlikovati pravu vodenu uru, za koju se kaže, da ju je izumio Platon. S vremenom se usavršila. Vodena je ura prozirna posuda, u koju jednako polako teče voda; na posudi su zabilježeni satovi. Budući da su stari svagda dan od ishoda do zalaska sunčanoga dijelili u 12 dijelova i budući da su po tom satovi zimi bili kraći, a ljeti dulji, za to su se na posudi vodene ure nalazila četiri vertikalna poteza s raznim razdjeljenjem sati: jedan za ljetnu solsticiju, drugi za jesensku ekvinokciju, treći za zimsku solsticiju, četvrti za proljetnu ekvinokciju. Ura je dakako samo u četiri dana u godini pravo pokazivala. Danje ure bijahu noćnima jednake samo o ekvinokciji.

GRADSKA KNJIŽNICA VARAŽDIN

METEL WIN Digital LIBRARY

Sadržaj.

Strana

Pripomenak . . . . . .

A. Državno uredjenje.

I. Razvitak ustavnoga života grčkoga.

1. Dolazak Grkâ na Balkan i kulturni napredak njihov . . 6
2. Država u Homera 10
3. Prijelaz od kraljevstva na razne vlade 16

II. Sparta.

1. Dorani u Peloponezu 19
2. Žiteljstvo u državi spartanskoj 23
3. Državna vlast 29
4. Financije i sudstvo 30
5. Propadanje Sparte 35
6. Savez lakedemonski 36

III. Kreta.

1. Historijski prijegled 38
2. Žiteljstvo 40
3. Ustav i pravo 42

IV. Atena.

1. Postanje države atenske 45
2. Najstarije uredjenje atensko 48

METELWIN Digital LIBRARY

Strana

3. Drakon i Solon 54
4. Pizistrat i Klisten 59
5. Temistoklo i Periklo 63
6. Atena za peloponeskoga rata 71
7. Atena do godine 322. 77
8. Atena poslije godine 322. 80

V. Slika demokratskoga ustava atenskog.

1. Žiteljstvo 86
2. Podjela zemlje i gradjanstva 88
3. Vijeće i areopag 93
4. Narodna skupština 99
5. Činovništvo 108
6. Financije 119
7. Sudstvo 129
8. Savez atenski 133

VI. Internacijonalni odnošaji.

1. Amfiktijonije 136
2. Država prema državi. 140
3. Naseobina 142

B. Bogoštovlje.

I. Svetinje i službenici božji.

1. Svetinje 151
2. Svećenici i bogoštovni činovnici 153
3. Vrači i proročišta 158

II. Bogoštovna djela.

1. Zazivanje bogova 160
2. Zavjetni darovi 162
3. Žrtva 169
4. Čišćenje i misterije 173

III. Svetkovine.

1. Velike narodne igre 183
2. Atenska svetkovina Panateneje 158
3. Atenske Dionizije 194

C. Vojništvo.

I. Najstarije doba.

Strana
1. Mikenski vijek 198
2. Bojna oprema u Homera 200
3. Boj u Homera 202

II. Sparta i Peloponez.

1. Razvitak vojnoga uredjenja 207
2. Sparta poslije godine 431. 210
3. Vojna 213

III. Atena.

1. Prvo doba 215
2. Drugo doba 221
3. Vojna 224

IV. Novosti do godine 362.

1. Atena 228
2. Druge države 229

V. Vojništvo poslije g. 362.

1. Filip 231
2. Aleksandar 233
3. Nasljednici Aleksandrovi 235

VI. Vojevanje na tvrde gradove.

1. Utvrdjivanje. 237
2. Podsjedanje 241

D. Privatni život.

I. Porodični život.

1. Brak 250
2. Odgoj 256
3. Mladenačko doba 259

II. Stan i uredjenje njegovo.

1. Kuća 268
2. Pokućstvo 277

METELWIN Digital LIBRARY

Strana

III. Odijevanje i kićenje.

1. Odjeća 283
2. Pokrivanje glave i obuća 285
3. Kosa i nakit 288

IV. Njegovanje tijela, bolest i smrt.

1. Hrana 294
2. Kupanje i gimnastika 295
3. Liječenje 299
4. Ukop 307

V. Gospodarstvo, obrt, trgovina, mjera i novci.

1. Gospodarstvo 310
2. Obrt 316
3. Trgovina 323
4. Mjera i novci 327

Gdje je što.*

Afamijoti 38
ἀγάλματα 160
Agis IV. 33
agonista 177
ἀγὼν δημόσιος, ἀγ. ἴδιος 125; ἀγ. ἀτιμητός, ἀγ. τιμητός 126
agonotet 113
ἀγορά, skupština narodna u Hom. 8, skup. file u Ateni 87, skup. općine atičke 88
ἀγορανόμοι 107
agoratri 135
αἱματία 206
αἰσυμνήτης 13
αἴτας 204
αἴθουσα 261, 262
Akademija 256, 259
ἀκόντιον 218
ἀκράτισμα 291
ἄλεισον 271, ἀλ. ἄμφωτον 271
Aleksandar 77, 231
ἁλτῆρες 181
amfidromije 251
amfiktijonija 134
amfiprostil 148
amfora 271, 274
ἀμπεχόνιον 282
ἀναθήματα 160
ἀνδρεῖα 22
ἀνδρεῖον 40
ἀνδρωνῖτις 266
ἀντίδοσις 112
ἄντυξ 200
ἄξονες 54
Apaturije 85
ἀπέλλα 26
apodekti 104
ἀποικία 141
ἀρά 159
areopag 48, 49, 53, 62, 80, 93, 120
arhitrav 150
arhoni 48, 103; izbor za Solona 53, poslije Damazije 54, za Klistena 58, poslije 60, 61; arhon, ravnatelj stola 293
ἀριστοκρατία 11
ἄριστον 290, 291
arkiv atenski 90, 91, 96
ἁρμόσυνος 29
ἀσάμινθος v. kaca
astragao 293, 294
ἀστυνόμοι 107

* Pisme γ traži pod **g**, ζ pod **z**, ϑ pod **t**, υ iza **u**, φ pod **f**, χ pod **h**, ψ pod **ps**.

METELWIN Digital LIBRARY

ἄσυλον 149
ἀτιμία 30, 213
ἄτιμος 86
atlet 177

Bačva 274
βαφά 206
bajanje 160, 298
bajilja 250, 252
baklja 271, 276
baratron 129
βασιλικοὶ παῖδες 231
baštinjenje u Sparti 22, na Kreti 41; u Ateni za Solona 54
baštinica kći u Sparti 22, 23; na Kreti 41
bazilej, ured arhonski 47
βίβλος 254
blagajna spartanska 29, bl. savezna lakedemonska 36; bl. savez. atenska na Delu 106, u Opistodomu 118; bl. ratna 106, kazališna 74, 106
blagajnici fila atičkih 87, općinâ at. 88, vijeća 90; blag. helenski (helenotamije) 106, 130; blag. blagajne kazališne i ratne 106; bl. u Eleuzini 172, u vojsci spart. 209
boca 274
boj u Hom. 201; b. Spartanaca 212, Atenjana 222, najamničkih četa Ksenofonovih 227; b. Filipov 231, Aleksandrov 232; boj pijevaca i prepelica 259
bojadisanje haljina 313
bojni red u Homera 202, spart. 203, 204, 207, 212; b. r. aten. 215, 223; Demostenov 225, Ksenofonov 226, Epaminondin 228, Aleksandrov 232, poslije Aleksandra 233, 234
bojne sprave 237, 238, 239
bojno vijeće spart. 209, aten. na Maratonu 214
βουλή, vijeće u Hom. 7, atensko za Solona 53, za Klistena 58, poslije 61, 67—69, 71, 79, 89
βουαγοί 204
βοῦαι 204
brak u Hom. 246, aten. 247
bratstvo 46, 47; upis u br. aten. 85
bukolej, ured arhonski 48, 103

Carina, pedesetina i desetina 111, po lukama savezničkim 131, 132
cesta 317
cestari 108
cipele 285
cisterna 267, 268
crnilo 254
crtanje 254

Čankoliz 292
čaranje 160, 298
čarobnjak 298
časnici spart. 208, 209, 210; atenski 102, 115, 217, 218, 221—223; makedonski 231, najamnički 226
čaša mikenska 269, homerska 271, poslije 275
četrdesetorica, sudci 104, 122
činovništvo spart. 27—29, kretsko 40; činov. aten. 99 sl., izbor i ždrebanje 99, ispit i nastup službe 100, izvještaji i polaganje računa 101; čin. vojno 102, upravno 103, sudbeno 104, financ. 104, redarstveno 107, gradjevno 108, bogoštovno 108, 153, 171, 172
čišćenje 169, 302; č. pojedinca 170, grada 171
čizmice 285

Δαῖδες 271, 276
δᾳδοῦχος 171
δακτυλῆθραι 285
Damazija 54
danak u Hom. 7, spart. podanikâ 21,

32; danak podanikâ na Kreti 38, saveznika aten. 61, 62, 112, 130, 132
darik (δαρεικός) 325
dehas 30
δεῖπνον 290, 291, 293
dekoracija kazališna 189, 192, 193
Delfinij 120, 121
δέλτος 253
demagozi 65
δήμαρχος 88
Demetrije Faleranin 78
δέμνια 270
Demoked 297
demokratija 15, 55; reforme Klistenove 57—59, dalji napredak dem. aten. 62, oligarsi ukidaju dem. 67, dem. se vraća i opet pada 69, nova dem. 71, promjene od g. 322. naprijed 78 sl.
demos (općina) u Hom. 9; općina atič. za Klistena 57, općine imenuju kandidate arhonske 60, primanje u općinu 86, uprava općin. 87
Demosten 74, 76, 106, 116, 118
δέπας 271, δ. ἀμφικύπελλον 271
desetina podanikâ spart. 21; carina aten. 111
διαγραφή v. naputnica
διαιτηταί 122
διάκριοι (brdjani) 55
διαπύλιον v. potrošarina
δίαυλος 176
διάζωμα 190
didaskalija 187
διέκπλους 224
δίφρος 270, 272
dijadem 286
δίκη 125; ἀποστασίου, ἀπροστασίου 83; δημοσία, ἰδία 125; ἐξούλης 129
Dimani (Δυμᾶνες) 23, 38
dinastija (δυναστεία) 11
Dionizije (slava atenska) 185
Dionizije tiranin 228, 237
dipter 149
diskos, kolut za igru 181; zdjela 276
δωδεκηίς 166
dohodci kraljevski u Hom. 7, d. kraljevâ spart. 25; drž. d. aten. 110 sl., d. svećenički 153
dojilja 250, 252
dokimazija (δοκιμασία) opć. činovnikâ aten. 88, vijećnikâ 89, drž. činov. 100
δόλιχος 176
δόρπον 290, 291
doseljenik u Hom. 9, aten. (metek) 83
drahma 324
Drakon 49, prim. na 52
δρόμος 176
dvadesetina, porez za Pizistrata 56
dvoboj u Hom. 201

Ἕεδνα 245
efebi 216
ἔφεδρος 181
ἔφεσις 53
efeti 49, 54, 120, 121
Efijalt 62
efori 19, 24, 25, 27, 30, 34; oligarhijski odbor u Ateni 69
ἐγγύησις 248
ἐγκτητικόν 87
εἰσαγγελία 97
εἰσφορά 52, 84, 114
εἰσπνήλας 204
ἐκεχειρία 176
ἐκφυλλοφορία 90
ἐκκλησία 53, 93
ἐκλογεῖς 131
eksomida (ἐξωμίς) 281
ἑκτήμοροι 50
ἐλεός 271
ἐλεπόλεις 240
Eleuzinije 172
ἕλικες 288
ἑλλανοδίκαι u Olimpiji 176, u vojsci spart. 209

METELWIN Digital LIBRARY

ἐλλιμένιον 111
ἐμβολὴ ἀντιπρῶρος 224
empelori 29
ἐνδρομίδες 285
eneakrunos (ἐννεάκρουνος) 56, 268
enomotarh 208
enomotija spart. 208, najamnička 226
Eoljani 6
ἔπαινος 159
Epaminonda 72, 73, 228
ἐπίβλημα 282
ἐπιδόσεις 114
ἐπιγραφεῖς 114
ἐπίκληρος 23
epilikej, ured arhonski 48, 103
ἐπιμαχία 138
ἐπιμεληταί, predstojnici filâ 87; ἐπ. ἐμπορίου, lučki nadzornici 107, odbor četvorice za Eleuzinije 103, 172; odbor desetorice za Dionizije 103
ἐπιστάται, činovnici u Eleuzini 172; predsjednici pritanâ aten. 91
ἐπιστολεύς, zamjenik admirala spartanskoga 210
Epitadej 23, 32
ἐπιθαλάμια 248
ἐπίτιμος 25, 86
ἐπιφορά 131
ἐπόπται 172
ἐπῳδαί 160
eponymos 27, 48, 103
ἔρματα 288
eshara 145
esimneti 13
ἑστία 145, 146
ἑστίασις 112, 113
ἑταιρεία 40
ἑταῖροι, konjanici makedonski 230
Eteokrećani 37
εὐανδρία 184
Eubul 74
εὔθυνοι 101
εὐνή 270
eupatridi 54
εὐχή 159

Falanga spart. 203, 204, 207, 212; aten. 215, 223; u pomorskoj bici 223; Aleksandrova 232, 233; poslije Aleksandra 234
faros 279
Feničani 3, 4, 6, 37, 317
φιδίτια 22
fijala 275
fila najstarija 2; f. u opće 46; dorska 23, 38; stara atič. 45, 47, 88; za Solona 53, preuredjenje za Klistena 57; f. Antigonova i Demetrijeva 78, Ptolemejeva 79, Atalova 79; uprava filâ 87; odio vojske atenske 102, 214, 217
filarsi (φύλαρχοι) 102, 217
Filip 230
filolog (gramatik) 255
financije spart. 29, 30; aten. 74, 92, 109
φόνος ἑκούσιος 120, δίκαιος 121, ἀκούσιος 121
Formijon 73, 82
forminga v. kitara
φόρος, βασιλικός 21; prinos i danak saveznika aten. 61, 62, 112, 130, 132
φωριαμός 271
fratrija v. bratstvo
fratrijarh 85, 88
Freato 121
frula 315
φυλοβασιλεῖς 47, 120

Garda Aleksandrova 230, 231
geometrija 254
γέρας 7
geronti (γέροντες, vijećnici) u Homera 8, u Sparti 25, na Kreti 40
geruzija (γερουσία) 25
gimnasta 256

gimnastika 250, 253, 256, 295
gimnazija 256, 295
Gitij 209
glavarina metekâ 83, 111; gl. robova atičkih 111
glazba 250, 253, 254, 256
glazbala 314
glumci 186
γνώμων 326
godina atička 325
golub glasnik 238
gozba u Hom. 292, u poznije vrijeme 292 sl.
gradjani spart. 22, 32, 33; novi gradjani spart. za Kleomena 34, za tiranâ 34; gr. kretski 39, atenski 84
γραφή 125, παρανόμων 98
γραφίς 253
gramatik 255
gramatista 253
γράμματα 253
γραμματεῖον φρατερικόν 86, ληξιαρχικόν 86
γραμματεῖς 90
grb aten. 109
grob u mikensko doba 4, 299; u Hom. 301, stari atički 301, u potonje vrijeme 305
guttae 150
γυμνασιαρχία 112
γυναικωνῖτις 266

Χαλκοθήκη 222
harmosta 21, 29
harmozin 29
χάρτης 254
χειρῖδες 285
helenotamije v. blagajnici helenski
helijeja (ἡλιαία) 53, 122, 123; v. porota
χελώνη 239, χ. διορυκτίς 239
χηλός 271
helot 20
heniks 324
hestija 145, 146
hetera 249
hijeromnemoni 135
Hileji 23, 38
hilijarh 78
himatija 280, 281
hiparsi 102, 217
hipaspiste 231
Hipija 56
hipodrom 178
Hipokrat 298
hitalo 228, 238, 240
hiton 279, 280, 281, 282
hladnik 288
hlamida 280, 281
hlena (χλαῖνα) 278, 279, 280, 281
hoa 324
χοῖνιξ 324
hoplit v. oklopnik
χορηγία 112
χορηγοί 113
χοῦς 324
χωστρίς 239
hram 147—150, delfijski 155, eleuzinski 171, 172; Zeusov u Olimpiji 175, Parteṇon 150; hram Asklepijev u Epidauru 296; razni slogovi 148—150
hrana 289
χρηστήρια 155
χύτραι 276
hvat 323

Ἱερόδουλοι 153
ἱερομνήμονες 135
ἱεροποιοί 153, 172
ἱεροσκοπία 154
ἱεροταμίαι 153
ἱεροφάντης 171
ἱερόφαντις 171
Ifikrat 227
igračke 252
igre u Homera 174, 301; olimpijske

175; istmijske, nemejske i pitijske 182; igre dječje 252, u gimnaziji 257, kod gozbe 293
ἴλαι 204
ἴλαρχοι 204
ἱμάτιον 280
ἱππαγρέται 208
ἵππαρχοι 102, 217
ἱππεῖς spart. 19, 203, 208; aten. 52, 217
ἰσοπολιτεία 138
ἴρανες 204
ἰσοτελεῖς 84
ἴσθμιον 288
ispit v. dokimazija; ispit školski 255
ἵστωρ 8
izdaci aten. 116
izlaganje djece u Sparti 204, u Ateni 251

Jedanaestorica 67, 104
Jonjani 6, 45

Kaca mikenska 269, hom. 271, u potonje vrijeme 276
kaciga v. oružje
kajadas 30
κάλαμος 254
κάλαθος 276
καλύπτρη 280
κάνεον 271, 276
kantar (κάνθαρος) 276
kapa 283
karmine 300, 301, 304
κάρπασος 283
καταγώγιον 319
κάτοπτρον 277, 288
kazališni novac 116
kazalište 187 sl.
kazan u Sparti 30, u Ateni 129
kekrifalos 286
Kekropija 45
keleusta 221
κέρας 276
κιβώτιον 124, 273
κιβωτός 273
kij 197
kijat (κύαθος) 275
kikeon 172, u Hom. 290
Kilon 49
kiliks 275
kimbale 315
Kinadon 33
Kinosarg 256, 259
kitara 314
kitarista 254
kiterodik 21, 29
κλᾶρος spart. 22, kretski 38
klaroti 38
Kleomen III. 34
klepsidra v. ura vodena
kleroterije 124
kleruhija 141
κλίνη 272, 302
κλισμός v. stolac
Klisten 57
kmet spartanski 20, 25, 26, 28, 33; kretski 38
κνημῖδες, oružje 198, obuća 285
knjiga 255, 316
knjižari 315
kocka 293
κοιμητήριον 40
κοινόν 138
kola bojna 197, 199; za utrku 180, obična 314
kolakreti 104
kolijevka 252
kolovrat 313
kolut 181
κολυμβήθρα 276
konistra 193, 194
konjica spart. 207, 208; atenska 214, 217, 218; beotska 228, sirakuska 229, tesalska 229, makedonska 230, Aleksandrova 231, 232; poslije Aleksandra 233, 234

koplje v. oružje
koprena 280
kor 84, 88, 103, 113, 185, 186
koreg 113, 186
kornjača, bojna sprava 239
κορυφαῖος 186
κοσμητής 216
κώρυκος 257
košara 271, 276
kotao 294
kotila (κοτύλη) 324
κώθων 275
kovčeg 273
kralj u Hom. 7, 11; u Sparti 23, 29, 30, 209, 211; pad kraljevstva spart. 34; kr. aten. 45, 47, 48; arhon kralj 103
κρήδεμνον 279
κρητήρ (κρατήρ) 271, 275
krevet 270
κριός 239
kriptija 20, 28
krmilar 221
krotalon 315
krvno pravo 49
ksenag 210
Ksenofon 225
kuća 264, 266, 267
kuhač 290, 291
kula pomična 240
kupelj 294
κυανός 262
κυβερνήτης 221
κυνῆ 283
κύπελλον 271
κύρβεις 54

Ladja ratna 219, 228; prijevozna 221, trgovačka 312
λαφυροπῶλαι 209
λάγυνος 275
lakat 323
λαμπάδες 276
λαμπαδοδρομία 113, 184
λαμπτῆρες 271
lanac oko vrata 288
λάρναξ 273
λέβης 271, 275
λέκτρον 270
λέχος 270
λήκυθος 271, 274
lepeza 288
λέσχαι 206
liječilište Asklepijevo 296
liječnik 295 sl.
lijes 304, 307
Likej 256, 259
Likurg spart. 19, aten. 74, 118, 119
lira 314
liturgija 86, 88, 112
ljekarnica 298
ljevaonica 313
λογεῖον v. pozornica
λογισταί 92, 101
loh (λόχος) obični 208, 217, 226, 230; uspravni 226, 232
lohag 208, 217, 226
lonac 276
lov 257
luk v. oružje mikensko i homersko
lukarina 111
λύχνος 276
λυχνοῦχος 276

Mač v. oružje
μάκτρα 276
μάντις v. vrač
μαστιγοφόροι 187
μᾶζα 289, 290
μέγαρον 261
medimnos eginski 22, 324; atič. 52, 324
μελλίρανες 204
μετανάστης 9
μέταυλος 266
metek (μέτοικος) 83
μετοίκιον 83, 111

METELWIN Digital LIBRARY

metopa 150
metret (μετρητής) 52, 324
μετρονόμοι 107
μηχανή 189, 193
Mikena 4, 5, 6; mik. kultura 17, 269
milostinja 117
mina (μνᾶ) eginska 30, atič. 324
mir božji 135
misterije eleuzinske 171
μισθός v. plaća
mjenica 319
mjenjači 73, 319
mjeseci atički 325
mješaonik v. vrč
mlin 309
mneti (μνῶνται) 38
molitva 159
mora, četa 208
mornarica spart. 209, aten. 60, 48, 69, 215, 219; makedon. 231, 232, poslije Aleksandra 235
mrežica za kosu 286

Načelnik općinski 57, 87
nadzornici gradski, tržni, žitni, lučki 107; n. mjera i zdenaca 107, n. škverova 107, 115, 223; n. policijni 107
najamnici na dvoru Pizistratovu 55, u Ateni za demokratije 73, 74, 220, 221; u Fočana 75; Jazonovi 229, Dionizijevi 229, Ifikratovi 227, Kirovi 225, Filipovi 231; n. spart. 208, 210; poslije Aleksandra 233; dobavljanje najamnika i čete njihove 226; najamnici, što sa svojim radnicima preuzimaju javnu gradnju 108
nakit 270, 286
ναοφύλακες 153
naputnica 319, 320
narukvica 288
naseobina u miken. doba 5, 140; od 8. v. naprijed 140; osnivanje obične naseobine (ἀποικία), kleruhija 141; n. vojnička u poznije vrijeme 234
nauarh 209, 210
naukrarije 48, 53, 57, 115
naušnica 288
Nauzinik 114
nazuvci v. oružje; obuća 285
νεκρομαντεῖα 158
νεώσοικοι 219
νομοθέται v. zakonoše
novci, iznašašće n. 12, spartan. 29, aten. 324, 325
νύσσαι 180

Ὀβελός 271
oblučac 200
objed v. ručak
obranici u Hom. 8, aten. 122
obol 324
obrtnik 10, 13, 51, 310; vrste obrtnika 312 sl.
obuća 285
odgoj kretski 39, spart. 204, u Hom. 250, poslije Hom. 250, aten. 251, poslije Aleksandra 255
odijelo dječaka spart. 204, odrasla Spartanca 206, djevojaka spart. 205, časnikâ aten. 233, običnoga gradjanina aten. 278 sl.; odijelo žensko 278, 279, 281; glumačko 186
ὁδοποιοί 108
ὁ ἐπὶ τὰς κρήνας 108
ὁ ἐπὶ τῇ διοικήσει 106
ogledalo 277, 288
ogrlica 288
ogrtač ženski 282
ohlokratija 15
οἱ ἕνδεκα 104
οἱ ἐπὶ τὸ θεωρικόν 74, 106
οἰνοχόη 275
οἱ τετταράκοντα 122
οἱ τῶν ἱερῶν ἐπισκευασταί 108

οἱ τῶν νεωρίων ἐπιμεληταί 107
οἰωνοσκοπία 154
ὀκλαδίας 272
oklop v. oružje
oklopnik spart. 202, 203, 208, 212; aten. 214, 215, 217, 221; makedon. 230, Aleksandrov 232
oligarhija 14, 15; aten. 66, 67; Teramenov ustav 69; tridesetorica i desetorica 69, 70; oligarsi po smrti Aleksandrovoj 78, 79; u rimsko doba 80
Olimpija 174
ὅμοιοι, gradjani spart. 22, vojni činovnici spart. 209
općina atička (demos) 57, primanje u opć. 86, uprava opć. 87
opistodom, stražnji dio hrama 148
Opistodom, blagajna aten. 105
oporuka u Sparti 22, 23; na Kreti 41, u Ateni 54.
opsadno stanje 238
ὄψον 290
Orfejevci (Ὀρφικοί) 171
ὀργεῶνες 58, 85, 88
orgulje vodene 315
ὀργυιά 323
orhestra 188
ὅρκος 160
ὅρμος 288
ὅροι 50, 51, 319
oružana 222
oružje miken. 197, homer. 198, 199; oklopnika spart. 203, 212; oklopnika aten. 222, lakih pješaka najamnika 221; oružje konjanika aten. i oprema konjska 218; or. Ifikratovo 227; or. oklopnika makedon. 230, hipaspistâ 231.
ostrakizam 58, 96; posljednji ostr. 65
otona (ὀθόνη) 279
οὐλαμοί 208
ovan, bojna sprava 239
Palača kraljevska u mikensko doba 260, u Hom. 262
Paladij, sudnica 120, 121
palestra 253, 256
Pamfili 23, 38
pamuk 283
Panateneje 183
πανδοκεῖον 319
pankratija 176, 178
πανοπλία 117
papir 254
παρακαταβολή 125
παράλιοι 55
parasit v. čankoliz
pelta, štit 221
paraskenije 189, 192, 194
παράστατις 122, 125
πάρεδροι v. prisjednik
parnica krvna 112; privatna 122, 125 126, 129; javna 123, 126, 129; procjenbena 125, 126, 128; bagatelna 122
πάροδοι v. prilazi kazališni
παστάς 265
patronomi 34
Pazijon 73, 82
paži kraljeva makedon. 231
pčelarstvo 310
pedagog 252, 256
πέδαι 288
pedesetina 111
πεδιακοί (doljani) 55
πέδιλα 285
pedonom (παιδονόμος) spart. 29, 204; kretski 39
pedotrib (παιδοτρίβης) 253
πῆχυς 323
pekar 290, 292
pelanor 29
peltasta 221, 225
pentatlon 176, 180
pentekonter 208
πεντηκοστή v. pedesetina

pentekostija 208
pentera 219, 228
peplos 278, 279, 281
περίδειπνον 304
perijakti 192
perijeci (περίοικοι) 21
Periklo 62, 236
περίπλους 224
peripter 148, 150
περισκελίδες 288
περιστύλιον 265
περισφύρια 288
petazos 284
πεζέταιροι 230
pilagori 135
πῖλος 283
πινάκιον 253
πίναξ ἐκκλησιαστικός 86, popis konjanički 218, dekoracija kazališna 193; zdjela 271, 276
Pirej 59, 60, 63, 81, 219
pisaljka 253
pisanje, obuka i pisaće sprave 253, 254
pisani trijem 122, 259
πίθος 271, 274
Pitija, proročica 157
pitiji, činovnici spart. 24, 29
Pizistrat 55
pješadija laka spart. 203, 207, 208; aten. 215, 218, 221; makedonska 231, 233; pj. teška v. oklopnik
plaća porotnička 62, 66, 117; vijećnička 63, 90, 91, 117; skupštinska 94, 117; činovnička 117; plaća se ukida za vlade oligarhijske 67, 69; uvodi se opet 71; pl. konjanička 118, oklopnička 118, 217; veslačka 118, 220; učiteljska 255
ples 254
pletar (πλέθρον) 325
pločica za pisanje 253
plug 309
πλυντῆρες 276
Pniks 65, 93
pobočnici Aleksandrovi 231
počivaljka 272, 302
podanik spart. 21, 25, 28, 33, 207, 211; kretski 38, aten. 62
podlohag 226
podstrateg 226
podtajnik vijeća aten. 90
pogreb v. ukop
pojas ženski 279, 288
pokućstvo miken. i homer. 270, poslije Hom. 272, 273; poslije Aleksandra 277
polemarh spart. 206, 208; aten. 48, za Klistena 58, 214; sudbeni predstojnik inostranaca 83, 103
poleti 105
πόλος 326
πόλτος 289
popis bratstva 86, općin. 86, skupštinski 86, 94; popis momčadi za mornaricu 88, p. konjanički 218
porez ratni aten. 52, 84, 114; od kupa, obrta 111; bludnicâ 111; glavarina doseljenika i robova 111; p. saveznikâ aten. 132
porota 53, 123; plaća porotnička 62; porota sudi saveznicima 63, ukinuta 69; p. u rimsko doba 80; raspra na sudu 127
posudje trojansko 268, miken. 269, 270; homer. 271, poslije Homera 274—276; kuhinjsko 276; poslije Aleksandra 277; stil linearni, dipilski na sudju 268, sudje korintsko i aten. 273, 274
potkova 218
potplati (sandale) v. obuća
potrošarina 111
povjerenstvo (po jedan povjerenik i jedan blagajnik iz svake file) za radnje 87, 108; p. računarsko 92,

za nadziranje trijerarha 323, za pregledanje poreznih procjena 114
pozornica 190, 193, 194
praćari 221, 233
praktori 105
predstojnici filâ 87, pr. financijalne uprave 106
predsjednik vijeća i skupštine spart. 25—27; pr. aten. vijeća 91, sjednice vijećničke i skupštine narodne 91, 94
predujam ratnoga poreza 112, 115; predujam za opremanje ratnih ladja 115
preslica 313
prilazi kazališni 188, 193, 194
prinos saveznikâ aten. (φόρος) 61, 130; gradjana aten. (ἐπιδόσεις) 114
prisega 160; na sudu u Gortinu 41, u Ateni 126; porotnikâ aten. 123, novakâ aten. 215
prisjednik 101, 102, 103
pristojba sudbena 111, 122, 125
pritanej 47, 48; gošćenje u pritaneju 86; sud u pritaneju 122
pritani 11, 58, 90
pritanija 90
προβούλευμα 92, 94
πρόβουλοι 67
πρόδομος, predvorje hrama 148, predvorje palače 261, 262
πρόεδροι v. predsjednik
προεισφορά 112, 115
profet (προφήτης) 157
προφήτιδες 155
προχειροτονία 94
πρόχοος (πρόχους) 271, 275
proklinjanje 159
prokseni u Sparti 29, u Ateni 84, drugdje 137
προμαντεία 157
προμάντιες 155
πρόναος 148
propileje 63, 185
prorej (πρωρεύς) 221
proročište 155 sl.
prosidba u Hom. 245, poslije 248
proskenija drvena 189, 192; kamena 193, 194
προστάς 265
προστάτης 83
prostil 148
πρόθυρον 262
prstenje 288
prtljaga vojske spart. 209, aten. 219, Filipove 231, Aleksandrove 231; poslije Aleksandra 233
πρυτανεῖα 125
ψέλια 288
ψήφισμα 92, 96
πτύγμα 279
πύελος 276
πυρίαι, πυριατήρια 294
πυρρίχη 184

Ῥαβδοφόροι 187
računstvo 255
raspit 247, 249
raspra na sudu aten. 127
rasvjeta u Hom. 271, poslije 276
ratarstvo 308
ratni običaji 139
ravnatelj stola 293
ražanj 271
redarstvo 107
regula 150
revizija popisa općinskoga 88, rev. imutka gradjanskoga 114
rizničari svetoga blaga 53, 105, 106
rob u Hom. 10, spart. 20, kretski 39, atič. 81, 82; crkveni 153
rod 2, 46, 85, 88
rog, čaša 275, 276
rotnici 41
rovka, ratna sprava 239
rubac ženski 279, 281

METELWIN Digital LIBRARY

ručak zajednički u najstarije doba 46, u Sparti 18, 22, 24, 32, 33, 206; na Kreti 40; nestaje ga 47; ručak obični 290, 291, 293
ruče za skakanje 181
rukavice 285, 293
rukomija 271, 275
rukotvorac v. obrtnik
rupčići za kosu 286
rvanje 178, 181

Σάνδαλα 285
sarisa (koplje) 230, 234
sarkofag 307
savez lakedemon. 35, savezno vijeće 36; prvi pomorski savez aten. 61, 62, 129; drugi pom. sav. aten. 72, 132; savezno vijeće aten. 130, 132; Atena kao savez. grad rimski 80; savez za obranu 138, za obranu i navalu 138, savez. država (κοινόν) 138; Grčka ujedinjena 76, 77
saveznici spart. u vojsci 210, savez. aten. u vojsci 221; v. savez
scaena ductilis 193
sedlo 218, 230
σεισάχθεια 51
σφραγίς 288
sibila 155
sikofant, doušnik 322
simorije za porez 114, za ladje 115
simpozija 292, 293
Sinekije (συνοίκια) 45
sinekizam (συνοικισμός) 45, 139
sinkretizam 38
siringa 315
sisitija 26, v. ručak zajednički
sistron 315
σιτοφύλακες 107
sjekira bojna 197
skena (σκηνή) 188, 192; odio loha makedon. 230
skeptar 7, 8
σκευοθήκη 219
σκιάδειον 288
skijas spart. 20, 35; aten. 90
Skirićani 208
Skite, stražari aten. 83
skolije 293
skupština župljanska, plemenska 3, 43, 44; gradska 44; narod. u Hom. 8, spart. 26, kretska 40; sk. atič. file 87, atič. općine 88; narod. sk. aten. za Solona 53, za Pizistrata 56, za vlade oligarhijske 68—71, za Demetrija Faleranina 78, u rimsko doba 80; ocrt nar. sk. atenske i djelokrug njezin 93 sl.
σκυτάλη 28
slon u boju 233
socijalizam 75
sofiste 259
σωφρονιστής 216
Solon 50, 52, 55, 251
σωματοφύλακες 231
σπονδοφόροι 171
sprovod u Hom. 300, u Atici 303
stadija 177, 323, 324
stajaća vojska spart. 203, Dionizijeva 229, Jazonova 229, makedon. 231, poslije Aleksandra 234
stalež trgovački i obrtnički, gradjanski i seljački 13; v. obrtnik i trgovac
stater eginski (21·76 K) 40, atički (15·80 K) 325
στεφάνη 286
steliti 129
stil u gradnji hramova 148—150, stil u slikanju na sudju 268, 270, 273, 274
στοὰ βασίλειος 54, 103; ποικίλη 122, 259; bojna sprava 239
stočarstvo 308
stol 270, 271, 273
stolac 270, 272
stoličica 270, 272

stopa 323
stratezi aten. za Klistena 58, na vrhuncu moći 63, 65; služba njihova 102, 214, 221, 222, 224; strat. u vojsci spart. 210, u vojsci najamničkoj 226
straža u taboru spart. 211, na zidu gradskom 239, str. ophodnica 239
stremen 218, 230
strijelci miken. 197, hom. 199, spart. 208, aten. domaći 215, 218; aten. tudji 221, na konju 218; strijelci u boju protiv oklopnikâ spart. 225, poslije Aleksandra 233
strugalo 295
sud u Hom. 8, u Sparti 24, 26—28, 30; na Kreti 41, 42; u Ateni: predsjedništvo 119, vijeće 92, nar. skupština 97, areopag 120; Delfinij, Paladij i Freato 121; pritanej, četrdesetorica i obranici 122, porota 123; internacijonalni sud 36, 138
sudje v. posudje
sulica 221
suličari 221, 233
svadba u Hom. 246, atič. 248
svećenstvo 151, 152; u Eleuzini 171
svijeća voštanica 277
svijetnjaci 271, 276
svila 283
svirala 315
svjetiljka 276
svratište 319
svrdao, bojna sprava 239
συγγραφῆς 67
συλλογῆς τοῦ δήμου 94
σύμβολα, ugovor 137
σύμβολον, ulaznica za skupštinu 94, ul. kazališna 187
σύμβουλοι 209, 210
συμμαχία 138
συνήγοροι 98, 101, 127, 129
σύνταξις, porez saveznički 132
συντέλειαι 115
σύσκηνοι 206

Šakanje 176, 178
šešir 284
škola 250, 253, 254, 255, 256; djevojačka 255; sofiste, govornici i filozofi 259; šk. poslije peloponeskoga rata 254, poslije Aleks. 255
školske oblasti 255
štap 288
štit v. oružje

Tabor spart. 211, u maked. doba 233
tajnici vijeća 90
taksa, pukovnija makedon. 230
taksijarsi 102, 217, 222
τάκται 131
taktika spart. 212; aten. na kopnu 223, na moru 224; Demostenova 225, Ksenofonova 225, 227; Epaminondina 228, Filipova 231, Aleksandrova 232; poslije Aleksandra na kopnu 233, na moru 235
τάλαρος 271
talenat 324
ταμίαι v. blagajnici, riznićari
τέλος, porez 111
τέμενος kraljevski 7, crkveni 147
Temistoklo 59, 236
teorije (θεωρίαι) 176
teorikon (θεωρικόν) 74, 106, 116
Teramen 68, 69
teti (θῆτες) u Hom. 9, u Ateni 51
tetradrahma 109
tetrera 219, 228
tezmotej, ured arhonski 48, 103
tezmoteti 48, 98, 104, 123
θαλαμῖται 220
θάλαμος 261
θέμιστες 7
θίασοι 58, 85, 88
θρανῖται 220

METELWIN Digital LIBRARY

θυρωρεῖον 265
timpanon 315
tiranida stara 14, potonja 15; tir. u Sparti 34, u Ateni 55, 79
Tirins 3—5, 260
Tiriej 17, 203
τιθήνη 250
tkalački stan 313
toksarh 218
tolija 284
tolos 90
toplice 299
τράπεζα v. stol
τραπεζῖται v. mjenjači
trg aten. 90, skupština na trgu 93, život na trgu 320
trgovina 316
trgovci 317; veliki 318, mali 320
τρίβλια 276
triglif 150
trigonon 315
trijem kraljevski 54, 103; pisani 122, 239; Agnaptov 179
trijera 219
trijerarh spart. 209, aten. 115, 221, 223
trijerarhija 112, 115
tritijarh 88
tritije, kotari 57, 88; žrtve 166
τροφός 250
Troja 3, 5, 6, 268
tron 270, 272
trska za pisanje 254
truba 315
τρύπανον 239
tužba s protuzakonitosti 98, v. parnica
tvornice 311, 316

Učila 255
učitelji 251, 253—256; učit. filozofije i govorništva 259
ugovori 137
ukop u miken. doba 299, u Hom. 300, u potonje vrijeme 301 sl.; ukop palih u Hom. 201, u Sparti 213, u Ateni 117, 304
ulje 290, 310
uljarica 271, 274, 295
umivaonik 276
ura sunčana 326, vodena 127, 128, 327
utrka 176 sl., pod oružjem 181, bakljama 113, 184; utr. ladjâ 185
utvrde aten. 236, drugih gradova 236, 237

Ὑδρία 274
Ὑλλεῖς 23, 38
ὑμέναιος 246, 248
ὑπερῷον 264
ὑπογραμματεύς 90
ὑποδήματα κοῖλα 285
ὑπομείονες 22

Vafijo 4
vijeće u Homera 7, spartan. 25, 34; kretsko 40, 42; aten. za Solona 53, za Klistena 58; u vijeće aten. dolazi IV. razr. 61, vijeće za oligarhije 67—69, 650 vijećnika 79; izbor, ispit, sjednica, vlast vijeća aten. 89, 218; vijeće amfiktijonsko 135; za savez. vijeće v. savez
večera 290, 291
veslači aten. 220, 224
vezenje 279
vijenac 285
vitezovi (ἱππεῖς) spart. 19, 203, 208; aten. 52, 217
vjetrenjača v. mlin
vodenica v. mlin
vodovod 268
vrač 154, 155
vračanje 154
vračara 298
vrč troj. 268, hom. 271, poslije 274, 275
vreteno 313
vrtlarstvo 309

Zajam 118
zajutrak 290, 291
zakonodavstvo aten. 97, 98
zakonoše 71, 98
zakupnici carine i dohodaka drž. 111
zanatnik v. obrtnik
zaruke atič. 248
zastupnik robova i doseljenika 83
zavjetni dari 160, 296
zazivanje dušâ 158
zbor v. kor
zdenac 268, 269
zdjele 271, 276
zdjelice 275
zemljarina u općini atič. 87
zeugiti 52
zimovnik 233
ζώνη 279, 288
ζωστήρ 198
zrcalo v. ogledalo
ζυγῖται 220

Žezlo 7, 8
žižak 276
žrtva u opće 162, nekrvna 162, krvna 163, žrtva na grobu Ahilejevu 169, žrtva na grobu palih u bici kod Plateje 169
žrtvena jama 145
žrtvenik 145, 175
župa 2, 3, 43, 45

METELWIN Digital LIBRARY

Ispravci:

Mjesto: *utvrde u Pireju; »duge zidove« mora rušiti* čitaj na str. 69.: utvrde u Pireju *i* »duge zidove« mora rušiti. — Mj.: *da mu je otac i mati gradjanka* čitaj na str. 85.: da mu je otac *gradjanin* i mati gradjanka. — Mj.: *preko stražara Skita vrši policajnu službu, saziva vijeće i narodnu skupštinu* čitaj na str. 91.: preko ..... *policijsku* službu; *napokon* saziva i t. d.

Na str.	20.	čitaj	72·7 lit.	mjesto	727 lit.
„ „	21. i 32.	„	harmoste	„	harmosti
„ „	23.	„	Agijade	„	Agijadi
„ „	32.	„	prodajom	„	prodajem
„ „	37.	„	Polihni	„	Polikni
„ „	40.	„	ἀνδρεῖον	„	ἀνδοεῖον
„ „	52.	„	μετρητής	„	μετρέτης
„ „	70.	„	(v. str. 33.)	„	(v. str. 31.)
„ „	72.	„	g. 369.	„	g. 370.
„ „	97.	„	običnoj	„	obično
„ „	101.	„	εὔθυνοι	„	εὔθονοι
„ „	109.	„	kamatama	„	kamatima
„ „	135.	„	urede	„	uvedu
„ „	150.	„	(guttae, sl. 4.)	„	(guttae, sl. 9.)
„ „	150.	„	širok 30·86 m	„	širok 20·89 m
„ „	192.	„	u kojoj se vrtio	„	u kojoj si vrtio
„ „	254.	„	χάρτης	„	χάρτη

938
RAC
Ž

S 138/1970

GRADSKA KNJIŽNICA
VARAŽDIN
Var
938
RAC
2